

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
LV/2

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миљивој Павловић (1957–1960), др Рудолф Коларић (1961–1962),
академик Павле Ивић (1963–2000), академик Александар Младеновић (2001–2009),
др Јасмина Грковић-Мејџор (2010–)

LV/2

Уредништво:
Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЦОР, др ДРАГА ЗЕЦ, др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ,
др СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ, др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, др МАТО ПИЖУРИЦА,
др МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ, др СВЕТЛАНА М. ТОЛСТАЈА, др ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА

Collegium redactorum:
Dr JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR, Dr GERHARD NEWEKLOWSKY, Dr SLOBODAN PAVLOVIĆ,
Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ, Dr MATO PIŽURICA, Dr MILORAD RADOVANOVIĆ,
Dr SVETLANA M. TOLSTAJA, Dr ZUZANNA TOPOLIŃSKA, Dr DRAGA ZEC

Главни и одговорни уредник:
Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЦОР

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LV/2

НОВИ САД
2012

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Јасна Влајић-Поповић: С.-х. <i>ēlǝmāzan</i> 'огроман; незграпан; кабаст' – између ретких словенских пандана и вишеструких домаћих интерпретација	7
Орсат Лигорио: С.-х. <i>рода</i> , лат. <i>ardea</i>	21
Зузана Тополињска, Марјан Марковић: За еден недоистражен аспект на синкретизмот Г = Д на словенскиот југ (показателите на генетивен падежен однос кај личните заменки)	29
Тома Тасовац, Ивана Башић: Корпусна прагматика као изазов лексикографској теорији и пракси	39
Маја Марковић: Теорија дисперзије и вокалски систем српског језика	53
Жељко Марковић: Аргументи глагола визуелне перцепције	71
Душанка Вујовић: Основна значења и префиксална деривација глагола <i>ићи</i> и <i>ходати</i>	85
Владислава Ружић: Концепт <i>несћанка</i> осликан фраземама српског језика	93
Гордана Штрбац: Фразеологизми с лексемом <i>глава</i> у српском језику	105
Андријана Броћић: О концептуализацији појмова понос, гордост, охолост и надменост у српском језику	119
Гордана Драгин: Морфолошке карактеристике неких именица у говорима слива Студенице у југозападној Србији	141
Радивоје Младеновић: Пасивне конструкције метохијско-косовских говора призренско-јужноморавског типа	153
Зоран Симић: Неке особине линеаризације у говорима Банатске Црне Горе и Рекаша	169
Снежана Петровић: Турцизми у црногорским народним говорима (2)	183
Радмила Жугић: Именичке изведенице суфиксима <i>-це</i> , <i>-е</i> , <i>-ле</i> у призренско-тимочким говорима	193
Твртко Прћић: Како се на енглеском каже <i>олдџајмер</i> ? Англицизми као српско-енглески лажни парови	203
Даница Недељковић: Међуоднос заменичких прилога и конкурентних прилошких израза каузалног и каузално-финалног значења у немачком и српском језику	221
Соња Филиповић-Ковачевић: Лексичко изражавање појма веома добро у српском и енглеском језику	239

ХРОНИКА

Марина Јуришић, Драгољуб Петровић: Живот и дело Бранка Милетића (19. VI 1900 – 30. X 1949)	255
Марта Бјелетић, Јасна Влајић-Поповић, Снежана Петровић: Етимолошки симпозијум Брно 2011	267

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Наташа Драгин: Вредан прилог словенској археографији и филологији	273
Гордана Штрбац: Владислава Ружић, Слободан Павловић (ур.), Зборник у част Гордани Вуковић	276
Страхиња Степанов: Miloje Đorđević, Ulrich Engel, Wörterbuch zur Verbalenz Deutsch – Bosnisch / Kroatisch / Serbisch	282

Предраг Новаков: Sabina Halupka-Rešetar, Rečenični fokus u engleskom i srpskom jeziku . .	290
Марта Бјелетић: Магични свет дијалекатске лексике	294
Бранкица Марковић: Радмила Жугић (ур.), Дијалекат – дијалекатска књижевност	301
Упутство за припрему рукописа за штампу	307
Рецензенти	311
Contents	313

Јасна Влајић-Поповић

С.-Х. ГЛѠМАЗАН ‘ОГРОМАН; НЕЗГРАПАН; КАБАСТ’
– ИЗМЕЋУ РЕТКИХ СЛОВЕНСКИХ ПАНДАНА
И ВИШЕСТРУКИХ ДОМАЋИХ ИНТЕРПРЕТАЦИЈА*

У раду се разматра српски придев *ѓлѠмѓзан* / *ѓлѠмазан* ‘огроман; незграпан; кабаст’ који засад нема задовољавајуће етимолошко решење. Након прегледа свих формално и семантички релевантних облика, као највероватније се предлаже извођење од именице *ѓлѠмаза* ‘нешто велико, незграпно, трапаво’, поствербала од *ѓломѓзати* / *ѓламѓзати* ‘тумарати, *клатити се’, *ѓлѠмѓзати* ‘ходати дуго и с напором’, као проширења са интензификатором -з- од *ѓлѠмаѓи* ‘климати, ландарати’, досад неетимологисаног. Износи се претпоставка да је дошло до преплитања и укрштања облика на *ѓл-* (са преовлађујућом семантиком трапавости – као одлике тешког ходања), и оних на *ѓр-* (са доминантном семантиком јачине и величине – што пак узрокује отежаност кретања).

Кључне речи: српски језик, етимологија, семантика, творба, придев, *ѓломазан*.

This paper deals with the S.-Cr. adjective *glōmazan* / *glōmazan* ‘hulking, gross; unwieldy, cumbersome’ which is still lacking a satisfactory etymological interpretation. After a review of all formally and semantically relevant forms, proposed as most probable is its derivation from the noun *glōmaza* ‘something big, clumsy’, a postverbal from *glomāzati* / *glamāzati* ‘to wander, *oscillate’, *glāmzati* ‘to walk long and with difficulty’ which originate from *glāmati* ‘to totter, wobble, flop, wiggle, sway loosely’ (itself without etymology) through -z-intensifier. The original forms in *gl-* (among which semantics of clumsiness – typical of hard walking is dominant), are supposed to have intertwined with those in *gr-* (with prevailing meanings of extreme strength and size – that can also hamper walking).

Key words: Serbian language, etymology, semantics, word-formation, adjective, *glomazan*.

1. Придев *ѓлѠмѓзан* / *ѓлѠмазан*, -зна, -зно ‘претерано обиман, крупан, огроман, кабаст; нескладан, незграпан, трапав (о људима, стварима; појавама и пословима)’ данас је у широкој употреби, у српском књижевном и говорном језику, као и у дијалектима. У описној лексикографији је добро заступљен, док га етимолошки речници уредно региструју – али заправо не тумаче.

1.1. Реч је посведочена тек релативно скоро. Перо Будмани (RJA 3/1887: 204) њену старост квалификује са „у наше вријеме” па наводи пар примера из М. Ђ. Милићевића и М. П. Шапчанина, а као једину потврду непосредно

* Овај прилог је резултат рада на пројекту „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*” (бр. 178007), који у целини финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

из народног говора, прилог *ѣлѡмазно* ‘незграпно’ (Н. Дучић забележио у Требињу). Довољно блиске фонетске варијације, а са одговарајућом семантиком (осим *ѣлѡмачан* ‘грдан, незграпан’ из [Сремских] Карловаца), *РЈА* не региструје.

1.2. Потврде у *РСА* су бројније, од аутора пореклом са ширег терена (а ретко из збирки речи), где су најстарији опет с краја XIX века, М. Ћ. Милићевић и Ђорђе Поповић. Ту се налази и широк репертоар варијантних облика (в. § 2.1. нн.), међу њима и *ѣромазан* код Јована Стејића и Томе Живановића, из 1836. и 1848. године.

1.3. Новије дијалекатске потврде потичу са пространог терена (од Пиве и Спича до Војводине, од Дрвара до Јабланице) и често се јављају са варирањем ликвида (са почетним *ѣро-*), ређе са варирањем почетног вокала (*ѣла-*) или неким другим сменама вокала.

1.4. Први етимолошки коментар дао је Будмани, са необразложеном назнаком да „Може бити сродно с *ѣломой* и *ѣломайиши*” (*РЈА* 3/1887: 204).

1.5. Скок га наводи у одредници *ѣлѡмаза* у коју је сместио (можда под утицајем Будманија?) и низ других оноματοпејских речи које не потичу од истог корена тј. нису уопште нужно сродне. Осим насловне именице необичног значења ‘човек који на сајму продаје своју робу безобразно лажући [тј. варалица, шарлатан]; готован’, као и њеног деноминала *ѣламѡзѡиши* / *ѣламѡзѡиши*, ту је и његов хомоним (?) у значењу ‘(о говедима) кад не пасу, него шећу’, као и *ѣлѡмѡи* ‘бука’, *ѣломѡиши*, *ѣломѡиши* итд. – што је све заокружено идејом да се оноματοпеја преноси на велики обим, неспретност, тромост (Скок 1: 565–566). Иако се овај придев завршава на *-азан*, Скок га не помиње с.в. *-az(a)нь*, *-azna*, *-azno* (1: 79, у одредници посвећеној том сложенеом суфиксу који он, исправно, сматра само српско-хрватским), што имплицира да Скок придев није тако анализирао.

1.5.1. Путоказ ка етимолошком решењу често пружа управо творбена анализа. Скок је за придев *ѣлѡмѡзан* није дао, мада је понудио разумно објашњење настанка самог суфикса. По њему је, у иначе реткој творби именица женског рода на *-знь* (ген. *-зни*), након уметања непостојаног *-а-* дошло до идентификације тако насталог последњег слога са нашим придевским наставком *-ан* [< псл. **-ьнь*] и на крају до преосмишљавања именице женског рода у мушки род придева, који је затим успостављен у сва три рода (дакле, *бојазан*, *-зни* f. > *бојазан*, *-зна*, *-зно* adj.¹ или *ѣријазан*, *-зни* f. > *ѣријазан*, *-зна*, *-зно* adj.) да би на концу он постао модел (истина, не нарочито продуктиван!) за даљу творбу, од других глаголских основа: *ѣојазан*, *љубазан*² (< *ѣојиши*,

¹ Треба имати у виду да се још за прасловенски реконструише придев **bojazнь*, *-zna*, *-zno* adj., као стара формација према **bojazнь* f. (SP 1: 298), мада није извесно да је с.-х. придев његова директна континуанта а не каснија, локална творба (до које је дошло и у другим слов. језицима: словеначком, старопољском, оба лужичка, спорадично и у руском, украјинском и белоруском).

² Другачију идеју је, вероватно и не знајући за Скокову, имао Вајан: „Le serbo-croate *ljubezan* ‘affection’ et le slovène *ljubezen* sont des abstraits en *-i* tirés des adjectifs s.-cr. dial. *ljubezan*,

љубиџи – чак од глагола на *-иџи*). Такав развој био је могућ само након осамостаљивања склопа изворне глаголске основе и суфикса у нови двоструки суфикс *-аз-ан* (Скок 1: 79). Оно на шта Скок није посебно обратио пажњу јесте генерализација иницијалног *-а* у суфиксу *-аз(а)н* и на друге глаголске основе, до које је вероватно дошло преко најфеквентнијих именица изведних управо од глагола на *-аџи*.³ Треба истаћи да се придев *џлџмазан* није нашао ни у одговарајућим приручницима о творби у којима се помиње (али не и анализира) суфикс *-аз(а)н* (в. Вавић 1966: 246;⁴ 1986: 313, 397;⁵ Клајн 2003/2: 268⁶).

1.6. Занимљиво је да оба прасловенска речника садрже наш придев *џлџмазан*, у оквирима различитих одредница, али га не тумаче јасно већ тек имплицитно, самим смештањем поред појединих облика из других словенских језика – од којих се он често разликује, формално и/ли семантички.

1.6.1. У московском речнику смештен је у одредницу **glomozъ / *glomozdъ / *glomozа* заједно са блискозначним чеш. дијал. *hlomoznyj* ‘снажан, кршан’, блрус. *гламаздá* ‘неспретна особа’, и још неким релативно сличним облицима друкчије и разнолике семантике (чеш. *hlomoz* ‘бука’, дијал. *hlomozа* ‘недозрели плодови’, *hlomouz* ‘жуљ, кврга’, слц. *hloza* ‘сушено воће’, блрус. *глóмозд* ‘старудија’ итд.), а једини коментар који се тиче наше речи посебно јесте да је придев *џлџмазан* изведен од именице *џлџмаза* ‘нешто огромно’. Скренута је и пажња на недовољну проученост унутарсловенских односа, али уместо да је понуђен заједнички етимон за све ове речи, он се само имплицира упућивањем на **glémezdъ* и **gromozd-* (при чему ове друге одреднице у речнику и нема, а прва у значењу ‘корњача, шкољка, пуж и сл.’ не делује као стварни пандан). Ту је (истина, са знаком питања), реконструисано и псл. **gloma*, на основу срп. [покр.] *џлџма* ‘оно што је гломазно’ [Нови Сад] (в. ЭССЯ 6: 137–138). Иако сама та псл. реконструкција не стоји, упућивање на одредницу **grom* и помишљање на смену ликвида *l/r* као и на експресивну творбу (ibid.), свакако је вредно пажње као назнака правца даљег размисљања.

variante de *ljubazan*, et slov. *ljubezen*” (VAILLANT 1974: 629–631, § 1109–1110, више о самом суфиксу *-znъ* 627, § 1107).

³ Овај примат био је могућ због својства псл. суфикса *-znъ* да, приликом грађења девербалних изведеница (махом су то *nomina actionis > nomina acti*), долази не само на корен (као у случају нпр. *žiznъ : žiti*), већ и на глаголску основу, на *-a-* (нпр. цсл. *kajaznъ : kajati*, поред шире распрострањене псл. **bojaznъ : *bojati*) или на *-ě-* (нпр. цсл. *gověznъ : gověti*, поред шире распрострањене псл. **bolěznъ : bolěti*) итд. (о псл. суфиксу в. SŁAWSKI 1974: 118–119).

⁴ Ту се у § 561 *-аз(а)н* наводи на списку мртвих суфикса, међу придевима *бојазан*, *џојазан*, *љубазан* и *џријазан*.

⁵ Ту су раздвојени именички и придевски суфикс *-аз(а)н*, али без објашњења: уз први се само помиње именица *бојазан* (§ 1153 у одељку „Остали појединачни суфикси”), а други се смешта у класу *n*-суфикса у одељку „Творба придјева с опћим описним значењем” (§ 1511) и у групу „Остали суфикси с опћим описним значењем” где се наводи [као формант] у *џојазан* и *љубазан*.

⁶ Ту се у § 3.4.19. наводи *-āz(а)н* у поглављу о домаћим придевским суфиксима, међу сложеним суфиксима на бази *-(а)н*: „долази на глаголске основе, у *џојазан*, у *бојазан* (данас застарело као придев, али очувано у сложеници *боџоџојазан*), а уз извесно семантичко померање у *љубазан* (са кратким *а*) и у *џријазан*”.

1.6.2. У краковском речнику придев *ѓлѓмѓзан* се помиње само s.v. **gloma*, у краткој одредници посвећеној искључиво побијању те реконструкције у ЭССЯ (в. § 1.6.1.), и упркос завршном указивању на **glomazъnъ* (SP 7: 126), управо та одредница (на коју се упућује и s.v. **glomozъ*, *ibid.* 127), у овом речнику заправо не постоји! Тако смо остали ускраћени за (евентуални) компаративни словенски материјал и за идеје које је Франтишек Славски, уредник и аутор дотичних одредница, (изгледа) имао у вези са псл. **glomazъnъ*. Осим тога, и s.vv. **glomozъ* и **glomoziti* (*ibid.* 128) не само да је изостао с.-х. придев, већ му се не могу наћи ни пандани међу бројним и разноврсним дериватима ономотопејског корена са базичном семантиком буке, крцкања и сл.

1.6.3. Дакле, треба имати у виду да у суседним, јужнословенским, језицима одговарајућих облика и значења нема,⁷ а примери из источнословенских језика не пружају адекватне паралеле: осим што нису сви семантички довољно блиски, они или уопште немају тумачење у оквиру својих језика (нпр. блр. *гламаздѓ* ‘расцѓпа’, ‘нехлямяжы’, ‘бесталковий чалавек’ ЭСБМ 3: 93), или им везе на (балто)словенском плану нису сасвим јасне (нпр. укр. *грѓмозд* ‘неред, хаос; бесмислица’, *грѓмуз* ‘неред’, *громоздѓти* ‘разбацивати’ ЕСУМ I: 583, 601),⁸ или у литератури не постоји сагласност о развојном путу од претпостављеног етимона: нпр. рус. *громѓздкий* ‘страшно тежак; кабаст, гломазан’ ЧЕРНЫХ (2007) уопште не тумачи, ФАСМЕР (I: 461) s.v. *грѓмозд* лаконски га везује са *грѓмаѓда*, Цыганенко (1989: 96) га изводи од глагола *громоздѓтъ*, од општеслов. основе **gromozd-*,⁹ од ие. корена **grom* који је и у *громѓда* – и још упућује на рус. дијал. *громозд* ‘хрпа, гомила којечега’, док најскорије Л. В. Куркина у ТСРЯ (фактички обједињујући претходна два тумачења) придев изводи од глагола, а њега од *грѓмаѓда*, са експресивним елементом *-zd-*.

1.7. Из свега изложеног намеће се закључак да придев *ѓлѓмѓзан* заправо није ваљано етимолошки размотрен, а још мање решен. С обзиром на то да су словенске везе слабе и непоуздане, јасно је да постоје озбиљни разлози да се сумња у његову прасловенску старину, те да га треба посматрати као резултат знатно касније творбе до које је дошло вероватно тек на српско-хрватском терену. Питање је само како је тај развој текао. У одсуству довољно старих записа кроз које би се тај пут могао пратити, мора се прибећи реконструкцији, на основу разноликих савремених облика, како би она у крајњем исходу довела, ако не до коначног решења, а оно барем до неке разумне етимолошке претпоставке.

1.8. Пре него што се приступи формалној анализи у оквиру домаћих средстава, ваља размотрити могућност да је реч позајмљена. Као потенцијални предложак намеће се рус. *громѓздкий*, приближно једнаке семантике

⁷ Не може се успоставити веза овог придева са сазвучном слн. именицом *golazen* ‘гамаѓ’, као вероватном контаминацијом према *gomazen* ‘исто’ од *gomazeti* ‘гмизати’ (тако о њему SNOJ 2003: 180).

⁸ Чињеница да овај речник не региструје облик *громѓздкий* ‘гломазан’ вероватно значи да се он сматра фонетски адаптираним русизмом.

⁹ Треба имати у виду да одреднице **gromozd-* у ЭССЯ нема (в. § 1.6.1.).

и фонетски најближи управо облику *žrđmazan* који чини најраније српске потврде (в. § 1.2.). Међутим, та идеја се слободно може одбацити јер у српском језику постоје потврде са иницијалним *žл-*, несумњиво народног порекла, од којих је најстарија прилог *žldmazno* (Требиње), затим придеви *žldmōzan* (Сарајево), *žlāmāzan* (Мачва) итд. Друго је питање евентуалне сродности са тим руским придевом: она за облике на *žл-* није реална, а за оне на *žр-* дошла би у обзир само када би се као предлогачка и за српске облике (§ 3.2.4.) узела именица *žromáda* (као у случају руског, в. Л. В. Куркина § 1.6.3.), што је ипак најмање вероватна опција.

2. Пут до етимолошког решења води преко творбено-семантичке анализе расположиве грађе, чији избор и организација нужно подразумевају постојање прелиминарне етимолошке претпоставке. На основу ње се потврде систематизују тако да обухвате формалне варијације чији инвентар улази у границе одређене истим кругом значења – што подразумева да се претходно изврши семантичка тријажа. У овом случају то захтева да се из разматрања искључе (барем привремено) неки фонетски блиски облици – претежно глаголи – чија семантика указује на то да се ради о посебним, вероватно независним, речима (такође нерешене етимологије). Оне се групишу око различитих значења, нпр. ‘правити буку, лупати, трескати, тутњати’,¹⁰ ‘варати тј. варалица’,¹¹

¹⁰ Међу овим оноματοпејским речима глаголаска именица *џломашање* посведочена је раније (XVII век, Микаља, Дивковић из РЈА) него одговарајући глаголи *џломашаиши*, *џломџаиши* 'бучати, чалакати', затим следи поствербал *џлџмџи* 'бука, чалакање' код Вука и код низа каснијих писаца, при опису буке, треска, клопања и сл., било природног порекла (нпр. гломот у обору код Матавуља), било техничког (глџмџи столица; гломџмџи точкова; гломџмџи теретних кола; гломџмџи и шкрџмџи машина; чисте пушку уз прасак и гломџмџи код Козарца. Куленовића, Е. Цара – све РСА). Са још неким потврдама глагола нпр. *џломџишати*: клупко и столова и људи ... столови гломџу а људи роџу (Киџи); с празним гломџућ колима (Маретић/Ившић); све шушти, бруји, праска, гломџа (М. Стојановић из Сења), *џломџишати* (Парчић) ареал ових речи се указује као претежно западни, међутим то је вероватно крива слика изазвана недостатком грађе: уп. *џломарџи* (о мачки на тавану, Купиновац код Јагодине) или *џломџишати*: срце му гломџу у вратној жили (Киџи); 'испити наискап; напџи се' (Сарајево; Јадар). Управо са крајњег истока потиче низ синонимних глагола са иницијалним *џр-*: *џромџишати* 'трескати, лупати (на врата)' (НПр Зајечар), *џромало* 'особа која много говори' (Зоруновац), *џромџишати* 'тутњати, грмети', *џромарџи* 'луп(ар)ати' (Тимок, Сврљиг, Гружа, Надибар), *џромарџишати* 'исто' (НПр Зајечар) који вероватно нису – мада могу бити – независног порекла. Због њихове изразито оноματοпејске природе можда и стоји Кушарово, наизглед паретимолошко, објашњење: *Гломџи* или *џромџи* [je]: јак *џи*ројџи, као кад удара *џром* – све из РСА). Међутим, именица *џромџа* 'јак, снажан глас' и 'грлат човек' (в. § 2.2.2.), првенствено због првог значења, не спада овамо (мада је другим сасвим блиска зоруновачкој *џромало* 'особа која много говори' а нарочито далматинској *џламџа* *'галамџија' на шта се своди Скокова дефиниција 'човек који на сајму продаје робу безобразно лажући', в. § 1.5. и следећу напомену).

¹¹ То је породица формално и семантички нејасне имице заправо неизвесног порекла: *џламаза* т. ‘особа која ... се улагује ... како би постигла неки циљ’: Он је велики гламаза, не вјерујем да мисли оно што говори (Дубровник, Бољанић – Тривунац 2002: 73); *џламаза* т. ‘варалица, обманљивач, шарлатан’, ‘готован, који очекује да га други храни’ (св. Далмација, Дубровник), *џламазало* ‘готован’ (Далмација, Херцеговина), *џламазати* ‘бити гламаза, понашати се као гламаза’ (Дубровник, Корчула) = *џламизати* (Далмација, Херцеговина); *џлам-шиво* ‘брбљиво разматање’ (Парчић); овамо можда и презиме *Гламузина* (све према РСА, в. § 1.5. и претходну напомену).

‘лутати, тумарати’¹² и сл.¹³ Преостали облици обједињени значењем ‘незграпан, велик’ биће изложени у две групе, према почетном *џл-* или *џр-*, и даље разврстани сходно степену блискости вокализму лика *џлѡмѡзан* који је, будући стандардан, узет за полазиште овог разматрања.

2.1. Облици на *џл-* по правилу садрже елемент *-з-* и показују малу фонетску и нешто већу творбену варијантност која се, осим у експресивној суфиксацији придева, огледа и у постојању неколико именичких облика и једног деноминалног глагола (в. нарочито § 2.1.1.3). Ареал потврда је не само широк већ и прилично равномерно распоређен, како у дијалекатским изворима тако и код неких писаца, претежно српских.

2.1.1. *џлѡмѡзан* адј. ‘тром, неспретан, незграман’ (RJA)¹⁴; ‘претерано, незграпно крупан; незграпан, трапав’ (нпр. гломазне потковане ципеле; гломазна столица; гломазна процедура доношења закона; неспретне и гломазне мотивације радња; гломазна прича; гломазни сан итд.), ‘огроман, велик, крупан’ (нпр. гломазна множина људи; гломазнији растом); ‘кабаст (о жити, силажи) – све из РСА¹⁵); ‘велики, тешко покретан, нескладан, гломоразан’ (Никишић, Ђоковић 2005: 44).

2.1.1.1. *џлѡмозан* адј. ‘гломазан (о бачви)’ (Сарајево, РСА); *џлѡмазан* ‘велики, гломазан’ (Мачва, Лазич 2008: 64).

2.1.1.2. *џлѡмачан* адј. ‘грдан, незграпан’ ([Сремски] Карловци, RJA).¹⁶

2.1.1.3. *џлѡмазно* adv. ‘неспретно’ (Требиње, RJA); ‘тешко, незграпно, неспретно’: таласи се гломазно д и з а х у и с п у ш т а х у (М. Ђ. Милићевић); [коњи] који су тромо и гломазно г а з и л и (Д. Васић); у ... кућу је у л а з и о гломазно, како каква тешка животиња; само се трапаво и гломазно в у к а о по сопственом салону (Винавер); страх п л а з и по њему гломазно и лепљиво како велика змија (проред Ј.В.-П.); *џлѡмѡзниѡст* f. (уп. пример А. Белића: Иако се *ѡразноѡговорљив* данас мало употребљава због гломазности, ипак је тај сложени придев сасвим правилно саграђен или: Гломазношћу и висином се посебно истичу Столови (Подибар и Гокчаница); *ѡџлѡмѡздиѡи* impf. ‘добити гломазан, нескла-

¹² Уп. творбено-семантички низ експресивних глагола који се најбоље изводи од неутралног *џлѡмаѡи* ‘климатати, ландарати’: Низ прси ... глама [момчету] сребрни ланац (Пољница), даље *џлѡмѡзѡи* ‘тумарати, лутати (о стоци на слабом пашњаку)’ (Лика, Нови Сад), *џлѡмѡзѡи* ‘пасти, гристи слабу траву’ (Бачка – све из РСА), такође *џлѡмѡзѡи* ‘ићи, ходати дуго и са напором по блату, по лапавици’ (Поткозарје, Далмација 2004: 54). Ниједан од ових облика досад није етимологисан.

¹³ Међу слична значења спадало би нпр. *џлѡмаѡи се* ‘чешати се јако, драпати се’ (Славонија, РСА) које се може довести у везу са *џлѡмаѡи* ‘климатати, ландарати’ (в. претходну напомену и § 3.1.3.1., нарочито нап. 18).

¹⁴ Уп. примере: До сад сам придизао ђурке, јагањце, прасце, кошнице и другу гломазну ситуацију (М. Ђ. Милићевић), Ма да је тако пун и гломазан, он је ипак за чудо брз (id.); У гломазној фијоци од стола (М. П. Шапчанин).

¹⁵ За примере из РСА (за разлику од оних из RJA који су теже доступни, в. претходну напомену) даје се само минималан непосредни контекст, док им се извори разрешавају према локацији, по изузетку именом аутора ако је опште познат, нпр. код Јована Дучића: „Човек, уопште, не познаје жене, јер је без интуиције, гломазан”.

¹⁶ Уколико није резултат грешке – ово је једини пример смене суфикса *-аз-* / *-ач-*, и то не из фонетских разлога већ просто алтернирања ради (као у случају *ѡун-ах-ан* : *ѡун-ач-ан*, даље *ѡун-ач-ак*; слично (?) и *млад-ач-ан*, *озим-ач-ан*). Или је то последица додавања другог глаголског интензификатора (уп. *убиѡи-ач-ан*, *досѡи-ач-ан* ‘довољан’ и сл.) на глагол *џлѡмаѡи* који сматрамо полазним обликом.

дан изглед, облик' (уп. пример Г. Ковачића: црква оронула ... жупни двор ... пожутио и огломаздио као касарна – све из РСА).

2.1.1.4. *ѓлѓма* f. 'оно што је гломазно' (уп. Змајев пример из Новог Сада: Хтели су да поклоне баби бунду, а она ће рећи: „Шта ће ми та глома?“); *ѓлѓмаза* f. 'оно што је огромно, грдосија'; *ѓломѓзина* f. 'гломазна, лена особа' (ЦГ); *Глѓмазић* презиме (све РСА).

2.1.1.4.1. *ѓлѓмеза*, *ѓлѓмезина* m./f. 'трома, неуредна, неспретна особа' (ЦГ, РСА), *ѓлѓмеза* m. 'крупан, нескладно грађен човек' (Спич, Поповић – Петровић 2009: 99).

2.1.1.5. *ѓлѓмѓран* adj. 'уморан, ломан' (Левач), 'бременита': каже [се] да је [жена]: трудна, тешка, тегобна, гломарна (Косово Поље), *ѓлѓмѓран* 'уморан, ломан' (Параћин – све РСА), *ѓлѓморѓзан* 'гломазан; нескладан, груб' (Ускоци, Станић 1990–1991: 125), *ѓломоран* 'незграпан, гломазан (о ципелама)' (Јабланица, Жугић 2005: 54), *ѓлѓмотан* 'слабо покретан': Нешто сам данас гломотан; Ухватила ме гломотиња па се не могу маћи (Пива, Гаговић 2004: 40), *ѓломотан* 'гломазан' (Тимок); 'ломан, тром', *ѓломотуран*, *ѓломутуран* 'гломазан' (Књажевац), *ѓломѓратан* 'громорадан (о старцу)' (М. Лалић – све РСА).

2.2. Облици на *ѓр-* много ређе садрже елемент *-з-*, мада такође показују знатну творбену варијантност (некад чак необјашњиву из регуларних средстава). Најстарија посведочена потврда има управо овакав фонетски лик, и то код писца из Војводине, одакле и данас долази неколико примера (са проширењем *-ул-* и без елемента *-з-*), мада већина записа потиче из народних приповедака (Вук, Врчевић) као и из западних крајева (најдаље из Дрвара и Пољица) и Црне Горе – а код писаца, осим С. Сремца, још код Његоша, Матавуља, Матоша, Маретића. У поређењу са ареалом облика на *ѓл-* упадљиво је одсуство потврда из источне, чак и централне Србије.

2.2.1. *ѓрѓмазан* adj. 'велики, огроман, гломазан': Сав тај посао ... громазан труд иште (Т. Живановић); Ријека [Црнојевића] скаче ... низ голе стијене и громазно камење (ЦГ); 'моћан, силан' (Ј. Стејић); 'громак, снажан (о гласу)': Јак, снажан, громазан глас (ЦГ, све РСА).

2.2.2. *ѓрѓмаз* m. 'јак, снажан глас': Страшан громаз има; 'грлат човек': громаз – каже се за човјека са јаким гласом (из времена кад се пјевало „из гласа“) (ЦГ, РСА).

2.2.3. *ѓрѓман* adj. 'огроман': У колу је гиздава дивојка; | Румен лица, сестра громних дојка (НП, Котари); у громној дворани (Матош); без ... тако громног трошка (све из РСА).

2.2.4. *ѓрѓморѓн* adj. 'велики, незграпан' (ЦГ, Вук), *ѓрѓморѓтан* 'гломазан, кабаст (о стварима)', 'огроман, крупан, тешко покретан [(о људима)]': Микаило е громоратан, па не може трчат. Громоратнијега чељадета нијесам гледао (Васојевић, Стиловић 1990: 158), *ѓрѓморадан* 'неспретан, гломазан, несмајан' (Никшић, Ђоковић 2005: 46), 'велики, незграпан' (ЦГ, Вук), 'крупан и незграпан, гломазан; кабаст': Треба се чувати ... од младе удовице и громорадне планинке (НПр, Врчевић), Кнез долачки, човјек громорадан и трбушаст (Матавуљ), Громорадан [човјек је] веома велик те неспретан, [Пасови с јакицама] су тешки и громорадни; 'огроман, горостасан': чоек ... громорадна стаса (НПр, Вук), На овај громорадни дуб желуд мањи од лешњика (Сремац), мрачна, честа, громорадна шума; Вали се надму ... громорадни брдима налик (Маретић); 'глагољасан': громорадно плѣскање (све РСА).

2.2.4.1. *ѓромородан* адј. ‘из којег бију громови, громоносан’: Све области дубровачке | Приклонише гордост своју | Пред ошротом пламна мача | И осјенком громородном | Од барјаках Руса, Срба (Његош); ‘громорадан’: Полифем громородни чобан : валови громородни (Маретић, Ившић, све РСА).

2.2.5. *ѓрѓмѓтан* адј. ‘горостасан’ (Вук), ‘голем, снажан, развијен, крупан, стамен’ (Дрвар, Јовичић 2003: 48), ‘јако велик’: Грозда је била и лијепа и громотна цура, ... висока и танка к’о конопља (Поткозарје, Далмација 2004: 60).

2.2.6. *ѓромѓла* т./ф. ‘горостас’ (Вук); ‘горостас, грдосија’: Бијесни Роландо, стравични громула; ф. ‘сплет, гужва’: громула змија (Дрвар, Босна, све РСА), *зѓрам-ѓл-а* / *зѓром-ѓл-а* ‘неспретна, груба, крупна особа’ т./ф. (Каћ; Ковиљ, Нови Сад – све РСГВ 3: 114–115), *ѓрѓмуна* ‘група, гомила’ (Пољница) = *ѓрѓмуња* (РСА).

2.2.6.1. *ѓрѓмулан* адј. ‘гломазан, крупан (о човеку)’ (Војводина, РСА).

2.3. Паралелизам облика на *ѓл-* и *ѓр-* није потпун, али већина њих – и то без битног или доследног подвајања значења, има и пандане са другом ликвидом: *ѓломаз(ин)а* / *ѓламеz(ин)а* vs. *ѓром-аз*, *ѓлом-аз-ан* vs. *ѓром-аз-ан*, *ѓлом-ор-ан* vs. *ѓром-ор-ан*, *ѓлом-ор-аи-ан* vs. *ѓром-ор-аи-ан*, *ѓром-ор-ад-ан* (можда и *ѓром-ор-од-ан*), *ѓлом-ои-ан* vs. *ѓром-ои-ан*. Неспарени остају, осим хапакса *ѓлом-ач-ан*, још *ѓлом-ар-ан*, *ѓлом-ор-аз-ан*, *ѓлом-ои-ур-ан*, *ѓлом-уи-ур-ан* (N.B., сви већ садрже ликвиду -р-), као и *ѓром-ан*, *ѓромуна* / *ѓромуња*, *ѓромула* (> *ѓромул-ан*).

3. Два су питања кључна за формалну анализу: једно је порекло елемента -з-, од кога зависи правац творбене анализе, а друго је природа односа почетног *ѓл-* : *ѓр-*, од чега зависе границе лексичко-семантичке породице која ће том анализом бити обухваћена. Осим тога, мања фонетска варирања, у виду асимилације или дисимилације вокала (као *ѓломозан* и *ѓламазан* или *ѓламеzа*) нису од већег значаја, док варирање претпоследњег (и/ли њему претходног) слога -аз- / -ач- / -ар- / -ор- / -ор-аи- / -ор-аз- / -ои- итд. може бити фактор творбене анализе тј. аргумент у прилог одређеног тумачења (пошто су у питању глаголски форманти).

3.1. Главно дистинктивно обележје читаве породице јесте **елемент -з-** у другом слогу – он изостаје код свега неколико облика укључених у разматрање према семантичком критеријуму. Осим предлога тумачења његове појаве, треба тежити и томе да се као полазиште даље деривације етаблира именица *ѓломаза*, јер би се у супротном (због изведеница *ѓломаз-ина*, *Гломаз-ић* итд.) она морала тумачити као продукт регресивне творбе – што је само по себи проблематично.

3.1.1. Могућност да је елемент -з- **суфикс**, не би дошла у обзир јер такав не постоји у словенским језицима, мада би се преко њега најлакше успоставио творбени низ, полазећи од најкраћег (а семантички адекватног) облика *ѓлома* (в. § 2.1.1.4.). Међутим, та именица је хапакс, без етимологије и сопствене породице речи – дакле, највероватније резултат декомпозиције *ѓломаза* / *ѓламаза*.

3.1.2. Могућност да је елемент -з- **део суфикса -аз(а)н** није сасвим искључена, мада је нису узели у обзир ни Скок ни каснији тумачи творбе (уп.

§ 1.5., нап. 4, 5, 6) – што не треба сматрати за коначан суд (јер га они нису образлагали), али ни пренебрегнути ту чињеницу. У сваком случају, таквом анализом се отвара низ проблема тј. питања на која се не може увек дати једнозначан одговор. Ако се претпостави да је реч-узор био неки придев релативно блиског значења, нпр. *џојазан*, питање је да ли се творба одвијала са свешћу о томе да овај двоструки суфикс иде на вербалне коренове и основе (в. нап. 3), или је пак базирана на декомпозицији придева *џој-аз-ан* са свешћу о његовим варијантама *џој-аи̑-ан*, *џој-аи̑-ан*, *џој-ан*, које не подразумевају нужно полазиште у глаголу, већ можда и у именици *џој* (наравно, поствербалу). У првом случају, као одговарајући полазни глагол морао би се узети – будући једини реално посведочен (в. нап. 13) – *џломаи̑и се* ‘драпати се’ (што се суочава са тешко савладивим семантичким тешкоћама) или *џламаи̑и* ‘климати, ландарати’ (в. нап. 12) који је у том основном значењу семантички више удаљен од придевских значења него његови проширени, интензивирани облици – који не могу бити формално полазиште такве творбе. У другом случају полазна именица била би *џлома* – међутим, она као хапакс (формално поствербал од *џломаи̑и* – али у незнано ком значењу, в. § 2.1.1.) и при том неизвесних домаћих и даљих словенских веза, не представља добар основ за даље тумачење.

3.1.3. Могућност да елемент *-з-* представља вербални **интензификатор** *-з-* (о њему в. SŁAWSKI 1974: 55) формално је најреалнија. Тако би у основи творбеног низа лежао глагол *џламаи̑и*¹⁷ у интензивираним облицима *џламзай̑и* > *џламазай̑и* / *џломазай̑и* (в. нап. 12), односно као непосредно полазиште његов поствербал **џламаза* / *џломаза*, одакле се даље изводе, с једне стране придев на *-(а)н* тј. *џломазан*, а са друге стране презиме *Гломазих* и аугментатив / пејоратив *џломазина* (са варирањем вокала и *џламеза*, *џламезина*). Тиме се тежиште тумачења задржава на облицима са почетним *џл-*. Због неупоредиво слабије посведочености глагола, његова основна семантика ‘климати, ландарати’, као и она интензивираним ‘ходати дуго и са напором’ односно ‘тумарати, лутати’ (данас специфично везана за стоку на слабом пашњаку) – што је, баш код фонетски најближег облика, *џломазай̑и*, еволуирало у значење ‘пасти слабу траву’ – на први поглед је неспојива са разматраним придевом. Међутим, придев свакако не води порекло од варијанте глагола регистроване у Бачкој, већ од облика са базичним значењем ‘тешко ходати (клатећи се), тумарати и сл.’, тако што се при описивању оних који ходају на тај начин развио одговарајући семантички сплет који одражава узрок(е) таквог кретања: ‘тром, ломан’, ‘нескладан, незграпан, трапав’, и специфично ‘бременит(а)’, затим изведено ‘крупан, горостасан, велик (о људима, стоци)’. Даље се конкретно значење са живих бића пренело на ствари ‘кабаст, превеликог обима’, а коначно и на апстрактне појмове ‘велик, обиман, огроман (о појавама, радњама, пословима)’. Ако се обрати пажња на примере употребе прилога *џломазно* из РСА, види се да се сви односе на разне врсте тешког

¹⁷ Од ове основе без интензификатора можда је изведен и фитоним *џламош* т. ‘траву која расте у води а лишће јој плива [дакле: лелуја, ландара] као локвањ’ (Змај, РСА).

кретања: таласи се ... дизаху и спуштаху; коњи ... газили; улазио ... (као каква тешка животиња), вукао се (по салону); плази (као змија), в. § 2.1.1.3.

3.1.3.1. Идеја о вези између придева *џломазан* и наизглед несродног му глагола *џлама(за)ићи* могла би се дубље подупрети, с једне стране ширењем његове породице на домаћем терену, а са друге смештањем тог глагола у шири словенски контекст – али то је тема за себе и задатак за неку другу прилику.¹⁸

3.2. У односу почетних *џл-* : *џр-* на први поглед је у питању алтернација, јер постоје паралелни синонимни облици (в. § 2.3.). Међутим, када се све узме у обзир, вероватније је да су то биле **одвојене породице** речи које су се слично развијале, те затим (због експресивне природе и блискости значења) почеле да укрштају и стапају. При том је код облика на *џлом-* као изворна преовлађивала семантика ‘незграпан, нескладан’ → ‘велик’, док је код оних на *џром-* то више било ‘јак, снажан’ → ‘велик’.

3.2.1. Ако се, као од основног облика, пође од придева *џрџман* ‘велик’, формално оправдано било би извођење од глагола *џромати* ‘луп(ар)ати, трескати’ од кога су, преко његових непосредчених облика са различитим интензификаторима, могли настати и други облици придева: осим са *-аз-*, још на *-ор-*, *-ор-аи-*, *-ои-* итд. Таква би творба била пандан највероватнијој творби облика на *џл-* (в. § 3.1.3.). Семантички јаз можда би се могао премостити тумачењем да се оно што (се издалека чује да) лупа, треска и сл. доживљава као ‘трапаво, незграпно’, па и ‘велико’. Међутим, овом тумачењу понајвише се противи ареал, пошто су постојеће глаголске потврде (на *-арати*, *-арији*, *-ињати*) јасно ограничене на крајњи исток српског језичког простора (Сврљиг, Зајечар, Зоруновац, Тимок – ретко Груза и Надибар, в. нап. 10). Стога је било основа да се то издвоји.

¹⁸ За почетак, требало би објединити и „помирити” значења раздвојена у грађи из напомена 10, 11 и 12, а затим их довести у везу са формално – али не и семантички – одговарајућим усамљеним чеш. *hlomoziti*¹ ‘љуљати се (о детету на крилу; о деци на гранама дрвећа)’, ‘хабати се (о одећи)’, ‘радити неке пољске послове клечећи’ итд. Махек држи да је у основи тих чешких значења представа ‘притискања’, ‘гњечења, гужвања’ те закључује да је то типична експресивна реч са богатим фонетским и семантичким развојем, слабо очувана код других Словена, која за х т е в а п о д р о б н о и с т р а ж и в а њ е (Маснек 1968: 168–169, проред Ј.В.-П.). Неко даље истраживање могло би да почне смештањем у одговарајући домаћи контекст придева чеш. дијал. *hlomoznuj* ‘снажан, кршан’ (в. § 1.6.1.), што Махек није имао у виду, или провером статуса именице блр. *гламазда* ‘неспретна особа’ (в. § 1.6.1. и § 1.6.3.), а нарочито разматрањем могућности да се облик који Махек наводи као хомонимни глагол, чеш. *hlomoziti*² ‘бучати, хучати, грајати’ (и упућује на *lomoziti* 3^о, ibid. 169) уколико се за то нађу нове слов. паралеле, доведе у ближу везу са *hlomoziti*¹. У сваком случају, чеш. *hlomoziti*¹ ‘љуљати се, њихати и сл.’ може се, ако се изузме разлика у интензификатору *-z-*, посматрати у истом семантичком кругу са с.-х. *џламати* ‘клатити (се)’ а нарочито *џломати* се ‘јак се чешати, драпати’, тако што би им свима у основи било значење ‘кретати се или правити **покрет тамо-амо**’. Под овај заједнички именитељ потпадала би и сва „акустична” значења, иначе у српском реализована у облицима са експресивним суфиксом *-отъ-* (в. нап. 10). Штавише, ако се дозволи развој ‘луп(ет)ати, галамити’ → ‘лагати галамећи, хвалишући се’, ту би се могла сместити чак и породица нејасне именице *џламаза* ‘варалица, шарлатан’ → ‘готован’ (в. нап. 11) као поствербал глагола са интензификатором *-z-*. Наравно, без компаративне словенске грађе, све су ово ипак само спекулације.

3.2.2. Ако се, поново, пође од придева *ѓроман* (имајући у виду и његову варијанту *оѓроман*¹⁹), као предлогак се може узети и глагол *ѓромийи* 'грмети; тући из ватреног оружја', а рефлексивно *ѓромийи се* 'тешко радити, мучити се', 'борити се' (Ж. Дачић, Темнић, РСА). Са творбеног становишта, оваквим тумачењем се преко (истина непосредчених али реално могућих) облика са различитим глаголским суфиксима (-*ор*, -*оий* итд.), лако могу објаснити придевски облици са проширењима: *ѓром-оий-ан*, *ѓром-ор-ан*, *ѓром-ор-аий-ан*, а даљим експресивним нарастањем и *ѓром-ор-ад-ан*, *ѓром-ул-ан*. За ову анализу је значајно и то што већина њих има и пандане са иницијалним *ѓл*:- *ѓлом-ор-ан*, *ѓлом-ар-ан*, *ѓлом-оий-ан*, *ѓлом-ор-аий-ан* (углавном у ист. Србији и *ѓлом-оий-ур-ан* / *ѓлом-уий-ур-ан* итд.) Међутим, у случају оваквог тумачења, семантичка разлика је велика (чак и у оквиру глаголских облика), и придевска значења би се морала ослањати на извор деноминалног глагола, именицу *ѓром* (о њеном семантичком капацитету в. § 3.2.3.) што у принципу методолошки није у реду. Вероватно другу семантичку нит (са смислом нпр. 'који се не може ни згромити, громом сатрти') представља *незѓроман* 'голем, грдан', па његовим осамостаљивањем од изворног глагола даље и *незѓраман* 'незграпан', *незѓромњасий* 'неправилан, незгодан, гадан' и сл. (Скок 1: 623а s.v. *grmjēti* не тумачи њихову творбу).

3.2.3. Ако се, још једном, пође од придева *ѓроман* (укључујући и варијанту *оѓроман*), крајњи етимон била би именица *ѓром* (по аналогiji са придевима *ѓром-ак*, *ѓром-асий*, *ѓром-ул-ан*), која има семантички потенцијал да изрази не само изразиту јачину већ и прекомерну снагу (што се поистовећује са величином: 'јак, снажан' → 'велик'), како у српском (*ѓромоласан* 'громак, продоран' али и *ѓромосийасан* 'јако велик', Скок 1: 623 s.v. *grmjēti*),²⁰ тако и у осталим слов. језицима.²¹ За двојност семантике (изворну или накнадну?) која због синестезије проистиче из именице *ѓром*, уп. *оѓромно* adv. 'веома много; у великом броју'; 'изузетно гласно, громко' (РСА). Важан семантички моменат је и чињеница да велики предмети привлаче удар грома.

3.2.4. Са семантичке стране је замисливо, а са формалне компликовано – мада је у експресивној творби много тога могуће – и извођење од *ѓромада* (< псл. **gromada* / **gramada*, о томе в. Скок 1: 606; SP 8: 224–226²²). И та именица изведена (ретким) суфиксом **-ada*²³ од пие. **grem-* < **ger-* 'скупљати,

¹⁹ Иако није имао овај облик из РСА, Скок за његову варијанту *оѓроман* исправно држи да није русизам (Скок 1: 606b s.v. *gramada*), у том смислу в. и примере на *о-* у РСА, као и прилог *оѓромно*.

²⁰ Такође *ѓромолесан* adj. 'необуздан, нагао; нескладан, неотесан' Сврљиг, *ѓромолесник* m. 'нагао човек' Сврљиг, Пирот, Гружа (РСА).

²¹ Нпр. пол. заст. *grom* 'изузетно јак човек', буг. дијал. (Пловдив) *гром* 'изванредно тежак предмет' итд. (SP 8: 228229).

²² Тамо и коментар: „o alternacji d : zd, niezadkiej w słow., zob. *gluzdъ*, por. Brückner KZ XLV 52–55”.

²³ Док Славски управо поводом ове именице, у одељку о суфиксима *-da*: *-zda* (за које истиче да иду по правилу на вербалне коренове) заправо не тумачи основу на коју је тај суфикс у овом случају додат, већ га само карактерише као „Całkiem wyjątkowy” (ŚLAWSKI 1974: 63), дотле Вајан чак помишља да је суфикс *-ada* варијанта колективног суфикса *-adъ* преобликом глагола *ѓромадиийи*: „On a *-ada* dans v. sl. *gramada* ... et lit. *grāmatas*, qu'on rapproche de skr.

згртати' (који је у *ѓрѓаѓѓи*, *ѓрнуѓѓи*, в. SP I.c.) има семантички потенцијал да означи нешто велико, нагомилано и сл.), преко *ѓромад-ан*, или *ѓрома-з-дан*, затим опет нереалном декопозицијом и убацивањем експресивног инфикса *ѓром-ор-адан*. Таквим тумачењем успоставила би се веза са рус. *громоздкий* (в. § 1.6.3.), међутим, с обзиром на укупни инвентар и хронологију посведочености облика (нарочито оних на *ѓл-*), та могућност, за српски језик, није довољно вероватна.

3.2.5. Облици *ѓроморадан*, *ѓромораѓѓан*, *ѓроморазан* делују као сложене, али није јасно који би то други део изворно стајао уз именицу *ѓром*, пре него што је почело експресивно алтернирање (укључујући елемент *-з-*). Могло би се претпоставити да је изворни облик био *ѓромородан* (в. пример из Његоша у § 2.2.4.1. и друге, не увек глаголске, сложене: *ѓромоносан*, *ѓромоѓласан*, *ѓромоѓѓасан*) али с обзиром на његову слабу фреквентност не може се искључити ни могућност да је тај облик секундаран. За облик *ѓроморадан* није искључена ни могућност утицаја семантички блиског придева *накарадан*.

3.2.6. У случају да се појави нова грађа, могао би се учинити покушај да се мимо лексичко-семантичке породице придева *ѓломазан* протумачи именица *ѓромаз* 'јак, снажан глас', 'грлат човек' (у оба значења посведочена у Црној Гори, в. § 2.2.2.) – или сама за себе или заједно са семантички и ареално блиском, дубровачком и далматинском *ѓламаза* *'човек који галами', 'варалица (на вашарима), шарлатан, готован' (в. § 1.5 и нап. 11), која би и сама таквим повезивањем постала мање изолована.

4. На основу свега изложеног може се сматрати да лексичко-семантичка породица придева *ѓломазан* данас обухвата практично све облике на *ѓл-* и *ѓр-* наведене у § 2.1. нн. и § 2.2. нн. и да је као таква настала (незнано тачно кад али вероватно не у доба прајезика већ знатно касније, на српском тј. српско-хрватском терену) укрштањем тих двеју група речи.

4.1. Реално је претпоставити примарност облика на *ѓл-*, базираних на – изворно глаголском – значењу 'клатити се, ландарати' посведоченом у глаголу *ѓламаѓѓи* (и његовим интензивираним облицима даље развијене семантике, в. нап. 12) које се (наслањајући се и на поствербале *ѓламаза*, *ѓломаза*, *ѓламеза*) пренело у одговарајуће придевско значење 'трапав, тром, незграпан' (од кога се даље развило и 'велик, крупан, кабаст') као и прилошко 'трапаво, незграпно' – и све то на релативно широком ареалу (в. § 3.1.3.).

4.2. Други крак лексичко-семантичке породице, са облицима на *ѓр-*, иако и сам неивесног (в. § 3.2.1. – § 3.2.4.) али свакако посебног порекла, са – изворно придевском – семантиком 'јак, снажан' (потом и 'велик, огроман' – и претежно југозападног, црногорско-далматинског ареала) накнадно се наслонио, наслојио и прожео првобитну лексичко-семантичку скупину.

grāma 'tas, groupe des hommes', et qui peut, par réfection sur le verbe *gromaditi*, présenter *-ada* pour *-adi* de même que le collectif r. *goljadá* 'misérables'" (VAILLANT 1974: 491, § 1004).

4.3. Даље етимолошке везе и једне и друге гране засад остају непоуздане (в. § 1.4. – § 1.7.) иако имају паралеле – формалне и семантичке: прва (за коју смо претпоставили да је изворно глаголског порекла) може се упоредити са чеш. *hlomoziti*¹ (које, међутим, и само није коначно и недвосмислено протумачено, в. § 3.1.3.1.) а друга са рус. придевом *громоздкий* који је и сам без јединственог тумачења (в. § 1.6.3.).

4.4. На крају се може закључити да придев *гломазан*, са целом својом лексичко-семантичком породицом, услед експресивности и формалне и семантичке разуђености – при том у условима крајње неизвесних веза на словенском терену, мора остати у групи оних речи које се никад не могу протумачити са потпуном поузданошћу, већ само са разумно вероватном претпоставком, каква је овде изнета у § 3.1.3.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БОЈАНИЋ, Михаило, Раτισлава Тривунац. Рјечник дубровачког говора. *Српски дијалектолошки зборник* 49 (2002): 1–458.
- Вук Стефановић Караџић. *Српски рјечник*. Београд: Штампарија Краљевине Југославије, 1935⁴.
- ГАГОВИЋ, Светозар. Из лексике Пиве (село Безује). *Српски дијалектолошки зборник* 51 (2004): 1–312.
- ДАЛМАЦИЈА, Стево. *Рјечник говора Појшкозарја*. Бања Лука: Глас српски – Графика, 2004.
- ЂОКОВИЋ, Љубомир. *Говорни драгуљи никшићког краја: рјечник мање познатих ријечи и дружи прилози*. Београд: Интерпрес, 2005.
- ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови*, 1–. Київ: Наукова думка, 1982–.
- ЖУГИЋ, Радмила. Речник говора јабланичког краја. *Српски дијалектолошки зборник* 52 (2005): 1–470.
- ЈОВИЧИЋ, Мирко. *Крајишки рјечник: особенице уначке (уз стогодишњицу истрајања имена Дрвара)*. Београд: М. Јовичић, 2003.
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику*, 1–2. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2003.
- ЛАЗИЋ, Анђелка. *Речник говора Мачве*. Шабац: Културни центар, 2008.
- ПОПОВИЋ, Момчило, Драгољуб Петровић. О говору Спича: Грађа. *Српски дијалектолошки зборник* 56 (2009): 1–275.
- РСА – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–. Београд: САНУ, 1959–.
- РСГВ – *Речник српских говора Војводине*, 1–10 (ур. Драгољуб Петровић). Нови Сад: Тиски цвет, 2000–2010.
- СТАНИЋ, Милија. *Ускочки речник*, I–II. Београд: Научно дело, 1990–1991.
- СТИЛОВИЋ, Рада. Из лексике Васојевића. *Српски дијалектолошки зборник* 36 (1990): 121–380.
- ТСРЯ – *Толковый словарь русского языка (с включением сведений о происхождении слов)* (отв. ред. Н. Ю. Шведова). Москва: Издательский центр Азбуковник, 2008.
- ФАСМЕР, Макс. *Этимологический словарь русского языка*, I–IV (перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева). Москва: Прогресс, 1986–1987².
- ЦЫГАНЕНКО, Галина П. *Этимологический словарь русского языка*. Киев: Радянська школа, 1989².
- ЧЕРНЫХ, Павел Я. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, I–II. Москва: Русский язык медиа, 2007⁸.
- ЭСБМ – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, 1–. Мінск: Навука і тэхніка, 1987–.
- ЭССЯ – *Этимологический словарь славянских языков*, 1–. Москва: Издательство Наука, 1974–.

*

- БАВИЋ, Stjepan. Sufiksalna tvorba pridjeva u suvremenom hrvatskom ili srpskom književnom jeziku. *Rad JAZU* 344, Odjel za filologiju knj. XIV (1966): 63–256.
- БАВИЋ, Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: JAZU, Globus 1986.

- МАСЕК, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia, 1968².
 RJA – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1974.
 SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: JAZU, 1971–1974.
 ŚLAWSKI, Franciszek. *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*. SP 1 (1974), 43–141.
 SNOJ, Marko. *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan, 2003².
 SP – *Słownik prasłowiański*, 1–. Wrocław, etc.: Ossolineum PAN, 1974–.
 VAILLANT, André. *Grammaire comparée des langues slaves*. Tome IV. La formation des noms. Paris: Éditions Klincksieck, 1974.

Jasna Vlajić-Popović

S.-CR. *GLŌMĀZAN* ‘HULKING, GROSS; CUMBERSOME, UNWIELDY’
 – BETWEEN ITS RARE SLAVIC COUNTERPARTS AND MULTIPLE DOMESTIC INTERPRETATIONS

S u m m a r y

This paper focuses on the S.-Cr. adjective *glōmāzan* / *glōmāzan*, *-zna*, *-zno* ‘hulking, gross; unwieldy, cumbersome’ with the goal of defining its broader lexical-semantic word family and proposing a reasonable enough etymological interpretation – since the previous mentions of the word, occurring in Skok’s as well as both Proto-Slavic dictionaries, have not resulted in conclusive solution(s). The fairly high formal diversity of this adjective, both phonetic (alternation of liquids in the initial syllable, variation of vowels *-o-*, *-a-*, *-e-* in the base) and word-formative (widening of the base with different formants: *-ač-*, *-ar-*, *-or-*, *-ot-*, *-ur-*, often even doubled) is indicative of its expressive character. After making an inventory of all formally and semantically relevant forms, proposed as most probable is the derivation from the noun *glomaza* ‘something big, clumsy’, a postverbal from *glomāzati* / *glamāzati* ‘to wander, *oscillate’, *glāmzati* ‘to walk long and with difficulty’ etc., themselves originating from *glamati* ‘to totter, wobble, flop, wiggle, sway loosely’ widened by the intensifier *-z-*. So far the latter verb has not been etymologically interpreted either (although it can be related to Cz. *hlomoziti* ‘to swing, sway’, probably of onomatopoeic origin). The circumstances cannot be determined under which intertwining and contamination have taken place between forms in *gl-*, among which the semantics of clumsiness (characteristic of hard walking) is dominant, and those in *gr-* with slightly prevailing meanings of extreme strength and size (that can also hamper walking), all ultimately derivable from *grom* ‘thunder’. It is concluded that for such highly expressive and formally variable words a firm and undisputable etymology can hardly be reached, so it is sufficient to provide a plausible enough explanation, like the one presented here.

Институт за српски језик САНУ
 Кнез-Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
jasna.vlajic@isj.sanu.ac.rs

Орсат Лигорио

С.-Х. РОДА, ЛАТ. ARDEA*

С.-х. се *róda* обично повезује са грч. *έρφιδίος* и лат. *ardea*. По открићу Винтерова закона ова је свеза осујећена. Умјесто тога предложено је да је с-х. *roda* позајмљеница потекла од лат. *ardea*, или којег сличног романског облика. У овоме се чланку тај предлог испитује.

Кључне ријечи: орнитонимија, етимологија.

S.-Cr. *róda* is usually thought to be cognate with Gr. *έρφιδίος* and Lat. *ardea*. Faced with Winter's law, this idea was abandoned in favor of another claiming in turn that SCr. *róda* is a borrowing eventually mounting to Lat. *ardea*, or a similar Romance form. That claim is here discussed.

Key words: ornitonymy, etymology.

1. Увод. Орнитоним се *roda* обично упоређује са грч. *έρφιδίος* и лат. *ardea*, и једно и друго у значењу 'чапља'. Тако и RJA и Скок. Но, у скорије је вријеме умјесто тога предложено – обзиром на извјесне неприлике у етимологији – да није *roda* са тим ријечима у прасросдству него да је као позајмљеница потекла од лат. *ardea*, или којег сличног романског облика. У овоме ћемо чланку тај предлог испитати.

2. ПОТВРДЕ. Од рјечника *róda* долази најприје у Вука (КАРАЦИЋ 1818: 730) у значењу 'der Storch, ciconia'; од књижевника у М. П. Катанчића. Затим се помиње у Парчића (PARČIĆ 1887: 155), под одредницом *cicogna*, и у Миклошича (MIKLOŠIČ 1886: 279), са објашњењем *s.* (= *serbisch*). Даље потврде доносе Лазић, Панчић и Даничић, уп. RJA (XIV, 84). Иако Скок (СКОК 1973: 153) тврди да *roda* „није орсѣнитa гiјeч и нагjеѣjма, неgo је књижевна i саобраѣajна гiјeч", RJA на истој мјесту доноси и дијалекатске потврде за Оток, Варош (Славонија) и Алексинац (Нишава). У народу се, наиме, *roda* обичније зове и *лѣлек* или *щѣрѣк*, в. КАРАЦИЋ 1818: 364 и 925.¹ Скорије потврде доноси Хирц (HIRZ 1947: I, 151). Од словенских језика *roda* – иако ријетко – долази још у словеначкоме. Посвједочена је само у Плeтeршника (PLETERŠNIK 1895: 431), као *róda* 'der Storch', и у једној дјечјој пјесмици (*Kinderreim*) коју доноси Штрекељ (ŠTREKELJ 1904: 51): „Roda, roda, roda, Štrk, štrk, štrk, Zlati stric bez brk".

* Овај је чланак резултат рада на пројекту „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*" (178007), који у цјелини финансира Министарство просвјете и науке Републике Србије. На несебичној помоћи и оштру оку (в. фусноте 3, 8 и 9) особито захваљујем А. Ломи.

¹ Књишка је ријеч за роду *бoчањ* (Микаља, Стули) и не јавља се у народу; само руска за роду је ријеч *фуст* (струс. *аѣустѣ*). И у једном и у другом случају *etymologia remota* непозната.

У Сноја не долази, али је зато доноси Безлај (BEZLAJ 1995: 190). На концу, уп. и истрорумунске позајмљенице: *rode* (Шушњевица, Нова Вас) и *roda* у осталим мјестима (FILIP 2007).

3. ГРЧКА МАТЕРИЈА. Што се грч. *έρωδιός* тиче (Херодијан), ова ријеч има варијанте *ῥωδιός* (у Хипонакта) и *ἄρωδιός* (у Септуагинти). То су млађи облици. Поред *έρωδιός* најзначајнија је старојонска варијанта *έρωδιός* (у Хомера) – без *iota subscriptum*. Овдје није јасно који је облик изворан – Херодијанов или Хомеров. Уп. што у сагласју са Боазаком (BOISACQ 1916: 28) каже Шантрен (CHANTRAINE 1968: 377): „La graphie avec iota souscrit peut s'expliquer par l'analogie des adjectifs en *-idios*” као, на примјер, у ријечи *ὄφιδιον* ‘змијче’ од *ὄφι-* + *-ιδιον*; завршетак као у другим орнитонимима попут *αἰγωλιός* ‘vautour, суп’, *αἰγυπιός* ‘effraie, кукувија’, *χαραδριός* ‘aedicnème, чукавица’, итд. Са овим се слиједећи Золмсена (SOLMSEN 1901: 75) слажу и Фриск (FRISK 1960: I, 572sq.) и Бејкес (BEEKES 2010: I, 468). Ако је тако, грчки би могао упућивати на **h₁rōd-* (а не **h₁rōid-*) што се прајезика тиче. Но, обзиром на евентуалне варијанте *έρωγας* (у Хесихија) и *ἔδωλιός* (у Аристотела) и на коптски орнитоним *περοδιας* – сво троје у значењу ‘έρωδιός’ – ријеч би могла бити и неиндоевропскога поријекла. Тако Бејкес *l.c.* Било како било, и **έρωιδιός* и *έρωδιός* и *έρωδιός* би подједнако – након стезања итд. – завршили као нгрч. *ερωδιός* ‘чапља’. Будући да тамо та ријеч означава управо ‘чапљу’ а не ‘роду’, поставља се и друго питање. Наиме, оно семантичко: да ли је тај орнитоним у старије вријеме означавао чапљу (*Ardeida*), роду (*Ciconida*) или и једну и другу птицу?

Дионизије Перијегет (*Ὀρνιθιακά* II, 8) за *έρωδιοί* каже да: „ἔστιν αὐτῶν γένη μυρία· οἱ μὲν γὰρ βραχεῖς εἰς λευκοί, ἄλλοι δὲ ποικίλοι καὶ μεῖζονες, μέσοι δ' ἕτεροι, καὶ τοῖς μὲν οὐκ ἔστιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς πλόκαμος, ἄλλοις δ' ὥσπερ τις βύστρυχος ἀπώρηται”. Ово би онда имало са једне стране да се односи на велику бијелу чапљу (*Ardea alba*) која је *βραχεῖα καὶ λευκή* итд., а са друге на сиву чапљу (*Ardea cinerea*) која је *ποικίλη καὶ μεῖζων* итд. дочим би *βύστρυχος* могла бити креста какву на глави има гак какавац (*Nycticorax nycticorax*), такође *Ardeida*. Великој је бијелој чапљи рода (*Ciconia ciconia*) у свему налик осим што има црна крила па је тако *Ἑτυμολογικὸν μέγα* (659) и описује: „πελαργός [...] τοῦτο ἐπειδὴ λευκὰ καὶ μέλανα πτερὰ ἔχει”.² Из овога би се чинило да су стари разликовали једну птицу од друге, али онда сазнајемо да за чапљу (*έρωδιός*) у Кираниду (3) стоји да се гнијезди „ἐν βομοῖς ἢ κτίσμασιν τοῖς ἐν πόλεσι σκηνοποιῶν ὡς χελιδόν” – гдје је чапља очигледно замијењена са родом. (*Ardeidae* се не гнијезде по крововима и ошацима). Изгледа, према томе, да су стари ипак знали да се кадшта преваре па једну птицу замијене другом.³ Из овога слиједи да у Дионизијева *γένη μυρία* поред чапљи и – условно речено – рода спадају вјероватно и друге сличне птице дистинктивно дугачких ногу и вратова као што су ждралови (*Gruidae*).

² Паче, сама би ријеч *πελαργός* ‘рода’ могла поријеклом бити од *πέλλος ἀργός* ‘бијела чапља’.

³ Уп. и што *s. v. stork* кажу Мелори – Адамс (MALLORY – ADAMS 1997: 548): „The white stork (*Ciconia ciconia*) is noticeable bird and one fondly thought of. It was frequently confused by the ancients with the swan and the heron, also large white birds”. Уп. и чеш. *čáp* у значењу ‘рода’ и стир. *corr* које значи уједно и ‘рода’ и ‘чапља’ и ‘ждрал’.

4. ЛАТИНСКА МАТЕРИЈА. Што се лат. *ardea* тиче, ова ријеч долази практично само у Вергилија гдје се говори о предсказањима (*φαινόμενα*). Није добро (*Georgica* I, 361sq.) „cum medio celeres revolant ex aequore mergi / [...] notasque paludes / deserit atque altam supra volat ardea nubem”. (Овога у Арата нема.) Тај топос преузима Лукан (*Pharsalia* V, 553sq.), а наводи га и Сенека (*Naturales quaestiones*, 7.28.1).⁴ Осим тога је ова ријеч посвједочена још само у Плинија (*NH* X, 60), и то као *ardeola*. Дакле, скорија и поприлично нечувена ријеч. Значење недвосмислено ‘чапља’, уп. *CGL* V 615, 35: „ardea est avis, i.e. haron”. У народноме је осјећању (*Volksetymologie*) била у свези са прид. *arduus* ‘стрм, висок’ јер је, како опет наводећи Вергилија каже Изидор од Севилје (*Etymologiae* XII, 7 21), „quasi ardua, id est propter altos volatus [...] cum autem altius volaverit, significat tempestatem”. Од рјечника долази у Валдеа (*WALDE* 1938: I, 64), Ерну – Мејеа (*ERNOUT – MEILLET* 1959: 45) и де Фана (*DE VAAN* 2008: 52) – свагдје кратко, и без разлике. Под претпоставком да је у свези са грч. *ἐρφιδίος*, требало би да ова латинска ријеч одражава **h₁rd-* – али и ово тешко имајући у виду да је одраз и-е. групе **HRC-* упитан, уп. Схрајвер (*SCHRIJVER* 1991: 65sq.).

5. ГЕРМАНСКА МАТЕРИЈА. Кадшта се поред грчке, латинске и наше ријечи у оквиру ове етимологије нађе и старонордијска ријеч *arta* ‘крџкенте, патка кржуља’ (*Anas crecca*) и дем. *ertla* ‘bachstelze, трептељка’ (*Motacilla fusca*) у свези са исп. *arta*, *urt*, *ört*, швед. *årta* и дан. *ort-and*, уп. де Фрис (*DE VRIES* 1977: 15, 105). Будући да је значењем далека – *Anatidae* и *Motacillidae*, наиме, ни по чему нису налик на птице родарице – треба ову ријеч, ја мислим, из етимологије искључити као случајну подударност.)

6. ЕТИМОЛОГИЈА. Заједничко прасродство друге три ријечи – грч. *ἐρφιδίος*, лат. *ardea* и с.-х. *rōda* – потиче од Пота (*POTT* 1859: I 213). Али на томе се месту у међусобној свези доносе само ријеч грчка и латинска. Такву етимологију преузима Курциус (*CURTIUS* 1879: 345sq.), а српскохрватску ријеч у свези са ове двије први пут на Курциусову трагу помиње Валде (*WALDE* 1938: I, 64). Одатле је преузета у касније дјело Валдеа и Покорнога (*WALDE – POKORNY* 1927: I, 146sq.), а онда и у самога Покорнога (*POKORNY* 1959: 68).⁵ Из ова се два мање-више истовјетна дјела проширила у све друге рјечнике: Шантрена, Фриска, де Фриса, и др. укључујући, напосе, Скока.

Невоља је у томе што су се сви ти рјечници – будући редом написани прије открића Винтерова закона – по питању *rode* прерачунали.

Ово је први – колико ми је познато – примијетио Схрајвер, и каже (*SCHRIJVER* 1991: 65): „PSl. **rod-* and **ord-* would have yielded SCr. ***rāda* (AP. a), the accentuation and vowel quantity reflecting an acute inaccordance with

⁴ У Лижњану се рода зове *малѿемио* (од ит. *male* ‘лоше’ и *tempo* ‘вријеме’), уп. *FILIPPI* 1994: 56, са објашњењем да то име дугује „pučkom vjerovanju da će se pojave li se rode vrijeme pogoršati; usp. i *vremenjača* ‘Ciconia ciconia’ (Glina, Plitvice, Rakovica kod Slunja, Nova Kršlja, Prosićeni Kamen, Ljeskovac, Begovac Selo)”.

⁵ В. и успутне биљшке о *роди* у Шарпантјеа (*KZ*, 40, 434), Лувентала (*WuS* 7, 184) и Маченавера (*LF* 17, 165); најважнија је од њих она у Штрекеља (*ŠTREKELJ* 1904: 51) и Блажека (*BLAŽEK* 2005: 61sq.).

Winter's law". Према томе, с-х. *póda* у оквиру компаративно-историјске методе не може никако са грч. *ἐρφιδίος* и лат. *ardea* бити у прасродству. Умјесто тога Схрајвер (*ibid.*) предлаже: „It is perhaps a loan from Latin: ‘Romance’ **árda* vel. sim. > Slav. **ròda* > **rodà* (Dybo's law) > *róda* (Neo-Štokavian retraction)". Управо ћемо ову претпоставку овдје преиспитати. Наиме, предлог да је с-х. *póda* позајмљеница потекла од ром. **arda* мора, ја мислим, да се оснује на три претпоставке: прво, да је у романскоме таквог облика било, друго, да је означавао птицу родарицу, и треће, да је онда позајмљен у складу са гласовним законима према којима су из тога језика позајмљене и друге ријечи.

Што се тиче прве претпоставке (да је у прароманскоме било облика **arda*), то зависи о оним романским облицима на темељу којих би се такав облик могао реконструисати. REW s.v. *ardea* (619) доноси ове облике: рум. *barză*, ит. и шпан. *garza*, и порт. *garça* – са напоменом ‘der Anlaut der romanischen Wörter ist unerklärt’. Наиме, шпан. *g-* може бити само од лат. *g-* – којег у лат. *ardea* нема; уп. шпан. *gola* ‘грло’ од лат. *golam*. Стога, тешка етимологија. Ја без друге и у сагласју са законима историјске фонетике опетујем Короминесово мишљење (COROMINES 1976: 700, s.v. *garza*): „Debe cancelarse sin más vacilación la etimología lat. ARDEA ‘garza’, en que se han empeñado desde antiguo los eruditos, pues es imposible entonces explicar la *g-*. No es posible que se desarrollara por vía fonética, ni tienen probabilidad las contaminaciones que han supuesto algunos autores recientes. [...] Es preferible declarar desconocido el origen del vocábol”. Уп. и LEI (III, 980).

Што се тиче друге претпоставке (да је ром. **arda* означавало птицу родарицу), проблем је у иберороманским потврдама у томе што на читавој арагонској говорној територији *garza* значи ‘уграса, *Pica pica*’ тј. ‘сврака’ – а никад ‘рода’ или ‘чапља’ (NAGORE LAÍN 1999: 1021sq.); тако и лик *garsa*, који такође значи ‘сврака’, а уз каталонску границу и ‘вивак, *Vanellus vanellus*’ (*ibid.*). И у каталонскоме *garsa* (писано и *garça*) значи ‘au de la família de còrvids, espècie *Pica pica* o *Pica caudata*’, уп. s.v. Алковер – Мољ (ALCOVER – MOLL 1993). (Ове облике обрађује Мејер-Липке у REW-у под бр. 275 и одваја их од облка *ardea* – ваљда управо због семантике).

Што се тиче треће претпоставке (да је *póda* позајмљена од ром. **arda* у складу са законима према којим су из романскога посуђене и друге речи), овдје можемо разликовати гласовне законе *proprie dictos*, и акценат. Питање је – најприје што се гласовних закона тиче – што у позајмљеницама услјед метатезе ликвида даје лат. *arC-*. Слиједећи Схрајверову претпоставку (с-х. *róda* < лат. **árda*) требало би да то буде *ro-*, али уп. с-х. *pàka* ‘гроб’ од лат. *arca* и в. Скок 1971: 60. Овдје очигледно тај слијед не даје *po-* него *pa-*. Тако је и са другим примјерима.⁶ Уосталом, од лат. *ardea* а према рум. *barză*, ит. *garza* итд. – све да и занемаримо почетно *g-* – праоблик у романскоме би могао бити једино **ardya* (а никако **arda*) гдје би вокал из хијата палатализовао

⁶ N.B. ријеч *роб* није противпримјер. Наиме, и-е. **Horb^ho-* правилно даје наше *раб* (и онда *рабиџи*) дочим је ријеч *роб* позајмљеница, и то са западнословенске територије гдје је *po-* правилан исход ликвидне метатезе. (Није тачно што Скок (Скок 1973: 150sq.) каже да *роб* < **orob-* [sic!]). Но, у топонимији уп. ипак буг. *Лом* од лат. *Almus*.

претходни консонант. У с-х. *róda* никаквог трага те палатализације нема. (Иначе такви примјери имају *ж* на мјесту ром. **dy*, уп. *жмул*, *йижуо*, *лойижа* итд.)

Друго – што се акцента тиче – из истог се примјера (с-х. *ра̀ка* < лат. *arca*) види да услијед метатезе ликвида слог у питању прима фиксан силазни акценат, тј. да ријеч спада у тзв. акценатску парадигму (а), а не (б) или (с). Према томе, *ра̀ка*, *ра̀кѣ*, *ра̀ци* итд. (То је Даничићев тип *књи́га*.) Но, с-х. *рода*, акуз. *ро́ду* очигледно спада у парадигму (б). Да у тој парадигми нема женских позајмљеница романског поријекла, то је показао Матасовић (MATASOVIĆ 2007). Уп. *ко̀ноба*, *ко̀леда*, *ло̀дика*, *йо̀гача*, *йо̀лача*, *ра̀жа* итд. – све у парадигми (а). Но, на другом је мјесту Матасовић (MATASOVIĆ 2008: 89) хтио да проблем *роде* ријешити тако што је претпоставио да ће се ларингал из извјеснога коријена **h₁rh₃d-* у прасловенском остварити као *-a-*; ово му, ја мислим, није пошло за руком јер је то правило о вокализацији ларингала у прасловенском основао *de facto* само на овој ријечи. (Једини је други пример прасл. **sali* ‘со’, али то може исто тако бити од и-е. **sh₂eli-* гдје би и-е. **-h₂e-* правилно дало псл. **-a-*.)

Будући да Схрајверова теза да је с-х. *róda* позајмљеница потекла од ром. **arda*, чини се, не задовољава основне три претпоставке – прво, да је облик **arda* у романском постојао, друго, да је значио ‘рода’, и треће, да је онда у складу са уобичајеним законима у нас позајмљен – ја ову претпоставку као неустановљену одбацујем.

Умјесто тога претпостављам да грч. *έρωδιός*, лат. *ardea* и с-х. *róda* нису у односу међусобнога прасродства него, радије, ријечи засебно позајмљене у та три језика у времену након распада прајезичке заједнице, али исто тако ријечи које *in ultima linea* могу упућивати на исти коријен у некоме прајезику супстрату. Ово особито имајући у виду тзв. *a*-протезу. Наиме, у извјесним се паровима ријечи супстратског поријекла – а напосе орнитонимима типа лат. *merula* у упоређењу са ствњ. *amsla* ‘*Turdus merula*’ – јављају у правилу два облика гдје један има некакво *a-* са почетка, а други не. Облик са протезом обично показује коријен у празнини (ствњ. *amsla* < **a-msl-*) дочим онај без протезе показује коријен у пунини (лат. *merula* < **mesl-*). Уп. SCHRIJVER 1997.

Под претпоставком да је то и овдје тако лат. *ardea* одражавало би коријен у празнини са протезом (**a-rd-*) дочим би с-х. *róda* одражавало коријен у пунини без протезе (**rōd* или **rod-*). У грчком, са друге стране, изнимно налазимо коријен у пунини (дужини) и са протезом (*έρωδιός*) и без протезе (*ρωδιός*), па чак и са друкчијом протезом (*άρωδιός*). Ове варијанте одговарају у свему правилима историјске фонетике предгрчких (тзв. пелазгичких) позајмљеница у грчком: за пар *έρωδιός* / *έρωδιός* уп. *λάδος* / *λήδιον*; за пар *έρωδιός* / *άρωδιός* уп. *ἐρχουσα* / *ἄρχουσα*; за пар *άρωδιός* / *ρωδιός* уп. *ἀσκάλαφος* / *κάλαφος*. В. и Бејкес (BEEKES 2010: xxxsq.). Са овим би се грчким облицима могао добро упоредити, ја мислим, и у читаву етимологију укључити и јерменски хапакс **arat*, ген. *aratay* ‘рода’.

Ова се ријеч јавља само једном у 13. вијеку у коментару на Псалам 103, 17. Тамо стоји: „τοῦ ἐρωδιοῦ ἡ οἰκία ἡγεῖται αὐτῶν”, а Вардан Аревелци коментарише „Boyn aragli: Simak’os asē ariovd aratay tun ē nora”, тј. ‘родино

гнијездо: Симах каже да је роди дом јела'. Свезу са грч. *έρφιδίος* и лат. *ardea* једини је, колико ми је познато, уочио Џаукјан (Джаукјан 1967: 207, 305) – али опет преко прајезика, као да је ријеч о индоевропском коријену. Да није тако показује и то што јерм. *arat* упућује на и-е. **h₁reh₃d-*, а не на **h₁rōd-* (**h₁reh₃d-*) као грч. *έρφιδίος*, **h₁rd-* као лат. *ardea*, или **h₁rh₃d-* као, према Матасовићу, с-х. *roda*. Уп. и Мартиросјан (MARTIROSYAN 2010: 126sqq.) Уместо тога ради се, ја мислим, о позајмљеници из истог онога супстрата из којег су позајмљене и друге три ријечи. (За варијацију коријенског вокализма између грчкога -ō- и јерменскога -ā-, уп. грч. *θρῶναξ* / *ἀνθρήνη*. Што се протезе тиче, уп. и другу јерменску позајмљеницу исте врсте *a-rgat* 'дрва за потпалу' према грч. *ράδιξ* и лат. *rādīx* 'коријен'. За варијацију протезе типа *έρφιδίος* / *ἀρφιδίος* уп. и јерм. *erag* / *arag* 'brz').

7. Још НЕКЕ НАПОМЕНЕ. На концу, да се вратимо начас нашем облику *roda*. У Скока (Скок 1973: 153) *s.v. roda* има још пар облика које сам прије пропустио поменути. То су: *аџироде* (Трстењак); *хаџирода* (Ђурашин); *хаџироде* (Колумбатовић); *хадџироодо* (Гацко, Херцеговина). Што се њих тиче, ја се са Скоком слажем што каже да „није искључено да се ради о unakrštenju s tal. *airone*, *aghirone* < **haigi-ro-*. [...] Početno *aghi-* dovela је пушка етимологија у везу са *hadž*”. Само напомињем то да се, ја мислим, ту заправо ради о контаминисаном конгломерату који је поријеклом таутологија, тј. као да је од какве фразе типа **ađirona roda*, гдје је након контаминације (**ađiroda*) алоглотски елеменат преправљен (*hadžiroda*) у складу са лексиком језика примаоца, уп. и рањен љаук '*Trachinus draco*' од **рањ љаук* (управо љаук љаук). Што се тога тиче, в. VINJA 2004: 108 и, особито, 1967.⁷

8. ЗАКЉУЧАК. Да сажмем, ја мислим да с-х. *roda* / лат. *ardea* одражавају исти тип супстратске варијације какав се види у лат. *merula* / ствњ. *amsla* – тј. *a*-протезу. Сукладно тому, мислим да наша ријеч са другима није прасродна него да су све три независно позајмљене свака у свој језик.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Джаукјан, Георг. *Очерки по истории дописьменного периода армянского языка*. Ереван: Академией наук Армянской ССР, 1967.

Караџић, Вук Стеф. *Српски рјечник, истолкован њемачкијем и латинскијем ријечима*. Беч, 1818.

*

ALCOVER, Antoni Maria, Francesc de Borja MOLL. *Diccionari català-valencià-balear*. Palma, 1993.

BOISACQ, Emile. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*. Heidelberg: C. Winter, 1916.

BEZLAJ, France. *Etimološki slovar slovenskega jezika*, III. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995.

⁷ Прије него што закључим хтио бих се осврнути и на народно тумачење, тј. *Volksetymologie*. (Наиме, и наш народ вјерује у роду која носи новорођену дјецу.) Могло би се стога помислити на девербалну деривацију хипокористичкога типа: *родиии*, па *roda*. Но, ово је у свјетлу инциденције са алоглотским облицима мало вјероватно. (*Entia non sunt multiplicanda...*) Није, међутим, искључено да се првобитни облик на овакву деривацију наслонио – особито по питању акцента.

- BEEKES, Robert S. P. *Etymological Dictionary of Greek*. Leiden – Boston: Brill, 2010.
- BLAŽEK, Václav. Slovanská ornithonyma ve světle vnějšího srovnání. *Rocznik Slawistyczny* 55 (2005): 51–72.
- CHANTRAINE, Pierre. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*. Paris: Klincksieck, 1968.
- COROMINES, Joan. *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*. Madrid: Gredos, 1976.
- CURTIVS, Georg. *Grundzüge der griechischen Etymologie*. Leipzig: Teubner, 1879⁴.
- DE VAAN, Michiel. *Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages*. Leiden: Brill, 2008.
- DE VRIES, Jan. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden: Brill, 1977.
- ERNOUT, Alfred, Antoine MEILLET. *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. Paris: Klincksieck, 1951⁵.
- FILIPI, Goran. *Istarska ornitonimija : Etimologijski rječnik pučkog nazivlja*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1994.
- FILIPI, Goran. *Istrorunumjske etimologije*, II. Pula – Koper: Mediteran, 2007.
- FRISK, Hjalmar. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, I. Heidelberg: C. Winter, 1960.
- HIRZ, Miroslav. *Rječnik narodnih zoologičkih naziva*, III. Zagreb: JAZU, 1947.
- LEI – *Lessico etimologico italiano* (red. Max Pfeister). Wiesbaden: L. Reichert, 1991–.
- MARTIROSYAN, Hrach. *Etymological Dictionary of the Armenian Inherited Lexicon*. Leiden – Boston: Brill, 2010.
- MATASOVIĆ, Ranko. On the Accentuation of the Earliest Latin Loanwords in Slavic. Ranko Matasović (ur.). *Tones and Theories*. Zagreb: IHJJ, 2007, 105–120.
- MATASOVIĆ, Ranko. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, 2008.
- MALLORY, James P., Douglas Q. ADAMS. *Encyclopedia of Indo-European Culture*. Chicago – London: Fitzroy Dearborn, 1997.
- MIKLOSICH, Franz. *Etymologisches Wörterbuch der slawischen Sprachen*. Wien: Braumüller, 1886.
- NAGORE-LAÍN, Franchó. *Endize de bocables de l'aragonés següentes os repertorios de lugars y redoladas de l'Alto Aragon*. III. Huesca, Instituto de Estudios Altoaragoneses, 1997.
- PARČIĆ, Dragutin. *Rječnik talijansko-slovinski (hrvatski)*. Senj: H. Luster, 1887².
- PLETERŠNIK, Maks. *Slovensko-nemški slovar*, II. Ljubljana: Knezoškofijstvo, 1895.
- POKORNY, Julius. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern: Francke, 1959.
- POTT, August. *Etymologische Forschungen*. Sv. I. Detmold: H. Ernst, 1859.
- RJA – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1881–1976.
- REW – Meyer-Lübke, Wilhelm. 1911–1920. *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: C. Winter.
- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, III. Zagreb: JAZU, 1973.
- SCHRIJVER, Peter. *The Reflexes of the Proto-Indo-European Laryngeals in Latin*. Amsterdam – Atlanta: Rodopi, 1991.
- SCHRIJVER, Peter. Animal, Vegetable and Mineral: Some Western European Substratum Words. Alexander Lubotsky (ed.). *Sound Law and Analogy*. Amsterdam – Atlanta, 1997, 293–319.
- SOLMSEN, Friedrich. *Untersuchungen zur griechischen Laut- und Verslehre*. Strassburg: Trübner, 1901.
- ŠTREKELJ, Karl. *Zur slavischen Lehnwörterkunde*. Wien, 1904.
- VENNEMANN, Theo. German *Eisvogel*, Greek *halkyōn*, English *alder* : A Study in Old European Etymology. *Interdisciplinary Journal of Germanic Linguistics and Semiotic Analysis* 1 (1996): 113–145.
- VINJA, Vojmir. Tautološki rezultati jezičnih dodira. *Suvremena lingvistika* 4 (1967): 90–100.
- VINJA, Vojmir. *Jadranske etimologije*, III. Zagreb: HAZU – Školska knjiga, 2004.
- WALDE, Alois, Karl HOFFMANN. *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: C. Winter, 1938³.
- WALDE, Alois, Julius POKORNY. *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, I. Berlin–Leipzig: W. de Gruyter, 1927.

Orsat Ligorio

S.-CR. *RODA*, LAT. *ARDEA*

S u m m a r y

Usually connected with Gr. *ἐρφιδίος* and Lat. *ardea*, S-Cr. *róda* was orphaned after the postulation of Winter's Law. In an attempt to re-establish the connection Schrijver (1991: 65) supposed a borrowing from Rom. **arda*. The paper takes that proposition under consideration. Additionally it is argued that S-Cr. *roda* as opposed to Lat. *ardea* might exhibit the same kind of pattern (so-called a-prothesis) as seen in Lat. *merula* (< **mesla*) as opposed to OHG *amsla*.

Universiteit Leiden
Faculteit der Geesteswetenschappen
Leiden University Center for Linguistics (LUCL)
P.N. van Eyckhof 3, NL-2311 BV Leiden
orsat.ligorio@gmail.com

Зузана Тополињска
Марјан Марковиќ

ЗА ЕДЕН НЕДОИСТРАЖЕН АСПЕКТ НА СИНКРЕТИЗМОТ $\Gamma = \Delta$ НА СЛОВЕНСКИОТ ЈУГ (ПОКАЗАТЕЛИТЕ НА ГЕНЕТИВЕН ПАДЕЖЕН ОДНОС КАЈ ЛИЧНИТЕ ЗАМЕНКИ)

Во статијата станува збор за конструкциите од типот *не моѓу да му оцу кажем* регистрирани во српските и хрватските дијалекти. Авторите гледаат во таа конструкција рефлекс на карактеристичната балканска тенденција кон изедначување на показателите на генитивниот и дативниот падежен однос – и двата односа на семантички план изразуваат широко сфатена посвојност, додека формално ги разликува адноминалната позиција во случај на генитивот и адвербалната во случај на дативот.

Клучни зборови: датив, генитив, заменска клитика, 'посвојност'.

This paper discusses structures of the type *ne mogu da mi ocu kažem* established in Serbian and Croatian dialects. The authors think this structure is a reflex of a characteristic Balkan tendency to equate the indicators of the genitive and dative cases, which express possessiveness in the wider sense on the semantic level, while formally they differ in their positions: adnominal with the genitive and adverbial with the dative.

Key words: dative, genitive, pronominal clitic, possessiveness.

Ако прифатиме дека основните „падежни“ функции на аргументи импликувани од еден предикат се:

Номинатив – вршител (агенс) / иницијатор на акција,
Генетив – посесор,
Датив – бенефициенс / адресат,
Акузатив – пациенс / објект на акција,
Инструментал – инструмент / придружувачки фактор,
Локатив – локализација во простор / во време / во каузалната секвенца,

тогаш мора да констатираме дека показателите на тие функции, односно т.н. падежна парадигма на личните (персоналните) заменки е на словенската почва прилично компликувана. Главните два извора на тие компликации се:

а) фактот дека дел од падежите (централните) имаат двојни показатели: акцентогените и клитичните акцентогените форми се појавуваат (1) кога заменката се наоѓа во позиција на контраст, т.е. под реторичен акцент и (2) – во принцип без исклучок – во конструкции со предлог;

б) фактот дека генетивната функција кај личните заменки на првото и второто лице примарно ја вршат придавските форми познати како посвојни заменки: *мој, -а, -е, -и; њвој, -а, -е, -и; наш, -а, -е, -и; ваш, -а, -е, -и*.

Значи, на пр. реконструирана прасловенска парадигма на прво лице еднина и множина изгледала како следи (Moszyński 1984):

еднина		множина	
акц.	клит.	акц.	клит.
Н. <i>(j)azъ</i>	<i>-o/-m</i>	<i>ty</i>	<i>-mъ</i>
Г. <i>mene / moъjъ, -a, -e</i>	$\emptyset$	<i>nasъ / naъšъ, -a, -e</i>	$\emptyset$
Д. <i>тъnѣ</i>	<i>mi</i>	<i>namъ</i>	$\emptyset$
А. <i>mę (/ mene)</i>	<i>mě (/ mę)</i>	<i>ny (/ nasъ)</i>	<i>(ny)</i>
И. <i>тъnojo</i>	$\emptyset$	<i>nami</i>	$\emptyset$
Л. <i>тъnѣ</i>	$\emptyset$	<i>nasъ</i>	$\emptyset$

Како што се гледа, во горнава табела т.н. лични глаголски наставки ги толкуваме овде како постпозитивни номинативни клитики. Во заграда во акузатив се ставени вторичните акцентогени форми пренесени по аналогија од генетив и вторично клитизирани прамарни акузативни акцентогени форми.

Како еден од показателите на генетивниот падежен однос функционира т.н. посвојна замена чија придавска форма одговара на адноминалната (а не адвербална) позиција на генетивот.

Ex post, но со полна апробата од страна на граматичарите, во подсистемот на персоналните замени се вклучи третото лице, т.е. заменик показател на лице кое не е учесник на говорниот чин, но е присутно во говорната ситуација и/или во ситуацијата за која станува збор. Заменката на третото лице доаѓа од подсистемот на показните (демонстративни) замени и како таква е во служба на *deixis* односно на анафора или катафора. таа има падежна парадигма на демонстративните замени со тн. „мека“ основа, како **jъ*, што значи и дека има специјализирана падежна генетивна форма, сп. на пр. машки род еднина:

акц.	клит.
Н. <i>jъ</i>	<i>-tъ</i>
Г. <i>jego</i>	$\emptyset$
Д. <i>јети</i>	<i>ti</i>
А. <i>jъ (jego)</i>	<i>go</i>
И. <i>jъtъ</i>	$\emptyset$
Л. <i>јетъ</i>	$\emptyset$

Покрај тоа, заменката на третото лице за изразување на генетивниот однос ја има на располагање и „универзалната“ посвојна замена **svojъ* којашто е врзана со една строга семантичка рестрикција, имено: се појавува само во синтагмите кореферентни со појдовниот, номинативен аргумент на дадената пропозиција.

Најпосле, треба да се земе предвид и фактот дека од самите почетоци на словенската писменост во спомениците генетивниот падежен однос – под грчко влијание – се изразува паралелно и со генетивните и со дативните морфолошки форми.

Согласно со реченото горе, во старословенските споменици наоѓаме двојна репрезентација на генетивниот однос кај заменките од третото лице,

или (а) изофункционални во адноминална позиција генетивни и/или дативни форми, соодветно *jego / jemu, jeje / jeji, (j)ixъ / (j)imъ, jeju / (j)ima* и – во експресивно немаркираната позиција дативната постпозитивна клитика *si*, или (б) формите на посвојната замена *svojъ*. (сп. ги примерите кај VEČERKA 1993: 221–222).

Одделните словенски дијалектни комплекси различно реагираат на разликата во падежните парадигми на „правите“ лични замени од една страна и на заменката на третото лице од другата, т.е. – конкретно – на различниот начин како тие парадигми го изразуваат генетивниот падежен однос.

На словенскиот север доминира *status quo*, т.е. кај заменката на третото лице зачувана е стара генетивна форма којашто се употребува редовно во препозиција во однос на определуваната именка, т.е. во синтаксичка позиција на придавскиот модификатор, сп. на пр. пол. *spotkałam jego brata, to jest jej książka, ich projekt okazał się najlepszy*, и сл. Иста ситуација е зачувана и во некои штокавски дијалекти, на пр. во славонскиот и/или во зетско-ловкенскиот (сп. Ивић 1994: 282, 204), исто решение наоѓа М. Пижурица во јазикот на Андрија Змајевиќ (1989: 333).

На словенскиот југ доминира денеска ново, иновативно решение: по модел на заменките на првото и второто лице деривирана е нова „посесивна“ замена на третото лице парадигматска по род и број, сп. ги. македонските форми *негов, -а, -о; -и*. И пак границата меѓу северот и југот не е „чиста“: исто такво решение наоѓаме во некои руски, украински, спорадично и во полските дијалекти, а исто така и во рускиот супстандарден разговорен јазик (сп. KREJA 1962; STIEBER 1989: 153).

Најпосле, на југоисточниот дел на словенската територија, во македонските и во бугарските дијалекти генетивниот однос (слично како номинативниот, дативниот и акузативниот) има двојна репрезентација зависно од тоа дали се наоѓа под реторичен акцент или во експресивно немаркираната позиција – имено, во немаркираната позиција се појавува постпозитивна дативна клитика – еден од резултатите на „балканската“ идентификација на показателите на генетивниот и дативниот падежен однос; во бугарскиот денеска во именските синтагми со идентификувани референти старата дативна клитика е универсален показател на генетивниот однос во експресивно немаркираната позиција, додека во македонскиот ова се однесува само на именските синтагми конституирани од називи на блиско сродство.

Во овој текст ќе стане збор за еден интересен модел на изразување на генетивниот однос (т.е. на функцијата *‘possessor’*) од страна на личните замени, модел кој – по наше знаење – до сега не бил разгледуван во предметната литература. Се работи за моделот кој поврзува елементи од старото словенско и поновото балканско решение – имено модификаторот во облик на старата дативна, а од денешната гледна точка дативно-генетивната клитика, стои во препозиција во однос на определуваната именка, како во овој пример од Кустурица:

...сама не моѓу, а да му оцу (т.е. ‘на неговиот татко’) кажем..., нагле је нарави.
Боље да шуйим. (Кустурица 2010: 18)

Конструкциите од ваков тип наоѓаме во дијалектниот и/или стандарден разговорен јазик речиси низ целата територија на БиХ, а спорадично и во некои српски и/или (почесто) хрватски соседни дијалекти. Поради изворите кои се претежно од интернет, се наложува толкувањето дека овие конструкции се застапени пред сè во колоквијалниот јазик на наведените територии. И токму, колоквијалниот јазик е најбрзиот катализатор за јазичните промени со цел за обезбедување поеднозначна информација. Во наведените јазици/дијалекти падежните морфолошки показатели укажуваат на падежниот однос, па така клитичката заменска форма може да добие и друга функција. Така, дативната по потекло клитичка заменска форма може да покажува генетивен падежен однос како на пр. *Brigu o njemu i mlađem mu bratu Petru preuzimaju skrbnici*. Конструкциите од ваков тип се однесуваат најчесто на 3-то лице, а се појавуваат паралелно со конструкциите со посвојните заменки. Понекогаш генетивната интерпретација се наложува еднозначно, а понекогаш тешко е да се одлучи дали се работи за „посвоен” генетив или за тн. *dativus commodi*, како на пр. во македонската конструкција од типот: *...му влеѓовме во канцеларијата...* наспрема *...влеѓовме во неѓовата канцеларија...*, и сл. – во првата конструкција клитиката се наоѓа во адвербална позиција, падежниот однос го толкуваме како дативен согласно со семантичката интерпретација според која сопственикот на канцеларијата е директно засегнат со нашето влегување, т.е. се наоѓа во улога на референт на еден од аргументите на предикатот ‘влегува’; информацијата дека е тој власник на дотична канцеларија е пренесена имплицитно; во втората конструкција власништвото е на прв план, а заменскиот модификатор што ја носи соодветната информација е во адноминална позиција, во генетивен однос.

Во разгледуваниот модел:

Д / Г клитика + определуваната именка

клитиката по род и број е усогласена со именката, а именката – во примерите со коишто располагаме – се појавува до дативниот и/или во акузативниот однос. Во натамошниот текст, во потрага по одговор на прашањето околу генезата на опишуваната конструкција, како и семантичките и формалните рестрикции што ја ограничуваат нејзината употреба, ќе ги анализираме примерите во нашето располагање од гледна точка на следните параметри:

- а) падежниот однос на определуваната именка,
- б) семантиката на определуваната именка,
- в) синтаксичката позиција и линеаризацијата на „нашата” конструкција во поширокиот реченичен контекст,
- г) дистрибуцијата на конструкциите од типот: *му оџац* наспрема *неѓов оџац*,
- д) присуството на паралелни модели во однос на првото и/ли второто лице.

ад а) Во примерите со кои располагаме определуваната именка се појавува во дативен или во акузативен падежен однос, т.е. двата централни односа во системот на т.х. *casi obliqui*, истите тие кои во заменската парадигма имаат двојна репрезентација од акцентогените и од клитичните форми. До-

минираат примери со определуваната именка во дативниот однос; меѓу причините на таа доминација се наложуваат меѓу другите: 1. формалната и функционална меѓусебна атракција меѓу именката и заменската клитика; под функционална атракција го подразбираме значењето на *dativus commodi* кое речиси без исклучок се присоединува кон посесивното значење; 2. една од причините може да биде и балканската идентификација на показателите на дативниот и генетивниот однос, т.е. асоцирањето на дативните клитики како со дативниот, така и со генетивниот однос; 3. најпосле, врз доминацијата на дативот може и да влијае значењето на определуваната именка, за што ќе стане збор подолу.

Од друга страна не без значење е и факт дека – за разлика од дативните – конструкциите со определуваната именка во акузатив а) дозволуваат експресивна инверзија, и б) по дефиниција се двозначни во однос на дативната и/или генетивната функција на клитиката, сп.

...убили су му оца... ~ ...оца су му убили но само:

...украли су му оцу ѝаре..., и сл.

Теоретски може да се замисли и конструкција со определуваната именка во номинатив, како во хипотетичниот пример **Дође му оѝац и каже...*, и сл., каде што на прв план избија дативното значење, но имплицитно е присутно и посесивното. Конструкциите од таков тип можеле дури да придонесат кон формирањето на разгледуваниот модел.

ad б) Меѓу нашите примери доминираат оние со определуваната именка маркирана како /+ anim/, најчесто /+ pers/; се работи за називи на членови на семејството, како *оѝац, мајка, сесѝра...*, исто и *ѝријѝѝель*, и сл., натаму називи на животни како *ѝас, коњ...*, називи на делови на телото, како *ѝлава, рука ноѝа...*, најпосле називи на материјални предмети како *куѝа, ауѝо*, и сл. Доминацијата на живите суштества, пред сè на луѓето, може тука да се објасни со семантиката на дативниот однос кој најчесто означува адресатот / бенефициенсот на акцијата изразена со надградениот предикат.

ad в) Анализираната конструкција се појавува во текстот во функција на аргументски израз, потчинет на предикатот конститутивен за дотичната реченица, што значи дека се појавува редовно во адвербална позиција; клитиката стои во директна препозиција, т.е. ништо не смее да ја одделува од определуваната именка.

Голем број од нашите примери вклучува *да*-речениците. овој факт може да се објасни на два начина: а) присуството на комплементарните и/или субјунктивните *да*-реченици овозможува да се отслика ситуација во која се вклучени повеќе „трети лица“, а истовремено бара формални сретства за разликување на нивните референти, „нашата“ конструкција е едно од таквите сретства; 2) *да* на почетокот на реченичната конструкција привлекува други адвербални клитики да се редат директно по него, меѓу другите и клитиката на *dativus commodi*, која *ex post* може да биде реинтерпретирана како показател на *possessor*.

ad г) За да се утврдат условите на конкуренцијата на изофункционалните во генетивен падежен однос форми од типот *му* наспрема *њеѝов*, *-а*, *-о*, и сл. потребен е многу побогат корпус примери од оној со којшто моментално

располагаме. Јасно е дека определуваната именка придружена со предлог, како во инструментален и/или во локативен однос можни се само придавските форми; истото важи и за генетивен однос, конструкциите од типот **кућа му оца* и сл. се блокирани. значи, конкуренцијата е возможна само во дативниот, акузативниот и – чисто теоретски, сп. погоре – во номинативниот однос, со други зборови: во централното јадро на падежната парадигма. Се разбира, функционира и основниот принцип дека конструкциите со клитики се појавуваат само ако заменката не е под реторичен акцент.

ад д) Главниот јунак на овој текст е личната заменка на третото лице како показател на генетивен падежен однос, следствено нашата дискусија ја илустрираме со примери кои содржат токму формите од таа заменка, обично во машкиот род еднина. Сепак, не може во таа дискусија да се изостави фактот дека анализираната овде конструкција на целата спомената територија е карактеристична и за личните заменки на првото и второто лице, односно, дека препозитивните клитики како показатели на експресивно немаркираниот генетивен однос се карактеристични не само за третото, туку и за првото и за второто лице, за што сведочат примерите од типот ...*каже ѝи да ѝи оца никако у кућу нема*, и сл.

Примерите со клитиките за прво и второ лице – слично како оние за третото лице – често можат двојако да се толкуваат, т.е. можат да бидат сфатени и како примери на *dativus commodi*.

Заклучок. Овој наш текст само фрагментарно ги открива патиштата на интеграцијата на тн. заменка за трето лице во системот на словенските лични заменки. Во центар на внимание се конструкциите со препозитивна клитика во служба на дативниот и на генетивниот падежен однос, кои се сретнуваат на поширока територија на БиХ, Хрватска, Србија, и Црна Гора. Се чини дека клучната алка за генезата и проширувањето на таквите конструкции се синтагмите со определуваната именка во акузативен однос, бидејќи тие *ex definitione* дозволуваат и генетивна и дативна интерпретација на заменската клитика. Проширувањето на моделот со препозитивната клитика на синтагмите со определуваната именка во дативен однос значи осамостојување на таа клитика во генетивната интерпретација и нејзиното влегување во директна конкуренција со формите од типот *њеѓов, -а, -о; -и*. Не е исклучено ни влијанието на албанскиот јазик каде што клитичните форми на личните заменки во адноминална позиција, т.е. во генетивен однос се појавуваат во препозиција пред некои именки, на пр. пред називите на сродство, а во адвербалната позиција, т.е. во дативниот и во акузативниот однос, имаат дистрибуција слична како во македонскиот јазик.

Прилог

Подолу како прилог приводуваме една репрезентативна селекција на примерите од типот ...*рекла сам му оцу*... средени според горепретставените критериуми. примерите се собрани претежно од интернет. Пребарувани се примери од територијата на БиХ, Хрватска, Србија, и Црна Гора. Поради начинот на пребарувањето, примерите ги подредивме според проблематиката (дативен и акузативен падежен однос) и според категоријата лице. Сигурно

голем дел припаѓаат кон колоквијалниот јазик, но сепак нивната бројност недвојбено покажува дека оваа карактеристика е сè позастапена и полека го наоѓа своето место во заменскиот систем на овие јазици/дијалекти.

Прво ќе наведеме по неколку примери за првото и второто лице, а потоа следува најбројниот дел со примери од третото лице (во машки и женски род).

1. ПРВО ЛИЦЕ

1.1. ОПРЕДЕЛУВАНАТА ИМЕНКА СЕ НАОЃА ВО ДАТИВЕН ПАДЕЖЕН ОДНОС

Ujedno smo spremni podmiriti sudske troškove i za Grad Split i za Petra Kalinića, samo *da mi bratu* stan ne ode na bubanj.

Da mi bratu nešto naprave kad hoda kroz park.

To mi na um pade sad, dok čekam *da mi ocu* operišu kilu.

Dvapat nedeljno su *mi majci* govorili da neću preživeti, ona je danas zbog toga duševni bolesnik.

1.2. ОПРЕДЕЛУВАНАТА ИМЕНКА СЕ НАОЃА ВО АКУЗАТИВЕН ПАДЕЖЕН ОДНОС

Želim *da mi oca* pregledavaju ruski liječnici.

Što stojiš kraj prozora, zar ti nije žao *da mi majku* budiš...!

Katastrofa velika *da mi brata* nisu našli nakon godinu dana.

Samo *da mi psa* u dolasku nije malo ujeo nemački ovčar...

2. ВТОРО ЛИЦЕ

2.1. ОПРЕДЕЛУВАНАТА ИМЕНКА СЕ НАОЃА ВО ДАТИВЕН ПАДЕЖЕН ОДНОС

Čekaj samo *da ti ocu* kažem...

Dobro je *da ti ocu* ništa nije bilo, kola će se opet kupit.

Marice daj još vode, vidiš *da ti majci* još uvijek nije dobro.

Ja te gledam, suđen gospodaru, kako ću *ti majci* ugoditi?

2.2. ОПРЕДЕЛУВАНАТА ИМЕНКА СЕ НАОЃА ВО АКУЗАТИВЕН ПАДЕЖЕН ОДНОС

Lep je osećaj kad znaš *da ti oca* toliko cene i poštuju – rekao je Dušan Antić.

Majka te opet pozdravila puno, kaže ti *da ti oca* nikako u kuću nema...

Samo da te još nešto pitam kada bi se tebi ovako šta desilo i *da ti oca* udaraju na ulici šta bi ti uradila?

3. ТРЕТО ЛИЦЕ

3.1. ОПРЕДЕЛУВАНАТА ИМЕНКА (ЗНАЧИ: И КОНСТИТУИРАНА ОД НЕА ИМЕНСКА СИНТАГМА) СЕ НАОЃА ВО ДАТИВЕН ПАДЕЖЕН ОДНОС

3.1.1. Заменка за 3.л. во машки род

Samo jedna slika je dovoljna *da mu ocu* napuni suzama na njoj...

...jer mu je Mujkanović u telefonskom razgovoru poručio *da mu ocu* nije ništa...

Dok se ovome dogodilo da ga jedan moj kolega zove *da mu ocu* da bolesničko pomazanje.

...krv ka zemlji teče, ostavljen je u životu, ja *mu ocu* idem.

On se, dakle, rodio kad su *mu ocu* bile četrdeset i dvije godine...

Ima scena u kojoj glavni junak gleda kako *mu ocu* pred očima režu vrat.

„Mali ti jednostavno nema perspektive” rekli su *mu ocu* u TS BiH.

Naš glavni heroj tako je Jason Stillwell, tinejdžer vičan borilačkim vještinama, koji nakon što *mu ocu* mafija polomi noge s ostatkom obitelji iz...
 Usput bi *mu ocu* demolirao auto do neprepoznatljivosti.
 Štrajka gladu *da mu majci* odblokiraju račun...
 Znaš da zna da ako napravi krivi pokret, da će uzrokovati ili da stari ubije njega ili *da mu majci* ode razbiti glavu.
 Pored nje je dječaćić plakao uvidjevši *da mu majci* nije dobro.
 Jutros sam vidjela tog prijatelja i došla do njega zagrlila ga i rekla mu *da mu bratu* iz srca želim da se oporavi i da mi je žao što se to dogodilo.
 ...ili se slučajno to veče desilo *da mu bratu* prete...
 ...ali da sam srce slomila *mu bratu*...
 Brigu o njemu i mlađem *mu bratu* Petru preuzimaju skrbnici.
 I znam *da mu sestri* fali tih 5500 kn koliko je on platio.
 Mislim, ko voli *da mu devojci* svi zvižde na ulici?
 Zato *da mu prijatelju* Borku ne bi pravio konkurenciju...
 Cirko je postao malo nervozan jer *mu šefu* Šojiću opada popularnost!
 Sigurno *mu profesor*u na ispitu nisu govorili.
 ...i ako su *mu doktoru* govorili da je u...
 Plesti ću *mu konju* u pol grive, neka diči kraljeve svatove.
 Dajte vi kose, posjecite *mu konju* noge, pa ćete ga onda lasno uhvatiti.
 Znam tu priču: kad osjeti *da mu konju* gine trk, binjeđija se izdigne...
 Ja sam mu pokušavala reći da je sve u redu i *da mu psu* nije ništa...
 Došo Mujo veterinaru i pita ga *da mu psu* otkine rep...
 Ovi ovdje ne znaju ništa, rekli mu *da mu ruci* nije ništa!
 Inače, na kontroli sam pitala ali doktor mi kaže *da mu glavi* ništa ne fali...
 Slobodno može da stavi i neće *mu autu* ništa biti.
 ...što su ikad servirane Hajduku u vlastitom *mu dvorištu*...
 A možeš *da mu kući* ostaviš malo nekog slatkiša koji baš voli...
 Njegove komšije za njega tvrde da je bio miran mladić te *da mu kući* nije dolazilo sumnjivo društvo.
 Odlučila sam da se pomirim sa svojinu bivšim mužem i navratila *mu kući*.

3.1.2. Замена за 3.л. во женски род

Ajde morate shvatiti da *joj ocu* nije nimalo ugodno.
 Društvu koje se tamo zateklo Danja je pristupila tražeći *da joj ocu* vrate vozilo.
 Iako joj se ne javlja na telefon, Oprah brine *da joj majci* ničeg materijalnog u životu ne nedostaje.
 Da nikada nije saznala od koje joj je bolesti bolovao otac i kako se dogodilo *da joj majci* utihne srce gotovo istovremeno kada je njezin otac umro.
 Nisam imala hrabrosti reći *joj majci* da se neće vratiti.
 Može zvučati pretjerano, ali ona je – kad se sve zbroji i oduzme – bila ubogo siročić do kojeg ni sopstvenoj *joj majci* nije stalo.
 E blago *joj majci* i državi.
 Prisjelo *joj majci*.
 Danas mi kolegica priča kako su *joj bratu* početkom novembra ukrali auto.
 Nadam se da *joj bratu* nije ništa strašno!
 Blago *joj momku* što ima čvrst san.
 Ali isto mislim da bi *joj šefu* to trebao reći!
 Kad sam *joj psu* dala kost u košaru, skočila je van iz košare...
 Došao je pred njezinu kuću, galamio i po cijelom *joj dvorištu* razbacao gnoj.

3.2. ОПРЕДЕЛУВАНАТА ИМЕНКА СЕ НАОЃА ВО АКУЗАТИВЕН ПАДЕЖЕН ОДНОС

3.2.1. Заменка за 3.л. во машки род

Kazim mu otkriva *da mu oca* drže u dvorcu Brunwald.

Moj ti je savjet *da mu oca* upišeš u rodni list...

Pejo Janka ne posječe, tek mu naredi *da* skupi devedeset kmetova koji će suditi *da mu oca* parama miri...

Zvijezda „Top Guna” u uniformi njemačke vojske već je uzburkala duhove, a što misli o izboru *da mu oca* glumi preplanuli Amerikanac...

Poslije toga Josip naredi liječnicima koji su se nalazili u njegovoj službi *da mu oca* balzamiraju, i oni balzamiraše Izraela.

...a pogotovo tuđim konjem – kaj kad ćeš morati javit vlasniku *da mu konja* već cijeli dan nema ili *da* ga lovi policija po goričkoj cesti?

Sav Pridor je znao *da* se Ibrahim-Beg sprema na daleki put i *da mu konja* već nekoliko dana treniraju, jer valja mu dva dana jahanja do Bihaća.

Suznih očiju, pognute glave, Poljud napuštaju košulje plave, sjedi purger i Bogu se moli *da mu auto* ne izgori, a na to Bog mu veli...

Čelavi počinje *da* se dere, pominje ulicu, mogućnost *da mu auto* zgazi psa...

U stanju narkoze ne primjećuje *da mu kuću* napada prava vojska...

3.2.2. Заменка за 3.л. во женски род

Međutim, Šimić joj je rekao *da joj oca* mogu relativno brzo operirati samo u privatnoj poliklinici Magdalena u Zagrebu.

Odlučnim zapovjednim glasom rekla to Vilma, pa kao kraljica kakova digne krasnu ruku u vis, pokazujući njom, *da joj oca* ostave i lupne nogom o tle.

Drugo, našla je ćerka *da* laže pred američkim kongresmenima *da joj majku* maltretiraju u zatvoru.

Pošto novca nije imala, tražila je *da joj majku* puste iz bolnice...

Kad sam ušao ona je rekla *da joj brata* nema, *da* je otišao sa njenim roditeljima.

Pa po postu se vidi *da joj sestru* boli briga za nju.

Znajući *da* je tako ne mogu ubijediti nazvala sam *joj sestru*.

Rodman napao bivšu i vrijeđao *joj dečka*.

Ona posluša svog brata i bivšeg *joj profesora*.

Društvo me na to pozva i mi podigosmo most i spasismo *joj konja*.

Posvađao se s djevojkom, pa *joj psa* bacio kroz prozor.

Bahati ljudi srušili *joj kuću* i nikom ništa.

Lohaničina zatvorska susjeda opljačkala *joj kuću*.

Lorena sumnja *da joj kuću* opsedaju duhovi.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Ивић, Павле. *Целокућина дела* (ред. М. Радовановић), III. *Српскохрватски дијалекти, њихова сѣрукѣјтура и развој*, прва књига: *Ојшћѣа размајѣрања и шћѣокавско наречје* (с немачког превела П. Мразовић). Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1994.

Кустурица, Емир. *Смрћ је нејровјерена џласина*. Београд: Новости, 2010⁴.

Пижурица, Мато. *Језик Андрије Змајевића*. Титоград: ЦАНУ, 1989.

*

КРЕЈА, Bogusław. *Oboczne formy zaimkowe typu jego/go i jeji/ji w języku polskim*. Poznań, 1962.

- MOSZYŃSKI, Leszek. *Wstęp do filologii słowiańskiej*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1984.
- STIEBER, Zdzisław. *Zarys gamatyki porównawczej języków słowiańskich*. Warszawa: PWN 1989.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax II. Die innere Satzstruktur*. Freiburg: U.W. Weiher, 1993.

Зузана Тополињска
Марјан Марковић

О ЈЕДНОМ НЕИСТРАЖЕНОМ АСПЕКТУ СИНКРЕТИЗМА Г = Д
НА СЛОВЕНСКОМ ЈУГУ
(ПОКАЗАТЕЉИ ГЕНИТИВНОГ ПАДЕЖНОГ ОДНОСА КОД ЛИЧНИХ ЗАМЕНИЦА)

Резиме

У раду се говори о српским и(ли) хрватским дијалекатским / колоквијалним конструкцијама типа *не моџу да МУ* (= *њеџовом*) *оцу кажем*. Конструкције се интерпретирају као резултат експанзије тзв. *dativus commodi* и тенденције да се изједначе / синкретизују показатељи дативног и генитивног падежног односа, што је карактеристика балканских језичких система.

Зузана Тополињска
Македонска академија на науките и уметностите
Бул. Крсте Мисирков, 2, 1000 Скопје, Македонија
ical.manu@gmail.com

Марјан Марковић
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Филолошки факултет „Блаже Конески“
Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици
Бул. Гоце Делчев бр. 9А, 1000 Скопје, Македонија
markovic@ukim.edu.mk

Тома Тасовац
Ивана Башић

КОРПУСНА ПРАГМАТИКА КАО ИЗАЗОВ ЛЕКСИКОГРАФСКОЈ ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ*

У раду се указује на значај корпусне прагматике за лексикографску праксу, као и на могућност употребе прагматичких анотација ради проширења опсега и унапређења традиционалних речничких ознака. На основу анализе две Батлерове студије, које се баве семантичким / прагматичким континуумом, одређују се могућности обраде контекстуалних, евалуативних и прагматичких аспеката речи у речничким одредницама.

Кључне речи: прагматика, семантика, лексикографија, корпусна изучавања, електронски речници, фази лингвистика.

This paper analyzes the importance of corpus pragmatics for the development of lexicographic practice and suggests ways of extending pragmatic annotations in order to improve traditional dictionary labels. Based on Butler's two studies of the semantic / pragmatic continuum, the paper explores the possibilities of indicating contextual, evaluative and pragmatic aspects of words in dictionary entries.

Key words: pragmatics, semantics, lexicography, corpus studies, electronic dictionaries, fuzzy linguistics.

1. Увод: СЕМАНТИЧКИ И ПРАГМАТИЧКИ АСПЕКТИ ЗНАЧЕЊА. Једно од темељних лингвистичких питања гласи – има ли лексема значење (при чему се *значење* обично разуме као неко неспорно својство саме лексеме) или, заправо, има само употребу?¹ Овај спор могао би се одредити и као спор између

* Рад је у настао у оквиру пројекта „Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије и израда мултимедијалног интернет портала *Појмовник српске културе*” (бр. 47016), који у целини финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ Ово је питање, као *питање ђосџодара*, на духовит начин формулисао Луис Керол: „‘When I use a word’, Humpty Dumpty said in rather a scornful tone, ‘it means just what I choose it to mean – neither more nor less’. The question is”, said Alice, ‘whether you can make words mean so many different things’. ‘The question is’, said Humpty Dumpty, ‘which is to be master – that’s all’”. Иако делује наивно, овај дијалог упућује не само на лингвистичко, већ и на важно семиотичко питање „потчињавања затворених семиологија процесуалности отвореног модела”, како то формулише Умберто Еко, у којем се посебно истиче „један екстрасемиолошки елемент каква је *околност*” (Еко 1973: 441). Еко дефинише околност „скоро као присутност ‘стварности’ [...]”, која модулира и прилагођава неаутономна кретања процеса означавања” (Ibid.). Позивајући се на цитирани дијалог, он истиче да бисмо се, када би ова хампти-дамптијевска перспектива једном била прихваћена, могли упитати да ли је процес комуникације способан да утиче на околности у којима се одвија, те закључује да је одговор позитиван и да, ако ова „прагматичка енергија семиолошке свести показује како се једна дескриптивна дисциплина може такође, претворити у активни пројекат, она истовремено доноси и сумњу да свет посматран *sub specie communicationis* није читав свет и бојазан да је свет комуникације само крхка надструктура нечега што се догађа иза комуникације” (443).

(традиционалне) семантике и прагматике (в. PRČIĆ 1997: 34–69). Традиционални приступ своди значење на утврђивање природе односа између имена и предмета, а у оквиру традиционалног приступа развијале су се миметичке (в. GENNETE 1985) (са полазиштем у Платоновом учењу) и конвенционалистичке теорије језика (са упориштем у Аристотеловој теорији). У оквиру новијих традиционалистичких теорија, концептуализам² значење речи изједначава са одређеним концептом (појмом). Лингвистичке теорије које своје упориште налазе у филозофији и логици, указују на то да је значење прилично нестабилан ентитет, те се у лингвистичка истраживања уводе појмови попут *ујојребе речи* (Витгенштајн), разлика између *значења* и *смисла* (Фреге), те *принцип толеранције* (Карнап).³ Наиме, за разлику од класичног модела знања, по коме језички симболи имају унапред дато значење, модална логика заступа став да се језик може бирати и да му ми приписујемо значења. Карнап тако уводи могућност девијантних логика (вероватноће и модалитета), а полазећи од становишта да се значења могу моделирати развила се и тзв. *фази логика*,⁴ која се бави репрезентацијом знања и разумевања и у којој истиносне вредности нису бинарне, већ се крећу у скалираном опсегу од тачног ка нетачном. Фази логика, формирана ради обраде знања о непрецизним и нејасним ситуацијама, показала се погодном за изучавање семантичких и структуралних својстава природних језика. Фази семантичка интерпретација доводи до разумевања / производње значења која нису присутна и оштро разграничена у лексичким облицима, али постоје као тенденције или пригушени делови лексема. Овакав приступ омогућује разматрање варијабилности, нејасноћа, динамичности, нестајања и настајања ентитета.

1.1. У развоју савременог приступа лексичком значењу, важну улогу игра и прагматика. У најширем смислу речи, прагматика је проучавање језика у употреби: у средишту њеног интересовања није семантика као апстрактан систем, већ динамички комуникацијски процес у којем саговорници преносе значења једни другима. Прагматику карактерише „општи функционални (тј. когнитивни, друштвени и културни) угао гледања на лингвистичке феномене у вези са њиховом употребом у облицима понашања”⁵ (VERSCHUEREN

² Овде се мисли, пре свега, на концептуализам у оквиру когнитивне лингвистике, Школе семантичара са МИТ-а, те на концептуалну семантичку анализу (в. нпр. MIT 1999: 134–135, 176–179; Ivić 2001: 198–202; Драгићевећ 2007: 89–108).

³ „Our attitude to requirements of this kind is given a general formulation in The Principle of Tolerance: It is not our business to set up a prohibition, but to arrive at conventions [...]. In logic, there are no morals. Everyone is at liberty to build up his own logic, i. e. his own form of language, as he wishes. All that is required of him is that, if he wishes to discuss it, he must state his methods clearly, and give syntactical rules instead of philosophical arguments” (CARNAP 2002: 51–52).

⁴ Израз *фази (fuzzy)* први је употребио Лотфи Задех (ZADEH 1965), дефинишући фази скупове као класу објеката са континуумом степена припадности („A fuzzy set is a class of objects with a continuum of grades of membership”). Опширније о фази логици в. нпр. BERTHOLD 2003; о примени лингвистичких варијабила у хуманистичким системима (мисли се, према Задеховој дефиницији, на системе који су под јаким утицајем људских ставова, перцепције и емоција) в. ZADEH 1975a, ZADEH 1975b и ZADEH 1976. О фази логици у лингвистици на српском језику в. Радовановић 2009; 2008. Потпунија библиографија у: RADOVANOVIĆ 2009.

⁵ „A general functional (i.e. cognitive, social and cultural) perspective on linguistic phenomena in relation to their usage in forms of behavior”.

1999: 7). Лексичка значења чине основу језика, али стварна комуникација такође укључује широк низ стратегија, импликатура и претпоставки контекстуализованог дискурса које деле и активно користе говорници истог језика.⁶ Разумевање се остварује не само кроз оно што се експлицитно каже, већ и кроз оно што остане недоречено.⁷

1.2. Иако би се могло помислити да је корпусна лингвистика посебно корисна за прагматику, оне нису баш увек идеалан пар. Са једне стране, претраживе збирке аутентичних текстова, које чине предмет проучавања корпусне лингвистике јесу, уопштено говорећи, примери језика у *ујојџреби*. Примери нису вештачке творевине које би се уклопиле у претходно дефинисану лингвистичку теорију, нити су искварени личним идиолектом, интуицијом или интроспекцијом истраживача (в. BARLOW 2011). Са друге стране, докази о намери говорника и контексту исказа, који су од суштинске важности за евалуацију прагматичких употреба језика, нису увек непосредно доступни истраживачу нити се лако могу квантификовати. Мултимодални корпуси (в. VLASNE et al. 2007) боље су опремљени за ову сврху зато што кодирају не само вокалне већ и контекстуалне сигнале, омогућавајући тако, на пример, боље проучавање повратних сигнала (тзв. *backchanneling*) (BERTRAND et al. 2007). Информације које се односе на друштвене и текстуалне контексте забележене у традиционалним корпусима – чак и када представљају транскрипције говорног садржаја – ограниченијег су опсега. Укључивање контекстуалних метаподатака о учесницима стога је „од суштинског значаја” за прагматику и анализу дискурса (McENERY – WILSON 2001: 194).

1.3. Корпусна прагматика представља вишеструки изазов, како за лексикографску теорију, тако и за праксу. Речници су традиционално „лексикоцентрични” (ШВЕДОВА 1988) и редукционистички: они се често фокусирају на дату одредницу не обраћајући пажњу на начин на који лексеме ступају у интеракцију са другим лексемама и језичким системом као целином. Корпусна лексикографија је у великој мери унела корените промене у лексикографску праксу померањем фокуса на посматрање лингвистичких образаца као што су колокације и колигације (SINCLAIR 1991; FELLBAUM 2009).⁸ Сама идеја речника, међутим, заснована је на представи о језику као скупу сим-

⁶ Прагматичке студије нису ограничене на проучавање синхроније. Историјска прагматика се, на пример, базира „на употреби заснованим приступом језичкој промени” (TRAUGOTT 2006: 538).

⁷ Низ феномена који се проучавају због њиховог прагматичког аспекта врло је широк: теме укључују узвике (види, на пример, АМЕКА 1992; WHARTON 2003; NORRICK 2009), дискурсне маркере (JUCKER – ZIV 1998; BLAKEMORE 2002; TABOADA 2006), форме учтивог обраћања (BROWN – LEVINSON 1987; BARGIELA-CHIAPPINI 2003), говорне чинове (BACH – HARNISH 1982), као и шире феномене дискурса (WODAK 2007).

⁸ Радећи на првом, искључиво корпусном речнику енглеског језика *Collins COBUILD*, Синклер је пронашао компјутерски доказ да неке лексичке јединице носе суштински позитивне или негативне семантичке профиле: на пример, глаголу *set in* (‘наступити’) обично претходи субјекат који указује на нешто лоше (*decay* ‘труљење’, *despair* ‘очај’, *bitterness* ‘горчина’ итд.) (SINCLAIR 1987: 155). Стога је Лау (LOUW 1993: 157) дефинисао „семантичку прозодију” као „доследну ауру значења којом неки облик прожимају његове колокације” („consistent aura of meaning with which a form is imbued by its collocates”). Узео је пример интензификатора *utterly* који има „изразито ‘лошу’ прозодију” („an overwhelmingly ‘bad’ prosody”).

боличких јединица чија су значења строго одређена и добро дефинисана. Апстрактан азбучни редослед одредница, типографско-уређивачке конвенције речничке микроструктуре, па чак и филозофска функција речника као граничника нечег безграничног,⁹ снажно утичу на наше поимање не само иманентности него и одређивости значења. У том смислу, речник као модел језика јесте нормативан по дефиницији – и то не са социолингвистичке тачке гледишта где је разлика између дескриптивних и прескриптивних приступа лексикографској пракси одавно утврђена – већ, пре свега, на једном општијем, когнитивно-епистемолошком плану.

1.4. Корпусна прагматика нас наводи на размишљања о семантичкој прозодији, која је „везана за одређене ставове и на прагматичкој страни семантичког / прагматичког континуума”¹⁰ (SINCLAIR 1996: 87) и на питање до које мере се контекст може сматрати саставним делом лексичког значења појединих речи.¹¹ Истовремено, међутим, новија истраживања на пољу прагматике и, још шире гледано, фази лингвистике, требало би да утичу и на металексикографско поимање речника као „организатора значења” (DOTOI 2008).

У наставку овог текста, испитаћемо две Батлерове студије које анализирају семантичко / прагматички континуум – BUTLER 2008c, која се бави корпусном анализом три енглеска прилога (*basically*, *essentially* и *fundamentally*) и BUTLER 2008b, која детаљније анализира субјективност прилога *basically* и његову прагматизацију као дискурсног маркера. Батлерове студије ће нам послужити као полазна тачка за размишљања о начину на који се контекстуални, евалуативни и прагматички аспекти речи могу обележити у речничким одредницама, као и на последице које употреба квалификатора има на епистемолошки и метанормативни статус речника као језичке али и спољне алатке.

2. КОРПУСНИ ПРИСТУП ПРАГМАТИЧКОЈ АНАЛИЗИ. Прилози *basically*, *essentially* и *fundamentally* се у речницима енглеског језика обично третирају као синоними. Батлер (BUTLER 2008b) наводи пример из *The Compact Oxford English Dictionary*, али је лако могао изабрати примере из било ког од бројних речника,¹² и анализира појављивања прилога *basically*, *essentially* и *funda-*

⁹ „Речник има и своју филозофску функцију: он нам одузима страх од бесконачности” (Das Wörterbuch hat demnach eine philosophische Funktion: es nimmt uns die Angst vor der Unendlichkeit.) HAUSMANN 1989: 23.

¹⁰ „Attitudinal, and on the pragmatic side of the semantics/pragmatics continuum”.

¹¹ Нпр. глагол *stink* (‘смрдети’) инхерентно носи негативно вредносно значење и речничке дефиниције су на то увек указивале („to smell bad” – ‘мирисати лоше’). Али, као што показује Стабс (STUBBS 1995), иако речници обично дефинишу *cause* (‘изазвати’) као *make something happen* (‘учинити да се нешто догоди’), корпусна евиденција указује да би подеснија дефиниција била *make something bad happen* (‘учинити да се нешто лоше догоди’), с обзиром на то да овај глагол у енглеском језику има јаку негативну прозодију.

¹² Као што су *The New Oxford American Dictionary* („**basically** [...] in the most essential respects; fundamentally”, STEVENSON – LINDBERG 2010), *The Collins English Dictionary* („**basically** [...] 1. in a fundamental or elementary manner; essentially [...] 2. (sentence modifier) in essence; in summary; put simply”, COLLINS N.D.) или чак велики *Oxford English Dictionary* („**basically** [...] As a basic or fundamental principle, condition, matter, etc.; essentially; fundamentally” OED 2011). За-

mentally у Британском националном корпусу (*British National Corpus*),¹³ из-балансираним синхроним корпусу британског енглеског (BUTLER 2008c). *Basically*, *essentially* и *fundamentally* имају различите дистрибуције у оквиру Британског националног корпуса: *basically* се појављује 1389 пута у усменом делу и 1727 у писаном делу, са нормализованим фреквентностима од 138,9 у усменом и само 19,2 у писаном делу. *Essentially* је много распрострањеније у писаном поткорпусу (37,2 на милион речи) насупрот усменом поткорпусу (29,2 на милион речи); *fundamentally* је три пута фреквентније у писаним узорцима (9,3 на милион речи) него у усменим узорцима (3,3 на милион речи). У целини, усмени језик даје јасну предност прилогу *basically* над преостала два прилога, док писани језик тежи употреби прилога *essentially* (BUTLER 2008c: 151).

2.1. Када је реч о колокацијама, *basically* се везује за концепт сличности и нешто мање разлике: честе колокације укључују *same*, *similar*, *different*. Евидентна је такође тенденција овог прилога да се појављује истовремено са устаљеним изразима *I mean*, *I think* и *you know*, као и са супресором *just*, што говори да прилогу „*basically* често претходе интерперсонална средства која ублажавају исказивање мишљења говорника или писца да је неки одређени аспект неке појаве у свом најцентралнијем својству”¹⁴ (BUTLER 2008c: 154).

Essentially се везује и за сличност и за разлику, али Батлер бележи три типична низа: *essentially a matter of*, *essentially based on* и *essentially concerned with*, што заједно са колокацијама као што су *remained / remains / remain*, *unchanged* и *static* показује да се *essentially* често користи када говорник жели да изрази сталну природу неког предмета или процеса (BUTLER 2008c: 156). *Fundamentally* се, са друге стране, често везује за појам трансформације (*change*, *alter* и *different* су међу његовим најчешћим колокацијама) и негативне евалуације (са *flawed*, *wrong* и *opposed* јавља се у великој мери у R1). Такође је занимљиво приметити да су *more / most* проминентни у L1, што се дешава само у изолованим случајевима са преостала два прилога (BUTLER 2008c: 157).

нимљиво је да чак и Collins COBUILD не прави на било какав значајан начин разлику између ова три прилога (COBUILD).

¹³ Британски национални корпус се састоји од приближно сто милиона речи, од којих деведесет процената потиче из писаних текстова. Шездесет процената писаних материјала је прикупљено из књига, тридесет процената из часописа, док десет процената потиче из других извора (разних штампаних, разних нештампаних и написаних да би се говорили). Када је реч о доменима или тематским пољима, 75 процената писаних извора класификовано је као информативно, док 25 процената припада „имагинативним” изворима. Око 80 процената писаних текстова је написано у периоду између 1975. и 1993. године, мало више од једног процента потиче из периода између 1960. и 1974. док је 17,45 процената остало неклассификовано. Усмени материјали, који чине 10 процената Британског националног корпуса, што износи око десет милиона речи, сакупљени су у приближно истом броју из а) неформалних сусрета, коришћењем техника демографског узорковања (године старости, пол, друштвена класа и географска област), и б) формалних сусрета (састанака, предавања, радијских програма итд.), категоризованих према теми и типу интеракције (за више детаља в. ASTON – BURNARD 1998).

¹⁴ „*Basically* is often preceded by interpersonal devices which soften the expression of the speaker or writer’s opinion that some particular aspect of a phenomenon is in its most central property”.

У свом другом научном раду, Батлер (BUTLER 2008b) се усредсређује на један од ових прилога и покушава да покаже две ствари: а) да је суштинска семантика прилога *basically* субјективна; и б) да је његово значење *ипражмањено*, тј. да се „не тиче само (или чак у највећој мери) коментарисања реченичног садржаја којем је припојен, већ и личних ставова и циљева говорника или писца у вези са интеракцијом у том тренутку”¹⁵ (37). У овој студији, Батлер узима 1389 појављивања прилога *basically* у усменим деловима *Бриџанског националног корпуса* и врши вишестепено сортирање те речи пет места улево и пет места удесно од главне речи како би рандомизовао резултате. Затим бира први и сваки шести пример за анализу (укупно 232 резултата). Исти тип процедуре коришћен је за резултате из 1727 појављивања у писаном делу *Бриџанског националног корпуса*, што је дало резултат од 216 примера који су изабрани за анализу. Због разлика у величини писаног и усменог дела *Бриџанског националног корпуса* (138,9 милиона према 19,2 милиона речи), нормализована фреквентност показује да је *basically* седам пута фреквентнији у усменом него у писаном корпусу.

Батлер претпоставља да се узрок дискрепанце у релативној фреквентности прилога *basically* у усменом и писаном корпусу може наћи у чињеници да је „у интерактивном дискурсу вероватније да ће учесници са енглеског говорног подручја експлицитно означавати своје доприносе као засноване на њиховим сопственим гледиштима, него у формалнијим жанровим”¹⁶ (SCHEIDMAN 2002: 171 према BUTLER 2008b: 47) и да је конверзацијска размена уопштено фокусирана на „интерперсоналне интеракције и преношење субјективних информација”¹⁷ (BIBER et al. 1999. према BUTLER 2008b: 47).

Батлер је нашао двадесет једну различиту позицију за *basically* (почетну, између лево дислоцираног елемента и саме клаузе, између објекта на почетку итд.).¹⁸ У једној од ових позиција, *basically* врши функцију модификатора у оквиру придевске синтагме: „[...] seen by many as **basically** hostile to the Czechs and to the Hungarian minority in Slovakia; [...]” (BNC HKV 1195), или после детерминатора, а пре придева у именичкој синтагми: „[...] I thought it was a **basically** good shape [...]” (BNC HSK 010), а такође може модификовати читаву предлошку фразу: „[...] The colonies as a group quickly emerged as a key element in British strategy. Because they were net dollar earners (**basically** because of Malayan rubber and West African products such as cocoa)[...]” (BNC A6G 0863). Са друге стране, када се прилог протеже на целу клаузу, врло је покретљив: може се јавити у иницијалној позицији („Basically they go to bed about half seven [...]” KBE 02097), у финалној позицији („So anybody else

¹⁵ „Concerned not just (or even mainly) with commenting something on the propositional content to which it is attached, but also with the speaker’s or writer’s own attitudes and aims in relation to the interaction at the point”.

¹⁶ „[i]n interactive discourse, English/speaking participants are more likely to explicitly mark their contributions as based in their own viewpoints than in more formal genres”.

¹⁷ „Interpersonal interactions and the conveying of subjective information”.

¹⁸ Прилози у енглеском језику имају две основне функције: могу служити као модификатори придева и других прилога или као адвербијални елементи у структури клаузе (BIBER et al. 1999: 538; према BUTLER 2008c: 184). У улози модификатора, прилози морају претходити елементу који модификују. Као адвербијални елементи у клаузи, много су покретљивији.

that's going on board is bored out their brains basically!" BNC KBD 1744), али и у бројним медијалним позицијама.¹⁹

2.2. Батлерова анализа корпуса открива различите степене субјективности који се приписују прилогу *basically*: слабији тип, који одражава говорникову процену истинитости садржаја његовог исказа (обично у позицији модификатора, тј. „*I thought it was a **basically** good shape*”); и јачи тип који „указује на циљеве, ставове и гледишта у вези са дискурсом у том тренутку које говорник или писац жели да пренесе ономе коме се обраћа”²⁰ (40). У свом „јачем” субјективном аспект, говорник може употребити *basically* као део одбрамбене стратегије,²¹ механизма убеђивања²² или обрасца колебљивости да би се дистанцирао од оног о чему се говори у том тренутку.²³ Даљи примери за *basically* из *Британског националног корпуса* које Батлер наводи показују да непрестана употреба прилога *basically*, заједно са *I think* и *sort of* може чак постати „навика, нека врста језичког тика”²⁴ који се граничи са одсуством значења (44).

Фреквентност позиционих категорија показује да је функција модификатора прилога *basically* у оквиру синтагми распрострањенија у писаном узорку него у усменом узорку: модификација придева у оквиру придевске синтагме или именичке синтагме којој претходи детерминатор има фреквентност 16 у писаном узорку и 0 у усменом узорку. Модификација синтагме, али не пре придева, има фреквентност 10 у писаном и 6 у усменом узорку. Иницијални положај је нешто фреквентнији у усменом (83), него у писаном узорку (62), док финални положај преовлађује у усменом језику (28) у односу на писани (2).

Хи-квадрат (χ^2) тест²⁵ показује да постоји врло значајна веза између позиционе категорије и модалитета (писани / усмени) у три функције / позиције:

Категорија	Усмени	Писани
Модификаторска	6 [16,6] ²⁶	26 [15,4]
Иницијална	83 [75,1]	62 [69,9]
Финална	28 [15,5]	2 [14,5]

¹⁹ Тј. између лево дислоцираног елемента и саме клаузе; између објекта на почетку и субјекта; између адјункта на почетку и субјекта; између субјекта и глаголског елемента и између помоћног и главног глагола или између два помоћна глагола.

²⁰ „indicating aims, attitudes and points of view, with respect to the discourse at that point, which the speaker or writer wishes to convey to the addressee”.

²¹ „I am sending a tape recorder to my dad. I I I was delayed a little in that. Basically I I've got a l a l a whole list of things that I didn't get done this week earlier” (BNC F8U 0221–0223).

²² „This only applies to teaching <unclear> so surely we should change it to whatever they want basically” (BNC KM4 1247).

²³ „Most of the, what has happened I think, over the last two and a half years, that I'm aware of, erm, is basically happening a long time before that, I, I can't say yes or no” (BNC JSN 330).

²⁴ „a habit, a kind of linguistic tic”.

²⁵ Хи-квадрат тест (chi-square test) рачуна разлику између уочене фреквентности у датом корпусу и оне која би била очекивана у случајној дистрибуцији (тзв. нулта хипотеза). Могућност да уочена фреквентност буде статистички релевантна увећава се са разликом између уочене и очекиване фреквентности. В. MCENERY – WILSON 2001.

²⁶ Цифре у угластим заградама представљају очекиване фреквентности на нултој хипотези.

2.3. Детаљнија анализа преосталих позиција које се помињу у Батлеровој студији превазилази обим овог рада. Довољно је рећи да његови корпусни налази потврђују да се *basically* појављује чешће у усменом него у писаном језику, нарочито у позицијама у којима не модификује одређени елемент у клаузи већ је лабавије везан „као дисјункт садржаја, допуштајући развој низа субјективнијих значења”²⁷ (BUTLER 2008a: 109). Обе Батлерове студије откривају степен до којег је *basically* субјективизовано и укључено у процес „прагматичког ојачавања” којим значења реченица добијају експресивну функцију или постају „прагматикализована”²⁸ (ERMAN – KOTSINAS 1993; AJMER 1997: 2; према BUTLER 2008b: 38). Батлер показује да прилог *fundamentally*, који је чешћи у писаном него у усменом енглеском и који показује склоност ка преадјективалним позицијама, углавном задржава своје објективно, директно значење и не подлеже субјективизацији на начин на који се то дешава са *basically*. *Essentially* је негде између ова два прилога, али ближе прилогу *fundamentally* него *basically*.

3. ПРАГМАТИЧКЕ И ДРУГЕ ОЗНАКЕ У РЕЧНИЦИМА. Маркирање (енг. *labeling*, нем. *Markierung*, фр. *marquage*) је уобичајена лексикографска техника саже-тог указивања на социокултуролошке параметре значења (BURKHANOV 2003), укључујући и односе међу саговорницима и њихове друштвене и културне улоге, ставове, вредности и уверења (АПЕРСЯН 1988; WIERZBIKA 1992; MARMARIDOU 2000). У контексту школских речника, посебно је важна употреба квалификатора како би се обележиле лексичке јединице које су формалне или књижевне, неформалне или сленг и увредљиве или табу (KIRKPATRICK 1985). Критеријуми за употребу нормативних, прагматичких и стилистичких напомена, међутим, већим делом нису теоријски чврсто утемељени, већ се махом развијају *ad hoc*, као део уређивачке праксе (PTASZYNSKI 2010).

У речнику COBUILD 2, на пример, уредници су увели нову прагматичку ознаку кад год су сматрали да је неопходно додати допунски смисао значењима речи. Данас се у COBUILD-у 5 прагматичка ознака састоји од седам различитих термина: одобравање, неодобравање, наглашавање, осећања, устаљени обрасци, учтивост, неодређеност (в. DE SCHRIVER 2007). Али никакав посебан индикатор није употребљен да би се истакла разлика између *fundamentally* и *basically* или пружила информација о јачој субјективној употреби прилога *basically*.

3.1. Проблем са лексикографским ознакама лежи у томе што оне теже да ограниче ентитет уз који стоје на дефинитиван и апсолутан начин. Квалификација социолингвистичким индикаторима као што су нпр. *сленг* или *табу* нарочито је сложена због променљиве природе социолингвистичких правила и велике разноликости контекста које треба узети у обзир. Како год их дефинисали – као дијасистематске маркере (SVENSEN 2009), рестриктивне ознаке (MONSON 1973), информације о употреби (LANDAU 1984), стилске информације (Ристић 2006), стилистичке глосе (YONG – PENG 2007) или лингвистичке

²⁷ „As a content disjunct, allowing the development of a range of more subjective meanings”.

²⁸ „Pragmatized”.

ознаке (ATKINS 2008) – квалификатори на било ком ступњу речничке микро-структуре сигнализују да се обележени ентитет по неком свом својству разликује од необележених ентитета у речнику и тиме га сврставају у одређену концептуалну категорију. Језичке категоризације и идентификације које су засноване на бинарним структурама, међутим, не представљају увек идеално решење за опис неког језичког феномена. Анализирајући, на пример, полисемантичку структуру лексеме *враић* у РСАНУ, Гортан-Премк правилно примећује да је у свом основном значењу *враић* и општа реч и анатомски термин, те да би уместо употребљеног и само делимично тачног маркера „анат.” оптималније решење био инклузивни симбол квалификације „и анат.” (ГОРТАН-ПРЕМК 2004).

3.2. Појам семантичке прозодије, или, уопштено говорећи, проширених јединица значења које превазилазе појединачне лексичке одреднице, од велике је важности за начин на који концептуализујемо улогу речника као лексичких алатки, као и за начин на који организујемо речничке одреднице. Посебно би у електронским речницима, који више немају проблем ограниченог простора, било препоручљиво размотрити – нарочито у педагошке сврхе – проширивање прагматичких анотација тако да превазиђу традиционално једнозначне ознаке. У исто време, речничке одреднице – чак и у доба електронске лексикографије – не могу из практичних разлога садржати обимне есеје на тему употребе. Стога се може препоручити стратегија коришћења глоса или „мини белешака” о употреби, као што то чине *The Random House Dictionary of the English Language, Unabridged* (1966) и његова каснија издања (*Random House Webster's Unabridged Dictionary*), које укратко указују на особеност употребе²⁹ или истичу разлику између синонима.³⁰ Сличан приступ у српској лексикографији заступао је Лалевић у *Синонимима и сродним речима српскохрватскога језика* (LALEVIĆ 2004). У случају прилога о којима је овде било речи, могла би се размотрити белешка која би гласила нпр. овако:

BASICALLY, ESSENTIALLY и FUNDAMENTALLY утврђују да је оно што се говори генерално тачно, иако не нужно до последњег детаља. BASICALLY је уобичајеније у усменом језику и појављује се истовремено са маркерима оклевања *I mean, I think, you know* да укаже на недостатак посвећености говорника. FUNDAMENTALLY је учесталије у писаном језику и често се појављује истовремено са речима које показују *промену, измену* или *разлику*. ESSENTIALLY је подједнако

²⁹ Нпр. белешка за *hopefully*, adv. гласи: „Although some strongly object to its use as a sentence modifier, HOPEFULLY meaning ‘it is hoped (that)’ has been in use since the 1930s and is fully standard in all varieties of speech and writing: Hopefully, tensions between the two nations will ease. This use of HOPEFULLY is parallel to that of certainly, curiously, frankly, regrettably, and other sentence modifiers”.

³⁰ За *beautiful*, погледати следећу белешку: „1. COMELY, SEEMLY, ATTRACTIVE, FAIR, BEAUTEOUS, BEAUTIFUL, HANDSOME, LOVELY, PRETTY refer to a pleasing appearance. A person or thing that is BEAUTIFUL has perfection of form, color, etc., or noble and spiritual qualities: *a beautiful landscape, a beautiful woman*. HANDSOME often implies stateliness or pleasing proportion and symmetry: *a handsome man*. That which is LOVELY is beautiful but in a warm and endearing way: *a lovely smile*. PRETTY implies a moderate but noticeable beauty, especially in that which is small or of minor importance: *a pretty child*”.

присутно у усменом и писаном језику, али се чешће појављује са речима које указују на статичну или непромењену природу ствари, и са прилогом *still*.³¹

3.3. Друга стратегија која се може употребити код речничких ознака јесте коришћење инклузивних или „меких” ознака, као што је то случај са српско-енглеским речником *Трансјоејџика* заснованом на Wordnet-у (TASOVAC 2009; TASOVAC, у штампи). Суочени са проблемом означавања речничких одредница, на пример, као песничких или као кроатизама, али примећујући примере из корпуса који се строго косе са таквим ознакама, усвојили смо праксу указивања на одређене употребе мање рестриктивних ознака од више речи, као што су *углавном јоејџски*, *чешће у хрвајском* итд., да би се нагласила провизорна природа речничких ознака, а корисник подстакао да их третира пре као индикаторе тенденције него као строга правила.

У неком замишљеном новом речнику енглеског језика, могло би се стога размислити о означавању прилога о којима је било речи у овом раду коришћењем ових „меких ознака”, на пример: **basically**, adv. mostly spoken; **fundamentally**, adv. frequently in written language. Колокацијама би такође могла претходити мека ознака (*честіо*, *учестіало* итд.).

4. ЗАКЉУЧАК. На примеру Батлерових студија, указали смо на то како детаљна корпусна проучавања језичких информација лексикографима могу пружити важан увид у начин на који прагматички контекст утиче на производњу и перцепцију значења речи. Свака лексикографска одредница такође представља одређену информацију, а информација је „степен одлучивања у селекцији једне поруке” (Еко 1973: 31). Улогу регулатора у процесу одлучивања приликом стварања лексикографске одреднице, као и у другим комуникацијским системима, игра код, који ограничава могућност елемената који учествују у игри. Традиционални „лексикографски код” налаже да се могућа значења или употребе речи сузе, што је често било условљено и просторним ограничењем речника. Иако просторна ограничења више не играју значајну улогу у електронском речнику, време је и даље од суштинске важности, те би се детаљно проучавање прагматичких информација у свакој речничкој одредници засигурно показало као непрактично у ширим размерама. Ипак, са теоријске и металексикографске тачке гледишта, савремени лингвистички правци – укључујући ту и фазилингвистичка истраживања, те, с тим у вези, и истраживања *џрадуелности* и *џраница* (у српској лингвистици в. ПИПЕР 2002а; 2002б; 2003; 2008; РАДОВАНОВИЋ 2009; ШТАСНИ 2009) – значајно утичу на епистемолошки статус речника и на начин на који конципирамо, представљамо и прихватамо архитектонику значења у њему.

Између традиционалних и нових приступа значењу у лексикографији не може се увек успоставити оштра граница, тим пре што су досадашњим прагматичким проучавањима језика претходили позитивни резултати из саме лексикографске праксе. Речници су, путем глоса, и до сада указивали

³¹ Ова провизорна вежба показује колико је тешко написати речничку белешку о употреби на концизан начин и горњи пример не би требало узети као егземпларан. Није неопходно наглашавати да би примери дати уз речничке дефиниције и, коначно, линкови ка подацима из корпуса у електронским речницима такође могли да прошире обим објашњења.

на прагматичке феномене, као што су повремено употребљавали и „меке” квалификаторе попут „обично”, „често”, „ређе”, мада не у комбинацији са „чврстим” квалификаторима као што су *разџ.*, *йоей.*, *йокр.* итд. Осим појмовно-логичког дела, који је највидљивији у традиционално конципираним речницима, савремена лексикографија има могућност да повећа удео емотивно-стилистичког и прагматичког дела, посматраног и са синхронијског и са дијахронијског аспекта, али и да користи металексикографске механизме који би истакли провизорну природу речничких ознака.

Прагматичка проучавања језика и наглашеније увођење „фази” описа стога упућују изазов савременој лексикографској пракси, која би, на трагу Витгенштајновог става да не постоје значења, већ само употребе речи,³² требало да пронађе структурна решења за онај вишак који измиче структури. Ако „ниједан језик није тирански доследан” (SAPIR 1992: 36), онда (би) и *сви речници* (могли да) *цуре* (*All dictionaries leak*).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АПЕРСЯН, Ю. Д. Прагматическая информация для толкового словаря. Арутюнова, Нина Давидовна (ред.). *Прагматика и проблемы интенциональности* (Сб. науч. тр.). Москва: Институт языкознания АН СССР, 1988, 7–44.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. *Полисемија и орџанизација лексичкоџ сисџема у срџскоме језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикоџграфија срџскоџ језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- ПИПЕР, Предраг. О принципу градуелности у лексикографском опису. *Дескрипџивна лексикоџграфија сџиандардноџ језика и њене џеоријске основе* (Међународни научни скуп о лексикографији и лексикологији). Београд – Нови Сад: САНУ – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2002, 133–139.
- ПИПЕР, Предраг. Степеновање у граматичици и речнику. *Зборник Маџице срџске за слависџику* 61 (2002): 59–78.
- ПИПЕР, Предраг. Граматика границе. *Јужнословенски филолоџ* LXIV (2006): 307–322.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Увод у фази линџвисџику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књиџарница Зорана Стојановића, 2009.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. Фази логика у линџвистичици. Темелјни појмовник и систематизација. Милорад Радовановић, Предраг Пипер (ур.). *Семанџичка џроучавања срџскоџ језика*. Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 2008, 11–44.
- РИСТИЋ, Стана. *Раслојеносџ лексике срџскоџ језика и лексичка норма*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2006.
- ШВЕДОВА, Наталья. Парадоксы словарной сатџи. Караулов, Юрий Николаевич (ред.), *Национальная специфика языка и ее отражение в нормативном словаре. Сборник статей*. Москва: Наука, 1988, 6–11.
- ШТАСНИ, Гордана. Номинација фази вредности између антонимских полова. *Зборник Маџице срџске за филолоџију и линџвисџику* LII (2009): 135–145.

³² Лудвиг Витгенштајн (VITGENŠTAJN 1969), објашњавајући како је могуће да језички знак може да фунџира као нешто опште а да не стоји за нешто опште, значење једног језичког израза дефинише као начин његове употребе или као оно што „објашњава објашњење значења”. Контекстуалистичка теорија језика такође истиче да је значење функција друштвено регулисане употребе, те да познавати значење неког знака значи познавати услове његове употребе, што имплиџира да је значење у вези са социокултурним контекстом.

*

- AMEKA, Felix. Interjections: The Universal Yet Neglected Part of Speech. *Journal of Pragmatics* 18/2–3 (1992): 101–18.
- ASTON, Guy, Lou BURNARD. *The BNC Handbook: Exploring the British National Corpus with SARA*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1998.
- ATKINS, Sue, Michael Rundell. *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2008.
- BACH, Kent, Robert M. HARNISH. *Linguistic Communication and Speech Acts*. Cambridge: The MIT Press, 1982.
- BARGIELA-CHIAPPINI, F. Face and Politeness: New (Insights) for Old (Concepts). *Journal of Pragmatics* 35/10–11 (2003): 1453–1469.
- BARLOW, Michael. Corpus Linguistics and Theoretical Linguistics. *International Journal of Corpus Linguistics* 16/1 (2011): 3–44.
- BERTHOLD, Michael. Fuzzy Logic. Michael R. Berthold, David J. Hand (eds.) *Intelligent Data Analysis: An Introduction*, 2nd edition. Berlin – Heidelberg – New York: Springer Verlag, 2003, 321–350.
- BERTRAND, Roxane, Gealle FERRE, Philippe BLACHE, Robert ESPESSER, Stéphane RAUZY. *Backchannels Revisited From a Multimodal Perspective*, 2007. <<http://hal.archives-ouvertes.fr/hal-00244490>> 13.08.2012.
- BIBER, Douglas, Edward FINEGAN, Stig JOHANSSON, Susan CONRAD, Geoffrey LEECH. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. Harlow: Pearson Education Limited, 1999.
- BLACHE, Philippe, Gaelle FERRÉ, Stéphane RAUZY. *An XML Coding Scheme for Multimodal Corpus Annotation*, 2007. <<http://hal.archives-ouvertes.fr/hal-00244494>> 02.07.2012.
- BLAKEMORE, Diane. *Relevance and Linguistic Meaning: The Semantics and Pragmatics of Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- BROWN, Penelope, Stephen C. LEVINSON. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- BURKHANOV, Igor. Pragmatic Specifications: Usage Indications, Labels, Examples; Dictionaries of Style, Dictionaries of Collocations. Piet Van Sterkenburg (ed.). *A Practical Guide to Lexicography*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2003, 102–11.
- BUTLER, Christopher S. Three English Adverbs and Their Formal Equivalents in Romance Languages. A Corpus-based Collocational Study. *Languages in Contrast* 8/1 (2008a): 107–24.
- BUTLER, Christopher S. The Subjectivity of Basically in British English – A Corpus-based Study. Angus Stevenson, Christine Lindberg (eds.). *Pragmatics and Corpus Linguistics. A Mutualistic Entente*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2008b, 37–64.
- BUTLER, Christopher S. ‘Basically Speaking’: A Corpus-Based Analysis of Three English Adverbs and Their Formal Equivalents in Spanish. Gómez Gonzáles, María de los Ángeles, J. Lachlan Mackenzie, Elsa Gonzáles Álvarez (eds.). *Current Trends in Contrastive Linguistics: Functional and Cognitive Perspectives*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2008c, 147–76.
- CARNAP, Rudolph. *The Logical Syntax of Languages*. London: Open Court, 2002.
- COLLINS (n. d.) *English Dictionary*. <<http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>> 20.01.2012.
- DE SCHRUYVER, Gilles-Maurice. Corpus-based Lexicographic Pragmatics: On ‘Transforming’ Dirty Corpora. V. Jayadevan, S. Raja (eds.). *Asian Lexicography: Retrospect and Prospect, Proceedings of the 5th Biennial Conference of the Asian Association for Lexicography, December 6–8, 2007*. Chennai: Tamil Lexicon Revision Project Unit, University of Madra, 2007, 30–36.
- DOTOLI, Giovanni. *La construction du sens dans le dictionnaire*. Fasano and Paris: Schena Hermann, 2008.
- EKO, Umberto. *Kultura, informacija, komunikacija*. Beograd: Nolit, 1973.
- FELLBAUM, Christiane (ed.) *Idioms and Collocations: Corpus-based Linguistic and Lexicographic Studies*. London: Continuum, 2009.
- GENNETE, Gerard. *Mimologija, Put u Kratilju*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1985.
- HAUSMANN, Franz Josef. Das Wörterbuch im Urteil der gebildete Öffentlichkeit in Deutschland und in den romanischen Ländern. Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand (eds.). *Wörterbücher: ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. Berlin – New York: W. de Gruyter, 1989, 19–27.
- IVIĆ, Milka. *Pravci u lingvistici*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2001.
- JUCKER, Andreas, Yael ŽIV (eds.) *Discourse Markers: Descriptions and Theory*. Amsterdam: John Benjamins, 1998.

- KIRKPATRICK, Betty. A Lexicographical Dilemma: Monolingual Dictionaries for the Native Speaker and for the Learner. Robert Ilson (ed.). *Dictionaries, Lexicography, and Language Learning*. Oxford – New York: Pergamon Press in association with the British Council, 1985, 7–13.
- LALEVIĆ, Miodrag S. *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskoga jezika*. Beograd: Nolit, 2004.
- LANDAU, Sidney I. *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. New York: The Scribner Press, 1984.
- LOUW, Bill. Irony in the Text or Insincerity in the Writer. *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*, 1993, 157–76.
- MARMARIDOU, Sophia. *Pragmatic Meaning and Cognition*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2000.
- McENERY, Tony, Andrew WILSON. *Corpus Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2001.
- MONSON, Samuel C. Discussion Paper: Restrictive Labels? Descriptive or Prescriptive? *Annals of the New York Academy of Sciences*, 211/1 (1973): 208–12.
- NORRICK, Neal R. Interjections as Pragmatic Markers. *Journal of Pragmatics* 41/5 (2009): 866–891. OED (2011) – *Oxford English Dictionary*. <<http://www.oed.com>> 19.01.2012.
- PRČIĆ, Tvrtko. *Semantika i pragmatika reči*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1997.
- RADOVANOVIC, Milorad. Prilog bibliografiji „fazi lingvistike”. *Зборник Мајинце српске за филологију и лингвистику* LII/2 (2009): 247–261.
- PTASZYNSKI, Marcin Overgaard. Theoretical Considerations for the Improvement of Usage Labelling in Dictionaries: A Combined Formal-Functional Approach. *International Journal of Lexicography* 23/4 (2010): 411–42.
- SAPIR, Edvard. *Jezik*. Novi Sad: Dnevnik, 1992.
- SCHEIBMAN, Joanne. *Point of View and Grammar: Structural Patterns of Subjectivity in American English Conversation*. Amsterdam: John Benjamins, 2002.
- SINCLAIR, John. The Search for the Units of Meaning. *Textus* 9 (1996): 75–106.
- SINCLAIR, John. *Looking Up: Account of the Cobuild Project in Lexical Computing*. London: Collins, 1987.
- SINCLAIR, John. *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press, 1991.
- STEVENSON, Angus, Christine LINDBERG (eds.). *New Oxford American Dictionary*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2010.
- STUBBS, M. Collocations and Semantic Profiles: On the Cause of the Trouble with Quantitative Studies. *Functions of language* 2/1 (1995): 23–55.
- SVENSSÉN, Bo. *A Handbook of Lexicography: The Theory and Practice of Dictionary-Making*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- TABOADA, Maite. Discourse Markers as Signals (or Not) of Rhetorical Relations. *Journal of Pragmatics* 38/4 (2006): 567–92.
- TASOVAC, Toma. More or Less Than a Dictionary? Wordnet as a Model for Serbian L2 Lexicography. *Infotheca: Journal of Informatics and Librarianship* 10/1–2 (2009): 13a–22a.
- TASOVAC, Toma. Potentials and Challenges of WordNet-Based Pedagogical Lexicography: The Transpoetika Dictionary. Sylviane Granger, Magali Paquot (eds.). *Electronic Lexicography*. Oxford: Oxford University Press (у штампи).
- TRAUGOTT, Elizabeth Closs. Historical Pragmatics. Laurence R. Horn, Gregory Ward (eds.). *The Handbook of Pragmatics*. Oxford, UK: Blackwell Publishing Ltd., 2006, 538–61.
- VERSCHUEREN, Jef. *Understanding Pragmatics*. London: Arnold, 1999.
- VITGENŠTAJN, Ludvig. *Filozofska istraživanja*. Beograd: Nolit, 1969.
- WHARTON, Tim. Interjections, Language, and the ‘Showing/Saying’ Continuum. *Pragmatics & Cognition* 11/1 (2003): 39–91.
- WIERZBICKA, Anna. *Semantics, Culture and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*. New York: Oxford University Press, 1992.
- WILSON, Robert A., Frank C. KEIL (eds.). *The MIT Encyclopedia of the Cognitive Sciences*. Massachusetts, London: The MIT Press Cambridge, 1999.
- WODAK, Ruth. Pragmatics and Critical Discourse Analysis: A Cross-Disciplinary Inquiry. *Pragmatics and Cognition* 15/1 (2007): 203–25.
- YONG, Heming, Jing PENG. *Bilingual Lexicography from a Communicative Perspective*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 2007.

- ZADEH, Lotfi A. Fuzzy Sets. *Information and Control* 8/3 (1965): 338–353. <<http://www-bisc.cs.berkeley.edu/Zadeh-1965.pdf>> 15.09.2012.
- ZADEH, Lotfi. The Concept of a Linguistic Variable and its Application to Approximate Reasoning–I, *Information Sciences* 8 (1975a): 199–251.
- ZADEH, Lotfi. The Concept of a Linguistic Variable and its Application to Approximate Reasoning–II, *Information Sciences* 8 (1975b): 301–357.
- ZADEH, Lotfi. The Concept of a Linguistic Variable and its Application to Approximate Reasoning–III, *Information Sciences* 9 (1976): 43–80.

Toma Tasovac
Ivana Bašić

CORPUS PRAGMATICS AS A CHALLENGE TO LEXICOGRAPHIC THEORY AND PRACTICE

S u m m a r y

This paper analyzes the importance of corpus pragmatics for the development of lexicographic practice and suggests ways of extending pragmatic annotations in order to improve traditional dictionary labels. Based on Butler's two studies of the semantic/pragmatic continuum, the paper explores the possibilities of indicating the contextual, evaluative and pragmatic aspects of words in dictionary entries through usage notes which describe the particularities of word usage or differentiate near-synonyms, and the use of less definitive, more inclusive, "soft" labels which stress the provisional nature of dictionary labels and encourage the user to treat them as indicators of tendencies rather than strict rules. Pragmatic studies of language and the introduction of "fuzzy" labels pose a challenge to the practice of lexicography which, taking into consideration Wittgenstein's stance that the meaning of words is in their use, should find structural solutions for the remainder that exceeds structure.

Томас Тасовац
Етнографски институт САНУ
Кнез Михаилова 36/4, 11000 Београд, Србија
ttasovac@humanistika.org

Ивана Башић
Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36/1, 11000 Београд, Србија
xeliot@gmail.com

Маја Марковић

ТЕОРИЈА ДИСПЕРЗИЈЕ И ВОКАЛСКИ СИСТЕМ СРПСКОГ ЈЕЗИКА*

Студије о вокалским системима различитих језика показују да су они устројени као структуре са израженим правилностима. У новије време настало је неколико теоријских модела који објашњавају структуру и универзалије фонолошких система. Оне поседују не само дескриптивну, већ и експланаторну и предиктивну моћ, те је неопходно проверити их на примеру што већег броја језика. У овом истраживању тестирамо теорију дисперзије на примеру вокала српског језика. Анализирају се принцип максимизације перцептивне удаљености, принцип релационих односа квалитета вокалских фонема у систему, принцип равномерне распоређености у вокалском простору и принцип неопходне минималне перцептивне удаљености. Ови принципи проверавају се на вокалима српског језика и пореде се и са вокалима хрватског вокалског система.

Кључне речи: теорија дисперзије, вокали, структура вокалског/фонолошког система, универзалије, српски.

Cross-linguistic research into vowel inventories reveals that they are organized as structures exhibiting indisputable regularities. Recently, several theoretical frameworks have been developed with the aim of explaining the structures and universal tendencies of phonological inventories. These theories do not only describe vowel structures, but have explanatory and predictive power, and are still to be tested on various languages. In this research we test the Dispersion Theory on the vocalic inventory of Serbian. We investigate the principle of maximal perceptual distance in the vowel space, the principle of relational vocalic quality and the principle of minimal perceptive distance. These principles are tested on the vowel system of Serbian, and are conveniently complemented with the findings on the vowels of Croatian.

Key words: Dispersion Theory, vowels, vowel inventory, phonological inventory structure, universal, Serbian.

1. Увод. Приликом упоредних проучавања фонолошких система различитих језика, први утисак јесте да постоји велико мноштво различитих гласова и обележја која карактеришу те гласове. У прилог томе говоре и нумерички подаци о разликама у фонолошким инвентарима различитих језика. Према Мадисону (MADDIESON 1984), број фонема у језицима варира од 11 до 141, премда чак 70% језика садржи између 20 и 37 дистинктивних гласовних јединица. Број обележја према којима се ове јединице класификују по правилу је мањи, али међу различитим језицима такође постоји велика варијабилност у погледу броја релевантних дистинктивних обележја, као и начина на који се она комбинују да би произвела релевантне дистинкције. Међу системима дистинктивних обележја који се најчешће користе у савременој

* Рад је настао у оквиру пројекта *Развој дијалогских система за српски и ошале јужно-словенске језике* (бр. 32035), који финансира Министарство за науку и технологију Републике Србије.

фонолошкој теорији, поменућемо неколико. Систем Јакобсона, Фанта и Халеа (JAKOBSON et al. 1952) обухвата 12 бинарних акустичких обележја. Чомски и Хале (CHOMSKY – HALLE 1968) предлажу систем од 25 дистинктивних обележја, која су по правилу бинарно супротстављена, а, за разлику од претходника, они инсистирају на артикулационим, а не на акустичким обележјима.¹ Након Чомског и Халеа, већина фонолога користиће систем артикулационих обележја, чији ће број варирати од аутора до аутора.

2. УНИВЕРЗАЛНО У ФОНОЛОШКИМ СИСТЕМИМА. Оно што битно указује на универзалност фонолошких система у језицима света јесу правилности које се уочавају у начину примене обележја у различитим језицима. Као што наводе многи аутори (нпр. LADEFOGED – MADDIESON 1996; LINDBLOM – MADDIESON 1988; MADDIESON 1984), одређена обележја и њихове комбинације веома су распрострањени међу различитим језицима, док су нека обележја, као и неке комбинације обележја, знатно мање фреквентни. Рецимо, консонанти [k], [t], [b], [s], [m], који се разликују по обележјима [±назални], [±звучни], [±трајни], итд., осликавају дистинкције, односно сегменте, присутне у већини светских језика. С друге стране, гласови попут [rj], [k'], [bh], који се разликују према обележјима [±палатализован], [±глотализован], и [±аспириован], итд., знатно су ређи међу језицима света. Поред тога, језици који користе мање уобичајена обележја, по правилу имају и релативно велик број сегмената који се разликују према уобичајенијим обележјима. Дакле, језици који користе мање уобичајена обележја или њихове комбинације по правилу имају веома богате фонемске инвентаре.

Овакве правилности нужно су наметнуле међу фонетичарима и фонолозима питање зашто су нека обележја и комбинације уобичајенији. Разлози за овакве појаве, како опажају Ланг и Охала (LANG – OHALA 1996) делимично указују и на дијахрони развој фонолошких система, будући да понекад неубичајенији сегменти могу настати од „обичнијих” сегмената у специфичним окружењима. Ово запажање, међутим, не објашњава зашто се неки гласови доживљавају као „основни” или примарни у развоју фонолошких система.

Свако проучавање ових законитости нужно укључује питање минималне, односно максималне перцептивне и артикулационе дистинктивности. Линдблом и Мадисон (LINDBLOM – MADDIESON 1988) претпостављају да фонолошки системи теже да развију максималну перцептивну дистинктивност уз минималну „цену у артикулацији”. У погледу аудитивне перцептивности, Стивенс (STEVENS 1980: 185-186) даје објашњење да се у одређеним регијама у вокалном тракту јављају нагле промене у великом броју акустичких параметара. Према Лангу и Охали (1996), слушалац се фокусира управо на те регије, а не толико на оне код којих су промене мање изражене. Према њиховом мишљењу, језици теже да „бирају” фонеме управо у тим регијама разлика, па тако говорници најпре перципирају примарне димензије, попут [±звучност] (присуство/одсуство периодичне вибрације), [±назалност] (присуство/одсуство ниских назалних фреквенција), [±континуант] (непреки-

¹ Обележја која предлажу Чомски и Хале подељена су на пет група: обележја класе, обележја дупље, обележја начина, обележја извора и прозодијска обележја.

дан/прекинут изговор гласа), [$\pm$ грависност] (присуство/одсуство ниских фреквенција у спектруму), [$\pm$ компактност] (енергија концентрисана у једном делу спектра или не), а након што обраде информације потекле из ових регија, могу усмерити пажњу ка осталим регијама, из којих потичу секундарна обележја (попут палатализације, фарингализације, глотализације, итд). Логично проистиче и чињеница да ће овладавање обележјима, приликом учења језика, односно усвајање сегмената, следити сличан образац.

На основу реченога, може се закључити да се обележја која схватамо као примарна перципирају у краћем временском оквиру од „сложених” обележја. Познате тенденције у структурама фонолошких система, категорија, обележја и универзалија, говоре у прилог Стивенсовој тврдњи да су примарна обележја аудитивно робусна,² односно, могу се јасно перципирати у кратком временском оквиру. Пренесе ли се ова генерализација на вокалске сегменте, очигледно је да је дистинкција у дужини, која је секундарна, мање робусна, јер је потребно више времена да би се детектовала, тако да она не спада у најчешћа дистинктивна обележја међу језицима света. Сходно томе, очигледно је да се и дифтонзи перципирају у дужем временском оквиру, те стога ни они не спадају у примарне вокалске категорије.

Ланг и Охала (1996) покушали су да установе да ли се принцип робусности у кратком временском оквиру може применити и на универзалије у вокалским системима. Они су кренули од чињенице да је скуп који садржи вокале /i, e, a, o, u/ најчешћи међу фонолошким системима свих језика. Поред тога, вокалски системи који су изузетно сложени, по правилу садрже и ових пет вокала. Стога се ови вокали у фонологији сматрају универзалним. Следећи Стивенсове закључке, аутори су пошли од претпоставке да управо ови вокали садрже акустички и аудитивно робусна обележја која се могу детектовати у кратком временском року. Истраживање које су спровели Ланг и Охала обухвата два експеримента, у којима је 11 вокала америчког енглеског (у контексту CVC) снимљено, а потом репродуковано пред 15 испитаника. Резултати студије указују на то да се вокали /i, e, a, o, u/ заиста најбоље перципирају, а према мишљењу аутора, потребно је спровести опсежнија истраживања, нарочито у језицима који имају комплексније вокалске системе, а посебно у онима који укључују маркиране, односно секундарне, контрасте (попут лабијализације, назализације, итд.).

3. УНИВЕРЗАЛНО У ВОКАЛСКИМ СИСТЕМИМА

3.1. Основни принципи. Један од основних појмова у средишту студија о структурама вокалских система, јесте питање економичности вокалског система, то јест, како систем вокала функционише као целина, и како вокали улазе у међусобне односе унутар тог система. Ово начелно питање на најједноставнији начин се објашњава положајима вокала у акустичком вокалском простору (путем формантских фреквенција), а обично подразумева наредна специфична питања:

² Даље ћемо у тексту користити израз „примарна” обележја за она која су уобичајена у језицима, и „секундарна” за мање уобичајена обележја.

1. За дати број вокала у фонолошком систему, у којој мери су заузете периферне позиције насупрот непериферним вокалима?
2. У погледу периферних вокала, на који су начин организоване лева и десна страна вокалског простора, да ли постоји симетрија између вокала предњег и задњег реда и, уколико постоје неправилности, који елементи недостају?
3. У погледу непериферних вокала, како је „унутрашњост” вокалског простора организована, како у погледу вертикалне димензије предњи-задњи, тако и у погледу лабијализације и, нарочито, статуса гласа шва [ə].

Сва ова питања веома су значајна када се тестирају теорије вокалских система. Овде ћемо укратко изложити неке од запажених универзалних принципа о структури вокалских система у језицима света (према SCHWARTZ et al. 1997):

– Вокалски системи најпре користе „примарни” систем гласова, док у системима који садрже више од девет вокала, постоји јасна тенденција да се користи бар још једна нова димензија (тзв. „секундарни системи”, односно, да се активира једно од секундарних, или маркираних обележја).

– Примарни системи најчешће садрже 3 до 9 вокала, а уочава се снажна преференција ка системима од 5 вокала. Две трећине вокалских система садрже од 5 до 7 вокала.

– Секундарни системи обично броје од 1 до 7 вокала, а такође најчешће обухватају 5 вокала. Две трећине вокалских система са секундарним системима у њима броје од 2 до 5 вокала.

– Како у примарном, тако и у секундарном систему, вокали углавном теже ка периферији вокалског простора. Тзв. празнине у периферном систему налазе се само у веома малим системима (који садрже мање од 5 вокала). Периферни системи показују изразиту тенденцију ка симетрији (ка истом броју вокала предњег и задњег реда). Ако је, међутим, овај принцип благо нарушен, број вокала предњег реда обично је већи него број вокала задњег реда. То се дешава у приближно 30% језика.

– Међу непериферним вокалима (тзв. „интериорним вокалима”), високи вокали углавном показују тенденцију ка централној позицији. Међу вокалима који нису централни, двоструко су чешћи лабијализовани вокали предњег реда (попут немачког, француског или мађарског заобљеног високог предњег вокала /y/), него нелабијализовани вокали задњег реда. Вероватноћа појављивања интериорних вокала смањује се од високих ка ниским позицијама, са несумњивим изузетком гласа шва [ə], који је најчешћи интериорни вокал, а који се артикулише на средњој висини у вокалском простору.

– Шва се по правилу понаша другачије од осталих вокала у фонолошким системима. Шварц и сарадници (SCHWARTZ et al. 1997) предлажу тзв. правило „транспарентности” (*transparency rule*), према ком је вокал шва такорећи невидљив у вокалском систему, односно, његово постојање не утиче на структуру самог система, док, на пример, непостојање гласа /i/ нужно утиче на систем, искључујући могућност постојања предњег лабијализованог вокала /y/. Аутори сматрају да је шва вокал „паралелног” система, односно да постоји због других интринзичних принципа, вероватно заснованих на механизму вокалске редукције.

Ова правила свакако могу послужити као основа за проучавање вокалских система свих језика света, а на основу њих могу се вршити и предвиђања о усвајању вокалских система приликом учења страног језика.

3.2. ТЕОРИЈЕ О СТРУКТУРАМА ВОКАЛСКИХ СИСТЕМА. Проналажење универзалних тенденција у језицима света представља неопходно упориште теоријске фонетике и фонологије. У циљу проналажења универзалних тенденција и типолошких карактеризација вокалских система, формулисане су теорије које се заснивају, како на артикулационим законитостима, тако и на акустичким и аудитивним карактеристикама. Међу најпознатијим теоријама које настоје да објасне универзалне принципе и инвентаре вокалских система, доминантна је теорија дисперзије вокалских система (LILJENCRANTS – LINDBLOM 1972; LINDBLOM 1986; TEN BOSCH 1991; SCHWARTZ et al. 1997; DE BOER 2000; ROARK 2001; DIEHL et al. 2003; BECKER-KRISTAL 2007; SANDERS – PADGETT 2008); а поред ње, ваља поменути кванталну теорију (STEVENS 1972; 1989), теорију дистинктивних обележја (JAKOBSON et al. 1952; CHOMSKY – HALLE 1968), као и различите, мање или више формализоване, теорије које се заснивају на акустичким испитивањима и перцептивној дистинктивности вокала (попут Кареовог модела дистинктивних регија: MRAYATI et al. 1988; CARRÉ 2009).

Заједничко већини ових теорија јесте то што настоје да објасне економију вокалских система, посебно на који начин они функционишу у целини. С обзиром на то да доминантно место у типолошкој класификацији вокалских система заузима теорија дисперзије, њој ћемо посветити више простора у раду и показати да ли вокалски систем српског језика говори у прилог општим начелима ове теорије.

3.2.1. ТЕОРИЈА ДИСПЕРЗИЈЕ И СТРУКТУРАЛНА ТИПОЛОГИЈА ФОНОЛОШКИХ СИСТЕМА. Идеја да су вокалски системи структурисани по принципу максималног контраста, што се постиже максималном међусобном удаљеношћу вокала (дисперзијом) у аудитивно-перцептивном простору, стара је, такорећи, колико и интуитивно схватање да вокалски системи следе одређене универзалне структуралне обрасце. Теорији дисперзије претходило је неколико значајних генерализација које су уочене у фонолошким системима свих језика. Лингвисти су веома рано увидели следеће: најпре, да сви вокалски системи садрже вокале /i, a, u/; потом, да су предњи вокали по правилу нелабијализовани, док су вокали задњег реда обично лабијализовани;³ следеће веома значајно запажање било је то да у свим вокалским системима постоји тенденција да вокали најпре заузимају периферна места у вокалском простору. Затим, међу ниским вокалима обично не постоји контраст предњи : задњи, управо стога што би се овај контраст акустички манифестовао минималним контрастом у вредностима другог форманта, F2 (односно, аудитивног корелата овог контраста). Уочено је и то да у димензији предњи : задњи (акустички корелат F2), највећи број међуелемената постоји у регији високих вокала (између заобљеног вокала задњег реда /u/ и незаобљеног вокала предњег реда /i/), где је опсег F2 највећи.

³ С изузетком ниских вокала задњег реда. Термин *лабијализован* у теорији обележја означава заобљеност усана приликом изговора вокала.

На основу принципа максимизације дисперзије, настао је један формални модел, чији је циљ да предвиди структуру вокалских система, као и да развије структуралне типологије вокалских система. Веома значајну улогу у овим истраживањима имао је корпус UPSID (База података система фонолошких сегмената Универзитета Калифорније, Лос Анђелес – UCLA Phonological Segment Inventory Database, MADDISON 1984), у којој су прикупљени подаци о фонолошким системима 451 језика, пажљиво одабраним тако да буде представљена свака позната језичка подгрупа.⁴

3.2.2. Принципи теорије дисперзије и њихове импликације. Теорија дисперзије у суштини може се сматрати генеричким називом за већи број формалних теоријских модела насталих након студије LILJENCRANTS – LINDBLOM (1972). Ова теорија заснива се на одређеним принципима, који се могу експериментално проверити и доказати, и који јој дају предиктивну моћ.

Први принцип теорије дисперзије јесте тај да вокали морају бити међусобно максимално перцептивно удаљени (LILJENCRANTS – LINDBLOM 1972). То значи да језици стреме ка вокалима који су по квалитету „екстремнији”, јер су они међусобно удаљенији у продукцији и перцептивно се више разликују од осталих вокала. Овај принцип има и своју емпиријску потпору у истраживањима К. Џонсона (JOHNSON et al. 1993; JOHNSON 2000) о тзв. „ефекту хиперпростора”. У истраживањима овог аутора испитаници су оцењивали прототипску вредност синтетизованих вокала, а показало се да вокале са екстремнијим формантским фреквенцијама перципирају као више прототипске од природнијих формантских вредности. Другим речима, испитаници су показивали склоност ка вокалима који су максимално међусобно удаљени. Аутори ову појаву називају „ефектом хиперпростора”.

Слични закључци могу се извући и на основу истраживања П. Кул (Kuhl et al. 1997), у које су били укључени испитаници енглеског, шведског и руског језика. Резултати показују да припадници свих ових језика, када се обраћају малој деци, изговарају вокале са знатно наглашенијим, односно екстремнијим квалитетом него када говоре одраслима. Не упуштајући се у то да ли се на овај начин побољшава перцепција саме деце, оваква стратегија одраслих говори нам да сами говорници (мање или више свесно) повежу максималну вокалску дисперзивност са повећањем перцептивности, односно јасноће артикулације. П. Кул на основу ових и других истраживања формулише појам „перцептивних магнета”, што у суштини представља екстремне локације прототипичних вокала у вокалском простору.

Следећи принцип теорије дисперзије јесте тај да су вредности појединачних вокалских квалитета и њихова улога у систему у суштини релациони. Вокали су потенцијални чланови једног вокалског система само ако су перцептивно удаљени од других вокала тог система. Дакле, не постоји одређени вокалски квалитет који је сам по себи универзално „савршен”, већ у зависности од распореда свих других вокала у систему, један вокал може бити оптималан у једном, а неприхватљив у другом систему. Према томе, вокалски квалитети су променљиви и прилагодљиви, а минималне структур-

⁴ Пројекат UPSID започео је Ијан Мадисон 1984. године, прикупивши материјал о 317 језика, а каснијих година ова база је допуњавана.

туралне промене у систему, којима се смањује удаљеност између неких чланова, могу довести до покретања свих вокала тако да се поново максимизује дисперзија. Из дијахроне перспективе, оваква померања очигледна су у енглеском језику у процесу великог померања вокала,⁵ а уочавају се и у променама вокала у савременом енглеском (HAWKINS – MIDGLEY 2005). Емпријска истраживања вокалских система различитих језика такође говоре у прилог овом принципу. Истраживања каталонског (RECASENS – ESPINOSA 2006; 2009) показују да у дијалектима који имају два средња предња и задња вокала /e/ : /ε/ i /o/ : /ɔ/, ови вокали имају тенденцију да буду подједнако удаљени од одговарајућих ниских и високих вокала, док у дијалектима који имају само један средњи вокал предњег и један задњег реда, његова вредност биће приближни средњег квалитета у односу на поменута два квалитета.

Следећи принцип теорије дисперзије јесте тај да се максимизација дисперзије постиже подједнаком удаљеношћу између вокала (FERRARI-DISNER 1984). Подједнака удаљеност је заправо потреба да различити парови вокала одрже одређену минималну дистанцу међу собом. Овај принцип има значајних консеквенци како у контрастивним фонолошким студијама, тако и у проучавању специфичних појава у појединачним језицима међу дијалектима на синхронном плану. Наиме, уколико се два вокала међусобно приближе, постоји опасност да наруше минимални праг перцептивне дискриминативности, те да се стопе у један вокал.

Из прве, универзалне интерпретације принципа минималне удаљености, произилазе три импликације. Прва је та да мора постојати горња граница могућег броја вокала у фонолошким системима, јер, уколико се не поштује принцип минималне удаљености, нема ни дистинктивности међу вокалима, а вокалски простор је ограничен. Потом, у системима са већим бројем вокала, фонетска реализација мора бити веома прецизна, док је у системима са мањим бројем вокалских фонема дозвољена већа варијабилност у фонетској реализацији, будући да не постоји ризик да се наруши контраст. Ова импликација, међутим, (према RECASENS – ESPINOSA 2009), није довољно испитана да би се могло са сигурношћу тврдити да она има потпоре у конкретној језичкој продукцији.

Трећа импликација јесте та да фонолошки системи са већим бројем вокала заузимају већи акустички простор од система са мањим бројем вокала. Ова импликација, која такође одражава принцип прилагодљивости вокала, тестирана је у већем броју истраживања у којима су вршена поређења акустичким параметара вокалских система са различитим бројем вокала. Истраживања, међутим, не говоре несумњиво у прилог овој тези. У прилог овом предвиђању говоре истраживања FERRARI-DISNER 1984; JONGMAN et al. 1989; ALTAMIMI – FERRAGNE 2005; RECASENS – ESPINOSA 2006, а посебно треба истаћи студију С. Гијон (GUION 2003), у којој је извршено компаративно истраживање вокалских система језика квичуа⁶ (који садржи три вокала) и еквадорског шпанског (пет вокала). Ово истраживање веома је конклузивно

⁵ The Great Vowel Shift – систематска промена енглеских вокала која се одиграла између 1450. и 1750. у дијалектима на југу Енглеске.

⁶ Јужноамерички индијански језик којим се говори у деловима Еквадора.

нарочито због чињенице да су укључени и билингвални говорници оба језика. Сви параметри су контролисани, а резултати јасно указују на то да је акустички вокалски простор већи у шпанском него у језику квичуа. Међутим, нека друга истраживања не говоре у прилог овој тези, већ су неконклузивна (BRADLOW 1995; MEUNIER et al. 2003; RECASENS – ESPINOSA 2009).

Треба приметити и то да корелација између броја вокала и искоришћености вокалског простора може да се предвиди и на основу принципа максимизације контраста, ако се комбинује са тзв. принципом минимализације артикулационог напора, као што запажа Тен Бош (TEN BOSCH 1991). Према овом становишту, екстремнији вокали артикулишу се уз већу „артикулациону цену”, а акустички простор јесте резултат компромиса између притиска ка ширењу, који је последица потребе за перцептивном дискриминативношћу, и притиска ка компресији, који је последица потребе за смањењем артикулационог напора. Како у системима са већим бројем вокалских фонема постоји јачи притисак ка перцептивној дискриминативности, у њима се постиже компромис на тај начин што се повећава акустички простор.

Друга интерпретација, која се односи на појединачне језике, значајна је јер се њоме објашњава појава редуковања вокала у ненаглашеним слоговима, појава која је карактеристична за велик број језика (FLEMMING 2005). Када се јаве у ненаглашеним слоговима, вокали имају краће трајање, те сходно томе нису толико прецизно артикулисани, што доводи до тога да се артикулациони простор ненаглашених вокала знатно смањује. Логично се намеће закључак да се компресија вокалског простора у неким случајевима може постићи само смањењем броја вокала. Велик број акустичких истраживања показао је компресију акустичког простора ненаглашених вокала, како у системима са фонолошком редукцијом, као што је случај са руским и енглеским, тако и у системима без фонолошке редукције, какав је, на пример, српски или италијански.

4. ВОКАЛСКИ СИСТЕМ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У СВЕТЛУ ТЕОРИЈЕ ДИСПЕРЗИЈЕ. У овом делу рада приказаћемо неке од резултата истраживања вокала српског језика, с циљем да испитамо да ли вокалски систем српског такође потврђује принципе теорије дисперзије. Вокалима српског језика бавио се већи број фонетичара и фонолога. Пре свега, ваља поменути истраживања Павла Ивића сумирана у делу *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику* (Ивић 1996) и истог аутора у сарадњи са Илсе Лехисте (Ивић – Лехисте 1963; 1967), као и новија истраживања Д. Петровића и С. Гудурић, сажета у делу *Фонологија српског језика* (Петровић – Гудурић 2010).

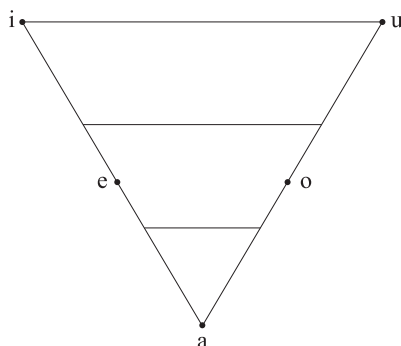
У овом раду ћемо приказати истраживања која су спровођена у оквиру једног националног (MARKOVIĆ – VJELAKOVIĆ 2007) и једног међународног пројекта (MARKOVIĆ – VJELAKOVIĆ 2008), с обзиром на то да су анализирани слични корпуси речи у веома сличним истраживачким условима и применом истих истраживачких методологија. У истраживању MARKOVIĆ – VJELAKOVIĆ 2007 на снимцима 11 говорника стандардног говора урбаног новосадског варијетета (5 женског и 4 мушког пола) анализирана су 293 појединачна ненаглашена вокала у 143 речи, што укупно чини приближно 3245 вокала. У истраживању MARKOVIĆ – VJELAKOVIĆ 2008 анализирани су наглашени вокали

српског језика у продукцији 19 испитаника (11 женских и 8 мушких), говорника стандардног српског језика са ширег говорног подручја (из Новог Сада, Београда, Шапца, Лознице, Ужица и Српског Итебеја), као и 16 испитаника са говорног подручја стандардног хрватског језика (8 женског и 8 мушког пола, из Загреба, Бјеловара, Пореча, Ријеке, Осијека и Граца). У овом истраживању анализирано је укупно 163 речи, а укупно је анализирано приближно 3100 вокала српског и око 1700 вокала хрватског језика.⁷

У овом раду нећемо се бавити поређењем резултата истраживања са осталим ауторима, пошто су у наведеним радовима дата детаљна поређења са релевантним резултатима из литературе.

4.1. Принцип МАКСИМАЛНЕ ПЕРЦЕПТИВНЕ УДАЉЕНОСТИ. Вокалски систем српског језика припада оним системима који су универзално немаркирани, будући да садрже пет дистинктивних вокалских јединица, равномерно распоређених у вокалском простору. Овакви системи обично се у стилизованој форми приказују графиконом какав је дат на слици 1.

Слика 1. Стилизовани графикон вокалског система српског језика.

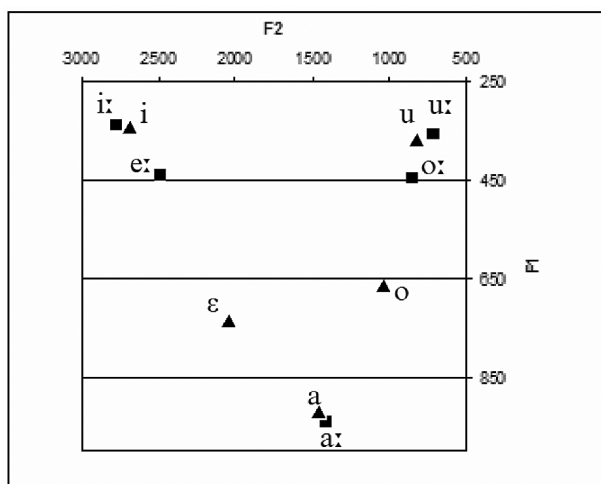
Овако приказан дијаграм вокала српског језика одражава у сваком погледу први принцип теорије дисперзије, будући да су све вокалске фонеме међусобно максимално удаљене. Овај је приказ, међутим, идеализован, тако да се може рећи да он у суштини одражава само перцептивну реалност о разлици квалитета међу вокалима. На њему се, такође, огледају универзалије које проистичу из начела теорије дисперзије – вокали заузимају периферне позиције у вокалском дијаграму и користе примарна обележја [предњи] : [задњи] и [високи] : [ниски] као дистинкције међу елементима система.

Објективан приказ дијаграма вокалског простора нужно укључује акустичку спектрограмску анализу, у којој се као два најважнија параметра квалитета мере формантске фреквенције првог и другог форманта (F1 и F2). Вредности форманата затим се укрштају у координатном систему, чиме се добија објективни приказ вокалског квалитета.

⁷ Број анализираних речи хрватског био је мањи с обзиром на то да су одређене речи морале бити искључене због ијекавског изговора.

Иако, као што је речено, вокалски систем српског језика користи примарна обележја као дистинктивна, у српском језику постоји и фонолошка вокалска дужина, која се тумачи као прозодијско, а не сегменатско својство. Пошто дужина, међутим, у великој мери утиче и на квалитет вокала, неопходно је укључити и ову компоненту у истраживање вокала српског језика. У наредном графикону дат је приказ позиција вокала стандардног српског језика под дугим и кратким акцентима у продукцији жена.⁸

Слика 2. Графикон укрштених вредности формантских фреквенција F1 и F2 вокала српског језика у продукцији жена (на основу истраживања MARKOVIĆ – BJELAKOVIĆ 2008). Симбол „iː” означава дужину вокала. Симбол ■ означава вокал под дугим акцентом, симбол ▲ вокал под кратким акцентом у српском језику.

Графикон укрштених вредности F1 и F2 такође јасно говори у прилог првом принципу теорије дисперзије, принципу о максимизацији перцептивне удаљености у вокалском простору. Пажљивим увидом у приказане резултате, уочава се паралела са истраживањима RECASENS – ESPINOSA 2006. У овом истраживању аутори су проучавали структуру каталонског вокалског система, у ком такође постоје два различита вокалска квалитета средње високих вокала предњег и задњег реда, а која се испољавају као контрасти /e/ : /ɛ/ и /o/ : /ɔ/. Резултати истраживања вокалског система српског језика такође показују да у српском постоји разлика у квалитету дугог и кратког вокала предњег вокала /e/, која се испољава као [e] : [ɛ], и вокала задњег реда /o/, која се испољава као дистинкција у квалитету [o] : [ɔ]. Графикон на слици 2 показује да су ове две реализације међусобно веома удаљене, што такође говори у прилог начелу максимизације дисперзије.

⁸ Графикон је сачињен на основу резултата истраживања вокала стандардног српског језика на основу продукције 8 испитаника мушког и 11 женског пола. Детаљни резултати овог истраживања пренети су у MARKOVIĆ – BJELAKOVIĆ 2008.

4.2. РЕЛАЦИОНИ ОДНОС КВАЛИТЕТА ВОКАЛА. Поменућа истраживања RESA-SENS – ESPINOSA (2006; 2009), показала су да у дијалектима каталонског у ком постоје два квалитета вокала /e/ и /o/, која се реализују као [e] : [ɛ], односно, [o] : [ɔ], долази до максималне дисперзије ових квалитета у вокалском простору. Међутим, у оним дијалектима у којима не постоји ова дистинкција, квалитет вокала /e/ и /o/ налази се приближно на средини између квалитета забележеног у претходном дијалекту. То показује да су вокалски квалитети променљиви и прилагодљиви, а минималне структуралне промене у систему, којима се смањује удаљеност између неких чланова, могу довести до покретања свих вокала тако да се поново максимизује дисперзија.

Ову појаву испитивали смо у поређењу вокалског система српског језика са вокалским системом стандардног хрватског, на основу истраживања MARKOVIĆ – VIELAKOVIĆ 2008.⁹ Према резултатима овог контрастивног истраживања, у стандардном хрватском разлика између дуге и кратке реализације вокала /e/, односно /o/ није толико изражена. У табелама 1 и 2 дате су упоредне вредности формантских фреквенција F1 и F2 вокала /e/ и /o/ под дугим и кратким акцентима у српском и хрватком.

Табела 1. Вредности F1 и F2 вокала /e/ у српском и у хрватском у продукцији жена и мушкараца

/e/	жене		мушкарци	
српски	F1	F2	F1	F2
ПРОСЕК ДУГИХ АКЦЕНАТА	454,6	2433,9	449,7	2032,5
ПРОСЕК КРАТКИХ АКЦЕНАТА	697,6	2077,3	602,1	1766,4
хрватски	жене		мушкарци	
ПРОСЕК ДУГИХ АКЦЕНАТА	570,5	2117,5	486,9	1864,4
ПРОСЕК КРАТКИХ АКЦЕНАТА	569,9	2053,0	485,3	1712,3

Табела 2. Вредности F1 F2 вокала /o/ у српском и у хрватском у продукцији жена и мушкараца

/o/	жене		мушкарци	
српски	F1	F2	F1	F2
ПРОСЕК ДУГИХ АКЦЕНАТА	485,2	891,8	479,8	838,0
ПРОСЕК КРАТКИХ АКЦЕНАТА	649,8	1092,9	605,4	980,8
хрватски	Žene		muškarci	
ПРОСЕК ДУГИХ АКЦЕНАТА	582,1	973,9	475,3	962,1
ПРОСЕК КРАТКИХ АКЦЕНАТА	594,8	1138,8	498,5	1047,4

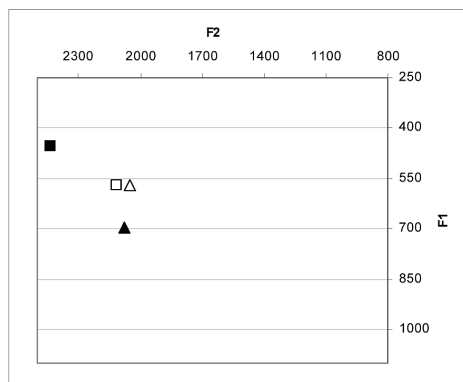
Иако хрватски такође разликује квалитет дугог и кратког алофона гласова /e/ и /o/ (према ŠKARIĆ 1991; BAKRAN 1996), у савременом говорном језику та разлика није толико изразита као у савременом српском језику, и махом се односи на вредности другог форманта (F2). Према другом принципу теорије дисперзије, ваљало би очекивати да се овај глас налази приближно на половини вредности квалитета две различите реализације вокала у српском

⁹ Ово контрастивно истраживање обухватило је, поред испитаника који говоре стандардни српски, и продукцију 6 мушких и 11 женских говорника стандардног хрватског.

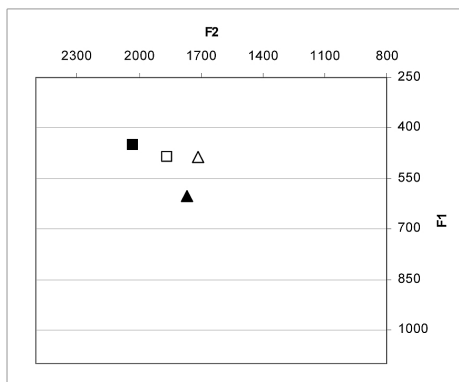
језику. Најилустративнија потврда овог начела теорије дисперзије види се на основу упоредних графикана вокала у стандардном српском и стандардном хрватском, приказаних на сликама 3 и 4. Слика 3 приказује графикон укрштених вредности првог и другог форманта вокала /e/ под дугим и кратким акцентом у српском и хрватском у продукцији жена (а) и мушкараца (б):

Слика 3. Графички приказ укрштених вредности F1 и F2 вокала /e/ у српском и хрватском језику, у изговору жена (а) и мушкараца (б).

- – вокал под дугим акцентом у српском језику
- ▲ – вокал под кратким акцентом у српском језику
- – вокал под дугим акцентом у хрватском језику
- △ – вокал под кратким акцентом у хрватском језику

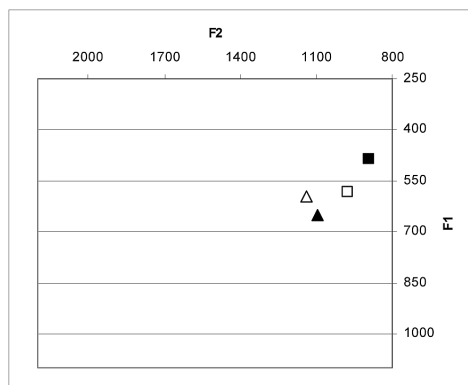
(a)

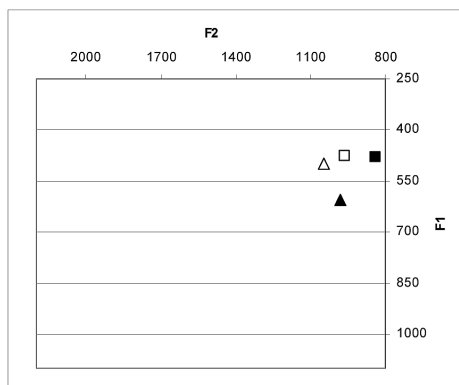
(б)

На слици 4 приказан је графикон укрштених вредности првог и другог форманта вокала /o/ под дугим и кратким акцентом у српском и хрватском у продукцији жена (а) и мушкараца (б):

Слика 4. Графички приказ укрштених вредности F1 и F2 вокала /i/ у српском и хрватском језику, у изговору жена (а) и мушкараца (б).

(a)

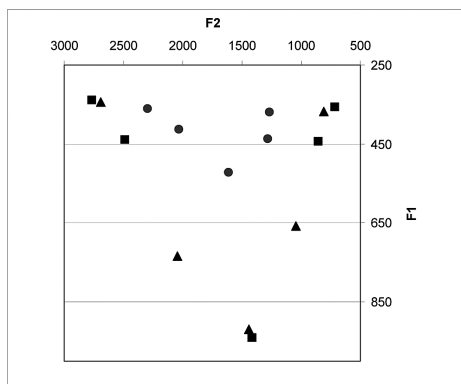
(б)

На сликама 3 и 4 јасно се уочава да вокали /e/ и /o/ хрватског, који нема значајну варијацију у квалитету у дугом и кратком слогу, заиста заузимају позицију приближно на средини између два квалитета вокала у српском.¹⁰

4.3. КОМПРЕСИЈА АКУСТИЧКОГ ПРОСТОРА НЕНАГЛАШЕНИХ ВОКАЛА – ПРИНЦИП МИНИМАЛНЕ ПЕРЦЕПТИВНЕ УДАЉЕНОСТИ. С обзиром на то да у ненаглашеном слогу долази до непотпуне артикулације вокала, у ненаглашеним позицијама нужно долази до компресије вокалског простора. У језицима са богатијим системом контраста, односно са већим бројем вокала, због компресије у централном делу често долази до губљења контраста, односно до вокалске неутрализације. У литератури се ова појава назива фонолошком редукцијом. Карактеристичан је пример енглеског језика, у ком се готово све вокалске фонеме у ненаглашеном положају неутралишу, мењајући свој квалитет у вокал шва. У руском такође долази до суспензије контраста у ненаглашеним слоговима делимичном неутрализацијом (PADGETT – TABIAN 2005).

Српски је језик у којем не долази до неутрализације, односно фонолошке редукције, већ до тзв. фонетске редукције, односно сужења вокалског простора, у којем се контрасти, ипак, чувају. У наредном графикону приказан је вокалски простор наглашених и ненаглашених вокала.

Слика 5. Просечне вредности наглашених и ненаглашених вокала српског језика у продукцији жена. Графикон начињен на основу истраживања MARKOVIĆ – VJELAKOVIĆ 2007. Символима ▲ и ■ означени су наглашени вокали (дуги и кратки), а симбол ● показује вредности форманата ненаглашених вокала.

Редукција вокалског квалитета у ненаглашеним слоговима, према томе, не доводи до смањења броја фонема, односно до губљења контраста међу ненаглашеним вокалима, иако, као што показује слика 5, вокалски простор ненаглашених вокала бива изразито сужен. Очување контраста чак и у тако суженом простору може се такође објаснити принципима теорије диспер-

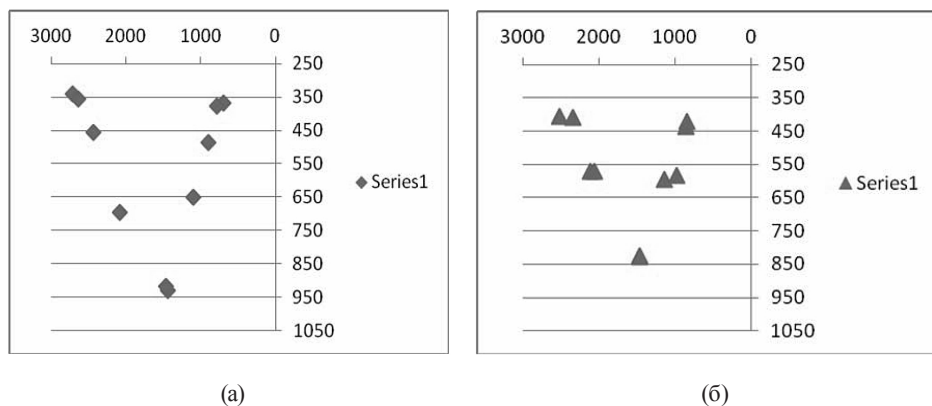
¹⁰ Ово није толико очигледно за вокал задњег реда /o/, али то се делимично може приписати чињеници да је овај вокал релативно тешко прецизно измерити због близине два форманта (F1 и F2).

зије, будући да постоји могућност постизања минималне перцептивне удаљености. Ово је, с друге стране, омогућено чињеницом да су у систему вокала српског језика заузете искључиво периферне позиције, те је средишњи део вокалног простора довољно „простран” да може да смести свих пет наглашених вокала.

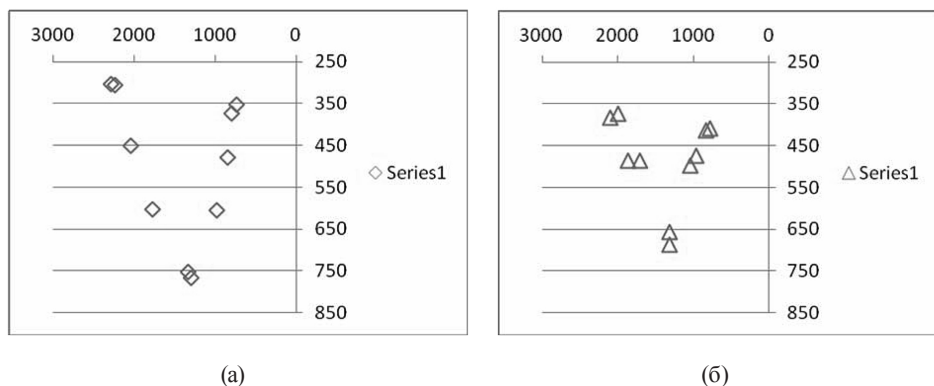
4.4. ВЕЛИЧИНА АКУСТИЧКОГ ПРОСТОРА. Иако у ранијим истраживањима резултати нису сасвим конклузивни, поређење српског и хрватског вокалног система, према истраживању MARKOVIĆ – VJELAKOVIĆ 2008, несумњиво говори у прилог тези да се смањењем броја контрастивних јединица смањује и вокални простор. Овим се такође показује и прилагодљиво понашање вокала: док у вокални простор српског треба да се смести седам дистинктивних квалитета, елементи морају међусобно да се удаље да би одржали перцептивну разлику. У хрватском, с друге стране, пет вокалских квалитета може да се смести у мањи вокални простор без ризика да се угрози перцептивна дискриминативност. Ови налази у складу су са поменутих истраживањима FERRARI-DISNER 1983; JONGMAN et al. 1989; ALTAMIMI – FERRAGNE 2005; RECASENS – ESPINOSA 2006 и GUION 2003.

На сликама 6 и 7 приказани су графикони вокалног простора српског и хрватског, најпре у продукцији жена (слика 6), а затим у продукцији мушкараца (слика 7). На оба пара дијаграма запажа се да вокални систем са већим бројем квалитета (српског) обухвата већи распон фреквенција, односно већи вокални (акустички) простор, него вокални систем са мањим бројем контраста (хрватски систем).

Слика 6. (а) вокали српског у продукцији жена; (б) вокали хрватског у продукцији жена.

Слика 7. (а) вокали српског у продукцији мушкараца; (б) вокали хрватског у продукцији мушкараца.

5. ЗАКЉУЧАК. Теорија дисперзије почива на следећим принципима: (а) структура вокалских система је таква да се остварује максимална удаљеност међу елементима система, а то се постиже (б) прилагодљивим квалитетом вокала, који су, самим тим (в) равномерно распоређени у вокалском простору и (г) задовољавају захтев о међусобној минималној перцептивној удаљености. Иако се последњих година појавио велик број истраживања којима се теорија дисперзије и доказује и доводи у сумњу, истраживање вокалског система српског језика говори у прилог готово свим начелима ове теорије.

Поред тога што смо анализирали вокале стандардног српског, искористили смо и сличности вокалског система српског и хрватског на основу ранијих упоредних истраживања и расположивих прецизних података о вредностима формантских фреквенција. Слична поређења могу се вршити међу дијалектима једног језика у којима постоји разлика у броју дистинктивних вокалских квалитета. Једино начело које нисмо могли тестирати на основу расположивих података јесте варијабилност вокалских квалитета, која би требало да буде већа код вокала у мањим вокалским системима. Према RECASENS – ESPINOSA 2009, ова теза није ни испитивана у ранијим истраживањима, а аутори чак изражавају сумњу да се она може доказати. Постојање дијалекатских разлика омогућило би и проверу ове тезе у прецизно структурисаним експерименталним истраживањима, прикупљањем довољног узорка и детаљном статистичком обрадом података.

Овај рад бави се само начелима теорије дисперзије, а не задире у однос ове теорије и других теоријских оквира којима се објашњава структура вокалских система. У будућим истраживањима свакако треба испитати могућност да се и остали теоријски оквири, попут теорије дистинктивних обележја, теорије маркираности или кванталне теорије, објасне преко начела најсвеобухватнијег оквира, тј. теорије дисперзије.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ИВИЋ, Павле. *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1996.
- ИВИЋ, Павле, Илсе ЛЕХИСТЕ. Прилози испитивању фонетске и фонолошке природе акцената у савременом српскохрватском књижевном језику. *Зборник за филологију и лингвистику* VI (1963): 31–73.
- ИВИЋ, Павле, Илсе ЛЕХИСТЕ. Прилози испитивању фонетске и фонолошке природе акцената у савременом српскохрватском књижевном језику. *Зборник за филологију и лингвистику* X (1967): 55–95.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб, Снежана ГУДУРИЋ. *Фонологија српскога језика*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2010.

*

- ALTAMIMI, Jalal-Eddin, Emmanuel FERRAGNE. Does Vowel System Size Depend on Language Vowel Inventories? Evidence From Two Arabic Dialects and French. *Proc. 6th Interspeech*, Lisbon, 2005, 2453–2456.
- ARCHIBALD, John. *Second Language Phonology*. Amsterdam: John Benjamins, 1998.
- BAKRAN, Juraj. *Zvučna slika hrvatskoga govora*. Zagreb: Ibis grafika, 1996.
- BECKER-KRISTAL, Roy. Focalization within Dispersion Predicts Vowel Inventories Better. *UCLA WPP* 105, 2007, 138–146.
- BECKER-KRISTAL, Roy. Acoustic Typology of Vowel Inventories and Dispersion Theory: Insights from a Large Cross-Linguistic Corpus. PhD Thesis. University of California: Los Angeles, 2010.
- BRADLOW, Anne. A Comparative Acoustic Study of English and Spanish Vowels. *Journal of the Acoustical Society of America* 97/3 (1995): 1916–1924.
- CARRÉ, René. Dynamic Properties of an Acoustic Tube: Predictions of Vowel Systems. *Speech Comm.* 51 (2009): 26–41.
- CHOMSKY, Noam, Morris HALLE. *The Sound Pattern of English*. Cambridge, MA: MIT Press, 1968.
- DE BOER, Bart. Self-Organization in Vowel Systems. *Journal of Phonetics* 27 (2000): 1–25.
- DIEHL, Randy L, Bjorn LINDBLOM, C. P. CREEGER. Increasing Realism of Auditory Representations Yields Further Insights into Vowel Phonetics. *Proc 15th ICPHS, Barcelona*, 2003, 1381–1384.
- FERRARI-DISNER, Sandra. Vowel Quality, the Relation Between Universal and Language-Specific Factors. *UCLA WPP* 58, 1983.
- FERRARI-DISNER, Sandra. Insights on Vowel Spacing. I. MADDIESON (ed.). *Patterns of Sounds*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984, 136–155.
- FLEMMING, Edward. A Phonetically-based Model of Vowel Reduction. <<http://web.mit.edu/~flemming/www/paper/vowelred.pdf>> 2005.
- GUION, Susan. The Vowel Systems of Quichua-Spanish Bilinguals. *Phonetica* 60 (2003): 98–128.
- HAWKINS, Sarah, Jonathan MIDGLEY. Formant Frequencies of RP Monophthongs in Four Age Groups of Speakers. *Journal of the International Phonetic Association* 35/2 (2005): 183–199.
- JAKOBSON, Roman, Gunnar FANT, Morris HALLE. *Preliminaries to Speech Analysis. The Distinctive Features and Their Correlates*. Acoustic Laboratory, MIT, Technical Report No. 13. Cambridge: Acoustic Laboratory, MIT, 1952.
- JOHNSON, Keith. Adaptive Dispersion in Vowel Perception. *Phonetica* 57 (2000): 181–188.
- JOHNSON, Keith, Edward FLEMMING, Richard WRIGHT. The Hyperspace Effect: Phonetic Targets Are Hyperarticulated. *Language* 69 (1993): 505–528.
- JONGMAN, Allard, Marios FOURAKIS, SERENO. The Acoustic Vowel Space of Modern Greek and German. *Language and Speech* 32 (1989): 321–348.
- KUHL, Patricia, Jean E. ANDRUSKI, Inna A. CHISTOVICH, Ludmilla A. CHISTOVICH, E. V. KOZHEVIKOVA, V. L. RYSINKA, E. I. STOLYAROVA, U. SUNDBERG, F. LACERDA. Cross-Language Analysis of Phonetic Units in Language Addressed to Infants. *Science* 277 (1997): 684–686.
- LADEFOGED, Peter, Ian MADDIESON. *The Sounds of the World's Languages*. Oxford: Blackwell, 1996.
- LANG, Carrie E., John J. OHALA. Temporal Cues for Vowels and Universals of Vowel Inventories. *ICSLP 4* (International Conference on Spoken Language Processing). Philadelphia, 1996, 434–437.
- LILJENCRAFTS, Johan, Bjorn LINDBLOM. Numerical Simulation of Vowel Quality Systems: The Role of Perceptual Contrast. *Language* 48 (1972): 839–862.

- LINDBLOM, Bjorn. Phonetic Universals in Vowel Systems. J. Ohala, J. Jaeger (eds.). *Experimental Phonology*. Orlando: Academic Press, 1986, 13–44.
- LINDBLOM, Bjorn, Ian MADDIESON. Phonetic Universals in Consonant Systems. L. M. Hyman, C. Li (eds.). *Language, Speech, and Mind*. London: Routledge, 1988, 62–78.
- MADDIESON, Ian. *Patterns of Sounds*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- MARKOVIĆ, Maja, Isidora BJELAKOVIĆ. Kvalitet pretoničnih vokala u govoru Novog Sada. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu XXXII* (2007): 315–327.
- MARKOVIĆ, Maja, Isidora BJELAKOVIĆ. Kontrastivna akustička analiza vokalskih sistema srpskog i hrvatskog jezika. Branko Tošović (ur.). *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen / Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen*. Graz: Munster et al. 2008, 200–215.
- MEUNIER, Christine, Cheryl FRENCK-MESTRE, Taïssia LELEKOV-BOISSARD, Martine LE BESNERAIS. Production and Perception of Vowels: Does the Density of the System Play a Role? *Proc. 15th ICPHS*, Barcelona, 2003, 723–726.
- MRAYATI, Mohamad, René CARRE, B. GUERIN. Distinctive Regions and Modes: A New Theory of Speech Production. *Sp. Comm.* 7 (1988): 257–286.
- PADGETT, Jaye, Marija TABAIN. Adaptive Dispersion Theory and Phonological Vowel Reduction in Russian. *Phonetica* 62 (2005): 14–54.
- RECASENS, Daniel, Aina ESPINOSA. Dispersion and Variability of Catalan Vowels. *Sp. Comm.* 48 (2006): 645–666.
- RECASENS, Daniel, Aina ESPINOSA, A. Dispersion and Variability in Catalan Five and Six Peripheral Vowel Systems. *Sp. Comm.* 51 (2009): 240–258.
- ROARK, Brian. Explaining Vowel Inventory Tendencies Via Simulation: Finding a Role for Quantal Locations and Formant Normalization. *Proceedings from 31st Conference of the North East Linguistics Society*, 2001, 1–15.
- SANDERS, Nathan, Jaye PADGETT. Exploring the Role of Production in Predicting Vowel Inventories. *Proceedings from the 82nd meeting of the Linguistic Society of America*, 2008. (доступно на <http://sanders.phonologist.org/Papers/sanders-padgett-cla44.pdf>).
- SCHWARTZ, Jean-Luc, Louis-Jean BOË, Nathalie VALLÉ, Christian ABRY. Major Trends in Vowel System Inventories. *Journal of Phonetics* 25 (1997): 233–253.
- STEVENS, Kenneth N. The Quantal Nature of Speech: Evidence from Articulatory-Acoustic Data. E. E. David, P. B. Denes (eds.). *Human Communication: A Unified View*. New York: McGraw-Hill, 1972, 51–66.
- STEVENS, Kenneth N. “Discussion”. *Proceedings of the 9th International Congress of Phonetic Sciences. Copenhagen, 1979*, 1980, 185–186.
- STEVENS, Kenneth N. On the Quantal Nature of Speech. *Journal of Phonetics* 17 (1989): 3–45.
- STEVENS, Kenneth N. *Acoustic Phonetics*. Cambridge, MA: MIT Press, 1998.
- ŠKARIĆ, Ivo. *Fonetika hrvatskoga književnoga jezika*. Stjepan Babić i dr. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: HAZU – Globus, nakladni zavod, 1991, 61–376.
- TEN BOSCH, Louis F. M. On the Structure of Vowel Systems. Aspects of an Extended Vowel Model Using Effort and Contrast. PhD thesis, Amsterdam University, 1991.

Maja Marković

THE DISPERSION THEORY AND THE VOWEL INVENTORY OF SERBIAN

S u m m a r y

This paper investigates universal principles observed among the vowel inventories in cross-linguistic research. It has been recognized in linguistics for a long time that vowel inventories are organized as structures exhibiting indisputable regularities. Although some of these regularities have been accepted as general truths, only recent linguistic scholarship has developed several theoretical frameworks with the aim of explaining the structures and universal tendencies of phonological inventories. These theories do not only describe vowel structures, but also have explanatory and predictive power, and are still to be tested on various languages. In this research we test the principles of the Dispersion Theory on the vocalic inventory of Serbian. We investigate the principle

of maximal perceptual distance in the vowel space, the principle of relational vocalic quality and the principle of minimal perceptive distance. These principles are tested on the vowel system of Serbian, and are conveniently complemented with the findings on the vowels of Croatian. The results of previous studies indicate that the vowel system of Serbian complies with the principles of maximal perceptual distance, the principle of relational vocalic quality and the principle of minimal perceptual distance. The comparison with the Croatian system proves that the size of the vowel space tends to expand with the increased number of vocalic qualities.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за англистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
majamarkovic@ff.uns.ac.rs

Жељко Марковић

АРГУМЕНТИ ГЛАГОЛА ВИЗУЕЛНЕ ПЕРЦЕПЦИЈЕ

У раду се приказују аргуменатске улоге релевантне за семантички опис глагола визуелне перцепције. Издвојене су четири аргуменатске улоге: *перципијент*, *објект перцепције*, *орган опажања* и *спацијални детерминатор*. У зависности од значењских својстава глагола којим се лексикализује перцептивни предикат семантичка се улога перципијента ближе одређује као *експеријентални перципијент* или *агензивни перципијент*. Улога спацијалног детерминатора обухвата неколико различитих типова, а аргуменатски статус добија тек уколико у предикацији није експлициран објект перцепције. У супротном се спацијални детерминатор сврстава у сателите.

Кључне речи: визуелна перцепција, глаголи, аргументи, семантичке улоге.

This paper discusses argument roles relevant in the semantic description of verbs of visual perception. Four argument roles have been singled out: *percipient*, *object of perception*, *organ of perception*, and *spatial determiner*. Depending on the features of meaning of the verb that lexicalizes the perceptive predicate, the semantic role of the percipient is determined more closely as the *experiential percipient* or *agentive percipient*. The role of the spatial determiner includes several different types and the argument status is assigned only if the predication does not have an explicit object of perception. In the opposite case the spatial determiner is characterized as a satellite.

Key words: visual perception, verbs, arguments, semantic roles.

1. Увод. Међу раширеним методолошким поступцима присутним у међународној литератури о семантици перцептивних глагола јесу и они који се заснивају на анализи предикатско-аргуменатских структура што их ови глаголи остварују.¹ Аутори који се опредељују за овакав приступ у својој се анализи користе различитим репертоарима аргуменатских семантичких улога. Овај рад има за циљ да у општелингвистичком контексту прикаже карактеристике семантичких улога релевантних за семантички опис српских глагола визуелне перцепције.

У предикатном оквиру² посматраних глагола издвајам четири аргуменатске улоге – улогу перципијента, објекта перцепције, органа опажања и спацијалног детерминатора.

¹ Неки од оваквих поступака приказани су у Марковић 2006.

² Термин *предикациони оквир* преузимам из Дикове функционалне граматике. Предикатни оквир представља „нацрт” предикације. Предикат, као њен основни елемент, наведен је у лексикону у облику предикатног оквира. Од њега се образују *нуклеарне предикације* уметањем одговарајућих израза за аргументе и затим, употребом сателита, *йуне предикације* (Dik 1997: 59, 78–82; KRISTAL 1988: 197). Разликовање између *аргумента* и *сателита* има свој пандан у Тенијеровој зависности граматици у дистинкцији *actant : circonstantiel* (в. TESNIÈRE 1959), као и у немачкој теорији валентности у којој се користе термини *Ergänzung* и

2. Перципијент. Први и обавезни аргумент перцептивних предиката јесте аргумент са семантичком улогом перципијента. У српском језику овај аргумент не мора бити лексикализован, али је обавезно граматикализован у реченичном предикату. У зависности од семантике глагола којим се лексикализује перцептивни предикат семантичка улога перципијента може се ближе одредити као *агентиивни перципијент* (*перцейтивни агенс* или, краће, *агенс*) и *експеријентални перципијент* (*експеријент*), те се у складу с тим сви перцептивни глаголи могу поделити у две основне групе – агентивне и неагентивне (тј. експеријенталне).

Агентивни перципијент својом опажајном активношћу управља свесно и вољно. На другој страни, експеријент не опажа својом вољном активношћу, њему се, како то неки аутори кажу, опажање напосто „дешава“ (LEECH 1987: 27; HARM 2000: 92).³ Глаголи *гледајти* и *видети*, главни представници глагола визуелне перцепције, имају субјекатске аргументе у различитим семантичким улогама. Субјекатски је аргумент глагола *гледајти* агенс, а глагола *видети* експеријент:

Марко гледа сџари рибарски брод.

Марко види сџари рибарски брод.

(Перципијент може да одлучи да ли ће гледати брод и, ако га гледа, колико ће га дуго гледати. Међутим, док гледа брод, његово виђење брода није ствар његове одлуке, него је детерминисано одређеним физиолошким процесима и настаје као резултат процеса обраде информација који се одвија ван његове вољне сфере.)

Разликовање експеријента од перцептивног агенса (агентивног перципијента), уз разлике у термилошким решењима, налазимо код Филмора

Angabe (в. нпр. WELKE 1988; HELBIG 1992; ÄGEL 2000). Неки аутори праве разлику између актанта и аргумента. Тако је у терминологији Всеволодове (2000: 134) актант носилац одређене семантичке улоге, а аргумент морфосинтактички лик актанта. Ову дистинкцију код нас усваја Алановић (2006: 209). На другој страни Хелбиг (HELBIG 1992: 13–14) говори о актантима као реализованим аргументима неке предикатске структуре.

³ Ово не одговара у потпуности ванјезичкој реалности. Субјекат опажања заправо никада није пасивни регистратор спољашњих надражаја, јер опажање није пуко утискивање чулних сензација у свест субјекта, него сплет разноврсних активности уско повезаних са другим психичким процесима. Неке од ових активности огледају се у различитим финим и сложеним покретима ока, од којих су нарочито значајни брзи титраји ока у малим угаоним величинама. Њих субјекти опажања нису свесни, а споља се могу регистровати само уз помоћ посебних инструмената. Уколико се у експерименталним условима спречи ефекат титрања ока, смањује се тачност опажања форми, па чак долази и до тога да се слика са мрежњаче потпуно губи из свести. Психолози су надаље установили да постоје посебне стратегије померања ока у зависности од конфигурације маркантних тачака перципираног објекта. Тако се, на пример, при опажању људског лица очи покрећу на различите начине, у зависности од тога да ли се лице посматра спреда или из профила. Осим активности на нивоу физиологије ока, за успешно опажање неопходна је и активација информација похрањених у дуготрајној меморији на основу којих се интерпретира оно што се опажа. Уз то, у конституисању опажања битну улогу има усмереност пажње која филтрира надражаје у зависности од мотивације и емоционалног стања субјекта опажања. (О овоме в. опширније у ОГЊЕНОВИЋ 1977: 181–196 и ОГЊЕНОВИЋ 1988: 207–226.) Како истиче Грабски (GRABSKI 1996: 27), разлике између стварних својстава субјекта опажања и њихове лингвистичке концептуализације испољавају се као један вид дивергенција између онтологије и семантике.

(FILLMORE 1968),⁴ Шепингове (SCHEPPING 1982), Гжесјака (GRZESIAK 1983), Орешника (OREŠNIK 1992),⁵ Всеволодове (2000), Харма (HARM 2000). Код Дика семантичка улога *експеријент* обухвата и агентивног перципијента, с тим што Дик експеријенталну улогу ближе одређује у зависности од присуства, одн. одсуства обележја *контрола* (= зависно од воље), те би стога агентивни перципијент одговарао његовом експеријенту са обележјем [+контрола] (Dik 1997: 115–116). Велке (WELKE 1988: 202–203) говори о различитим видовима одступања од прототипског агенса, па је код њега субјекатски аргумент у реченици *Emil hat das Flugzeug gesehen* ‘Емил је видео авион’, као и субјекатски аргумент у реченици *Emil hat das Flugzeug beobachtet* ‘Емил је посматрао авион’, само један од мање типичних представника агентивне улоге. Код Алановића је експеријент „својеврсна инваријанта агенса”. У његовој типологији агентивних улога експеријент и агентивни перципијент били би обједињени у улози рецептивног агенса (в. Алановић 2005: 165–166; 2006: 218–219).

Перцептивни агенс се од прототипског агенса разликује по томе што његова активност не производи ефекте у спољашњој средини.⁶

Марко сече шорџу.
Марко ђледа шорџу.

У првом примеру (где се Марко појављује као прототипски агенс) радња коју врши агенс реализује се изван самог агенса и између агенса и објекта постоји непосредни физички контакт који изазива промену на објекту. У другом примеру (где је Марко перцептивни агенс) активност агенса нема никаквог утицаја на објекат.

За одређење неког глагола као агентивног или неагентивног често се користе различити синтаксичко-семантички тестови.⁷ Тако у домену глагола визуелне перцепције Грубер (GRUBER 1967: 943) у својој анализи енглеских

⁴ Филморова је првобитна дистинкција *аџенс* (Agentive / Agent: „the case of the typically animate perceived instigator of the action identified by the verb”) и *даџив* (Dative: „the case of the animate being affected by the state or action identified by the verb”) (FILLMORE 1968: 24). Субјекатски аргумент глагола *look* је агенс, а глагола *see* датив (FILLMORE 1968: 31). Термин *експеријент* (тј. Experiencer), уместо *даџив*, Филмор први пут употребљава у једном од својих каснијих радова (FILLMORE 1971).

⁵ Орешникови термини су *врšilec* (= агенс) и *prejemnik* (‘прималац, реципијент’ = експеријент): „Imenovalnik ob GLEDATI in POSLUŠATI bi nosil vlogo vršilec, ob VIDETI in SLIŠATI pa vlogo prejemnik” (OREŠNIK 1992: 19).

⁶ Изазивање ефекта у спољашњој средини као једно од обележја прототипског агенса наводе (у различитим формулацијама) Ван Остенова („bringing about some change in the object, either in the inherent nature of the object or in some accidental state”, VAN OOSTEN 1977: 459), Хелбиг („einen Effekt hervorbringend”, HELBIG 1977: 81) и Велке („einen Effekt hervorbringend, was wir hier im Sinne eines wahrnehmbaren Ergebnisses als Anzeichen der Tätigkeit, das außerhalb des handelnden Agens realisiert wird, interpretieren”, WELKE 1988: 202). Остала обележја која се у литератури обично приписују прототипском агенсу јесу: живо (пре свега човек), акционалност, волитивност, интенционалност, одговорност, контрола. (Поред напред наведених радова в. и HELBIG 1992: 68; OREŠNIK 1992: 23; Алановић 2006: 210.)

⁷ Прве тестове агентивности, колико сам могао да установим, спровео је Лејкоф (LAKOFF 1966). Агентивни статус енглеских глагола Лејкоф утврђује на основу могућности њихове употребе у императиву и прогресиву (имперфективном виду), могућности њиховог комбиновања са адвербијалима средства и појединим адвербијалима начина, те могућности њихове

глагола *look* и *see*, као средство за утврђивање својстава агентивност : неагентивност, употребљава језичке тестове који укључују начински адвербијал *carefully*, привидно расцепљени глагол *do* (pseudo-cleft *do*) и интенционалну конструкцију *in order to*. Ова три језичка средства, која се узимају као показатељи агентивности, спојива су са глаголом *look*, али не и са глаголом *see*:

John looked through the glass carefully.

**John saw through the glass carefully.*

What John did was to look at Bill.

**What John did was to see Bill.*

John looked into the room in order to learn who was there.

**John saw into the room in order to learn who was there.*

Сковел (SCOVEL 1971: 79–80) агентивни статус енглеских перцептивних глагола утврђује на основу могућности њиховог појављивања у императиву и имперфективном глаголском виду:

Look at the window!

**See the window!*

I am looking at the window.

**I am seeing the window.*

У вези са тестовима за утврђивање агентивности треба истаћи две ствари. Прво, дешава се да код једног истог глагола примењени тестови не дају исте резултате, што значи да се на основу неких тестова дати глагол може окарактерисати као агентиван, али не и на основу неких других (уп. VliegEN 1988: 117). Друго, ако је неко језичко средство у једном језику индикатор агентивности, оно то не мора бити и у неком другом језику. За илустрацију ових напомена можемо се послужити малопре наведеним Сковеловим тестовима.

У погледу односа глаголског вида према својству агентивности језици се међусобно разликују, па је тако у српском језику, за разлику од енглеског, неагентивним глаголима доступан имперфективни вид.⁸

Што се тиче императива – а императив се сматра једним од најпоузданијих индикатора агентивности (уп. SMITH 1991: 67; OREŠNIK 1994: 62) – мада се према Сковелу енглески глагол *see* не појављује у овом глаголском облику (што би се и очекивало уколико се узме да је *see* експеријентални глагол), неки примери које сам забележио томе противрече:

See the sky about to rain, broken clouds and rain (Neil Young, *See the sky about to rain*, Warner Bros., 1974);

See the ruin on the hill where the smoke is hanging still... (Kris Kristofferson, *Darby's Castle*, CBS, 1974);

See through the prison bars, Joe Bean, see where the gallows stand (B. Freeman-L. Pober [интерпрет Johnny Cash], *Joe Bean*, Sony Music Entertainment, 1999);

See it! (препоруча Њујорк тајмса наведена у телевизијској реклами за филм Клода Шабрoла *Мадам Бовари*);

супституције конструкцијама *do so* и *do something*. Кратак преглед различитих тестова агентивности даје Влиген (VliegEN 1988: 114–119).

⁸ У енглеском се језику неагентивни глаголи у имперфективном виду (прогресиву) могу срести једино у маркираној употреби (SMITH 1991: 225) и тада реченица добија извесну емотивну нијансу, а уз то и црту динамичности, као у примеру *John was really liking the play*.

See It Now (назив једне популарне политичке емисије емитоване на америчком ТВ каналу CBS 50-их година прошлог века).⁹

Како ствари стоје, језици се разликују у погледу могућности употребе предиката ‘видети’ у императиву. У српском – а судећи по горе наведеним примерима и у енглеском – та могућност постоји, за разлику од нпр. пољског (уп. GRZESIAK 1983: 14) или словеначког,¹⁰ док је у немачком она везана за одговарајући контекст (в. GRABSKI 1996: 26-27).

У српском језику не користе се посебна граматичка средства којима би се на различит начин кодирала семантичка улога експеријента у односу на улогу агенса. Међутим, има језика у којима се предикатске конструкције са експеријенталним глаголима граматички ипак разликују од оних које у свом саставу имају неки агентивни глагол (па и агентивни перцептивни глагол). Дик (Dik 1997: 116–117) наводи пример дравидског језика канада у којем се у реченици у значењу ‘Он је слушао музику’ перципијент (агентивни) исказује у номинативу, док се у реченици у значењу ‘Он је чуо музику’ перципијент (експеријентални) исказује у дативу, а објекат перцепције стоји у номинативу. При томе датив обично долази пре номинатива, што је у супротности са уобичајеним редоследом уколико се у реченици појављују конституенти у номинативу и дативу. (Тако би наведени пример са експеријенталним глаголом ‘чути’ у језику канада био исказан конструкцијом која би по распореду аргумената и њиховом падежном кодирању одговарала конструкцији српске реченице *Њему је музика била чујна*.)

Како наводе Хопер и Томпсонова (HOPPER – THOMPSON 1980: 270), у самоанском језику (једном из групе полинезијских језика) глаголи који се доживљавају као мање активни – а међу њима би били и глаголи чулне перцепције – наступају у неергативним синтаксичким конструкцијама, за разлику од глагола са израженом активном компонентом у значењу, као што је нпр. глагол ‘ударити’. Тако би у самоанском језику субјекат реченице ‘Младић је видео девојку’ био немаркиран, а насупрот томе субјекат реченице ‘Младић је ударио девојку’ био би у ергативу. (Пошто Хопер и Томпсонова од глагола чулне перцепције као илустрацију наводе једино глагол ‘видети’, из њихових се примера не види како се у погледу ергативности понашају агентивни перцептивни глаголи, пре свега глагол ‘гледати’ као централни представник ове групе глагола.¹¹ Да ли се сви перцептивни глаголи у самоанском

⁹ Податак из Википедије (http://wikipedia.org/wiki/See_It_Now). Емисија је била конципирана по узору на ранију радијску емисију *Hear It Now* у чијем се називу такође појављује императив експеријенталног перцептивног глагола, у овом случају глагола из домена аудитивне перцепције.

¹⁰ Упреди примере у којима је у словеначком преводу употребљен императив агентивних глагола *pogledati* и *ogledati si* наспрам императива глагола *videjiti* у изворном српском тексту: *Poglej naslovnico, babica* (MARKOVIĆ 2004: 142) : *Види, баба, насловну страну* (MARKOVIĆ 2001: 133);

Oh, sicer pa, oglej si še ti malo sveta (BULATOVIĆ 1967: 26) : *Восііалом, и ііи види мало светіа* (BULATOVIĆ 2000: 28).

¹¹ Уколико у самоанском постоји посебан глагол којим се лексикализује предикат ‘гледати’. Има, наиме, језика у којима се користи једна иста глаголска лексема као ознака и за ‘видети’ и за ‘гледати’ (в. о томе опширније у VIBERG 1983; 1984).

схватају као мање активни, па се према томе појављују искључиво у неергативним конструкцијама?)

Извесно је да глаголи ‘видети’ и ‘гледати’ разлике у погледу ергативности показују у адигејском језику (из северозападне групе кавкаских језика), али оне нису условљене агентивним статусом ових глагола. У овом се језику ергативна конструкција користи уз глагол ‘видети’. Овде се као критеријум избора јавља обухватност акције: ‘виђење’ значи захватање нечега у потпуности, док ‘гледање’ сугерише парцијалан и индиректан ефекат (HOPPER – THOMPSON 1980: 270).

3. ОБЈЕКАТ ПЕРЦЕПЦИЈЕ. Други аргумент који се појављује у предикатном оквиру глагола визуелне перцепције јесте аргумент *објекта перцепције*.¹² Објекат перцепције сврстава се у ширу категорију пацијенса у оквиру које се издваја по томе што се, за разлику од пацијентних типова попут нпр. креатива или трансформатива (в. ВСЕВОЛОВА 2000: 144; АЛАНОВИЋ 2006: 219), не налази под неким непосредним утицајем агенса. У улози објекта перцепције могу се појавити поједини издвојени ентитети или групе ентитета (тј. предмети, жива бића или појаве),¹³ а исто тако и ситуације¹⁴. Издвојени ентитети (или групе ентитета) у улози објекта перцепције се у српском језику у активним реченицама исказују слободним акузативом:

*Посмајрао је авион.*¹⁵

Уколико је објекат перцепције нека ситуација, она се у српском језику обично исказује допунском реченицом, као и глаголском и девербативном именицом:¹⁶

Посмајрао је како ђолеће авион.

Посмајрао је ђолећање авиона.

Посмајрао је леиш иишица.

У српском језику граматичка реализација аргумента објекта перцепције у позицији директног објекта не зависи од тога да ли његов глагол поседује или не поседује агентивна својства. Има језика, међутим, у којима је ова реализација условљена присуством, одн. одсуством агентивних својстава код глагола (као што има и језика – видели смо раније – у којима се субјекатски аргумент граматички исказује на различите начине у зависности од тога како се глагол карактерише у погледу агентивности). У естонском језику директни објекат стоји у генитиву – основном падежу директног објекта у овом језику – уколико се јавља уз глагол који у свом значењском склопу има обележје волитивности (а волитивност је једно од обележја

¹² За објекат перцепције Всеволодова (2000: 144) користи термин *перцептив*. Овај термин код нас усваја Алановић (2006: 219).

¹³ Или индивидууми у ужем смислу (Individuen im engeren Sinne), у терминологији Шепингове (SCHEPPING 1982: 19).

¹⁴ Индивидууми стања ствари (Sachverhaltsindividuen) код Шепингове (SCHEPPING 1982: 19).

¹⁵ Само је уз сативни глагол *нагледајши се* објекат кодиран у генитиву. У појединим српским народним говорима генитив, поред акузатива, појављује се као падеж објекта уз још понеке глаголе визуелне перцепције (в. ГОРТАН-ПРЕМК 1971: 97, 154–155).

¹⁶ О разликовању глаголских и девербативних именица в. КЛАЈН 2003: 169.

агентивности – в. напомену 6). У супротном је директни објекат кодиран у партитиву. Стога у естонском реченице ‘Видео сам пријатеља у кафеу’ и ‘Чуо је њихов разговор’ имају објекат у партитиву будући да је глаголима ‘видети’ и ‘чути’, као експеријенталним, својствено одсуство волитивности (HOPPER – THOMPSON 1980: 264–265). Што се тиче агентивних перцептивних глагола у естонском, мада Хопер и Томпсонова то не експлицирају, логично је претпоставити да и ови глаголи, као и остали глаголи са обележјем волитивности, захтевају директни објекат у генитиву.

Директни објекат у партитиву уз глаголе чулне перцепције (*само експеријенталне?*) одлика је и финског језика (HOPPER – THOMPSON 1980: 265).

4. ОРГАН ОПАЖАЊА. Поред перципијента (агентивног или експеријенталног) и перцептива (објекта перцепције), у предикатном оквиру глагола перцепције појављује се аргумент са семантичком улогом органа опажања. Гжесјак (GRZESIAK 1983) овај аргумент на „дубинском” нивоу посматра као обавезни елемент предикатско-аргуменатске структуре који најчешће бива инкорпорисан у предикат чиме се блокира његово појављивање у површинској структури. Инкорпорисани аргументи се у литератури метафорички карактеришу као „скривени” аргументи, или аргументи чији је аргументатски потенцијал „замрзнут”, а о глаголима у које су ови аргументи инкорпорисани говори се као о „згуснутим” глаголима (в. WELKE 1988: 57; HELBIG 1992: 14–15). Да би се овакви аргументи експлицирали, они морају бити оквалификовани, што значи да се уз њих мора појавити неки детерминатор:

**Гледала ме је очима.*

*Гледала ме је веселим очима.*¹⁷

Уколико се приликом квалификовања у именичку конструкцију укључи и посесивна заменица *свој*, онда се именована особина органа опажања карактерише као његова стална карактеристика (Ivić 1983: 195), нпр.: *Гледала ме је својим веселим очима* (= „гледала ме је тим својим очима које увек изражавају веселост”) према *Гледала ме је веселим очима* (= „гледала ме је, а очи су јој при том изражавале веселост”).

У изразима типа *видети* (*гледајти*) *неији* *својим очима* заменица *свој* се у квалификативној конструкцији појављује сама, без неког другог детерминатора, и тада је семантички садржај конструкције испражњен. (Логички посматрано, цела конструкција је неинформативна јер уколико нешто видимо [гледамо], свакако то видимо [гледамо] очима које су наше.) Осим заме-

¹⁷ Инкорпорисани аргументи нису, наравно, искључиво везани за семантичко поље перцептивних глагола. Аргументи се инкорпоришу тамо где је информација о њима већ садржана у лексичком значењу глагола – као у горњем примеру (јер гледати можемо једино очима). Уп. и следеће примере:

**Говорио је џласом : Говорио је уморним џласом.*

**Преијесијерисао је дебло ијесијером : Преијесијерисао је дебло зарђалом ијесијером.*

Инкорпорисање аргументата настаје и као резултат нашег енциклопедијског знања, нпр.:

**Плаијио је новцем : Плаијио је џоштовим новцем*

– знамо да се у савременим развијеним друштвима роба по правилу плаћа новцем, а не нпр. у натури (HELBIG 1992: 15).

нице *свој* у оваквим изразима се у истом својству појављује и придев *властѣиѣи*, често напореда са заменицом *свој*:

*Видео сам ѿо (својим) властѣиѣим очима.*¹⁸

Изрази овог типа срећу се и у другим словенским језицима, нпр. у руском (*видеѣѣ собѣѣѣнными ѣлазами*) или у пољском (*widzieć własnymi oczami / na własne oczy*). Уп. и примере из неких несловенских језика:

енгл. *I saw it with my own eyes.*

нем. *Ich habe es mit (meinen) eigenen Augen gesehen.*

фр. *J'ai vu ça de mes propres yeux.*

Постоји и случај, у српском језику барем, када се уз глагол *видеѣѣи* или *ѣледаѣѣи* именица *очи* појављује без икаквог детерминатора, што имамо у изразито емфатички обојеним исказима типа *очима не моѣу да ѣа ѣледам (видим)*.

Занимљиве примере у којима се *очи* наводе уз глагол *видеѣѣи* а да нису оквалификоване налазимо у роману *Парфем* Патрика Зискинда:

... и аура његовог мириса [...] почела је силовито да се шири око њега. Видео је – и заиста, *видео је* чак *очима!* – како обухвата гледаоце у првим редовима... (ZISKIND 2006: 171).¹⁹

Није се потрудио да покрије леш на кревету. И мада се црна боја ноћи већ претворила у плавосиву свитања и ствари у соби су почеле да попримају обресе, он не баци више ниједан поглед на кревет, да би је барем једном у свом животу *видео очима* (ZISKIND 2006: 237).²⁰

Оваква пишчева решења у складу су са главном особеношћу лика што се у горњим примерима појављује. Серијски убица Гренуј, протагониста романа, свет доживљава првенствено чулом мириса. Ако је у чулној спознаји света за човека као врсту најважније виђење, за Гренуја се фигуративно може рећи да он свет „види” носем. Своју главну жртву, која се помиње у другом од наведених примера, открио је, прогонио и убио, а да је заправо никада није ни видео (бар не чулом вида).

Семантичка улога *орѣан оѣажања* може се сврстати у ширу семантичку категорију инструмента, у оквиру које свакако заузима периферну позицију будући да по својим битним својствима у великој мери одступа од прототипских представника ове категорије. Питање је тако да ли се за очи и друге делове организма може рећи да поседују обележје [- живо] које се у литератури истиче као једно од кључних обележја инструмента (в. нпр. FILLMORE 1968: 24; Алановић 2006: 220). Поред тога прототипски инструмент је ентитет

¹⁸ Напоредим коришћењем ова два детерминатора ствара се таутолошки низ. У српском се у оваквим конструкцијама као детерминатор употребљава и придев *рођен*:

Видео сам ѿо [својим] рођеним очима.

¹⁹ У оригиналу: ... und die Aura seines Duftes strahlte [...] mächtig von ihm ab. Er sah sie – in der Tat sah er sie sogar *mit Augen!* – die zuvorderst sitzenden Zuschauer erfassen... (SÜSKIND 1985: 203).

²⁰ У оригиналу: Er nahm sich nicht die Mühe, die Leiche auf dem Bett zuzudecken. Und obwohl die Nachtschwärze sich schon ins Blaugraue der Morgendämmerung verwandelt hatte und die Dinge im Zimmer Kontur anzunehmen begannen, warf er keinen Blick mehr auf ihr Bett, um sie wenigstens ein einziges Mal in seinem Leben *mit Augen zu sehen* (SÜSKIND 1985: 280).

који је јасно одељен од ентитета који управља радњом, што са деловима тела опет није случај (уп. нпр. *ударио ђа је мојком* : *ударио ђа је ноћом*). И још, прототипски инструмент је у непосредном додиру са објектом на који је радња усмерена, а орган опажања није (*секао је месо ошћирим ножем* : *гледао ђа је радозналим очима*).

Метонимијом се аргумент *орџан оџажања* – односно, шире гледано, аргумент са улогом инструмента – доводи у позицију левог (првог) аргумента предикатско-аргументатске структуре те се тако реализује као субјекат реченице (*Радознало ме је џосмајрала својим крујним очима* → *Њене крујне очи су ме радознало џосмајрале*). У литератури постоје неслагања око тога да ли инструменти у таквој позицији задржавају своју изворну семантичку улогу. Тако према Филмору (FILLMORE 1968: 25; 1977: 71) *the key* наступа у улози инструмента како у реченици *John opened the door with the key*, тако и у реченици *The key opened the door*. На другој страни, Дик (DİK 1997: 124) субјекту друге Филморове реченице приписује семантичку улогу силе (Force),²¹ док у нас Милка Ивић говори о агентивном потенцијалу оруђа (Ivić 2002: 51–61) и у складу с тим Алановић у својој типологији агентивних улога издваја улогу инструментног агенса (2005: 168–169) који се по једној својој битној одлици – одсуству контроле над покретањем и спровођењем неке радње – може заправо уклопити у Дикову дефиницију силе.

Као уже телесно подручје на коме се налазе очи, метонимијским се путем у позицију субјекта реченице са перцептивним глаголом доводи и *лице*, а такође и *глава*:

... и у џрозору је било лице – бело лице њећовоџ сина зурило је у њеџа (HERIS 2002: 293).²²

... космајџа глава била је џуна џлеве и џодизала се како би нас боље видела (BULATOVIĆ 1998: 122).

И овде је метонимија заснована на интринзичким асоцијацијама типа део-целина,²³ али за разлику од очију, *лице* и *глава* у метонимијски процес не ступају у семантичкој улози инструмента, уп.:

*Зурило је у њеџа белим лицем.

5. СПАЦИЈАЛНИ ДЕТЕРМИНАТОРИ. Као последњу у низу семантичких улога што се појављују у предикатном оквиру глагола визуелне перцепције издвајам улогу спацијалног детерминатора.²⁴ Ова улога покрива различита зна-

²¹ Силу Дик дефинише као ентитет који иако нема моћ одлуке о томе да ли ће се извесна ситуација остварити, ипак узрокује њен настанак („the non-controlling entity instigating a Process [Dynamism or Change]”, Дик 1997: 118).

²² У оригиналу: ... and there it was – his son’s white face staring at him (HARRIS 1993: 341).

²³ Интринзичке асоцијације су оне које су појмовима што се доводе у везу инхерентне или су у односу на њих барем релативно трајне, за разлику од екстринзичких асоцијација које су контингентне (уп. *Једино је он ново лице овде* : *Број 17 још није џлајџио рачун*) (CROFT – CRUSE 2004: 217).

²⁴ Термин *сџацијални дејтерминајџор*, како га је користим, еквивалентан је Диковом термину *сџацијална оријентџација сџања сџвари* (spatial orientation of the state of affairs, в. Дик 1997: 229, 231–232) или термину *џросџорни сирконсџаниј* (пространственный сирконстант) Всеволодове (2000: 148–149).

чења која сводим у шест група и на тај начин разликујем следеће типове спацијалног детерминатора релевантне за семантички опис глагола визуелне перцепције:

– *йочейна йачка* – место са којег је управљен перцепијентов поглед:

Луда Мара извири из йраве (BULATOVIĆ 2000: 151);

– *крајња йачка* – ентитет до којег допире перцепијентов поглед:

Врайио бих се у дневну собу и зледао у сий (MARKOVIĆ 2001: 37);²⁵

– *йерцийирани йросйор* – простор у оквиру којег се простире или на који је усмерен перцепијентов поглед:

Окренула се и видела да неки човек сйоји у киши и мраку и вири у зоворницу... (HERIS 2002: 156).

Перцепијирани простор се често налази унутар неког садржатеља.²⁶ Прототипски представник садржатеља јесте ентитет у облику кутије или посуде са отвором на једној страни. У садржатеље се убрајају и већи објекти, као што су превозна средства, просторије и зграде, затим разна удубљења мањих или већих димензија и делови пејзажа (рупа, јама, провалија, клисура). Као садржатељи концептуализују се и ентитети који, за разлику од претходно наведених, нису јасно омеђени, нпр. магла, ноћ, тама, небо;²⁷

– *дирекйив* – правац у коме је усмерен перцепијентов поглед:

Клекао је на коленима и зледао йрема свадби (BULATOVIĆ 2000: 206);

– *йранзиийив* – виртуелна линија којом се простире перцепијентов поглед:

Мухарем йогледа йо зомили која је очекивала њежов одговор... (BULATOVIĆ 2000: 67);

– *дисйрибуйив* – спацијални детерминатор у чијем је саставу више локализатора на које се перцептивна радња усмерава сукцесивно:

... зоворио сам у себи док си искључивао йелефоне, йроверавао браве, завиривао у осйаве (BULATOVIĆ 1998: 347).

Почетна тачка, крајња тачка, директив и транзитив одговарају четири-ма спецификацијама улоге *йуй* у репертоару семантичких улога Шепингове (SCHEPPING 1982) – Weg-Ausgangspunkt, Weg-Endpunkt, Weg-Richtung, Weg-Passage – премда код мене транзитив има нешто шири опсег од онога што га код Шепингове заузима Weg-Passage, тако да захвата и један део њене семантичке улоге Weg-Richtung. О дистрибутиву, као о једном типу спацијалног детерминатора говори Всеволодова (2000: 149). Од Всеволодове преузимам

²⁵ Управни део терминолошких синтагми *йочейна йачка* и *крајња йачка*, као што се и из њихових дефиниција види, узима се, наравно, не у геометријском, него у „географском” смислу. У улози *йачке* могу се појавити и изразито велики ентитети, као и групе ентитета.

²⁶ Термин *садржайељ* преузимам од Д. Кликовац (KLIKOVAC 2000). Овај термин одговара термину *container* у радовима англосаксонских представника когнитивне лингвистике (в. JOHNSON 1987; LAKOFF 1987).

²⁷ О садржатељима и „сликовној схеми” садржавања в. опширно у наведеној књизи Д. Кликовац.

и термине *транзитив* и *директив*, с тим што код ње овај потоњи има друга-чији садржај – Всеволодова га користи као збирну ознаку за типове спацијалног детерминатора које ја именујем почетном и крајњом тачком (директив-старт и директив-финиш код Всеволодове [2000: 148]).

Спацијални детерминатори су дистинктивни за издвајање посебних ситуационих предиката,²⁸ уколико се у предикацији појављују без објекта перцепције. Реченица *Марко је кроз њрозор гледао олисијало дрвеће*, као и реченица *Марко је гледао кроз њрозор*, у својој предикационој структури садржи елемент у семантичкој улози спацијалног детерминатора, у овом случају транзитива (*кроз њрозор*). Међутим за одређење ситуационог предиката овај елемент је дистинктиван једино у другом примеру, док је у првом примеру дистинктиван елемент у улози објекта перцепције исказан слободним акузативом (*олисијало дрвеће*). Уколико спацијални детерминатор наступа као дистинктивни елемент у одређењу ситуационог предиката, посматрам га као једну од аргуменатских улога у предикатном оквиру перцептивних глагола. У супротном га сврставам у сателите.²⁹

Спацијални детерминатори са статусом аргумента појављују се преважно уз агентивне перцептивне глаголе. Када су у питању експеријентални глаголи, у српском се поједини типови ове аргуменатске улоге срећу једино код глагола *видети*, као у следећим примерима:

Када је лејо време, одавде видимо све до мора.

Ошвор је био ијако мали да сам кроз њега једва видео.

Подигао је главу да би видео иреко глава других иушника.

6. ЗАКЉУЧАК. У предикатном оквиру српских глагола визуелне перцепције могу се издвојити четири аргуменатске улоге релевантне за семантичку анализу ових глагола – улога перципијента, објекта перцепције, органа опажања и спацијалног детерминатора.

Перципијент, који у српском језику не мора бити лексикализован, али је обавезно граматикализован у реченичном предикату, ближе се одређује као *агентиивни перципијент* или *експеријентални перципијент* (*експери-*

²⁸ Појам ситуационог предиката изводим из теоријског концепта (апстрактне) ситуације заснованог у оквирима ситуационе семантике Барвајза и Перија (BARRWISE – PERRY 1984). Ситуационим предикатом репрезентује се оно што је заједничко одређеним ситуацијама, независно од тога где и када се одвијају и који се конкретни учесници у њима појављују.

²⁹ Да у извесним случајевима аргументи и сателити могу делити једну исту семантичку улогу, појава је која се у теорији валентности разматра у оквиру ширег проблема разграничења аргумената и сателита, као и дефинисања критеријума тог разграничења (в. WELKE 1988: 37–47; HELBIG 1992: 72–98; AGEL 2000: 167–213; DIK 1997: 86–90). Како се аргументи и сателити могу појавити у истој семантичкој улози, добро се види на основу следећих примера:

Марко је куйио кућу у Новом Саду.

Марко живи у Новом Саду.

Марко сћанује у Новом Саду.

У сва три примера адвербијални израз у *Новом Саду* има локационо значење. Међутим, док је он у првом примеру сателит будући да се његовим испуштањем не нарушава граматичност нити битно мења основни смисао исказа, у друга два примера овај адвербијални израз има статус аргумента јер његово испуштање доводи до промене смисла (*Марко живи [Мислили смо да је мршав]*) или настанка неинформативног, одн. бесмисленог исказа (*Марко сћанује*).

јени). Ово разликовање произилази из семантике глагола којим се лексикализује перцептивни предикат и у српском није формализовано посебним граматичким обележјима.

Ни граматичко кодирање објекта перцепције у српском не зависи од агентивних или експеријенталних својстава управног глагола. Именска реч којом се исказује објекат перцепције у стандардном језику у активним реченицама стоји у слободном акузативу, с јединим изузетком објекта глагола *нагледајти се* који је кодиран у генитиву.

Орган опажања је најчешће инкорпорисан у предикат, а да би био експлициран, по правилу мора бити праћен обавезним детерминатором.

Спацијални детерминатор, који обухвата неколико различитих типова, уколико има аргуменатски статус, одлика је у првом реду агентивних перцептивних глагола. Од српских експеријенталних глагола поједине типове овог аргумента може имати једино глагол *видети*.

ИЗВОРИ

- BULATOVIĆ, Miodrag. *Crveni petao leti prema nebu*. Novi Sad: Stylos, 2000.
 BULATOVIĆ, Miodrag. *Rdeći petelin leti v nebo* (prevedel Dušan Dolinar). Ljubljana: DZS, 1967.
 BULATOVIĆ, Miodrag. *Ljudi sa četiri prsta*. Beograd: Verzal press, 1998.
 HARRIS, Robert. *Fatherland*. London: Arrow Books, 1993.
 HERIS, Robert. *Otađbina* (preveo Aleksandar B. Nedeljković). Beograd: Laguna, 2002.
 MARKOVIĆ, Veselin. *Izranjanje*. Beograd: Stubovi kulture, 2001.
 MARKOVIĆ, Veselin. *Izplavanje* (prevedel Damijan Šinigoj). Novo Mesto: GOGA, 2004.
 SÜSKIND, Patrick. *Das Parfum: Die Geschichte eines Mörders*. Zürich: Diogenes, 1985.
 ZISKIND, Patrik. *Parfem: Hronologija jednog zločina* (preveo Zlatko Krasni). Novi Sad: Solaris, 2006.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АЛАНОВИЋ, Миливој. Типологија и кореференцијалност агенса у српском, француском и немачком језику. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XLVIII (2005): 151–232.
 АЛАНОВИЋ, Миливој. Формулација и формализација семантичких улога. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* XXXI (2006): 207–224.
 ВСЕВОЛОДОВА, Майя. *Теория функционально-коммуникативного синтаксиса*. Москва: Издательство Московского университета, 2000.
 ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*. Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ, 1971.
 КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Друџи део – Суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003.
 МАРКОВИЋ, Жељко. О различитим приступима семантичком опису глагола визуелне перцепције. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* XXXI (2006): 191–206.
 ОГЊЕНОВИЋ, Предраг. *Осећај и мера: о психофизичким основама сазнања*. Београд: Глас, 1977.

*

- ÄGEL, Vilmos. *Valenztheorie*. Tübingen: Narr, 2000.
 BARRWISE, Jon, John PERRY. *Situations and Attitudes*. Cambridge (Mass.) – London: Bradford Books – MIT Press, 1984.
 CROFT, William, D. Alan CRUSE. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

- DIK, Simon. *The Theory of Functional Grammar. Part I: The Structure of the Clause*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1997.
- FILLMORE, Charles. The Case for Case. E. Bach, R. T. Harms (ed.). *Universals in Linguistic Theory*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1968, 1–88.
- FILLMORE, Charles. Some Problems for Case Grammar. *Ohio State University Working Papers in Linguistics* 10 (1971): 245–265.
- GRABSKI, Michael. Classifying Verbs of Perception. An Exercise in Classification-based Phrase Structure Grammar. *KIT Report 138* (1996): 1–75.
- GRUBER, Jeffrey. Look and See. *Language* 43/4 (1967): 937–947.
- GRZESIAK, Romuald. *Semantyka i składnia czasowników percepcji zmysłowej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej akademii nauk, 1983.
- HARM, Volker. *Regularitäten des semantischen Wandels bei Wahrnehmungsverben des Deutschen*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2000.
- HELBIG, Gerhard. Zur semantischen Charakteristik der Argumente des Prädikats. Gerhard Helbig et al. (Hg.). *Probleme der Bedeutung und Kombinierbarkeit im Deutschen, Ein Sammelband für den Fremdsprachenunterricht*. Leipzig: Verlag Enzyklopädie, 1977, 40–92.
- HELBIG, Gerhard. *Probleme der Valenz- und Kasus-theorie*. Tübingen: Niemeyer, 1992.
- HOPPER, Paul, Sandra THOMPSON. Transitivity in Grammar and Discourse. *Language* 56/2 (1980): 251–299.
- IVIĆ, Milka. *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta, 1983.
- IVIĆ, Milka. *Red reči*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2002.
- JOHNSON, Mark. *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
- KLIKOVAC, Duška. *Semantika predloga: studija iz kognitivne lingvistike*. Beograd: Filološki fakultet, 2000.
- KRISTAL, Devid. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit, 1988.
- LAKOFF, George. Stative Adjectives and Verbs in English. *Mathematical Linguistics and Automatic Translation – NSF Report 17* (1966): 1–16.
- LAKOFF, George. *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1987.
- LEECH, Geoffrey. *Meaning and the English Verb*. London – New York: Longman, 1987.
- OGNJEHOVIĆ, Predrag. *Percepcija*. Beograd: Savez društava psihologa SR Srbije, 1988.
- OREŠNIK, Janez. *Udeleženske vloge v slovenščini*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1992.
- OREŠNIK, Janez. *Slovenski glagolski vid in univerzalna slovnica*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1994.
- SCHEPPING, Marie-Theres. *Kontrastive semantische Analyse von Verben des Visuellen im Französischen und Deutschen*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1982.
- SCOVEL, Tom. Look-See at Some Verbs of Perception. *Language Learning* XXI/1 (1971): 75–84.
- SMITH, Carlota. *The Parameter of Aspect*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1991.
- TESNIÈRE, Lucien. *Eléments de syntaxe structurale*. Paris: Klincksieck, 1959.
- VAN OOSTEN, Jeanne. Subjects and Agenthood in English. Woodford Beach et al. (ed.). *Papers from the 13th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago: Chicago Linguistics Society, 1977, 459–471.
- VIBERG, Åke. A Universal Lexicalization Hierarchy for the Verbs of Perception. Fred Karlsson (ed.). *Papers from the Seventh Scandinavian Conference of Linguistics*, I. Helsinki: University of Helsinki, Department of General Linguistics, 1983, 260–275.
- VIBERG, Åke. The Verbs of Perception: A Typological Study. B. Butterworth et al. (ed.). *Explanations for Language Universals*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1984, 123–162.
- VLIEN, Maurice. *Verben der auditiven Wahrnehmung im Deutschen: eine semantisch--syntaktische Analyse*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1988.
- WELKE, Klaus. *Einführung in die Valenz- und Kasus-theorie*. Leipzig: Bibliographisches Institut, 1988.

Željko Marković

ARGUMENTS OF THE VERBS OF VISUAL PERCEPTION

S u m m a r y

This paper discusses argument roles relevant in the semantic description of verbs of visual perception which contribute to the realization of certain components of meaning when found in the vicinity of these verbs. Four argument roles have been singled out: *percipient*, *object of perception*, *organ of perception*, and *spatial determiner*. Depending on the features of meaning of the verb that lexicalizes the perceptive predicate, the semantic role of the percipient is determined more closely as the *experiential percipient* or *agentive percipient* and thus all verbs of perception can be divided into two basic groups – the group of experiential verbs and the group of agentive verbs of visual perception, with the verbs *videti* ‘see’ and *gledati* ‘watch’ as their central representatives. The object of perception is classified into the wider category of patient, where it assumes a peripheral position since it is not under the direct influence of the agent. If the argument with the semantic role of the organ of perception is explicit, as a rule, there is a determiner next to it. The role of the spatial determiner includes several different types – the type of initial and final point, the perceived space, the directive, transitive and distributive – and the argument status is assigned only if the predication does not have an explicit object of perception. In the opposite case the spatial determiner is characterized as a satellite.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
zemar@uns.ac.rs

Душанка Вујовић

ОСНОВНА ЗНАЧЕЊА И ПРЕФИКСАЛНА ДЕРИВАЦИЈА ГЛАГОЛА *ИЋИ* И *ХОДАТИ*

У раду су представљени глаголи кретања *ићи* и *ходати* којима се означава типично људско кретање. У првом делу рада се даје семантички опис основних значења ових глагола на основу ког се даље образлаже широка полисемантичка структура глагола *ићи* као и слаба полисемичност глагола *ходати*. У другом делу рада се приказују њихови деривациони обрасци. Глагол *ићи* је веома плодан у деривацији. Он користи већину глаголских префикса за творбу глагола који означавају директивно кретање, док је глагол *ходати* слабо продуктиван у деривацији.

Кључне речи: српски језик, глаголи кретања, семантика, деривација, префикс, директивност, аблативност, адлативност, перлативност.

This paper analyzes the verbs of motion *ići* 'go' and *hodati* 'walk' which describe typical human motion. The first part of the paper provides a semantic description of the basic meanings of these verbs which explains the wide polysemous structure of the verb *ići* and the weak polysemy of the verb *hodati*. The second part of the paper presents their derivational patterns. The verb *ići* has a very fruitful derivation and it uses the majority of the verbal prefixes for the formation of verbs that mark directive motion, whereas the verb *hodati* has low derivational productivity.

Key words: Serbian, verbs of motion, semantics, derivation, prefix, directivity, ablativity, adlativity, perlativity.

1. Увод. Човек постоји у простору, смешта се у простор и реагује на простор. Кретање и смештање у неки простор урођена је људска способност. Оно представља једну од најважнијих концептуалних категорија човека као људског бића због чега је и једна од најважнијих категорија у језику. Појам човековог кретања и смештања у простор изражава се у језику на разне начине – помоћу бројних формалних и значењских односа, помоћу великог броја лексичких средстава као и различитим граматичким средствима. Кретање је обележје готово свих глагола којима се означава вршење неке радње. Кретање, схваћено као премештање неког објекта из једне тачке у простору у другу тачку у простору за неко време, најчешће се означава глаголима. У фокусу овог рада налазе се глаголи кретања *ићи* и *ходати* којима се обележава карактеристично људско кретање, описују се њихова основна значења, као и карактеристични префиксални деривациони обрасци.

Грађа за рад је добијена ексерпцијом примера из *Речника српско-хрватског књижевног језика* (РМС), одакле су углавном потпуно преузете или парафразирани дефиниције. Неке потврде су добијене и из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ), а примери употребе

бе су пронађени и проверени у различитим књижевним и публицистичким текстовима на интернету и у Корпусу савременог српског језика (KSSJ).

2. СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА. Већина глагола човековог кретања означава кретање које се одвија самоиницијативно, помоћу сопствене снаге. Човек се обично креће по чврстој површини правећи кораке и заузимајући притом усправан положај тела. Глаголи којима се означава кретање прављењем корака су глаголи ‘ходања’. Међу њима су глаголи *ићи* и *ходати* најфреквентнији. Њима се номинује типично људско кретање кроз простор које се одвија ритмичком изменом ноге као ослонца тела. Приликом измене ногу, у једном кратком тренутку обе ноге буду истовремено на подлози. Контакт са подлогом приликом оваквог кретања никада се не губи, а тело је усправно и равномерно се помало издиже и спушта како се тачка ослонца измењује, што је јасно видљиво. Овакво ритмичко кретање у усправном положају обезбеђује човеков систем за равнотежу.

Глаголи *ићи* и *ходати* припадају лексичко-семантичком пољу глагола кретања којима се означава човеково самоиницијативно кретање, с којима деле арихисему ‘кретати се’. У оквиру тог поља глаголи се између себе разликују по доминантним семантичким обележјима, односно по доминантним диференцијалним семама (ДДС) преко којих су повезани у групе. Тако нпр. глаголи *храмائي*, *щейائي*, *хойائي* припадају групи чија је ДДС ‘отежано кретање’, глаголи *йирчائي*, *јурийи*, *журийи* групи чија је ДДС ‘брзо кретање’, глаголи *луйائي*, *луњائي*, *скийائي* групи чија је ДДС ‘кретање без циља’ и др. Глаголима *ићи* и *ходати* означава се уобичајено, типично човеково кретање по земљи, кретање помоћу ногу, ходање. У раду се бавимо само њиховим основним значењем које је према РМС гласи:

ићи „кретати се, помицати се с једног места на друго правећи кораке, ходати”,
ходати „ићи кораком, ићи пешке, корачати”.

Глагол *ићи* је, у свом основном значењу, платисемичан (Грицкат 1967: 225) те стога ширег значења од оног које има глагол *ходати*. Он означава и кретање уопште дефинисано помоћу глагола *крейтайи се*, а и спецификовано кретање које се изводи прављењем корака. Због тога је у односу парцијалне синонимије са глаголом *ходати* као и са глаголом *корачаји*, који имају ужу денотацију, односно уже примарно значење, спецификовано као кретање које се одвија прављењем корака. У синонимском пару *ићи* – *ходати* доминанта је глагол *ићи* јер се помоћу њега описује значење глагола *ходати*, а глагол *ходати* се у дефиницији глагола *ићи* појављује као синонимски елемент и део његове платисемичне структуре.

Према Кристини Функ глагол ‘ићи’ је једна од најчешће коришћених лексема у описивању људског кретања (Funk 1995: 8). У Фреквенцијском речнику српског језика (Васић 2004) међу глаголима заузима седмо место. У свом основном значењу општији је од глагола *ходати* и, осим што је платисемичан у основном значењу, полисемија му је веома разграната. У РМС има забележених 11 значења, а у РСАНУ их има 15, од којих нека имају више подзначења. „Његова значења се односе на најразличитије сегменте стварности, а произилазе из његових семантичких обележја” (Vujić 2011: 725).

Како смо раније утврдили (VUJOVIĆ 2011: 725), његове различите семантичке реализације развијају се на основу неколико семантичких обележја:

1) Директивна необележеност омогућава да се њиме означи опште директивно – перлативно кретање и посебно директивно – аблативно и адлативно кретање (PIPER 2001: 68) и то помоћу префикса, рекцијских односа у које ступа или контекста у ком се налази: перлативно – *ићећи*; *иде улицом*; *иде кроз кућу*; *иде преко поља*, аблативно – *оићићи*; *иде из куће*; *иде од куће*; *иду ђосићи*, *оикључај им да изађу*, адлативно – *доћи*; *иде у кућу*; *иде према кући*; *иду ђосићи*, *оикључај им да уђу*; *иду ипразници*.

2) Распростирање кретања по површини омогућава да означи распростирање, пружање, ширење нечега уопште: *иде ѿиоок*, *иде ѿуи*, *иде ѿлас/ирича*.

3) Синхронизовано и најчешће линеарно кретање које се одвија без паузе: *иде човек*, *иде саи*, *иде време*, *иде крв*, *иде разговор*.

Наведена семантичка обележја представљају пратеће особине кретања које омогућавају да субјекатски аргументи глагола *ићи* буду субјекти са обележјима ‘живо +/-’, ‘људско +/-’.

Глаголи *ићи* и *ходаћи*, у свом основном значењу, као субјекатски аргумент имају лексеме са семантичким обележјима ‘живо +’ и ‘ноге +’ које номинују људе и неке животиње, нпр. *човек иде / хода*, *дете иде / хода*, *мачка иде / хода*, *слон иде / хода*. Пошто је човек типичан носилац кретања обележеног овим глаголима они су изразито антропоцентрични те се именице са значењем животиња ређе јављају у позицији њиховог субјекатског аргумента. Ово потврђују и резултати прегледа првих сто примера добијених претрагом интернета помоћу претраживача Гугл и претрагом Корпуса савременог српског језика. На упит са кључним речима *иде* и *хода* у првих сто примера није добијена ниједна потврда глагола који у позицији субјекатског аргумента има зооним, што је био и очекиван резултат. Када смо у кључне речи за претрагу унели неке зоониме, нпр. *пас*, *мачка* и друге животиње, добили смо више резултата, нпр. *Пас иде ѿред ноге*. *Пас хода оишежано*. *Мачка иде ѿ крову*. *Мачка хода ѿ зиду*. Контексти у којима је субјекатски аргумент глагола *ићи* и *ходаћи* зооним делују необично, а понекад и смешно, због чега се често срећу у дискурсу вицева.

Пошто се човек обично креће правећи кораке и налазећи се притом у усправном положају, глаголе *ићи* и *ходаћи* који обележавају такво, типично, кретање сматрамо необележенима у смислу неког мање обичног, специфичног начина кретања или у смислу брзине и управљености кретања (уп. глаголе *храмачи*, *јурићи*, *лућачи* који су у том смислу обележени). Они се, стога, јављају као појмовно надређене лексеме, односно хипероними, једном броју глагола човековог кретања којима се означава кретање које се изводи прављењем корака и које је спецификовано по начину, брзини или управљености. Хиперонимски однос се огледа у укључености смисла глагола *ићи* и/или глагола *ходаћи* у значење спецификованих глагола кретања који су обично дефинисани помоћу једног од њих, а понекад чак и помоћу оба, нпр. *корачаји* „чинити кораке, ићи, ходати кораком”. У лексикографским дефиницијама једног броја глагола кретања *genus proximum* је исказан глаголом *ићи* и/или *ходаћи*, а *differentia specifica* је неки детерминатор кре-

тања, нпр. *пешачићи* „ићи пешке”, *журићи се* „ићи брзо”, *храмаћи* „ићи као хром”, *луђаћи* „ићи бесциљно”, *базати* „ићи без циља”, *шећати се* „ходати лаганим кораком”, *табанаћи* „ходати дуго (с напором и сл.) ићи пешице, корачати”, *шумарати* „ходати тамо-амо без посла и циља”, *пењати се* „ићи са нижег места на више”.

3. ДЕРИВАЦИЈА. Глаголи *ићи* и *ходаћи* су имперфективни, основни, не-изведени глаголи. Они најчешће учествују у деривацији директивних перфективних глаголских префиксала чије ћемо типичне деривационе обрасце приказати.

Перфективни деривати префиксала глагола *ићи* своје имперфективне парове граде помоћу суплетивне везане лексичке основе *-лазићи* или њеног аломорфног облика *-илазићи*. Они деривати у којима препознајемо цео основни облик глагола *ићи*, нпр. *наићи*, *ојићи*, *обићи*, *изићи*, свој имперфективни облик граде помоћу аломорфа *-илазићи*¹ и одговарајућег префикса, нпр. *наилазићи*, *обилазићи*, *изилазићи*. Деривати у којима се губи иницијално *и-* из основног облика глагола *ићи* свој суплетивни имперфективни облик граде помоћу везане лексичке основе *-лазићи* и одговарајућег префикса, нпр. *доћи* – *долазићи*, *ући* – *улазићи*, *проћи* – *пролазићи*, *поћи* – *полазићи*.

3.1. ДИРЕКТИВНОСТ

3.1.1. АБЛАТИВНА УСМЕРЕНОСТ. Глаголи кретања аблативног усмерења су они глаголи којима се означава удаљавање од неког оријентира у простору *ојићи*, *изићи*, *изаћи*, *поћи*, *заћи*, *разићи се*. Аблативно усмерење ових глагола добијено је помоћу префикса *од-* (*оји-*), *из-*, (*иза-*), *по-*, *за-*, *раз-*, помоћу којих се творенице и перфективизују.

Префиксом *од-* (*оји-*) се гради глагол *ојићи* са општим аблативним значењем напуштања неке тачке у простору, удаљавања од неког места: *ојићи* „напустити неко место, удаљити се, уклонити се”. Глагол *ојићи* учествује у описивању скоро свих глагола кретања аблативне оријентације, нпр. *одшећати*, *одјурићи*, *ојхрамаћи*, *ојкорачаћи*, као општи део њиховог семантичког описа: „отићи на начин исказан глаголском основом”. Зато га смо трамо доминантом за групу глагола кретања опште аблативне оријентације.

Префикс *из-* (*иза-*) у комбинацији са глаголом *ићи* деривира глагол кретања са значењем напуштања унутрашњости неког затвореног или ограниченог, обележеног простора као и екстралокалокализацију (смештање у простор изван нечега). Глаголи творени помоћу префикса *из-* су: *изићи*, *изаћи* „напустити, оставити неко затворено или ограђено место, простор; отићи, удаљити се”. Глагол *изаћи* је доминанта у групи глагола кретања са значењем екстралокализације: *изјурићи*, *изећати*, *изјахаћи* „изаћи на начин исказан глаголском основом”.

Префикс *по-* са глаголом *ићи* гради ингресиван глагол кретања *поћи*: „почети ићи, кренути с места, упутити се”.

Префикс *за-* са глаголом *ићи* гради глаголе *заћи* и *зајићи* који означавају кретање усмерено ка задњој спољашњој страни локализатора као и постло-

¹ Изузетак је глагол *ојићи* – *одлазићи*.

кализацију (смештање у простор иза чега): *заћи* „крећући се доћи, доспети иза чега”, *заићи* „идући, крећући се доспети иза чега, нестати, ишчезнути иза чега”.

Префикс *раз-* уз глагол *ићи* гради глагол кретања *разићи се* који означава кретање више од једног субјекта у разним правцима и дифузну локализацију: „отићи на разне стране (о већем броју лица)”.

3.1.2. АДЛАТИВНА УСМЕРЕНОСТ. Адлативно усмерено кретање обележавају глаголи *доћи*, *доходайи*, *йрићи*, *ући*, *наићи* којима се означава приближавање неком оријентиром. Адлативност је постигнута помоћу префикса *до-*, *йри-* у-, *на-* који истовремено и перфективизују глаголску радњу.

Префикси *до-*, *йри-* са глаголима кретања граде префиксале са значењем општег адлативног усмерења који означавају долазак до неке тачке у простору: *доћи* „идући приспети, стићи, допутовати на било који начин”, *доходайи* „доћи ходајући”, *йрићи* „идући приближити се коме или чему”. Префикс *йри-* се не везује за глагол *ходайи*.

Префикс *у-* се додаје на глагол *ићи* да означи адлативно усмерено кретање: *ући* „идући, крећући се, доспети у какав затворен, ограничен простор, у унутрашњост нечега”. Кретање обележено глаголом *ући* има обележје интралокализованости јер означава улазак у унутрашњост неког ограниченог, ограђеног или затвореног простора. Глагол *ходайи* се са префиксом *у-* јавља само у форми *уходайи се* што више нема значење кретања.

Префикс *на-* гради адлативни глагол *наићи* који означава случајан контакт са препреком на путу: *наићи*, „изненадно, случајно доћи, појавити се, искрснути”.² И глагол *ходайи* гради дериват са префиксом *на-* али он има значење сативности *находайи се*.

3.1.3. ПЕРЛАТИВНОСТ. Перлативно усмерено кретање се означава глаголима *йрећи*, *йроћи*, *обићи*, *йодићи*, *надићи*, *сићи*, *саћи* (*се*), *узићи*, *узаћи*, *мимоићи* (*се*), *размимоићи се*, *заобићи*. Перлативно усмерење кретања обележеног овим глаголима као и њихова перфективизација постиже се префиксима *йре-*, *йро-*, *об-*, *над-*, *йод-*, *с-* (*са-*), *уз-* (*уза-*), *мимо-*.

Префикси *йре-* и *йро-* су типични перлативни префикси, па глаголи *йрећи* и *йроћи* означавају перлативно усмерено кретање, односно кретање које се одвија у правцу прелажења неке путање: *йрећи* „идући преместити се или превести се преко чега, на другу страну”, *йреходайи*³ „ходом прећи неку раздаљину”, *йроћи* „идући прећи преко каквог простора, отићи с једног места на друго, превалити какав пут”. Глагол *ходайи* комбинује се са префиксом *йро-* у *йреходайи* али тада не означава кретање у смислу премештања већ у смислу стицања способности ходања. Глаголима кретања са префиксом *йре-* може да се означи кретање површином с краја на крај локализатора: *йрећи улицу*, а глаголи са префиксом *йро-* могу означавати поред кретања површином и кретање унутрашњошћу локализатора: *йроћи улицом*, *йроћи кроз йунел*. Иако су глаголи кретања по правилу интранзитивни, ова

² Глагол *наићи* има више значења. Овде је у обзир узето његово прво значење из РМС.

³ Глагол *йреходайи* нисмо нашли у РМС, али у корпусу има доста примера са тим глаголом.

два префикса граде транзитивне глаголе који као такви добијају објекатску допуну: *йрећи мосй, йроћи Ниш*.

Префикс *об-* са глаголом *ићи*, као и са осталим глаголима кретања, гради префиксале који означавају пролазак поред или око нечега полукружном или кружном путањом: *обићи* „проћи око некога, нечега или иза некога, нечега; проћи дужим околишним путем, заобићи (некога, нешто)”. И глагол *обићи* може да постане транзитиван у одређеним контекстима: *обићи сйорији аушомобил*.

Префикси *йод-*, *над-* додају се на глагол *ићи* градећи префиксале *йодићи* и *надићи*. Префиксал *йодићи* означава кретање које се завршава или одвија испод чега: *йодићи* „доћи пода што, испод чега”. Префиксал *надићи* означава кретање које се одвија изнад чега: *надићи* „одозго заобићи”. Оба ова глагола се, у свом основном значењу кретања, веома ретко јављају у савременом језику.

Префикси *с-*, (*са-*) и *уз-*, (*уза-*) додају се углавном на глагол *ићи* творећи деривате *сићи*, *саћи* (*се*) и *узићи*, *узаћи*. Ови деривати означавају кретање по вертикалној оси кретања. Оно може да се одвија нагоре, путањом у смеру према вишој тачки у простору, а може да се одвија и путањом надоле, у смеру ка нижој тачки у простору.

Префикс *с-* са својим аломорфом *са-* додаје се на глагол *ићи* који, тако префиксиран, означава кретање надоле: *сићи*, *саћи* (*се*) „идући одозго доле стићи, доспети на ниже место, спустити се”. Глагол *сићи* је веома фреквентан у савременом језику. Бројни су примери његове употребе у свим корпусима док глагол *саћи* у савременом језику није фреквентан. Нађено је само неколико примера његове употребе.

Префикс *уз-* и његов аломорфни облик *уза-* додају се и на глагол *ићи* и на глагол *ходати*. Глаголима *узаћи* и *узићи* означава се кретање усмерено нагоре: *узићи* „доћи навише, попети се”, *узаћи* „попети се (ходом) навише”, док глагол *усходати се* постаје рефлексиван и добија значење ингресивности „почети ходати тамо-амо, усшетати се, устумарати се; почети, стати неуморно ићи на све стране”.

Префикс *мимо-* се додаје на глагол *ићи* творећи префиксал *мимоићи* (*се*) „проћи мимо, покрај”. Од њега се изводи другостепени префиксални дериват *размимоићи се*. Нереклексивном формом *мимоићи* означава се кретање поред локализатора, тј. у његовој непосредној близини, нпр. *Мимоицао је своју кућу и заицао*. (РМС 3: 373), а рефлексивном формом *мимоићи се* означава се да у процесу кретања учествују најмање две или више особа које се крећу супротним правцима али се у једном тренутку нађу једна поред друге, нпр. *На узаној сйази двоје се не могу мимоићи* (РМС 3: 373).

Префикс *раз-* учествује у творби рефлексивних глагола *размимоићи се* и *разићи се*. Овим глаголима се означава кретање више од једног субјекта који се крећу у различитим смеровима. Разлика у семантици ова два глагола је у томе што се глаголом *размимоићи се* означава наставак кретања у разним смеровима носилаца кретања који су се већ кретали и у једном тренутку срили, а *разићи се* означава кретање које је почело у једном центру и одвија се ка периферији замишљеног круга у оквиру којег се одвија кретање: *размимоићи се* „проћи један поред другог, идући свако у супротном

правцу, мимоићи се”, *разићи се* „отићи на разне стране (о већем броју лица)”. Због тога глагол *разићи се* означава адлативну концепцију кретања, а *раз-мимоићи се* перлативну.

У творбеној структури глагола *размимоићи се* и *заобићи* препознају се по два префикса: *раз-мимо-ићи се*, *за-об-ићи*, међутим, ти глаголи нису грађени двопрефиксалном творбом. Прави двопрефиксални глаголи су „они у којима се оба префикса равноправно комбинују са основом, дајући значење које ни један ни други сами за себе не би могли имати: *ис-йо-сйавићи*, *од-у-сйаићи ...*” (Клајн 2002: 287). Глагол *размимоићи се* „проћи један поред другог, идући свако у супротном правцу, мимоићи се” има исто значење као и глагол *мимоићи (се)* „проћи мимо, покрај”, а глагол *заобићи* „проћи иза или око чега, проћи заобилазним, околишним путем” значи исто што и глагол *обићи* „проћи око некога, нечега или иза некога, нечега; проћи дужим околишним путем, заобићи (некога, нешто)”. То значи да префикси *раз-* и *за-* не мењају значење глагола јер не уносе они у префиксал елеменат перлативности већ то чине префикси *мимо-* и *за-* „што оставља могућност да се цела твореница схвати као плеонастична” (Клајн 2002: 287). Због тога префиксе *раз-* и *за-* и нисмо издвојили као префиксе којима се граде перлативни глаголи кретања, а творенице *размимоићи се* и *заобићи* сматрамо другостепеним дериватима твореним поступком префиксације првостепених префиксалних деривата: *раз-мимоићи се*, *за-обићи*. Због истоветности значења глагола *размимоићи се* и *мимоићи (се)* и *заобићи* и *обићи*, чини се да су се секундарна значења глагола *размимоићи се* и *заобићи* развила у примарна, па они сада примарно више не означавају кретање, већ имају значење *размимоићи се* „разићи се у мишљењу” и *заобићи* „избећи нешто у поступку”.

4. ЗАКЉУЧАК. Глаголи *ићи* и *ходати* означавају типично људско кретање. Иако су оба глагола хипероними једном броју глагола кретања, глагол *ићи* се јавља као доминанта. Његово основно значење је шире и општије. Значење глагола *ходати* је спецификовано као кретање које се изводи покретима ногу, односно, корацима. Због своје спецификованости глагол *ходати* нема развијену полисемију. У РМС има 2 значења, а глагол *ићи* има 11 значења. Развијање секундарних значења глагола *ићи* заснива се на мањој спецификованости његовог основног семантичког садржаја, а и на основу његових пратећих, потенцијалних семантичких обележја као што су необележена директивност, распрострањавање кретања по површини и синхронизованост кретања. Наведена обележја омогућавају да се у широкој полисемантичкој структури, као субјекатски аргумент глагола *ићи* појаве субјекти са семантичким обележјима ‘живо +/-’, ‘људско +/-’.

У погледу деривације директивних префиксала глагол *ићи* је веома плодан за разлику од глагола *ходати* који гради свега три префиксала у групи глагола са директивним значењем.⁴ Глагол *ићи* гради префиксале са већином глаголских префикса. Од 24 префикса, колико их наводи Иван Клајн (2002), чак 17 њих са глаголом *ићи* гради префиксале којима се означава директивно кретање.

⁴ Глагол *ходати* гради још префиксала али у другим значењским групама, нпр. *йроходати*, *находати се*, *исходати се*, *уходати се*.

ИЗВОРИ И ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ГРИЦКАТ, Ирена. Стилске фигуре у светлу језичких анализа. *Наш језик* XIV/4 (1967): 218–235.
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику, Први део – слажање и њрефиксација*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2002.
- РМС – *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI, Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.
- РСАНУ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, I–. Београд: САНУ, 1959–.

*

- FUNK, Christine. *Fortbewegungsverben in Luthers Übersetzung des Neuen Testaments*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1995.
- KSSJ – *Korpus savremenog srpskog jezika* (Duško Vitas i saradnici) <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/mainmenu.php>> 20.10.2010.
- PIPER, Predrag. *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2001.
- VASIĆ, Smiljka, Dragoljub VASIĆ. *Frekvencijski rečnik savremenog srpskog jezika*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja, 2004.
- VUJOVIĆ, Dušanka. Semantika glagola *ići* u Andrićevim pripovetkama iz austrougarskog perioda. Branko Tošović (Hg./Ur.). *Die k. u. k. Periode in Leben und Schaffen von Ivo Andrić (1892–1922). Andrić – Initiative 4*. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens Universität – Beogradska knjiga, 2011, 723–730.

Dušanka Vujović

BASIC MEANINGS AND PREFIXAL DERIVATION OF THE VERBS
IĆI 'GO' AND *HODATI* 'WALK'

Summary

This paper discusses typical verbs that denote human motion, the verbs *ići* 'go' and *hodati* 'walk'. Their semantics is described from the viewpoint of basic meanings as well as their characteristic derivational patterns. On the basis of the analysis of their semantic components it was established that the polysemy of the verb *ići* is based on its unspecified basic semantic content and on its accompanying, potential semantic features such as unmarked directivity, the direction of movement on a surface, and the synchronicity of movement. In the wide polysemic structure of this verb, these features allow it to take subject arguments with semantic features of '+/- animate' and '+/- human'. The more specific semantics of the verb *hodati* prevents the development of its polysemy. As for the derivation of characteristic verbs that have the feature of directive motion, the verb *ići* is highly productive and forms verbs that mark ablative, adlative and perlocative concepts of movement with the majority of verbal prefixes. The verb *hodati* has low productivity in the derivation of directive verbs of motion.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
vuduns@yahoo.com

Владислава Ружић

КОНЦЕПТ НЕСТАНКА ОСЛИКАН ФРАЗЕМАМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА*

Овај рад је прилог семантичко-концептуалној анализи фразеологије српског језика. У њему се фраземе српског језика групишу у једно фразеолошко-асоцијативно поље на основу општег значења које преносе а то је везано за смрт, нестанак, одлазак са овог света или одлазак из видног поља перципијента у непознато, за губитак или пропаст, за мењање физичког или психофизиолошког стања. При томе се покушава сагледати како њихов лексички састав одражава представе о нестанку човека, који су концепти utkани у ту фразеологију којом је то осликано.

Кључне речи: српски језик, фразеологија, концептуална анализа, глагол *нестати* и његови синоними.

This paper is a contribution to the semantic-conceptual analysis of the phraseology of the Serbian language. Serbian phraseological units are grouped into one phraseological associative field on the basis of a general meaning they convey, which is connected with death, disappearance, departure from this world or leaving the field of the percipient into the unknown, loss or decay, changes in a physical or mental and physical state. The analysis will attempt to determine how their lexical composition reflects the images of the disappearance of man as well as which concepts are embedded into the phraseology that expresses disappearance.

Key words: Serbian, phraseology, conceptual analysis, verb *nestati* and its synonyms.

1. Увод. Фразеолошким јединицама једног језика описују се на експресиван и упечатљив начин многе појаве људског живота, расположења и понашања људи, њихови односи, ставови, уверења, указује се на обичаје, веровања, друштвено-историјска збивања, истичу етичке и друге вредности.¹ Фразеологија свакога језика јесте у великој мери одраз културе, обичаја, стереотипа народа који говори тим језиком, али и универзалних концепата својствених многим народима.² Проучавајући фразеологију свог језика мо-

* Рад је настао на пројекту *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и изражајачка истраживања* (бр. 178004), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ Највећи допринос развоју и проучавању фразеологије у 20. веку дали су руски лингвисти Виноградов, Жуков, Мокиенко, Бапкин, Молотков, Ројзензон, Телија, Јаранцев, а они су приредили и многобројне фразеолошке речнике. Завидан је број контрастивних истраживања посвећен фразеологији словенских језика, посебно хрватског, бугарског, пољског, словеначког језика и израђени су и богати фразеолошки речници тих језика (в. лит.). У Немачкој је изузетно много студија објављено из ове области, док се код нас фразеологијом бави мањи број аутора (в. лит.). У новије време добили смо једнојезичне и двојезичне фразеолошке речнике српског језика (КОВАЧЕВИЋ 2002; ОТАШЕВИЋ 2007).

² Говорећи о културно-националним специфичностима фразеологије, Телија истиче и ово: „концепты, стереотипы, эталоны, символы, мифологемы, и т.п. знаки национальной и шире – общечеловеческой культуры, освоенной народом” (Телија 1996: 215).

жемо сагледати како је концептуализовано оно што је наша садашњост или пак оно што је била наша прошлост, какву нам језичку слику о свему томе ствара фразеологија (Мршевић-Радовић 2008).³ У многим истраживањима из области лексикологије (Драгићевић 2010: 115–119) и фразеологије српског језика запажено је да се најчешће сликају негативне, непожељне појаве у животу, друштву и више се даје негативна него позитивна карактеризација човека (Ружић 2008; 2010).⁴

Када је у питању то што за човека има негативну конотацију, што подлеже суду јавности, као и све оно што га плаши, што му је нејасно, са чим се тешко суочава (рецимо неизбежно окончање живота), то се управо настоји представити индиректно, често неким сликовитим, експресивним или на други начин обележеним изразом, како би се фокусирао и истовремено ублажило, еуфемизирало. Тако се слика чије смрти, убиства или нестанка преноси глаголским лексемама које имају пренесено значење и носе посебно стилистичко обележје (нпр. *ујокојићи се, издахнути, заспаћи, ојтићуоваћи, ишчезнути, исцарићи, ујасићи се, одмаглићи*),⁵ као и изразима који не садрже именичку компоненту *смрт*, а осликавају смрт, нестанак, пропаст (*ојтићи /преселићи се/ на онај свет, заклоићи очи, ђојела ђа /прођућала/ ноћ, зашло је коме Сунце, претворили се у прах, ојтићи у ветар, ђасићи у воду, ићи у беспрађију*).

У докторској тези о глаголима егзистенције Ивана Коњик⁶ закључује да су глаголи којима се именује *умирање* бројнији од глагола којима се именује *рађање*, што је у вези и са религијским концептом, али сигурно и са човековом спознајом појава које су различито хијерархизоване у његовом искуству. Концептуална анализа смрти у хрватској фразеологији, спроведена у једној студији, потврдила је да „фраземи који су својим значењем везани за појам смрти чине врло богат дио фразеологије тог језика, што је логично”, кажу ауторке студије, „с обзиром на закупљеност људи смрћу и свиме што је с њоме повезано.”⁷

2. О КОНЦЕПТУ НЕСТАНКА, ПРЕДМЕТУ И ЦИЉУ ИСТРАЖИВАЊА. У раду говорим о томе како је концепт нестанка као вишедимензионалан осликан фра-

³ На страницама своје књиге *Фразеологија и национална култура* Драгана Мршевић-Радовић (2008) открива нам како се фразеологијом словенских и других језика осликава наше колективно искуство, обичаји, веровања, представе о животу и свету који нас окружује.

⁴ Тако у нашем фразеолошком фонду преовлађују фразеологизми којима се преносе значења „чинити што на чију штету”, а не „радити у чију корист”, при чему су посебно фреквентни они изрази који су везани за чин преваре, насиља и убиства (Ружић 2010: 403).

⁵ Међу њима има доста оних с обележјем пејоративног, нпр: *цркнути, лијсаћи, крепаћи, извалићи се, изврнути се, ојтегнући, скикнући* (Коњик 2010: 114).

⁶ Докторску тезу *Семантичко-деривациона анализа глагола егзистенције у савременом српском језику* мр Ивана Коњик одбранила је маја месеца 2010. године на Филозофском факултету у Новом Саду пред комисијом: проф. др Вера Васић, проф. др Стана Ристић, проф. др Рајна Драгићевић и проф. др Владислава Ружић.

⁷ То је, тврде ауторке рада *Смрт у хрватској фразеологији*: „последница страха од смрти који се настоји превладати вјеровањем да смрт није крај живота већ почетак новог, бољег него је овај земаљски” (ОРАЌИЋ – GREGORVIĆ 2010: 55).

земама српског језика.⁸ Концепт *нестанка бића*⁹ је сложен и неодређен: и онтолошки, и у просторно-временском и когнитивнопсихолошком смислу.¹⁰ Може се довести у везу са концептом смрти, пропасти, страдања, напуштања неког конкретног простора, наглог бекства или пак, промене каквог психофизиолошког стања.¹¹

Концепт *нестанка* првенствено обухвата „престанак постојања човека” (било природним путем било насилно), односно, по хришћанском теолошком тумачењу, преласка душе на ону страну, у вечност¹². А то може бити и изненадно, принудно, спонтано или тајно напуштање каквог места, привремено или трајно одсуствовање из чијег видокруга. Пошто нестанак мора бити примећен, то значи да овај концепт укључује и оно лице које опажа да је неко или нешто нестало. Из перспективе тог лица као перципијента, неко је „нестао” чим је изашао из његовог видног поља, али та информација о нечијем одсуству из одређеног простора не укида његово физичко постојање на неком другом, овоземаљском простору.¹³

Када је у питању човек, сам *иренуџак смрти* ипак се не може поистоветити са престанком постојања, живљења (јер, по многим религијским учењима, душа се сели у рај или пакао, где наставља живот): пре би то била само промена физичког стања, а може се конципирати као пресељење у неке друге, стварне, конкретне или пак имагинарне просторе.¹⁴ Визуелизација простора и свега што нас окружује, веома је сложена: слике се ускладиштавају и трају у нашем уму онако како их преламамо у чулној спознаји света, какав им придајемо значај.

2.1. Овом приликом покушала сам да објединим и групишем фразеологизме са значењем „нестати” и њима блискозначним „умрети, бити убијен, изгубити се, ишчезнути,¹⁵ пропасти”, које покривају једно шире поље кон-

⁸ У когнитивној лингвистици на различите начине се објашњава појам концепта. Према једној сажетој дефиницији руских лингвиста: „Концепт отражает категорияльные ценностные характеристики знаний о некоторых фрагментах мира” (Попова – Стернин 2001: 34).

⁹ У филозофији *биће* или *бићак* се дефинишу као „постојање, стање којим нешто јесте, најопштији предикат ствари, суштина, природа ствари” (Марић 2004: 26).

¹⁰ Визуелизација просторних и временских односа у нашој спознаји заснована је на представама које се креирају у опажајном пољу сваког експеријента, што није сасвим адекватно реалном свету. Психолози кажу да психолошка стања и механизми утичу на оно што је виђено и опажено (ПР 1996: 97).

¹¹ Овде је реч о нестанку као тренутном прекиду постојања, боље рећи, преласку у неки други облик или стање, а не о процесу нестајања, који укључује компоненту постепености.

¹² Према RS, вечност се тумачи као „животни чин бесконачног интензитета ... то је борба за живот толико интензиван да победи смрт”.

¹³ Кад је реч о визуелној перцепцији, за њу је карактеристична статичност, али она може садржавати и елементе динамичности, интенционалности, ако перципијент није само пасивни прималац спољних утисака. В. о томе лингвистичку и психоллингвистичку лит. у Марковић 2006.

¹⁴ У неким ритуалима, бајкама и дејчој спознаји појам нестанка има магијску моћ и фигуративно значење: *иосїџаши невидљив*. Истраживања у когнитивној психологији показују да је ментална визуелизација богатија и разноврснија од реалног света који непосредно опажамо (КП 2006: 215).

¹⁵ Петар Скок у свом етимолошком речнику тумачи глагол *ишчезњиваџи*, у чијој је мотивационој основи именица *чезнуће*, на овај начин: „нестајати тјелесно због душевне боли од жеље” (Скок I: 320). У бугарском језику глагол *чезна* значи и „нестајем”.

цептуализовано тако да је у његовом средишту *смрт*, као неминовност или пак *принудности* (убиство), али ту је, више на његовој периферији привремени, свесни или принудни одлазак у непознате крајеве, у бели свет, као и тренутни или трајни губитак кога или чега из непосредног окружења. Циљ ми је био да покажем како експресивни језички израз осликава тај концепт, тј. како се могу повезати представе о нестанку са семантичким садржајем израза,¹⁶ а посебно какав је асоцијативно-симболички потенцијал лексичких компонената таквих израза.

Корпус сам формирала на основу Матешиневог *Фразеолошког рјечника хрвајскога или српскога језика* (MFR), Речника жаргона (РЖ) и општих речника српског језика (РМС; РСАНУ). (Напомињем да регистар фразема неће бити у потпуности презентован.)

На основу семантичких записа уз глагол *несијати* из РСАНУ, видимо да овај глагол има полисемантичку структуру: три значењска лика и у оквиру њих по два или, евентуално, три подзначења: 1.а *пресијати постојај*, не бијати више; *пројаси*, *зашури се*; б. *изгинути*, *погинути*; не бијати више жив; 2.а. *изгубити се из вида*, *видио поља*, не *види се више* ..., *затаи*; б. *проћи*, *минути*; 3.а. (са лог. субјектом у генитиву) *веома ослабити*, *омршавити*, *искојнети*; б. *осијати* (без нечега), *понесијати*; в. *изгубити се*, *зашури се*; бијати *украден*.¹⁷

Глагол *несијати* као примарно семантичко обележје носи: медијалност („сам од себе се изгубити, сам собом нестати”),¹⁸ тренутност (+), финитивност (+), тотивност (+), а секундарно, како ће показати наша анализа, може бити конципиран и као активан („одједном, нагло отићи, побећи, одмаглити”), и као каузативан („учинити да неко нестане”). Његову аргументску структуру чини обично један актант (или два актанта – субјекатски и објекатски), и то с обележјем живо (+, –), конкретно (+, –), који је носилац медијалног процеса, но може имати и улогу агенса или каузатора (*несијати с лица земље*, *отићи у бели свет*, *отирајати кога у гроб*, *прогуљала га је шама*).

3. ФРАЗЕМЕ СА ЗНАЧЕЊЕМ НЕСТАТИ. Могуће је сврстати фраземе српског језика у три групе с обзиром на то како је њима концептуализован *несијанак* човека: као смрт (1), као излазак из чијег видног поља (2) или као промена каквог психофизиолошког стања (3).¹⁹

3.1. Пошто се *несијанак човека* превасходно повезује са концептом смрти, у (1) првој, најфреквентнијој групи фразема конотирана је нечија природна, необјашњива или насилна смрт. Ако примарно значење глагола *несијати* разложимо на семантичке компоненте „не бити више жив /пре-

¹⁶ Према Филморовој верзији теорије поља (тј. призора и оквира), лексички потенцијал језика служи за изражавање одређеног концептуалног призора (Филмор 1988).

¹⁷ Како ће показати типологија фразема које означавају чији нестанак, оне покривају три основна значењска лика глагола *несијати*, но постоје и подзначења спецификована за фраземе.

¹⁸ У Речнику синонима М. Лалевић (1974) даје такав опис и наводи као синонимичне лексеме глагола *несијати* глаголе *ишчезнути*, *измакнути се*, *изгубити се*, *зашури се*, *затаи* итд.

¹⁹ Примери и контекст фразема илуструју антропоцентричност.

стати бити жив”, видимо да то покривају следеће лексеме и перифрастичне конструкције у српском језику: *умреџи* (а), *несџаџи њод нејасним околностима* (б), *биџи убијен* (в).

Сам *несџанак* пресупонира претходно постојање, живот, бивствовање, присуство, а *џресџанак* тога осликан је већим бројем фразема које садрже као прву компоненту глагол *креџања* (*оџиџи*, *џреселиџи се*, *исџусџиџи*) или глаголе манипулативног и социјативно-аблативног типа (*џредаџи*, *џреџоручиџи*, *расџаџи се*, *оџросџиџи се*) и именице из религијског дискурса: *свеџи*, уз детерминаторе *онај*, *друџи*, затим именице *Боџ*, *враџ*, *ђаво*, *дах*, *дуџа*, као и именице *земља*, *џроб*. Ове фраземе у чијој је основи слика одласка, пресељења на други свет, поред наведених компонената, сачињене су и од падежних конструкција којима се сигнификује *џиљ* као крајње одредиште путовања у смрт. Нпр.:

1.а. *оџиџи (џреселиџи се) на онај свеџи*,²⁰ *оџиџи Боџу на исџину*; *оџиџи на вечни џочинак*; *оџиџи враџу на рачун*; *сиџи у џроб*; *џасџи у џроб*; *џреселиџи се у друџи свеџи*; *џреселиџи се у вечност*; *исџусџиџи дах*; *исџусџиџи дуџу*; *оџиџи (џоџонуџи) у џеџвраџи*,²¹ *иџи (оџиџи, одлеџеџи) до враџа (к враџу, џо враџу)*; *оџиџи до џавола*,²² *оџиџи џод /џрну/ земљу*,²³ *оџиџи џод леџину*; *наџусџиџи овај свеџи*; *џромениџи свеџи (свеџом)*; *оџросџиџи се с овим свеџом*; *расџаџи се од овоџа свеџа*; *џреџоручиџи своју дуџу Боџу*,²⁴ *џредаџи дуџу*; *џредаџи дух /у руке/ Госџоду*.

Све те фраземе могу бити детерминисане универзалним темпоралним квантификаторима типа *заувек*, *за сваџда*, *без џеџвраџка*. Њима је осликан тренутак смрти посредно и динамички: као кретање, силазак у гроб, опростај од овог света, предавање душе или духа Богу и сл.

Има фразема којима је конотиран изненадни нестанак некога или нечега, односно прелазак из једног стања у друго, нпр. *џреџвориџи се у џрах и џеџеџо*, *сруџиџи се као кула од караџа*, *оџиџи у зрак*, *изџореџи ваџром*.²⁵

3.1.1. Једна подгрупа (1.б) фразема са значењем „нестати под сумњивим околностима”, дакле кад је смрт узрокована нечим што се не може поуздано утврдити, сачињена је од глагола *џојесџи*, *џокриџи*, *џроџуџаџи*, метафорички повезаних с именицама *џама*, *ноћ*, *мрак*, *земља*,²⁶ као и од објекатског персоналног аргумента који означава онога који је тајно убијен, чији је

²⁰ Овај појам је и противречан (то је удаљени простор, ... иза хоризонта; изнад облака; или дубоко под земљом ...; али су то и места у човековом блиском простору: гробље, бунар, места поред воде, јаруге, димњак, подрум, ћошкови куће.) По неким веровањима, онај свет је налик на земаљски живот ... то је место неописивог изобиља и благостања, а по другим представама, он је таман, хладан, безгласан, мокар, унесрећен свет (СМ 2001: 405–406).

²¹ Овај израз значи да човеку који је отишао нема повратка у овај свет.

²² Често се може чути у разговорном језику овај израз у императивној форми, што је праћено наглашеном емоционалношћу: *Иди до џавола!*

²³ Именицом *земља* даје се посредно слика гроба, као вечного пребивалишта покојника.

²⁴ Према ауторкама Драгани Дробњак и Снежани Гудурић, „и у француској и у српској традицији постоји веровање да се душа након смрти враћа Богу” (2011: 240).

²⁵ Фраземом *изџореџи ваџром* даје се слика нестанка бића или предмета у пламену.

²⁶ Ови појмови имају симболичку вредност смрти, катаклизме. Повезани са датим глаголима, то су на стилистичком плану персонификације.

нестанак, у крајњој линији, нејасан, сумњив.²⁷ Таквим фраземама асоцира се на нечије убиство:

1.б. *покрила кога /црна/ земља; појела (пожухала) кога ноћ* („бити убијен мучки / тајно, нестати под нејасним околностима“); *пожухала кога њама* („нестати под нејасним / под сумњивим околностима; бити убијен“); *појела (изјела, пожухала) кога помрчина*.²⁸

Експресивним изразом *зашло је коме сунце* на еуфемистички начин казује се о смрти, јер је сунце извор светлости и живота, а његов залазак симболизује смрт.

3.1.2. Подгрупом фразема са каузативним семантичким компонентама („учинити да ко не буде жив“) слика се индиректно убиство или уништење чега, чији су починиоци познати.²⁹

1.в. *послави кога на онај свей* („убити“); *ошерави кога у зрло, помириви (сасијави) са /црном/ земљом кога; исциснуви душу на зрло кому, исциснви коме душу из зрла* („задавити кога“); *завиши у црно кога; уциснви коме свећу* („уништити, упропастити, истребити“); *избрисаши са лица земље; заврнуви коме шију; заврнуви коме врајом; скрајивши за главу кога; зајириви чије семе; зајириви чију лозу, зајириви у коријену* („уништити заувек, искоријенити“) итд.

3.2. *Несћанак* се може повезати, како смо већ рекли, и са концептом изласка (привременог или трајног) из видокруга перципијента, у нешто непознато, односно концептом промене локације боравка, тако да се коме (или чему) изгуби сваки траг, што ипак не искључује и коначан прекид постојања, тј. смрт. Са тачке гледишта онога који је приметио чији нестанак, управо због немогућности да сазна ишта о томе, то може значити и престанак чијег постојања, пропаст нечију.³⁰

Значење те друге (2) групе фразеолошких израза којима се индиректно упућује на нечије одсуство, тј. казује *да неко није више њу*³¹ (али да може бити на неком другом месту) најчешће се интерпретира глаголским еквивалентима *несћави, изцубиши се, појасиши*, који могу бити и њихови саставни делови. Такав одлазак је у просторно-циљном погледу сасвим неодређен: *некуд, незнано куд, врло далеко, бели свей*.³²

²⁷ MFR бележи и израз *видом и невидом* у значењу: јавно и тајно. То се може довести у семантичко-асоцијативну везу са наведеним фраземама: убиства се дешавају под окриљем ноћи, кад се не види, сакривено од јавности, тајно. Као синоними именице *мрак* појављују се именице *невид, невидиш, невиделица* (РСАНУ).

²⁸ Помрчина симболизује нестанак и неочекивано помрачење светлости ... што најављује кобне догађаје (RS). Иначе, познато је да се култ земље и мртвих у многим културама слави ноћу, у тајности (BIDERMAN 2004).

²⁹ Фразема за значењем *убиши* има далеко више, а овде су одабране углавном оне које имају сличан лексички састав и асоцијативно-фразеолошки потенцијал као и претходне групе, с тим што смо додали и неколико из иначе врло фреквентне групе фразема са соматизмима. Ту су и три израза с именицама *семе, лоза и корен*, којима се асоцира на потпуно уништење.

³⁰ Међутим, та особа може бити још дуго присутна у нечијем ментално-визуелном пољу, што је условљено пре свега емотивном везом перципијента са њом.

³¹ А изразом *нема да више* даје се статична слика нечијег физичког одсуства након смрти: *Он више није међу нама*.

³² Израз *бели свей* тумачи се као нешто врло удаљено, страно, непознато, другачије. Драгана Мршевић-Радовић (2008: 32) каже да „израз *ошћути у свей* има варијанту *ошћути у бели*

3.2.1. Типичном фраземом ове групе конотиран је привремени одлазак кога, чега из видног поља перципијента: 2.а. *(из)зубићи коџа, цићио из очију /с ока/*.³³ Својеврсном модалношћу обележена је фразама која се јавља у форми императива: *не излази ми ђред (на) очи*.³⁴

3.2.2. И у саставу ове групе фразама чести су глаголи кретања и именице *свећ, земља, бесџрађија* (непознато), али и именице *вода, већар, лед* као природне стихије које прете и односе све.³⁵ А неке фраземе имају као обавезну компоненту медијалне глаголе *несџаћи, ишчезнући, иззубићи се, ђројасџи*.

2.б. *ићи (оџићи) у /бели/ свећ, ђреко свеџа; оџићи ђреко /бела/ свеџа* *џлавом (у свећ); ићи у бесџрађију*³⁶ („у непознато”); *у невид, у невиделицу* (РСАНУ); *оџићи у џандарију* (РМС); *оџићи у недођију*,³⁷ *оџићи у Хондурас*,³⁸ *ићи (оџићи) у већар*³⁹ („без циља у свијет”); *оџићи у дим; џуџоваџи у маџлу*,⁴⁰ *ђројасџи (несџаћи) као у муџну воду* („нагло нестати, ишчезнути без трага”); *џасџи (ђројасџи) у воду* („пропасти, нестати, изгубити се”); *ђројасџи као у море* („нестати, изгубити се, пропасти”);⁴¹ *оџићи (џасџи, џоџонуџи) /као/ џод лед; однела вода (муџна Марица); ишчезнуџи као да је у земљу ђројао* („одједном нестати”); *несџаџи са лица земље* („нестати, изгубити се,” РМС).

3.2.3. Овој семантичкој групи везаној за концепт нестанка припадају фраземе којима се потенцира то да нема никаквих информација о постојању или присуству некога или нечега (2.в).⁴² Обавезном компонентом ових фразама сматра се именица *џраџ* (или *коров*), са којом у напоредном одричном односу може бити именичка компонента *џлас*, тако да се интензификује одсуство било каквих видљивих или пак, чујних трагова, као и глаголи *оџићи, замесџи (се), замейнуџи, заџрџи*:

свећ – исп. *бели* – ‘широк, простран’ као стални епитет уз ‘свет’ (РСАНУ п. *бели*, знач. 4). Овај далеки простор будући туђ, он је и различит од нашег, а та се различитост негативно вреднује ... исп. *белосвеџски* – ‘који је прихватио навике, понашање људи из белог света’ – с квалификатором ‘погрдно’ (РСАНУ).

³³ Постоји и израз *несџаџи с (из) вида* („ишчезнути”). За предмет који се неочекивано изгубио из нечијег видног поља каже се у жаргону: *сџећи, добиџи ноџе*. Међутим, будући да нестанак каквог предмета нема такву важност за перципијента као што је нестанак неке особе, фраземама се то углавном и не фокусира.

³⁴ У разговорном језику може се чути и: *Губи ми се с очију да џе не видим више*.

³⁵ О томе какву симболику носе елементи *вода* и *ваџра* градећи фраземе српског језика в. у: Ружић 2011.

³⁶ Именица *невидбоџ* објашњена је именицама *бесџрађија, даљина* у РМС.

³⁷ У РСАНУ именици *недођија* приписује се ознака шаљиво и даје тумачење да је то измишљена земља из које нема повратка, врло далека, а израз с том именицом у саставу значи: „у неповрат, нестати, пропасти. Надазимо и израз *оџићи у недођин*. То су крајња одредишта путовања у далеке, непознате просторе.

³⁸ Овај израз из популарне песме војвођанског песника Ђ. Балашевића био је актуелан крајем 80-их и почетком 90-их година 20. века. Семантички је близак претходно наведеним изразима.

³⁹ Ветар је синоним *даха* и *духа*, владар ретке сфере, посредник између неба и земље (RS).

⁴⁰ Израз значи: изгубити се, ићи у непознато. А магла, према RS, симболизује неизвесност, то је зона сивила, између реалности и нереалности. Иначе, појаве као што су вода, ветар, ватра, магла, дим, дах и сл. карактерише неодређеност, непостојаност, несталност.

⁴¹ Концепт *мора* везан је за ову фразему, чије се значење заснива на искуству да оно што једном падне у море углавном се више не појави (IVANETIĆ 2010: 71).

⁴² Ако се некој особи из непосредног окружења перципијента изгуби сваки траг, о њој се говори само као о несталој докле год се не открије било какав траг.

2.в. *оџићи неџраџом, без џраџа* („нестати, отићи и сл.”); *ни џраџа ни џласа* од кога, *залео му (јој и сл.) се џраџ*; *нема џа* (чега) *ниџђе ни од корова*;⁴³ *замеџнуџи* коме чему *џраџ (џраџове)*.

Свесно и тајно напуштање каквог места осликава фразема: *замесџи (замеџнуџи, заџџџи) џраџ (џраџове)*, тј. прикрити кретање (односно ново место боравка), сакрити се (MFR). Изрази *заџџџи џраџ* и *иџчуџаџи* што у *корену* имају значење „учинити да тко или што сасвим нестане, ишчезне, па чак и да се искорени” (MFR).

3.2.4. Другој групи можемо прикључити фраземе (из најдаље периферије поља нестанка) којима се фокусира сам чин наглог, изненадног бекства, што би се могло интерпретирати овако: *наџусџиџи месџо џрком, изџубиџи се наџло, одједном* (2.г).⁴⁴

Глагол *несџаџи* у жаргону српског језика, иначе, има значење „нагло побећи, изненада отићи, ишчезнути” (РЖ). Таква слика се преноси и фраземама забележеним у Матешићевом Речнику:

2.г. *несџаџи као вјеџар, одјуриџи као вјеџар, оџрчаџи (одјуриџи) /као/ без дуџе; оџрчаџи као без џлаве; џобећи као оџарен; маџи се коме с оџију* („отићи, побјећи од кога”), *ухваџиџи маџлу* и др.

Несумњиво је да концепт *бексџва* са неког места подразумева и нестанак лица из видокруга перципијента. За глагол *џобећи* у Речнику жаргона (Андрић 2005) дају се као синонимичне речи и изрази: *збрисаџи, здимиџи, исџариџи, одмаџлиџи, џрнуџи* ... као и израз: *ухваџиџи маџлу* (који у РМС носи стилистичку ознаку *фам.* и објашњава се лексемама *џобећи* и *несџаџи*). Жаргонским изразима припадају и следећи: *ухваџиџи ласџин реџ, ухваџиџи маду, ухваџиџи брис, хваџаџи џиџуру, ухваџиџи џиџрафџу, оџићи у Тунџузију* итд.

3.3. Коначно, нестанак се може конципирати и 3) као губитак каквог обељеја, способности, наде, оптимизма и сл., у крајњој линији и као нечија пропаст, што би се могло парафразирати овако: „не бити више то, одједном променити какво психофизиолошко стање, ослабити”, нпр.: *џонесџало му даха, снаџе, џола џа несџа, изџубиџи џло џод ноџама, изџубиџи џлас, изџубиџи аџеџиџи, заџле су му све звезде, оџџеваџи џесму* („не бити више способан / ваљан за што; пропасти”, MFR).

Често се глаголи *несџаџи* и *изџубиџи* у српском језичком стандарду остварују у колокацијама⁴⁵ с апстрактним именицама типа *љубав, нада, сџџрџљење, разумевање, џоверење, џоџџовање, воља, жеља*, а затим с именицама *слобода, слоџа, џријаџељсџво* и др.⁴⁶

⁴³ У антонимичном односу с овим изразом стоји израз: *има чеџа као корова*.

⁴⁴ Придев *невидован* има и значење: изненадан, невидљив (РМС).

⁴⁵ Посебно је питање утврђивање лексичкосемантичке колокабилности ових глагола с одговарајућим апстрактним именицама, што није предмет овог рада. На релевантну англистичку лит. о колокацијама уопште упућује Твртко Прћић (Prćić 1997: 114–131).

⁴⁶ Глагол *несџаџи* уз овакве именице у генитиву гради тзв. егзистенцијалне реченице српског језика као нпр.: *Несџало је слободе, слоџе и џубави*.

4. **ЗАКЉУЧЦИ.** Истраживање је показало да су у фразеологији српског језика којом је фокусиран *нестанак* уткани неки религијско-симболички и когнитивно-психолошки концепти и да је присутан антропоцентризам. Будући да се *нестанак* човека повезује најпре са концептом смрти, а затим и са нечијим физичким одласком из видног поља перципијента, фразеолошки изрази су погодно језичко средство да то представе, и то најчешће као *пројекцију усмереног, финијивног кретања (увиђања) кроз просјор*, односно *пресељења из једног познатог, конкретнијег просјора у други, непознати, имагинарни свет* (онострани, далеки, бели свет, неповрат, бестрагију, недођију и сл.). Да је то кретање аблативно-адлативно конципирано, откривају глаголске компоненте израза (*ошћити*) и њихова граматичка структура. Падежне конструкције циљног типа у саставу фразема (као нпр. акузатив с предлозима *у, на, под*, старији датив без предлога као нпр. *ошћити Богу на истину*) упућују на крајње одредиште, а на почетак удаљавања и напуштања претходног боравишта – аблативни генитив (*са овог света, са очију*), док су у њихов фразеолошко-асоцијативни потенцијал уграђена веровања у неки други живот, на неком другом месту. Тако се у фразеологији српског језика (а сигурно и многих других језика) огледа немирење човека са смрћу или нестанком неке блиске особе: ти концепти су представљени првенствено динамички.

У темпорално-модалним релацијама, фраземама је дата слика путовања као одласка *заувек, за свагда, у вечност, без повратка, без враћа и гласа*, док сам тренутак нестанка изласком из нечијег видокруга детерминише *неочекиваност, изненадност, наглост* (такве одредбе обично су наведене у семантичким дефиницијама самих фразема).

Нестанак некога у људској спознаји несумњиво изазива различите представе, он је у великој мери мистификован, тајновит, недокучив, непрозиран, може бити природан, насилан, стихијски, мистериозан, а при том може изазвати веома снажне емоције код перципијента као доживљавача, па се о њему говори више индиректно него директно. Отуд толико фразема у српском језику које еуфемистички, сликовито и симболички представљају моменат смрти или нечије пропасти, доводећи га у везу са кретањем у други свет, са пропадањем у земљу, у таму, ноћ, затим са природним појавама и стихијама као што су вода, море, ветар, дим, ватра, магла, залазак сунца итд. Знатно ређе је осликан нестанак каквог предмета (јер такав губитак не погађа у већој мери онога који то примећује).

Нестанак бића ипак је у основи медијално конципирана појава (и са хришћанско теолошког, и са спознајног аспекта): с једне стране, као *промена једног стања* (физичког, физиолошког, психофизиолошког) у *друго*, односно претварања једне материје у другу или једног облика живота у други или, с друге стране, као *визуелно-когнијивни доживљај губитка* онога што је било ту, што је егзистирало уз нас, у нашем перцептивном пољу (а сада га нема више).⁴⁷ Такав концепт да је *нешто само од себе нестало, да се изгубило само собом*, да је престало да постоји у визуелно-спознајном пољу самих перципијената, у српском стандардном језику, као и у његовом жаргону и

⁴⁷ Семантички описи глагола *нестати* из РСАНУ то и потврђују.

колоквијалном изражавању, покривају не само фраземе већ и далеко већи број глагола свршеног вида и медијалног типа (*умрејџи, замрејџи, обамрејџи, изгинујџи, преминујџи, издахнујџи, ишчезнујџи, ишчилијџи*,⁴⁸ *изгубијџи се, заштуријџи се, заместијџи се, заштријџи се, ишпаријџи, пошонујџи, искојнејџи, извейтријџи, зађи, угасијџи се, згаснујџи, усахнујџи, изгорјџи, змађлијџи, завршијџи, окончајџи, пројасијџи, обесијџи се* и др.) од којих се многи могу повезати са човеком, било у свом основном, било у пренесеном или фигуративном значењу.

ИЗВОРИ И ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Гудурић, Снежана, Драгана Дробњак. Фраземи из семантичког поља ‘смрт’ у француском и српском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIV/2 (2011): 237–247.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2010.
- КОЊИК, Ивана. *Семантичко-деривациона анализа глагола егзистенције у савременом српском језику*. Докторска теза одбрањена на Филозофском факултету у Новом Саду, мај 2010.
- КП – Александар Костић. *Когнитивна психологија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006.
- МАРКОВИЋ, Жељко. *О различитим припадњима семантичком опису глагола визуелне перцепције*. Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XXXI (2006): 191–206.
- МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, Драгана. *Фразеолошке глаголско-именичке синџајме у савременом српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета, 1987.
- МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, Драгана. *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије – Чигоја штампа, 2008.
- НИЧЕВА, Мира. *Фразеологичен речник на българския език*. София: Хермес, 2002.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе. *Мали српски фразеолошки речник*. Београд: Алма, 2007.
- ПОПОВА, З. Д., И. А. СТЕРНИН. *Очерки по когнитивной лингвистике*. Воронеж: Истоки, 2001.
- ПР – Крстић, Драган. *Психолошки речник*. Београд: Савремена администрација, 1996³.
- РЖ – Андрић, Драгослав. *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи и израза*. Београд: Zepher Book World, 2005.
- РМС – *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI, Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.
- РСАНУ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, I–. Београд: САНУ, 1959–.
- Ружић, Владислава. Тематско–семантичко поље: *однос човека према раду* (радан, вредан: нерадан, лењ). Милорад Радовановић, Предраг Пипер (ур.). *Семантичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2008, 301–317.
- Ружић, Владислава. Међуљудски односи на фразеолошкој лествици српског језика. *Научни саставанак слависти у Вукове дане* 39/1 (2010): 387–404.
- Ружић, Владислава. Фразеолошке јединице са компонентама *вода* и *вајра*. Владислава Ружић, Слободан Павловић (ур.). *Зборник у част Гордана Вуковић. Лексикологија – ономајка – синџака*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду: 2011: 109–123.
- СМ – *Словенска митологија. Енциклопедијски речник* (ред. Светлана М. Толстој, Љубинко Раденковић). Београд: Zepher Book World, 2001.
- Телија, Вероника Николаевна. *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Москва: Школа „Языки русской культуры”, 1996.
- ФИЛЛМОР, Чарлз. Фрейми и семантика понимания. *Новое в зарубежной лингвистике XXIII* (1988): 52–92.

⁴⁸ Овај глагол се етимолошки доводи у везу с глаголом *шкљивити*, а значи: „изгинути, нестати” (в. Скок III: 400).

Фразеологический словарь русского языка (ред. А. И. Молотков и др.). Москва: Русский язык, 1978.

ЯРАНЦЕВ, Р. И. *Русская фразеология. Словарь – справочник*. Москва: Русский язык, 1997.

*

BIDERMAN, Hans. *Rečnik simbola*. Beograd: Plato, 2004.

FINK ARSOVSKI, Željka i dr. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb: Knjigra, 2006.

IVANETIĆ, Nada. More u frazeologiji. *Fluminensia* 14/1 (2002): 67–84.

KLJAIĆ, Jasenka. *Hrvatskosrpsko-njemački frazeološki rječnik*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1988.

KOVAČEVIĆ, Živorad. *Srpsko-engleski frazeološki rječnik*. Beograd: Filip Višnjić, 2002.

LALEVIĆ, Miodrag. *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskoga jezika*. Beograd: Leksikografski zavod – Sveznanje, 1974.

MARIĆ, Svetislav. *Filozofski rečnik*. Beograd: Dereta, 2004.

MENAC, Antica, Željka FINK-ARSOVSKI. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak 2003.

MFR – Josip Matešić. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1982.

MRAZOVIĆ, Pavica, Ružica PRIMORAC. *Nemačko–srpskohrvatski frazeološki rečnik*, I–II. Beograd: Narodna knjiga, 1981.

OPAŠIĆ, Maja, Maja GREGORVIĆ. Smrt u hrvatskoj frazeologiji. *Croatica et Slavica Iadertina* II (2010): 55–72.

PRČIĆ, Tvrtko. *Semantika i pragmatika reči*. Sremaski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1997.

RS – Jean Chevalier, Alain Gheerbrant. *Rječnik simbola. Mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Zagreb: Nakladni zavod MH, 1983.

Rusko–hrvatski ili srpski frazeološki rečnik (red. Tatjana Korać, Antica Menac i dr.), I–II. Zagreb: Školska knjiga, 1979.

SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: JAZU, 1971–1974.

SKORUPKA, Stanisław. *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, A–P, R–Ż. Warszawa: Wiedza Powszechna, 2002.

Vladislava Ružić

THE CONCEPT OF DISSAPEARANCE DEPICTED BY PHRASES IN THE SERBIAN LANGUAGE

S u m m a r y

This research has shown that the phraseology of the Serbian language can express the concept of human disappearance (*otići na onaj svet / u bestragiju / u nedodiju / sa oka*). It reflects, above all, the Christian theological teachings about death and the cognitive-psychological experience of one's disappearance, leaving the field of the percipient. The moment of the disappearance of a person is usually associated with death and characterized by suddenness, mystery etc. Phraseological units usually depict natural death as a departure to another world in an indirect way, or as consciously, forcefully, and secretly abandoning a particular space.

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

vlaso@ptt.rs

Гордана Штрбац

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ С ЛЕКСЕМОМ *ГЛАВА* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

Фразеологизми с именицом *глава* у свом лексичком саставу, анализирани у овом раду, припадају широј скупини фразеолошких обрта у којима је једна од компонената из групе соматизама. Они су, на основу значења, повезани у шире или уже тематске скупине. Анализа показује да је највећи број фразеологизама с овом лексемом усмерен на самог човека квалификујући га с различитих аспеката, док се у знатно мањем броју ове јединице односе на предмете или појаве уопште. Њихова разноврсна семантика у основи прати семантичку реализацију лексеме *глава*, која испољава изразиту вишезначност.

Кључне речи: фразеологија, соматизми, значење, српски језик, *глава*.

Phraseological units with the lexeme *glava* 'head' that were analyzed in this paper belong to a larger group of phraseological units with one component from the groups of somatisms. On the basis of their meaning, they are connected in wider or narrower thematic clusters. The analysis indicates that the largest number of phraseological units with this lexeme is directed at the human being qualifying it from different aspects, whereas a significantly smaller number of these units refers to objects or phenomena. Their diverse semantics basically follows the semantic realization of the lexeme *glava*, which is very polysemous.

Key words: phraseology, somatisms, meaning, Serbian, *glava*.

1. Као посебан тип језичких јединица фразеологизми¹ испољавају особености на плану граматичке структуре, лексичког састава, значења и употребе, при чему се сваки од ових аспеката може појединачно осветлити. Усредсређивање на лексичке компоненте фразеолошких обрта открива не само продуктивност појединих лексема у погледу формирања тих обрта већ и начин њиховог настанка, тј. мотивисаност одговарајућим нефразеолошким лексичким спојевима, те начин концептуализације одређених фразеолошких значења.

1.1. За ову прилику одабрани су фразеологизми у чијем се лексичком саставу налази именица *глава*, при чему они припадају широј скупини фразеолошких обрта у којима је једна од саставница из групе соматизама.² Фразеологизми, ексцерпирани из *Фразеолошког рјечника хрватског или*

* Истраживање је рађено у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (бр. 178004), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ У раду ће се, као што је уобичајено у фразеологији, употребљавати термини: фразеологизам, фразеолошка јединица, фразеолошки обрт (Тељиа 1966: 8–9; Мршевић-Радовић 1987: 11).

² Називи за делове људског тела чине једну од најважнијих тематских скупова лексема. Они „припадају категорији која је најмање подложна променама. Генетске везе између сродних језика на лексичком плану доказују се првенствено на основу етимолошке анализе управо ове групе речи” (Михалловић 1970: 7). О значају ове тематске скупине речи сведочи и то

српског језика Ј. Матешиха (МАТЕШИЋ 1982), *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ (РСАНУ) и *Речника српскохрватског књижевног језика* Матице српске (РМС), анализирани су с обзиром на значење и тако подељени у уже и шире семантичке групе. Циљ је да се представљањем изразите продуктивности овог соматизма у формирању фразеолошких обрта и широког спектра различитих семантичких категорија које се њима могу обележити потврди несумњива веза између семантичко-derivационог и појмовно-асоцијативног потенцијала лексема и фразеологије односно њихова уграђеност у фразеолошки систем српског језика.

2. Прикупљена грађа, у коју је ушло око триста фразеолошких јединица са лексемом *глава* као интегралном компонентом,³ сведочи о важности датог соматизма за структурирање фразеологизама.⁴ Као проста реч прасловенског порекла (СКОК 1971–1974) која се односи на човека лексема *глава* улази у тзв. основни лексички фонд (ДРАГИЋЕВИЋ 2007: 130) испољавајући изразит деривациони потенцијал⁵ и веома развијену полисемију. У РСАНУ полисемантичка структура ове лексеме представљена је у деветнаест тачака на основу којих се издвајају следеће референтне вредности: 1. део тела; 2. страна металног новца; 3. памет, интелигенција; мисли, свест, сећање; 4. живот; 5. особа, личност, појединац; 6. јединка (животиња); 7. главни град; 8. врх, вршак на горњем делу нечега; 9. заобљени проширени, задебљали крај или део предмета; 10. количина материје којој је дат лоптаст, купаст или ваљкаст облик; 11. извор, извориште воде; 12. водени резервоар; 13. један од прилазних делова каквог објекта; 14. почетак неког низа, поворке; 15. одељак књиге.⁶ Прагматичка анализа соматизама спроведена на основу психо-

што су соматизми у знатној мери заступљени и у Вуковом *Рјечнику* из 1852. године (КАШИЋ 1990).

³ Иако је у изворима пронађено више устаљених спојева, нису сви узети у обзир јер се њихов статус као фразеолошке јединице може довести у питање. Из анализе је искључен знатан број примера који се могу третирали као учестали, уобичајени спојеви речи или везане колокације чији чланови чувају своја самостална лексичка значења, што потврђују њихове лексикографске обраде: *бела глава*, *бистра* (*мудра*, *паметна*) *глава*, *учена глава*, *чистиша глава*, *мушка глава*, *женска глава*, *мртва глава*, *крунисана* (*окружена*) *глава*, *глава куће*, *глава је у њишању*, *муши се* (*замуши се*) *у глави*, *вриши се* коме *у глави*, (*рачунаши*) *у глави*. Такође су изостављени примери који су у неком од речника оквалификовани као застарели, фамилијарни, вулгарни: *до мртве главе*, *доћи коме до мртве главе*, *иасиши на главу*, *доћи из дујетиша у главу*, односно они spojeви који се могу сматрати терминолошким: *цела глава*, *йореска глава*, *даначка глава*, *резашу главу* (*виноград*, *лозу*), *врайче главе*.

⁴ Истраживање Л. Раздубудко (2003) потврђује да међу соматизмима у српском језику лексема *глава* предњачи у погледу учесталости појављивања у фразеологизмима.

⁵ Семантичко-derivациона анализа показује да лексема *глава* има више од 300 деривата: 34 првостепена, 29 другостепених, 5 трећестепених деривата добијених суфиксацијом; 24 првостепена, 19 другостепених и 6 трећестепених префиксалних твореница; 1 трећестепена префиксирана префиксална твореница; 41 првостепена и 10 другостепених префиксално-суфиксалних твореница; 3 другостепене, 4 трећестепене и 2 четворостепене префиксирани префиксално-суфиксалне творенице; 66 првостепених, 79 другостепених и 3 трећестепене слојенице; 1 другостепена и 3 трећестепене префиксирани слојенице (СДР: 114).

⁶ Изостављена су значења оквалификована у овом речнику као фигуративна ('цвет; цваст биљке; крошња дрвета'), покрајинска ('убиство у крвној освети; казна'; 'јака ракија која при печењу прво истече из казана'; 'главница'), застарела ('пореска глава'; 'виша организациона

лингвистичког теста асоцијација показује да се лексема *глава* налази на петом месту према броју асоцијација у којима се јавља, при чему је број слободних спојева речи готово изједначен с бројем фразеологизама (РАЗДОБУДКО 2003: 103).⁷

Иако фразеологизми с наведеним соматизмом испољавају изразиту семантичку разуђеност, највећи број њих односи се на човека као изграђену личност – носиоца карактерних, моралних и интелектуалних особина, на човека као биће способно да мисли и осећа, али и као друштвену јединку са изграђеним односом и ставом према сопственом окружењу. Дакле, с обзиром на вид стварности на који се односе, могу се разликовати две групе: 1. фразеологизми усмерени на човека и сегменте стварности који су у непосредној вези с њим и његовом егзистенцијом и 2. сви други фразеологизми, којима се квалификују и остале појаве.

2.1. Као што је речено, најбројнији су фразеолошки обрти у чијем је центру човек и који на најразличитије начине одсликавају све видове његовог постојања. У зависности од аспекта с којег се човек сагледава, разликује се неколико скупина фразеологизама.

2.1.1. Најпре издвајамо групу фразеологизама који су у функцији карактеризације човека, тј. описа његових физичких и психичких особина.

Незнатан је број фразеолошких обрта који упућују на физичка својства као што су:

- ћелавост: *бос њо глави*;
- низак раст: *моћи се коме најесџи џаране с главе*;
- идентичност или велику сличност с другим: *глава одсечена*.

Већи број обрта описује различите, најчешће негативне, карактерне и моралне особине какве су:

- тврдоглавост, упорност, непопустљивост, задртост: *биџи своје главе, биџи џврде главе, џврда глава, човек дренаве главе, дебела глава, имаџи џврду главу као коч, уџуџи (забиџи, уџалиџи, заџалиџи) себи шта у главу*;⁸
- својеглаво, хировитост: *имаџи муве (муџице) у глави, имаџи своју главу*;

- фанатичност: *уџјана (уџрејана, уџаљена) глава*;
- поводљивост: *мислиџи џуђом главом*;
- охолост, гордост, уображеност: *ударила коме власџи (слава) у главу, ди-зайџи (диџи, џодиџи) главу, држайџи високо главу*;
- хладнокрвност, промишљеност: *имаџи (задржайџи) хладну главу*;
- склоност ка сплеткарењу: *завадио би два ока у глави*;

јединица, руководећи орган'; 'задебљање на биљци'; 'страна рибарске мреже'; 'мера за земљиште величине јутра'), терминолошка ('истурени део веће војне јединице'; 'насловни стални текст листа'; 'део цркве романског стила'; 'украсна биљка').

⁷ Занимљив је и податак да се у загонеткама из Вукове збирке и антропонимији и топонимији с анатомском лексиком највећи број примера, у односу на интегрално људско тело, односи на делове човечје главе (Михаловић 1970: 13–14). Иначе, према симболичком тумачењу, глава је „симбол снаге активног принципа који укључује надмоћ у управљању, наређивању и просвјетљавању. Глава је и симбол објаве духа, у односу према тијелу које је и објава материје” (CHEVALIER – GHEERBRANT 1983: 164).

⁸ Многи фразеологизми су полисемични тако да ће се сретати у више различитих група.

– препреденост: *не дајџи се ухвајџијџи ни за ѓлаву ни за реј, имајџи очи у ѓлави*;

– нечиста прошлост: *имајџи џуџџера на ѓлави*.

Највише је фразеологизама којима се реферише о интелектуалним својствима и способностима, као привременим или трајним карактеристикама појединца. То су:

– умна ограниченост, глупост: *дрвена (дубова, храсџова, букова) ѓлава, имајџи џврду ѓлаву, џврда ѓлава, џилећа ѓлава, имајџи ѓлаву за чејџири ноѓе, имајџи џиџвару у ѓлави, немајџи мозѓа у ѓлави*;

– лудост, шашавост: *ђава је уџао коме у ѓлаву, добијџи врећом џо ѓлави, доџле (удариле) коме лујџе у ѓлаву, фали (недосџаје) коме (једна, џокоја, џпрећа) даска у ѓлави, мањка (недосџаје, фали) коме једна дуѓа у ѓлави, немајџи (једне, џпреће, чејџврџе, све) даске у ѓлави, имајџи бубиџе (бубу, бубе) у ѓлави, имајџи даску (џревиџе) у ѓлави, изѓорейџи џо ѓлави, немајџи све џрафове у ѓлави, озејсџи (озебао) џо ѓлави, ударен обојком (мокром чарајом) џо ѓлави, џенујџи ѓлавом*;

– незнање: *имајџи сламу у ѓлави, џразна (џујџа) ѓлава*;

– памет, интелигенција, разум: *свейџлосџ у ѓлави, имајџи бисџру (добру) ѓлаву, имајџи (мало виџе) у ѓлави, имајџи мозѓа у ѓлави, имајџи соли у ѓлави, не бијџи без соли у ѓлави, јак у ѓлави, лако иде коме у ѓлаву, момак оџворене ѓлаве, није џао на ѓлаву, оџворена ѓлава*.

2.1.2. Засебну групу чине фразеологизми којима се описује емоционална сфера човековог постојања. Њима се упућује на различита душевна стања, расположења и осећања, која су углавном негативно обојена. То су:

– забринутост: *боли (заболи) кога ѓлава, ломијџи (себи) ѓлаву, џочешајџи се џо ѓлави, џуѓа коме ѓлава, џуџи се коме ѓлава (у ѓлави), врџи се коме кајџа око ѓлаве*;

– узрујаност, узнемиреност, раздражљивост: *иде (јурне, удари) коме крв у ѓлаву*;

– страх: *диѓе се (јеѓи се) коме коса на ѓлави*;

– запрепашћеност: *окренуо се (заврџео се) свейџ коме око ѓлаве*;

– срамежљивост: *увлачијџи (увуђи) ѓлаву (у рамена)*;

– покуњеност, снуженост: *обесијџи (оборијџи) ѓлаву*;

– очајање: *хвајџајџи се (ухвајџијџи се) за ѓлаву*;

– кајање: *џосијџајџи (џосујџи) ѓлаву џейелом, џосијџајџи се (џосујџи се) џрахом џо ѓлави,⁹ џуѓајџи ѓлаву о зид, џуђи се џо ѓлави, ударајџи (ударијџи, лујџајџи, лујџијџи) ѓлавом о (у) зид (о дувар);¹⁰*

– заљубљеност: *заљубијџи се (бијџи заљубљен) џреко ѓлаве*.

У истој су групи фразеологизми с каузативном компонентом у свом семантичком садржају којима се описује својеврсно иницирање какве емоције или расположења у човеку. Та стања могу настати као резултат свесног предузимања одређених активности, тј. намерног деловања једног човека

⁹ Овај фразеологизам може још имати значење ‘преда(ва)ти се великој жалости због какве несреће’.

¹⁰ Наведени фразеологизам може се још реализовати и у значењу ‘силом настојати постићи оно што је немогуће’.

на другог, или непланирано тако што се у улози каузатора јављају неживи појмови, појаве, догађаји, околности, које самим својим присуством иницирају одређене емоције. Дакле, то су мање скупине фразеологизама обједињене заједничком архисемом 'изаз(и)вати какво емоционално стање' односно '(у)чинити да се ко нађе у каквом емоционалном стању':

– 'изазвати немир, неспокојство, пробудити сумњу':¹¹ *бацџији (сџавиџи, уденуџи)* коме *бубу у главу, бациџи (џусџиџи)* коме *црва у главу*;

– 'досадити/досађивати; поста(ја)ти несносан, тежак': *биџи* коме *на глави*,¹² *биџи (доџи, џоџи се)* коме *наврх (доврх, врх) главе, ходаџи (иџраџи, скакаџи)* коме *џо глави, нараџи* коме *џреко главе, џеџаџи се (џоџи се)* коме *на главу (наврх главе), сеџи* коме *дуван на глави, сесџи* коме *на главу, висџи (сџајаџи)* коме *над главом (изнад главе), џроби (ја)џи* коме *главу, џуџи* коме *лук на глави, врџаџи* коме *џрње џо глави*,¹³

– 'задавати бриге': *џуџи* кога *џо глави, џре (џрло) ми (џи) о главу*;

– 'умирити, стишати': *сабиџи (саџераџи)* коме *роџове у главу*.

2.1.3. Једном групом фразеолошких обрта указује се на различите аспекте менталне сфере човекове егзистенције. Њима се описују стања свести као што су збуњеност, изгубљеност (*биџи без главе, џубиџи [изџубиџи] главу, немаџи главе*) или занесеност (*биџи с главом у облацима, а ноџама на земљи*), односно иницирање таквих стања (*заврџеџи* коме *главу [главом]*, *смесџи [смуџиџи]* коме *главу*). Међутим, у највећем броју случајева ови фразеологизми описују разноврсне когнитивне процесе:

– немогућност разумевања, прихватања чињеница: *не иде* коме у главу, *џеџко иде* коме у главу, *не моџи ухваџиџи* чему ни *реџа* ни *главе*, *не знаџи* *где је* чему *глава а где реџ*, *не моџи ухваџиџи* кога ни *за главу* ни *за реџ*;

– изненадну појаву какве мисли, идеје: *доџи (дунуџи, сунуџи, удариџи, луџиџи, џасџи)* коме у главу, *сунуџи* коме *кроз главу, џраснуџи у главу, цви-нуџи* коме у главу, *џроџи (џрелазџи, џрелетџи)* кроз главу (*главом*), *сине (севне)* коме *главом (кроз главу, у глави)*,¹⁴

– памћење: *дрџаџи (имаџи)* кога, што у глави;

– обнављање у сећању: *џреџи (џрелазџи)* у глави;

– заборављање: *исџасџи* коме *из главе, изаџи (излазиџи, избиџи, изби-јаџи)* из *главе, избациџи (избиџи, избрисаџи, исџераџи)* кога, шта *из главе*;

– интензивно размишљање у изналажењу решења: *коџаџи (коџкаџи) џо (у) глави, муџкаџи (муџнуџи, дрмнуџи) главом, џребираџи у глави, џремеџа-џи (џреџураџи)* шта *џо (у) глави (џреко главе), разбијаџи (луџаџи себи) главу, џраџиџи џо (својој) глави, џрџаџи (џрџи) главу, узџи џамеџ у главу*;

¹¹ Значења фразеологизама давана су према речницима, али су она у незнатној мери модификована и прилагођена потребама истраживања.

¹² Овај фразеологизам може још значити 'бити коме на терету, на бризи'.

¹³ У последња два примера 'изазивање досаде' у другом актеру постиже се понављањем одређене радње, тј. понављањем питања, молби, захтева, прекора и сл.

¹⁴ Неким примерима из наведене скупине може се оспорити статус фразеологизма будући да постоји могућност да се њихове компоненте посматрају и као самосталне лексичке јединице које реализују неко од својих значења. Детаљније о томе в. у: Мршевић-Радовић 1987: 88–92. Слично се понашају и спојевци: *мисао џроџури (кресне, сину) кроз главу, муну* коме *мисао главом*.

– заокупљеност мислима или каквом идејом: *џуна је коме ѓлава, имаџи црва у ѓлави, уђе (дође) коме буба у ѓлаву, уџувџи (уврџеџи себи) у ѓлаву, врџеџи се (врзмаџи се, моџаџи се, иџи) коме џо ѓлави, уврџеџи се (заврџеџи се) коме у ѓлаву, не иџи (не излазиџи) коме из ѓлаве;*

– добро познавање кога или чега: *џозна(ва)џи кога, што у ѓлаву.*

2.1.4. Фразеологизми с лексемом *ѓлава* у ограниченом броју примера реферишу о психофизиолошким стањима као што су главобоља, мамурлук (*ѓлава је коме као буре, ѓлава је коме џеџка*), пијанство (*имаџи [мало више] у ѓлави, ударила кога ведрица у ѓлаву*)¹⁵ или губитак свести (*мрачи се коме у ѓлави*).¹⁶

2.1.5. Као посебна скупина могу се разматрати фразеологизми с прилошком вредношћу усмерени на субјекат, којима се квалификује појединац у тренутку обављања глаголске радње.¹⁷ То су падежне и предлошко-падежне конструкције које у целини имају квалификативну функцију (нпр. *џоѓнуџе ѓлаве*), односно компонентни фразеологизми глаголско-именичке структуре код којих је носилац квалификативног значења друга саставница, тј. именичка компонента у неком падежу или као део предлошко-падежне односно друге шире конструкције (нпр. *ходаџи [иџи, луџаџи] као без ѓлаве*). Овим се фразеолошким обртима указује на одређено својство субјекатског појма (карактерну црту, осећање, стање свести и сл.) које долази до изражаја у тренутку обављања радње и има своју спољашњу манифестацију јер се одражава на његов изглед, понашање и сл. Њима се, дакле, упућује на:

– постиђеност, посрамљеност; тугу, незадовољство: *џоѓнуџе ѓлаве, џокуње ѓлаве;*

– смушеност, сметеност, непромишљеност: *без ѓлаве, радиџи без ѓлаве, ходаџи (луџаџи) као без ѓлаве, иџи (џоџи, леџеџи, џолеџеџи, ходаџи, радиџи) као мува без ѓлаве;*

– збуњеност, изbezумљеност, уплашеност: *бежаџи (јуриџи, јурнуџи, џирчаџи, оџирчаџи, иџи) без ѓлаве (као без ѓлаве), бежаџи (џобеџи, јуриџи, уџеџи) ѓлавом без обзира;*

– самосталност, самовољност у обављању активности: *ѓовориџи (сликаџи) из ѓлаве, чиниџи што на своју ѓлаву, чиниџи (радиџи, урадиџи) из своје ѓлаве,¹⁸ мислиџи (размиџљаџи) својом ѓлавом, (радиџи, одлучиваџи) џо својој ѓлави, живеџи џо власиџиџој (својој) ѓлави, реџи из своје ѓлаве;*

– презривост, охолост, гордост: *мериџи (измериџи, џромериџи, омериџи) кога од ѓлаве до џеџе, уздиѓнуџе ѓлаве;*

– безобзирност: *радиџи (чиниџи) што џреко чије ѓлаве;*

– пажљивост: *мериџи (измериџи, омериџи) кога од џода до ѓлаве;*

– несамосталност: *из (нечије) ѓлаве.*

2.1.6. Фразеологизмима с лексемом *ѓлава* човек се описује и као активно биће, тј. биће способно за обављање различитих врста радњи односно за

¹⁵ Овај фразем може имати и значење ‘бити паметан’.

¹⁶ Јавља се и у значењу ‘не расуђивати јасно’.

¹⁷ Овде се ради о посредном типу детерминације начина вршења радње, и то преко субјекатског појма, који је М. Ивић (1995) уочила код прилога.

¹⁸ Наведени пример може имати и значење ‘чинити шта по сећању, напамет’.

деловање којим би био постигнут какав циљ. Њима се, дакле, обележавају разне активности својствене човеку:

– кретање: *донећи главу кући* ‘срећно се повратити’, *оћићи (побећи) (с) главом преко свећа* (у *свећ*, *по свећу*) ‘отићи у непознато, врло далеко; побећи у свет, одлутати, отумарати у далеке земље; кренути у неизвесност’, *узети гору (шуму, њанину, свећ) на главу* ‘побећи, одлутати у гору; спасти се под заштитом шуме’, *помолићи (помаљати) главу* ‘показати се, показивати се, изаћи, излазити напоље’;

– говорење: *викаћи (викнути) из све главе* ‘викати, викнути што се може гласније’, *викаћи (викнути, зајевати) колико (цићо)* кога глава доноси ‘гласно, што може бити гласније викати, викнути’;

– реакције на спољашње околности: *климаћи главом* ‘одобравати, потврђивати; чудити се, негодовати’, *да(ва)ћи главу* ‘чврсто јамчити; бити уверен, осведочен и сигуран у нешто’;

– (често узалудна) настојања човека да постигне одређени циљ: *дубићи на глави* ‘чинити све што се може, чинити и оно што је немогуће’, *ићи главом кроз зид* ‘настојати постићи што је немогуће; узалудно се напрезати’, *пошћавићи се (сћавићи се, посадићи се, окренући се) на главу* ‘чинити све што се може, чинити и оно што је немогуће’, *пробијати главом зид* ‘покушавати, настојати постићи нешто немогуће’, *(хтећи) главом кроза зид (о зид)* ‘силом, на силу хтећи постићи што’, *ударићи (ударати, лупићи, лупати) главом о (у) зид (о дувар)* ‘силом настојати постићи оно што је немогуће’;

– предузимање какве акције: *погодићи (погађати, ударићи, ударати) ексер у главу* ‘поставити, постављати нешто на право место, деловати успешно, како ваља’, *пошћавићи (пошћављати, окренући) шта на главу* ‘наопакко, погрешно поставити, постављати, урадити, протумачити, схватити’, *преврнути шта на главу* ‘чинити наред, нешто наопакко, испревртати’, *сћавићи (све) на главу* ‘поставити наопакко, преиначити, искривити, окренути’, *дићи (дизати) шта на главу* ‘узбунити, узнемирити, (на)правити велики наред, буку’, *узети посао за главу* ‘својски се прихватити посла’;¹⁹

– постизање успеха уз велико залагање: *(на)пирљати главу* ‘стицати, стећи знање трудом’.

2.1.7. Као активно биће човек делује на бројним пољима, доспевајући при том у различите ситуације и положаје. Ако се има у виду шири контекст у којем се одвија човекова egzистенција, пре свега различите животне околности и ситуације кроз које пролази, могуће је издвојити неколико мањих skupина фразеологизама. Њима се описује човеков положај с обзиром на:

– материјалне околности: *бићи дужан косом на глави, имати више дугова него косе на глави, задужити се преко главе*;

– оптерећеност послом, бригаама и сл.: *не (моћи) дизаћи (дићи) главе (главу) (од посла, с посла), имати посла преко главе, напирјати (себи) на главу, не знаћи ни где је (своји) коме глава, имати на глави сво чуда, пасићи (падати, сручити се, сурвати се, свалићи се) коме на главу*;

¹⁹ Овој би се skupини могли прикључити и фразеологизми *окренући се (преврнути се, пошћавићи се, посадићи се) на главу* ‘изменити се посве, из основа, потпуно се изменити’, али се они не морају нужно односити на човека.

– претрпљене nelaгодности: *лудийи (ударийи, ипреснуийи) ѓлавоm о зид, иреиурийи (иребацийи, иревалии, иреврнуийи, иремейнуийи) иреко ѓлаве, биийи коме о ѓлаву, биийи (сйайи) коме за ѓлаву, лудийе кога ио ѓлави, разбиийи се (разбијайи се, биийи се, обијайи се, лудийи се, олујайи се) коме о ѓлаву;*

– повољне околности: *(ни) длака с ѓлаве не фали (не иолеийи, не иадне), ни длаку с ѓлаве не изѓубиийи, није коме иала (сйала) ни влас с ѓлаве, олакшайи ѓлаву, осийайи чийаве ѓлаве, склониийи (заклониийи) ѓлаву.*

Знатним бројем фразеолошких обрта у чијем је саставу лексема *ѓлава* описује се положај у којем је угрожена човекова егзистенција односно у којем је човеков живот доведен у питање. Њима се указује на то:

– да се човек налази у смртној опасности: *биийи некоме ири ѓлави (иrema ѓлави), ѓлава иѓра, ѓлава је (сйоји) коме на коцки, ѓлава је коме у ишорби, носийи ѓлаву у ишорби, ѓлава виси коме о коцу (о власи, о власу, на власи), ѓори колиба (кров, кућа) над ѓлавоm, мач виси коме над ѓлавоm, висийи (сйајайи, биийи) коме над ѓлавоm;*

– да се излаже великој опасности, тј. ризикује живот: *иѓрайи се (шалиийи се, нащалиийи се, иощалиийи се) ѓлавоm, излаѓайи ѓлаву, ризиковайи ѓлаву, коцкаийи се чијом ѓлавоm, мейайи (мейнуийи, сйављайи, сйавиийи) ѓлаву на коцку, мейайи (мейнуийи, бацийи, сйавиийи, сйављайи) ѓлаву у ишорбу, носийи (ионеийи) ѓлаву на ишазар, сйавиийи (сйављайи) ѓлаву на ишањ;*

– да умире, гине: *да(ва)ийи ѓлаву (с рамена), (из)ѓубиийи ѓлаву,²⁰ куцнула је коме моийика вище ѓлаве, оде (лейи, иолеийи) коме ѓлава (с рамена), иадају ѓлаве, илаийиийи ѓлавоm, иосејайи ѓлаву, сйајайи (кощийайи) ѓлаве;*

– да се спасава, извлачи из неповољне ситуације или остаје на сигурном: *чувайи (сачувайи) ѓлаву, ѓледаийи (наћи) ѓлави месйа, изнеийи ѓлаву на раменима, изнеийи (извући) живу (чийаву) ѓлаву, наћи ѓлави месйа, држайи ѓлаву иод кровом;*

– да наставља да живи: *носиийи ѓлаву на раменима, наносийи се ѓлаве.*

2.1.8. Семантички веома разуђену групу чине фразеологизми којима је у фокусу човек као друштвено биће, смештено у одговарајуће окружење. Они описују однос човека према другим људима, предметима, појавама, догађајима, који се манифестује на различите начине.

Тај однос, с једне стране, подразумева испољавање одређене емоције усмерене ка спољашњем свету, при чему то може бити:

– равнодушност, небрига, незаинтересованост: *бащ кога боли ѓлава, махайи (махнуийи, одмахивайи) ѓлавоm, не окреийайи (окренуийи, обрйайи, обрнуийи) ѓлаве (ѓлаву), окренуийи (окреийайи, одвраћайи) ѓлаву;*

– свесно занемаривање: *ѓурайи (ѓурнуийи, иурайи, сйавиийи, закойайи, зарониийи, завући, сакрийи, сакривайи) ѓлаву у иесак (као ној, иоуийи ноја);*

²⁰ Споран је статус синтагме *(из)ѓубиийи ѓлаву* у значењу ‘погинути’. Она се, с једне стране, може посматрати као везана колокација, тј. као спој у којем се остварује лексичко слагање са заданим семантичким детерминатором (Гортан-Премк 2004: 53–54), јер само уз ограничен број глагола *(из)ѓубиийи, браниийи, даийи, давайи, чувайи)* лексема *ѓлава* остварује своје секундарно значење ‘живот’. На другој страни, овој глаголско-именичкој синтагми приписује се статус фразеолошке јединице (Dragičević 2009). На исти начин понашају се и spoјеви *(са)чувайи ѓлаву, ризиковайи ѓлаву, сйавиийи ѓлаву на коцку, коцкаийи се ѓлавоm*.

– брига, заинтересованост, наклоност: *чиниџи* (*начиниџи*, *йравиџи*, *найравиџи*) коме *месџа на џлави*, *чуваџи* (*йазииџи*, *волеџи*) као око (очи) у *џлави*;

– покорност: *йриџибаџи* (*йриџнуџи*) *џлаву* пред ким, *саџнуџи* (*савиџи*, *йоџнуџи*) *џлаву* пред ким.

С друге стране, наведени однос може бити схваћен и као својеврсно деловање усмерено на друго лице, с различитим последицама. На дејство субјекта без икаквих промена објекатског актера, који је само пацијенс или онај ка којем је усмерена глаголска радња најчешће упућују фразеологизми с општим значењем радње говорења:

– ‘говорити, казивати некоме неугодну истину’: *џибаџи* *йо* чијој *џлави*;

– ‘приговорити, укорити, изгрдити’: *оџраџи* (*исџраџи*) коме *џлаву*;

– ‘осудити неког, изрећи о некоме суд на пречац’: *йреломиџи* (*сломиџи*) *џиџаџи* *над* чијом *џлавом*;

– ‘захтевати нечију смрт; захтевати нечију оставку’: *йражиџи* чију *џлаву*;

– ‘претити/запретити смрћу, убиством’: *йреџиџи* (*заџреџиџи*) у (за) *мриџу* *џлаву*;

– ‘сведочити, гарантовати, заузимати се за кога’: *јаџчиџи* (*својом*) *џлавом*;

– ‘грубо поступати, злостављати’: *йесайџи* коме *колџе на џлави*;

– ‘надгледати, контролисати, пазити’: *биџи* коме *над џлавом*.²¹

Свесно деловање субјекатског актера над објектским праћено модификацијом објекатског појма најчешће се остварује као физичко, с применом силе, односно као убеђивање или уверавање, тј. наметање какве идеје, мисли, става или пак одвраћање од каквих мисли, намере итд. Ови фразеологизми имају значење:

– ‘изударати’: *даџи* коме *йо џлави*,²²

– ‘убити, усмртити’: *доџи* коме *џлаве*, *йоџубиџи* коме *џлаву*, *лиџиџи* кога *џлаве*, *йојесџи* коме *џлаву*, *расџавиџи* (*оделиџи*) кога *џлавом*, *уџрабиџи* коме *џлаву*, *йројуриџи* (*йроџиџаџи*, *йросвираџи*) коме *куруџу* *кроз џлаву*, *скидаџи* (*скинуџи*) коме *џлаву*, *скраџиџи* (*йрикраџиџи*, *смаџиџи*) кога *за џлаву*,²³

– ‘уништити/уништавати, упропастити/упропаштавати’: *биџи* (*убиџи*, *уџуџи*, *доџуџи*) *уџуџи* кога, *шта у џлаву*;

– ‘припремати чију пропаст, погибију’: *иџи* коме *йреџа џлави*, *радиџи* (*сноваџи*, *мислиџи*) коме *о џлави*,²⁴

– ‘наметати/наметнути какву мисао, схватање, уверење’: *џрејаџи* коме *џлаву*, *меџнуџи* коме *у џлаву*, (*на*)*йуниџи* коме *џлаву*, (*на*)*йрџаџи* коме *џлаву*, *йриџаџи* коме *шта у џлаву*, *йуџаџи* коме *шта у џлаву*;

– ‘(на)учити’: *ули(ва)џи* коме *шта у џлаву*, *уџувџи* (*уџувџиваџи*) коме *шта у џлаву*;

²¹ Пасивну перспективу целе ситуације одражава фразеологизам *имаџи* кога *изнад џлаве* (*над*) *џлавом*.

²² Пасивно значење исказано је обртом *добџи(ја)џи* *йо џлави*.

²³ Антонимски однос с њима остварује фразеологизам *йоклониџи* коме *џлаву* у значењу ‘поштедети живот коме’.

²⁴ У овим примерима промене које трпи објекатски појам очекују се у будућности.

– ‘учинити да неко напусти какву мисао’: *избиџи* (*избрисаџи*, *извадиџи*) коме шта *из љаве*;

– ‘уверити у супротно’: *уџуџи* (*доџуџи*) кога у *љаву*;²⁵

– ‘опаметити, опамећивати, уразумити’: *даџи* коме *џо љави*,²⁶ *џераџи* (*исџераџи*) коме *бубице* (*муџице*) *из љаве*, *улиџи* *свеџло* у *љаву*, *уџераџи* коме *џамеџ* у *љаву*, *џамеџ* у *љаву*;

– ‘ослободити предрасуда’: *избиџи* коме *клинове из љаве*.²⁷

2.2. Фразеологизми који се не односе непосредно на човека могу се поделити у две мање скупине.

У једној су фразеолошки обрти с прилошком вредношћу којима се описују различити аспекти околсног оквира, и то:

– време: *биџи* некоме *џред љаву* (*џред љавом*) ‘пред смрт, пред пропаст, пред велику несрећу’, *док је* коме *на рамену љава* (*љаве*) ‘док ко живи, за живота’, *док* (*кад*) *моџика* (*лоџаџа*) *зазвони* (*звекне*, *куџне*) коме *над љавом* ‘за време умирања, сахране’, *кад лоџаџа* *зазвони над љавом*, *кад џукне будак виџе љаве* ‘кад дође смрт’, *џод седу* (*сџару*) *љаву* ‘под старост, у старе дане, као старац’;

– мера: *доџи до воље* и *љаве* ‘превише’, *џреко* (*виџе*) *љаве* ‘веома, много, превише, преко мере’, *од љаве до џеџе* (*до сџоџе*), *од џеџе до љаве*, *од џраве до љаве* ‘сав, потпуно, сасвим’;

– услов: (*ни*) *за* (*џод*) *живу љаву*, *џод живу љаву* ‘никако, нипошто, ни по коју цену’, *да* коме *љаву одсечеџ* ‘никако, нипошто, ни у ком случају’;²⁸

– начин: (*биџи*) *живеџи* као *љава* и *узљавље* ‘живети у највећем пријатељству, слози, љубави’, *љавом* и *брадом* ‘особно, лично, сам’, као *маљем џо љави* (*џосред љаве*) ‘неочекивано, ненадано’.

Другом скупином квалификују се различити појмови и појаве уопште. Њима се указује на то да је нешто:

– логично, смислено, разумљиво, схватљиво: *имаџи љаву* и *реџ*;

– бесмислено, нелогично, збркано, у нереду: (*биџи*) *без љаве* и *реџа*, *немаџи* ни *љаве* ни *реџа*, *ни с реџа* ни *с љаве*, *сџаџаџи* на *љави*, *дубиџи* на *љави*;²⁹

– важно за решавање: *сџаџаџи* коме на *љави*;

– неважно, непотребно: *нека џе* (*џа* и сл.) *љава* не боли, *неће џе* (*џа* и сл.) (*ни*) *љава* *заболеџи*, *не џори кућа над љавом*, *није* коме *о љаву*, *није за џело о љаву*;

– од велике вредности, користи: *ваљаџи љаве*.

²⁵ Наведени фразеологизам може имати и значење ‘уништити кога’.

²⁶ Исти фразеологизам може се реализовати и у значењу ‘изударати кога’.

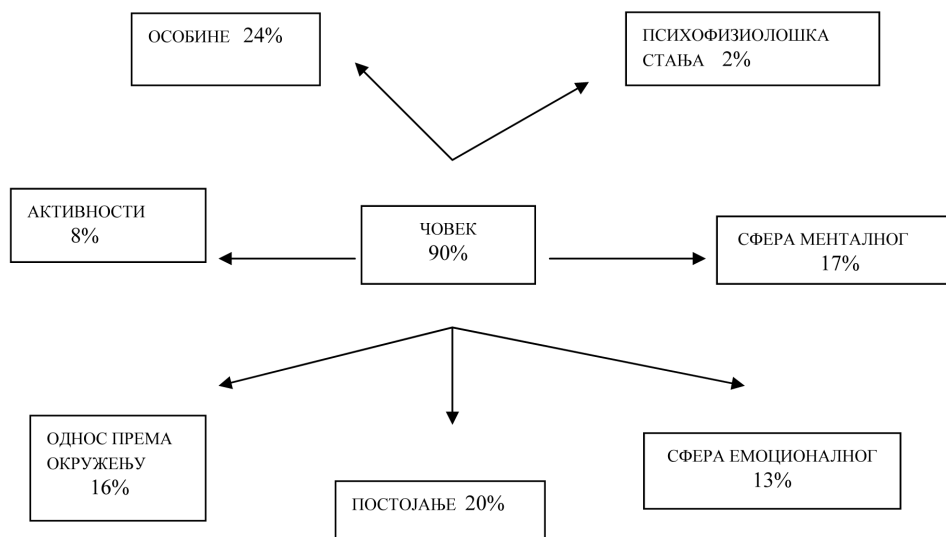
²⁷ Ту су, такође, и фразеолошки обрти изговорени у посебним ситуацијама који на специфичан начин откривају однос говорника према предмету о којем је реч: *нека иде* (*џадне*) *на* (*у*) *џвоју* (*њеџову* и сл.) *љаву* ‘нека њега (тебе и сл.) снађе зло, нека он сноси (нека ти сносиш и сл.) кривицу, последице’, *неће* коме *џасџи круна с љаве* ‘неће изгубити ништа од свог умишљеног, уображеног достојанства’.

²⁸ Други пример може имати и антонимично значење ‘свакако, безусловно’.

²⁹ Може обележити и следећи садржај ‘чинити све што се може, чинити и оно што је немогуће’.

Фразеологизмом *кров над главом* упућује се на ‘основни, најнужнији смештај, склониште’.

2.3. Анализа показује изузетну продуктивност лексеме *глава* у конституисању фразеолошких јединица, што је сасвим и очекивано с обзиром на њено место у лексичком систему српског језика и свеукупан појмовно-асоцијативни оквир. Фразеологизмима с овим соматизмом најчешће се обележавају домени који се непосредно тичу човека, његове егзистенције и односа према свету који га окружује, што може бити представљено на следећи начин.³⁰

Када се погледа пропорционална заступљеност појединих семантичких категорија обележених фразеологизмима с лексичком компонентом *глава*, види се да су најзаступљеније оне које се тичу особина човека, затим постојања, менталне сфере и односа према окружења. Међутим, када се фразеологизмима који се односе на домен менталног прикључе и обрти са значењем особина као што су памет (интелигенција), знање/незнање, умна ограниченост (глупост) и сл., онда се њихова заступљеност повећава на 28%. То, наиме, одговара подацима из *Асоцијативног речника српског језика* (APCJ), према којима је на стимулус *глава* највише одговора било *памет* – 74. Уз то, 46 одговора било је *мозак*, 12 – *паметна*, *луда*, 10 – *мисао*, *ум*, 6 – *разум*, 5 – *знање*, 4 – *мудрост*, 3 – *лудост*, *мудра*, 2 – *глупа*, *мишљење*, 1 – *интелигенција*, *мисли*, *ћуна мисли*, *ћуна знања*, *размишљање*, што чини 26% од укупног броја одговора датих на овај стимулус. Осим тога, ако се

³⁰ Истраживање концептуалних вредности соматизама у Андрићевој приповеци *Ђорџан* и *Швабица* показује да се лексема *глава* реализује у уметничким сликама које се граде на приказивању емоционалног, душевног, интелектуалног и телесног аспекта, при чему наведе- на лексема остварује своје примарно значење (ШТАСНИ 2011: 384).

има у виду да су значења ‘памет, интелигенција; мисли, свест, сећање; схватање, дух’ и ‘умна, даровита особа’ у РСАНУ наведена под другом тачком у укупној лексикографској обради лексеме *џлава*, онда је сасвим јасно да је домен менталног један од најважнијих у укупном појмовно-асоцијативном потенцијалу лексеме *џлава*.

ИЗВОРИ

РМС – *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
РСАНУ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 1959–.

*

МАТЕШИЋ, Josip. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1982.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

АРСЈ – Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. *Асоцијативни речник српског језика*. Београд: Београдска књига – Службени лист СЦГ – Филолошки факултет у Београду, 2005.
ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
МИХАЛЛОВИЋ, Велимир. Анатомска лексика у српскохрватској ономастици и географској терминологији. *Зборник за филологију и лингвистику* XIII/2 (1970): 7–48.
МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, Драгана. *Фразеолошке џлаголско-именичке синџаџме у савременом српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет, 1987.
РАЗДОБУДКО, Лариса. *Семантика и џраџмаџика соматизама у српском и руском језику*. Београд: Ведес, 2003.
СДР – Даринка Гортан-Премк, Вера Васић, Љиљана Недељков (ур.). *Семантичко-деривациони речник. Свеска I: Човек – делови џела*. 1. Нови Сад: Филозофски факултет, 2003.
ТЕЛИЈА, Вероника Николаевна. *Что такое фразеология*. Москва: Издательство „Наука“, 1966.
ШТАСНИ, Гордана. Концептуалне вредности соматизама у Андрићевој приповеци *Ђорџан и Швабица*. Branko Tošović (ur.). *Austrougarski period u životu i djelu Iva Andrića (1892–1922)*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Београд: Београдска књига, 2011, 4: 375–386.

*

CHEVALIER, Jean, Alain GHEERBRANT. *Rečnik simbola (mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi)*. Zagreb: Nakladni zavod MH, 1983.
DEŠIĆ, Milorad. Leksika dijelova čovječjeg tijela u Vukovom Rječniku. *Iz srpskohrvatske leksike*. Nikšić: NIO „Univerziteteska riječ“, 1990.
DRAGIĆEVIĆ, Rajna. O problemima identifikacije frazeologizama. *Zeitschrift für südslavische Sprachen, Literaturen und Kulturen* 1 (2009): 35–44.
IVIĆ, Milka. *O zelenom konju*. Београд: Slovoграф – Zamun: Biblioteka XX vek, 1995.
SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: JAZU, 1971–1974.

Gordana Štrbac

PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE LEXEME *GLAVA* 'HEAD' IN SERBIAN

S u m m a r y

This research includes around 300 phraseological units with the noun *glava* 'head', which are analyzed from the semantic point of view. As one of the most important somatisms in the Serbian language, the lexeme *glava* has a great semantic-derivational potential and high productivity with respect to the formation of phraseological units. Considering the aspect of reality they refer to, the phraseological units of this lexical composition can be divided into two groups – the first one has a much larger number of units and is directed at human beings and their existence, whereas the second one with a limited number of units comprises those that qualify other phenomena.

The analysis indicates that, in the semantic field of phraseological units with the lexeme *glava*, the center is primarily the human being as a bearer of character, moral and intellectual qualities, as a being that feels and thinks, and as an active social being with a built in sense of the surroundings (*imati tvrdu glavu, imati soli u glavi, ići glavom kroz zid*, etc.). The largest group are phraseological units that refer to various categories of the mental sphere of man's existence such as intellectual qualities, mental states, different mental processes, etc. which is no coincidence if the whole conceptual associative potential of the lexeme *glava* is considered.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
strbacsn@eunet.rs

Андријана Броћић

О КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈИ ПОЈМОВА *ПОНОС*, *ГОРДОСТ*, *ОХОЛОСТ* И *НАДМЕНОСТ* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У овом раду испитује се концептуализација појмова понос, гордост, охолост и надменост у српском језику. Циљ испитивања појмова који су предмет наше анализе јесте, на првом месту, уочавање метафора које их структурирају, с тим да је пажња посвећена и уочавању сродних појмова, као и метонимија које учествују у њиховој концептуализацији. Концептуализација појма понос анализира се и у светлу концептуализације емоција уопште, а истичу се и сличности и разлике у концептуализацији поноса с једне стране, и појмова гордости, охолости и надмености, с друге.

Кључне речи: когнитивна лингвистика, појмовна метафора, метонимија, понос, гордост, охолост, надменост.

This paper deals with the conceptualization of PONOS, GORDOST, OHOLOST and NADMENOST ('pride', 'conceit', 'arrogance', 'haughtiness' etc.) in the Serbian language. Our main aim is to identify and discuss the conceptual metaphors that structure these concepts. The discussion of the related conceptual metonymies and concepts complements the debate on their metaphorical conceptualization. We also highlight the differences between the concept of pride on the one hand, and those denoting an overweening opinion of oneself, on the other. Furthermore, the concept of pride is related to the metaphorical structure of emotion concepts in general, as identified in Serbian.

Key words: cognitive linguistics, conceptual metaphor, metonymy, PONOS, GORDOST, OHOLOST, NADMENOST.

1. Увод. Тема овог рада је концептуализација појмова понос, гордост, охолост и надменост у српском језику, а његову теоријску основу чини теорија појмовних метафора, која је једна од основних одредница когнитивне лингвистике. Као што је већ добро познато и у нашој лингвистици,¹ у оквиру овог приступа метафора се схвата на далеко шири начин него што се то чинило у оквиру неких ранијих приступа њеном проучавању: она се дефинише као систематско појмовно пресликавање структуре једног појмовног домена на структуру другог, при чему је тај први обично конкретан (*изворни домен*), а други обично апстрактан (*циљни домен*) (LAKOFF – JOHNSON 1980). Метафора као когнитивни механизам има и језичке и ванјезичке манифестације, а у језику се одсликава у разним *мешафоричким изразима*, због чега је проучавање тих израза један од начина да се појмовне метафоре уоче и експлицитно формулишу.

* Овај рад је урађен под менторством проф. Душке Кликовац, у оквиру курса *Мешафоре у мишљењу и језику* на докторским студијама на Филолошком факултету у Београду.

¹ KLIKOVAC 2004; 2006a; Кликовац 2006b; 2008; RASULIĆ 2004; РАСУЛИЋ 2006; VESIĆ 2007; СВЕТКОВИЋ 2000. За темељан опис појмовних метафора у светлу когнитивне лингвистике в. KLIKOVAC 2004.

1.1. Когнитивнолингвистички и традиционални приступ метафори можда се највише разликују по свом виђењу тога чиме су метафоре мотивисане. Традиционално мишљење је да се изворни и циљни домен повезују на основу сличности, док према когнитивнолингвистичком метафоре најчешће, мада не нужно, почивају на корелацијама у свакодневном искуству (LAKOFF – JOHNSON 1980). Питање мотивисаности метафора је важан предмет истраживања у оквиру ове теорије (в. GRADY 1999; KÖVECSES 2002a: 67–77). Неки аутори истичу да сличности између изворног и циљног домена могу бити резултат, а не узрок метафоре (KÖVECSES 2002a: 71–72; KLIKOVAC 2004: 103–112). Кликовац (2004: 109–110) наводи пример метафоре друштво је пирамида² (очитује се у изразима попут *Свргнули су га с власти, Он се њојео на сам врх* итд.) и закључује да је управо метафора створила сличност међу овим појмовима, то јест да су људи устројили друштво баш тако да у једном аспекту личи на пирамиду – а то је да у њему има највише људи који немају власт, а да се са порастом власти смањује број људи који је имају. Метафоре које стварају сличности назива *сйваралачким*, а оне које су засноване на унапред постојећим сличностима – *ойкривачким* (KLIKOVAC 2004: 103–112).

1.2. Кликовац (2008) даје потпунију дефиницију метафоре. Метафора према овој дефиницији подразумева не само *разумевање*, већ и *виђење* једног искуственог домена као другог. Ова ауторка користи реч *интерпретација* како би објединила виђење и разумевање, и истиче да су *сликовне метафоре* когнитивно простије, јер су им изворни и циљни домен менталне слике, док су *појмовне метафоре*, које су ствар разумевања, сложеније, с обзиром на то да су им изворни и циљни домен појмови.

2. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА И КОРПУС. Циљ испитивања појмова који су предмет наше анализе³ јесте, на првом месту, уочавање метафора које их структурирају, с тим да је пажња посвећена и уочавању сродних појмова, као и метонимија које учествују у њиховој концептуализацији. У ту сврху издвојили смо реченице у којима се помињу речи које означавају поменуте појмове, као и чланови деривационих гнезда ових лексема – *јоносан*, *јоносно*, *јоносић* и *јоносићосћ*, односно *јорд*, *јордо*, *охол*, *охоло*, *надмен* и *надмено*. Као корпус за ово истраживање користили смо најновију верзију Електронског корпуса српског језика (ЕК) и Антологију српске књижевности (АСК). Сви примери из корпуса су обухваћени анализом,⁴ а с обзиром на обимност корпуса, сваки пример одређене структуре наведен је само једанпут, без непотребног понављања које би оптерећивало рад. Такав приступ подразумева и одређена ограничења. Наиме, из анализе су изостављени примери у којима се наведене речи експлицитно не помињу, будући да су они изузетно тешки за прикупљање. С друге стране, увршћени су неки при-

² У когнитивнолингвистичкој литератури метафоре се наводе великим словима, према обрасцу циљни домен је изворни домен (LAKOFF – JOHNSON 1980).

³ Наша првобитна намера била је да обухватимо све блиске појмове, али смо у ЕК нашли свега неколико примера у којима се помињу речи *уображеносћ* и *умишљеносћ*.

⁴ У корпусу смо нашли 3452 примера реченица у којима се помиње лексема *јонос*, *јордосћ* – 286, *охолосћ* – 164 и *надменосћ* – 100.

мери који су, према нашем језичком осећању, у блиској вези са задатим појмовима и за које нам се чинило да ће обогатити наше налазе.

2.1. *Речник српскохрватскога књижевног језика* (РМС) као основно значење речи *понос* (наведено под тачком 1.а.) наводи „осећање сопствене вредности или вредности неког свог блиског”, а као друго основно значење (наведено под тачком 1.б.) „осећање задовољства због постигнутог успеха”. Под тачком 3. РМС *понос* дефинише као „претерано високо мишљење о себи и омаловажавање других, уображеност, охолост”. Видимо, дакле, да се понос у свом секундарном значењу приближава значењу појма охолост, односно гордост, које РМС дефинише као „особина онога ко је охол, горд”, а охол је онај „који високо мисли о себи, који много држи до себе, потцењујући друге, неприступачан; надмен”. Већ из наведених дефиниција видимо да су појмови који су предмет наше анализе у најближој вези са појмом *вредности*, односно *поимања вредности*, и то поимања личне, сопствене вредности. На основу израза из наведених дефиниција – који *високо мисли* о себи, претерано *високо мишљење* о себи – уочавамо да је појам вредности структуриран метафоричким путем. Наиме, Расулић (2004: 215) истиче да се у основи појма вредности налази сликовна схема вертикалности, те да се појам као што је мишљење (као суд), који имплицира поимање вредности, односно начин виђења вредности неког ентитета, лоцира у односу на имплицитну тачку на вертикалној скали. Стога појединац који је уверен у сопствену вредност, позитиван суд о сопственој вредности одређује помоћу оријентационе метафоре ДОБРО ЈЕ ГОРЕ, тако што се фокусира на горњи крај вертикалне вредносне скале, одакле и израз *високо мишљење*.

Иако се ово мишљење о себи или, на основу метонимијске везе, сам ентитет лоцира у односу на имплицитну тачку на вертикалној скали, у значењу речи *понос* датог под тачком 3. у РМС, у коме се приближава значењима речи *охолост*, *гордост* и *уображеност*, можемо рећи да се ово мишљење или суд лоцира и у односу на експлицитну референтну вредност, јер појединац себе сматра надмоћним у односу на друге људе, и самим тим „изнад” њих на вертикалној скали. Доказ за овакву концептуализацију налазимо у самим дефиницијама и примерима које РМС наводи: „који сматра себе *вишим од других*” и „*Био је поносан над друге и ништа до других није држао*” (Бен.). Видимо да се, у складу са закључцима које доноси Расулић (2004: 203), појмовно пресликавање ДОБРО ЈЕ ГОРЕ, ЛОШЕ ЈЕ ДОЛЕ конкретизује као БИТИ БОЉИ / ЛОШИЈИ ОД НЕКОГ ЕНТИТЕТА ЈЕ БИТИ ИЗНАД / ИСПОД ЊЕГА када се профилише однос положаја на скали.

На основу дефиниција видимо, дакле, да је појмовима које испитујемо заједнички доживљај сопствене вредности, с тим да се у случају гордости, охолости, надмености и поноса у секундарном значењу, ради о претерано високом мишљењу о себи.

2.2. Кевечеш (Kövecses 1986; 2000) понос сматра *емоцијом*, али истовремено истиче да на хоризонталном нивоу појмовне организације понос не спада у прототипичне емоције – као што су љутња, срећа и страх – утолико што није „јака” емоција и не подразумева изражене физиолошке реакције. И у неким психолошким приступима емоцијама понос се сматра емоцијом.

Тако Миливојевић (2004: 581) понос дефинише као „осећање које се осећа према бићу, и то [...] увек према сопственом бићу. Због тога је понос у својој основи самоосећање”. Видели смо да и РМС понос у основном значењу дефинише као *осећање*, а у прилог томе навешћемо и само неке од многобројних примера из нашег корпуса у којима се о поносу експлицитно говори као емоцији или осећању:

До психолошки суптилних уобличења различитих *емоција* – мржње, гнева, пркоса, *јоноса*, али и сажаљења, саосећања, разочарања, носталгије (ЕК, *П* [= *Полиџика*]). Сваки новоосвојени врх узбурка *осећања*, поплаву незнаја и среће, *јонос* и неку тиху тугу (ЕК, *Полиџикин маџазин*). А *јонос* и наде који се беху *узбуркали у њиховим срцима* на звуке старих песама поред језера (ЕК, Ц. Р. Р. Толкин).

Видимо да се понос „смешта” и у срце, а према Кликовац (2006а: 198), срце као простор има „искључиву емоционалну конотацију”, то јест у тај простор се смештају емоционална стања.

Према РМС, *џордосиј*, *охолосиј* и *надменосиј* су примарно *особине*, а не *осећања*. О томе сведочи и чињеница да се изрази попут *осећајџиј џордосиј* / *охолосиј* / *надменосиј* не доживљавају као прихватљиви у истој мери као израз *осећајџиј јонос*. Појмови осећања и особине могу се подвести под шири појам *унуџирацџеџ сијања*, с тим да је особина маргинални члан ове категорије (в. Кликовац 2006а: 130). Можемо претпоставити и да је у питању континуум – нечија склоност да често има неко осећање прелази у особину. У језику се ова тежња одсликава на лексичком плану, па тако понос развија и значење појма *јоносијџосијџи*, које РМС дефинише као „особина онога који је поносит”, то јест склон осећању поноса. О томе сведочи и следећи пример из корпуса:

Код њих су се до највишег ступња развиле неке од динарских *особина*, нарочито осетљивост и *јонос*, особине које су често прелазиле у осиноост и охолост (ЕК, Ј. Цвијић).

3. КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ПОЈМА ПОНОС

3.1. Погледајмо, прво, које метафоре стоје у основи појма понос. У многим случајевима понос је ПРЕДМЕТ: он може бити *мали*, *велики*, човек га може *имајџи*, *изџубијџи*, *јонејџи*, *сакријџи*, *носијџи са собом*, *јоврајџијџи*, *одбаџијџи*, *унаказијџи*, *јоделијџи са неким*.

И што је заправо из свог сиромашког детињства *јонео јонос* што му се сестра удала за богатог трговца (ЕК, А. Тишма). Ми не маримо за такав напредак, он *доноси* уображеност и лажни *јонос* у наше куће, што ви градски људи *носије са собом* (АСК, М. Пупин). Није могао тек тако *одбаџијџи свој јонос* (ЕК, А. Даглас). Елем, уместо да сам тог момента [...] то весеље, ту част, *сав свој јонос јоделио* са пријатељима [...] (ЕК, *НИН*).

3.1.1. Пошто је ПРЕДМЕТ, понос може бити подложен и оцени према естетским критеријумима; примери из корпуса указују на доживљај поноса као *лејџџ предметџа* или *украса коме се можемо дивијџи*.

И једне и друге *краси* јунаштво, *јонос* и велико срце, што нас често кошта (ЕК, *П*). Цео свет се *дивио* моралу, храбрости и *јоносу* грађана (ЕК, *П*).

Ове метафоре указују на позитивно вредновање поноса у нашој култури. С тим у вези је и концептуализација поноса као вредног предмета, који треба *сачувати*, *очувати*, *одбрани*, *сачувати*. Метафора ПОНОС ЈЕ ВРЕДАН ПРЕДМЕТ у сагласности је са метафором вишег степена ВАЖНИ АСПЕКТИ ИСКУСТВА СУ ВРЕДНА СВОЈИНА, коју наводи Грејди (GRADY 1999: 83) ('VALUED ASPECTS OF EXPERIENCE ARE PRECIOUS POSSESSIONS').

Понос овог народа је очуван (ЕК, П). Моји играчи нису од почетка схватили да ће овог пута *прокоца* свој *понос* и самопоштовање (ЕК, П). Звезда и Гуровић су овом, за њих великом победом, *сачували понос* (ЕК, П).

На основу великог броја примера који говоре о поносу као нечему што треба бранити и заштитити можемо закључити да се тај појам доживљава као нешто што је подложно нападима и спољним утицајима и што се може лако уништити. Доказ за то је и постојање метафоре ПОНОС ЈЕ ЛОМЉИВ ПРЕДМЕТ:

Посезати за ситуацијама које *крше* сваку навику, сваки отпор и *понос* (ЕК, А. Тишма).

ПОНОС се може конкретизовати и као РЕСУРС, и још експлицитније – НОВАЦ:

Гласинчанин јој је говорио о томе дуго и живо, али обазриво и топло, *шћедећи њен понос* (ЕК, И. Андрић). Ирачани су поносна нација, *имају огромне резерве поноса* и достојанства (ЕК, П).

ПОНОС може бити и РОБА којом човек тргује:

Грађани који су за ситне паре *продали* свој *понос* (ЕК, П). Шта ћете када Срби [...] жуде да *најлаже* свој самоуправни *понос* (ЕК, НИИ). Изгледа да *понос* у овом туристичком крају једини *нема цену* а све остало је на продају (ЕК, П).

3.1.2. Велики број примера говори о томе да ли понос кријемо или не. Понос је овде употребљен метонимијски, и односи се на изражавање поноса понашањем. Ови примери указују на уверење да понос треба скривати, и стога можда указују на вредновање скромности у нашој култури, и шире, на неповољно гледање на показивање емоција уопште. Можемо и експлицитно навести метафору понос је ПРЕДМЕТ КОЈИ ТРЕБА САКРИТИ:

Шапну он и с *нескривеним поносом* ухвати у огледалу свој лик (ЕК, Д. Киш). Није могао да *сакрије свој понос* (ЕК, П).

3.1.2. У корпусу смо наишли и на метафору ПОНОС ЈЕ МЕХАНИЗАМ:

Уз то, *прорадио је* и *понос* у нашем човеку (ЕК, П).

Кликовац (2006а: 194) наводи метафору ЕМОЦИЈЕ СУ МЕХАНИЗАМ. Ова ауторка наводи пример „Док не *проради* у њему *осећање кривице*”, а примери из ЕК указују на то да, осим поноса, у човеку може прорадити *бес*, *пркос*, *инаји*, *црв љубоморе*.

3.1.3. ПОНОС може бити конкретизован и као ОРУЖЈЕ. Наши примери указују на то да то оружје може служити као одбрана од *пресири* и *бола*:

Презиру нас и браћа и дошљаци, а ми се *бранимо* њоносом и мржњом (ЕК, НИИ). Бол који ми наноси трње *побеђујем* пркосом или *њоносом*, сујетом или инатом (АСК, Д. Ненадић).

3.1.4. Велики број израза указује на постојање метафоре понос је грађевина:

Код деце *изграђују* националну свест и национални *њонос* (АСК, Ж. Требјешанин). Као главне кривце за *срушени* национални привредни *њонос* (ЕК, Танјуџ). Знања и искуства стекли и *уградиле* у добробит наше домовине, у слободарске традиције и *њонос* свога народа (ЕК, П). Галски понос је брзо *обновљен* (ЕК, П).

Из наведених примера видимо да се изворни домен грађевине превентивно користи када је у питању нарочита врста поноса: најчешће је у питању национални понос, тј. понос због припадности одређеној нацији. Разрађујући теоријски конструкт „опсег метафоре” (енг. the scope of metaphor), Кевечеш (2002а: 108–112) анализира појам грађевине и истиче да се сви појмови које структурира тај појам могу подвести под надређени појам „апстрактни комплексни систем”. Наше знање о свету указује нам на то да је за постојаност неке грађевине неопходна изградња чврстих темеља и стабилне структуре. Управо се неопходност изградње чврстих темеља и стабилне структуре пресликава и у апстрактне домене. Из овога произилази да је понос нешто на чијем стварању треба радити, а такав рад захтева време и одређени труд; у овом случају, дакле, понос није емоција изазвана одређеним, тренутним постигнућем, већ је то нека врста дуготрајнијег емоционалног става.

3.2. Наш корпус показује да се понос често концептуализује помоћу изворног домена бића. Кликовац (2006а: 193) уочава да се при концептуализацији неког унутрашњег стања или емоције као бића јављање тог стања представља као рађање или буђење бића. Ово пресликавање можемо представити и засебном метафором ЈАВЉАЊЕ ЕМОЦИЈЕ ЈЕ РАЂАЊЕ / БУЂЕЊЕ БИЋА. И наши примери потврђују овакву концептуализацију:

Онда се *пробуди* њонос у њему (ЕК, М. Твен). Они су стали храбро у одбрану грађанске части и вратили *успавани* њонос и достојанство грађана (ЕК, П).

3.2.1. Велики број примера указује на то да се понос доживљава као биће које лако може бити мета напада, које није недодирљиво и које се може физички *повредити*, *угрозити*, *ранији* или *убити*.

Она је обично последица *ране* нанесене *њоносу* (ЕК, Полићкини културни додаци). Због *повређеног* људског и професорског *њоноса* не желе уопште да коментаришу (ЕК, НИИ). Епизода са „Кити Хоком” дошла је као „*мелем на љућу рану*” руског *њоноса* (ЕК, П). Он плану [...] али се предомисли и *распао* *по мом њоносу* (АСК, М. Пупин). *Убијајући* оно мало преосталог српског *њоноса* (ЕК, П).

Можемо закључити да се ова метафора усмерава на непријатност, чак и бол, које осећамо кад наш понос бива доведен у опасност, као и то да је понос унутрашње стање које се лако може изгубити. Мотивација за ову метафору може се наћи у искуственој корелацији између снажног физичког бола и угрожености поноса, коју доживљавамо као изразито непријатно

психичко стање, с тим да се у овој метафори то наношење физичке повреде не концептуализује као директно повређивање субјекта, већ као озлеђивање неког другог, нама блиског бића, „нашег поноса”.⁵

Може се рећи и да је оваква концептуализација поноса у складу са концептуализацијом поноса као предмета који треба бранити и (са)чувати. Наиме, и једна и друга подразумевају да је понос нешто што је мета напада, и што треба чувати. Видели смо и да се оне очитују у великом броју примера. Издвојићемо их, стога, као посебне метафоре: понос је рањиво биће и предмет који треба чувати.

3.2.2. Метафора понос је биће може бити спуштена на још конкретнију раван, чиме добијамо метафору понос је птица:

После тог триумфа њихов *понос се узнесе* (ЕК, Г. Флобер). У другој половини рањеног мозга *кликтали су срећа и понос* (ЕК, П).

Оваква конкретизација није својствена свакодневном језику, те дати изрази стичу статус стилских фигура. На основу овакве концептуализације стиче се интуитивна представа о некаквом одласку у висину, експанзији, тако да је понос нека врста „експанзивног” осећања. Оваква концептуализација у складу је са метафором вишег степена понос је горе, и указује на доживљај поноса као позитивног стања духа.⁶

Конкретизација понос је (дивља) животиња потврђена је већим бројем примера од претходне:

Неки у Стејт департменту чак нису могли ни да *обуздају понос* (ЕК, П). Таква врста мотивације се онда сведе на инат и неки *необуздани понос* (ЕК, П).

На основу ове конкретизације стиче се утисак да понос може бити интензивно унутрашње стање, којим је тешко владати.

3.2.3. Једна од најчешћих конкретизација метафоре понос је биће јесте метафора понос је човек. Тако понос може да има особине које има човек, као и да обавља функције својствене човеку: *може бити скроман, ненамењљив, сирасијан, гневан или срдиј*, *може се буни* или *појив нечега, одолева* или *злости, подстица* човека, *помага* му или *пужа* уићу.

Не надмено [...] него с неком сетом и *искреним поносом* (ЕК, М. Ђурђевић). То је *говорио* само његов *понос* (ЕК, Д. Браун). Његов поступак представља патетични *чин* нежне ароганције и *понизног поноса* (ЕК, Мосиови). Национални *понос* *помагао им је* кад је требало у том дугом и тешком послу (ЕК, Ж. Верн).

⁵ Испитујући концептуализацију поноса у енглеском језику, Кевечеш (KÖVÉCSÉS 2000: 30) ову нужну импликацију, која проистиче директно из концептуализације поноса као бића, експлицитно формулише као метафору CAUSING HARM TO A PROUD PERSON IS CAUSING INJURY TO SOMEONE. Видимо да је она веома активна и у српском језику.

⁶ Расулић (2004: 219) наводи метафору позитивно емотивно стање је горе. Ова метафора снажно је утемељена у свакодневном човековом искуству, јер позитивна емотивна стања подразумевају усправно држање и уздигнуту главу (горе), док негативна емотивна стања и лоше расположење подразумевају клонулост тела, повијена рамена и погнуту главу (доле) (LAKOFF – JOHNSON 1980: 15; RASULIĆ 2004: 219).

Понос може бити и водич:

Клеопатра је [...] *вођена* више *йоносом* него оданошћу (ЕК, Ј. Потоцки).

3.2.4. Издвајамо три конкретизације понос је човек, како због њихове учесталости у нашем корпусу, тако и због аспекта појма поноса који оне истичу. Тако се, у склопу метафоре понос је човек, понос може даље конкретизовати као понос је заповедник, понос је противник у борби и понос је владар.⁷ Метафора понос је противник у борби ставља акценат на покушај овладавања поносом, а посведочена је следећим примерима:

Страсна жеља му је гризла срце да *савлада йонос* (ЕК, М. Твен). Три дана *борио се са својим йоносом* (ЕК, М. Твен). Али га инат и *йонос* да не устукне и не побегне пред противником *одсуљаще* на његово место (АСК, Д. Ћосић). *Превладали су љубав и йонос* према културном благу моје земље, па сам скочила из авиона без падобрана (ЕК, П). Француски разум и *йонос* морају најпосле да *надјачају* њихову плаховитост и охолост (ЕК, И. Андрић).

У последњем примеру (а вероватно и претпоследњем) примећујемо и да понос не мора увек бити противник човеку, већ се различита унутрашња стања могу концептуализовати као противници у борби. Примери указују на то да се понос најчешће јавља као противник *сйраху*, *йлаховийности* и *охолости*.

Метафоре понос је заповедник и понос је владар наглашавају недостатак контроле над поносом:

Понос није дозвољавао предузетниковом сину да ступа у било какве контакте (ЕК, П). Њихов *йонос* и самосвест *забрањује им* да облећу око гостију из града (АСК, М. Пупин). У којем наводи да су *јој* бес и *йонос йо* наредили (ЕК, П). *Служим* далеко већем *џосйодару* него што је мој *йонос* (ЕК, Д. Браун). У већини земаља Медитерана *царује* неки уклет *йонос* који често доводи до реваншизма (ЕК, НИИ). Уколико Ирански национални *йонос уйравља* њиховом политиком, онда ће сносити трошкове тога (ЕК, П).

На основу наведених примера стичемо утисак да се при концептуализацији поноса као владара понос често оцењује негативно, а видимо и да се понос може доживљавати као „уклет” и да може водити ка *реваншизму*. Видимо, дакле, да се у нашој култури понос не вреднује само позитивно него и негативно.

3.3. Кликовац (2004: 207; 2006а: 192) истиче да су метафоре у којима се човекова унутрашња стања или емоције концептуализују као материја веома честе. И понос се у великом броју примера концептуализује као материја:

⁷ Кевечеш (KÖVECSES 2000: 42–44; 2002а: 86–90) истиче да, када су у питању емоције, те три метафоре наглашавају могућност или немогућност владања одређеном емоцијом. Он на домен емоција примењује Талмијев модел динамике сила и истиче да се, према „народној теорији” емоција (барем онако како се реализује у енглеском језику), емоција концептуализује као *сила* која утиче на човекову рационалност, чинећи га ирационалним. Он наводи генеричку метафору емоција је сила, а метафоре емоција је владар и противник у борби биле би њене специфичне реализације. Кевечеш примећује да се понос може концептуализовати као владар, али не и као противник у борби. Наши примери, међутим, сведоче о томе да у српском језику постоје обе метафоре.

У питању је *мешавина* туге и *поноса* (ЕК, П). Не мислим да ти је остало још *много поноса* (ЕК, Џ. Орвел). Чиним то са *неизмерним* задовољством и *поносом* (ЕК, П).

Ова материја често се конкретизује као типична материја – течност:

Помен имена Божјег *обли ме* радошћу и *поносом* (ЕК, Д. Киш).

Понос је течност може се даље конкретизовати као ВОДЕНА МАСА, РЕКА или МОРЕ. Према Кликовац (2006а: 192), ЕМОЦИЈА ЈЕ РЕКА или МОРЕ, а настанак неке емоције или појачање њеног интензитета концептуализује се као КРЕТАЊЕ или ПОДИЗАЊЕ МАТЕРИЈЕ, као да је реч о плими или таласу. И наши примери потврђују овакву концептуализацију:

Изазвао је *бујицу* националног *поноса* међу земљацима (ЕК, П). *Понело нас је* осећање топлине, припадности, *поноса* (ЕК, П). И сам поглед на [...] покренуо би *талас* гордости и *поноса* у његовим венама (ЕК, Мосџови).

На основу ових примера имамо представу о поносу као ПРИРОДНОЈ СИЛИ, попут матице или бујице.⁸ Уз то, понос може бити и течност КОЈА ИМА ИЗВОР:

Ако имате децу она доносе радост и *извор су поноса* (ЕК, *Илустрирована полицајка*).

Наш корпус указује и на постојање метафоре понос је АЛКОХОЛНО ПИЋЕ:

Понос и радост су је били *ојили* (ЕК, Ј. Потоцки).

Према Кевечешу, основни значењски фокус метафоре у којој је алкохолно пиће изворни домен јесте губитак контроле над неким стањем и емоцијом. Ова метафора додатно наглашава и пријатност коју тај губитак контроле изазива (KÖVECSES 2000).

3.3.1. Понос се може концептуализовати и као нетипична материја. Тако понос може бити СВЕЛОСТ:

Сећа се своје јазбине [...] и с неким *свећлим поносом* на своје Влаовиће, прича (АСК, И. Секулић). Отац га гледаше са болним и *блиставим поносом* (ЕК, Р. Петровић). Малише *синуше од поноса* (ЕК, Р. Петровић). Сав је *прејерио од радости и од поноса* (ЕК, Б. Ћосић). Његове очи *сијају од чуда, од среће и поноса* (ЕК, П).

Мотивација за метафору понос је СВЕЛОСТ може се наћи у позитивном вредновању поноса у нашој култури с једне стране, јер се светлост, на супрот мраку, везује за позитивно искуство, а с друге стране у јакој вези између емоције среће и поноса, што је очигледно из наведених примера.⁹ Може се рећи да се ради и о метонимији СВЕЛУЦАЊЕ ОЧИЈУ УМЕСТО СРЕЋЕ и, шире, ПОСЛЕДИЦЕ ЕМОЦИЈЕ УМЕСТО ЕМОЦИЈЕ, при чему се у овом случају последице емоције

⁸ Нагласили смо да Кевечеш не сматра понос инхерентно јаком емоцијом. Концептуализација поноса као природне силе попут бујице сведочи, међутим, о томе да понос може бити и веома интензивно унутрашње стање.

⁹ Наиме, емоција поноса често води ка емоцији среће. На овакав закључак упућује и напредно јављање речи које означавају ове емоције у нашем корпусу: *јун среће и поноса, јун одушевљења и поноса, понос и радост су је били ојили*.

односе на манифестације емоције среће попут светлуцања очију. Кевечеш (2008) експлицитно наводи ову метонимију кад је у питању емоција среће ('BRIGHT EYES FOR HAPPINESS' и 'EFFECTS OF THE EMOTION FOR THE EMOTION').

ПОНОС се може концептуализовати и као АТМОСФЕРСКЕ ПРИЛИКЕ, то јест ЛЕПО ВРЕМЕ, што такође указује на позитивно вредновање поноса:

У којима се са *ведрим њоносом* говори (ЕК, В. Јеротић).

Наишли смо и на метафору понос је звук:

По природи ствари, треба да *звечи од њоноса*, достигнућа, одликовања и гламура (ЕК, П).

Понос може бити и топлота:

Тојно сам се од њоноса (ЕК, Данас).

Концептуализација поноса као топлоте опет може указивати на позитивно вредновање поноса у нашој култури, како се чини из наведеног примера. Исто тако, може указивати и на искуствену страну овог осећања – осећај топлоте који нас прожима када осећамо понос. Објашњење би се могло наћи и у већ поменутој блиској вези емоције среће и емоције поноса.

Манифестација поноса може бити и руменило у лицу, које се јавља највероватније као последица повишене телесне температуре, с тим да у нашим примерима имамо интересантну појаву: руменило се јавља као последица два, рекло би се, опречна осећања, која се доживљавају истовремено – *њоноса* и *сџида*:

Старога Ирца обли истинско *руменило* застиђености и *њоноса* (ЕК, Р. Петровић). Али њено је *лице загламљено њоносом*, и стидом, и нежношћу (АСК, Г. Олујић).

Изворни домен топлоте, односно, шире посматрано, СТЕПЕН ЗАГРЕЈАНОСТИ МАТЕРИЈЕ, служи и да се помоћу њега концептуализује ИНТЕНЗИТЕТ ПОНОСА, тако да добијамо метафору ИНТЕНЗИТЕТ ПОНОСА ЈЕ СТЕПЕН ЗАГРЕЈАНОСТИ МАТЕРИЈЕ:

Кинески мачо *њонос* је ових дана посебно *њодгрејан* резултатима најновијег истраживања (ЕК, П). У масама *распали жар* родољубља и *њонос* предака (ЕК, П. Симић). Ова уврежена теорија света [...] увек изнова само *њојнолаује* национални *њонос* (ЕК, П). *Разбукљали* национални *њонос* некадашње британске империје (ЕК, П).

Видимо да се највиши степен изражености поноса концептуализује као ВАТРА, што нам опет указује на доживљај поноса као стања које може бити веома интензивно. Изворни домен ватре може се усмеравати на још један аспект овог појма. Наиме, у когнитивнолингвистичкој литератури је примећено да се помоћу изворног домена ватре често концептуализују потенцијално *деструктивне* емоције и унутрашња стања (KÖVECSES 2000; KLIKOVAC 2006a). Кевечеш (2000: 77) истиче и да овакво једно стање подразумева висок енергетски ниво, па је особа која га доживљава спремна да реагује бурно и експлозивно, што може бити погубно како за саму особу, тако и за околину. Поново примећујемо и негативно вредновање поноса. То је нарочито очигледно у примеру „*Ова уврежена теорија свега [...] њојнолаује национални њонос*”,

посебно када имамо у виду да се глагол *поношљивајти* у нашем корпусу најчешће јавља у склопу израза *поношљивајти рай*, *балканско буре баруша*, *жаришта*, *сирасији*, *хаос*, *провокацијивну вайру*. У вези са концептуализацијом поноса као ВАТРЕ, и изразито негативном оценом поноса, можемо навести и пример концептуализације (националног) поноса као АЖДАЈЕ:

Двоглавој *аждаји* званој *национални понос* и национална срамота не треба много да се ражести и *сажеже нас*, псеудоисторијске смртнике (ЕК, П).

3.3.2. До сада нисмо говорили о томе где се понос као материја, биће или предмет налази у односу на особу који доживљава ово психолошко стање. Врло често и не можемо изводити закључке о овом питању, али се, исто тако, у великом броју примера понос у српском језику концептуализује као МАТЕРИЈА У САДРЖАТЕЉУ, где је садржатељ најчешће човек:

Вршио је смотру а ми *расијемо од среће и поноса* (ЕК, К. Николић). Част и *понос* су ме *прожимали* на Педагошкој трибини (ЕК, П). Бити учитељ *човека исцуњава* дубинским *поносом* (ЕК, П). Топио се од милине и *надимао од поноса* (ЕК, И. Андрић).

Ова материја може „доћи” у човека, тј. неко је може „улити” у човека:

Хоће да [...] *им улије* историјски *понос* и националну свест (ЕК, Ј. Скерлић).

3.3.3. Како истиче Кликовац (2006а: 191), када се човек прогласи садржатељем за емоције и унутрашња стања, обично се мисли на област грудног коша, тамо где се налази срце и где се обично смешта душа, и који она назива човековим *унутрашњим* или *емоционалним простором*. Веома често је оваква концептуализација експлицитно исказана, што можемо видети из следећег примера:

Поклонцима спорта код нас лане су *унили срца* радошћу и *поносом* сјајним играма на ‘Ролан Гаросу’ (ЕК, П).

3.3.4. Примери указују и на постојање метафоре ПОНОС ЈЕ ВРЕЛА ТЕЧНОСТ У САДРЖАТЕЉУ:

Застрашујући пруски милитаристи, све *кипићећи од националног поноса* (ЕК, *Полијикини културни додаци*). Чудне су ствари наше емоције – апатија, похлепа, страх, жудора, гнев и *понос*. Неке су толико интимне и *добро скривене* да човек никада не би погодио шта *ври у души* првог комшије (ЕК, П).

Код ове метафоре представа о подизању нивоа течности као појмовном еквиваленту повећања интензитета емоције, укршта се са представом о повишењу температуре, које се обично јавља као физиолошка манифестација неке емоције, па је њен фокус како на интензитету поноса, тако и на немогућности владања њим. И овде, као и у случају концептуализације поноса као ВАТРЕ, имамо представу о поносу као потенцијално деструктивном унутрашњем стању.

Наглашавање интензитета постиже се и концептуализацијом поноса као МАТЕРИЈЕ КОЈА ОБАВИЈА ЧОВЕКА, у складу са метафором ОБУЗЕТ ЈЕ ОБАВИЈЕН / ОКРУЖЕН СА СВИХ СТРАНА (КЛИКОВАС 2004: 91):

Понос обузима сваког ко види лепоту Арада (ЕК, П).

3.4. Да понос може бити интензивна емоција или психичко стање, показује и метафора понос је сила. Та сила не мора бити спецификована:

Етнички *йонос* је *моћна сила* (ЕК, П). Мислим да је карактеристика вас са Балкана [...] национални понос. *Снага йоносе осећања одбија* сваког инвазора (ЕК, П). Негде у себи *йеврѝаћу се од йоноса* (АСК, Г. Олујић). Давна је био *изван себе од среће и йоноса* (ЕК, И. Андрић).

У последња два примера уочавамо још једну „народну теорију” о природи човека, која је у складу са налазима Кликовац (2006а: 202). Имплицирају се, наиме, два ентитета: „истинско” човеково биће, његово „ја”, које се концептуализује као садржани објекат, а садржатељ је човеково обличе, његова спољашњост. Видимо да су у нашим примерима оба ова бића „ја”, а у последњем примеру понос се концептуализује као сила која измешта ово унутрашње „ја” из спољашњег, чиме добијамо метафору понос је сила која измешта човеково унутрашње „ја” из спољашњег. Оваква концептуализација наглашава одсуство контроле.¹⁰

3.5. У вези са концептуализацијом степена изражености поноса, као и престанком овог осећања, навешћемо још неке метафоре које смо уочили. Наиме, губитак поноса често се концептуализује као *гажење* и *гутање* материје или предмета који представљају понос:

Газећи йо танкој скрами свога йоноса, запада у кал све дубље и дубље (ЕК, Д. Михаиловић). Не можемо ћутке дозволити [...] да се наш *йонос гази* (ЕК, П). Вашингтон треба да *йрожуиа свој йонос* (ЕК, П).

Метафоре нестанака поноса је *гажење* или *гутање* поноса у сагласности су са општијом метафором несталање је уништавање, као и са метафорама важно / неважно је горе / доле, то јест добро је горе, лоше је доле (в. RASULIĆ 2004; Кликовац 2006б). Примећујемо да у случају *гажења* поноса „наш понос” можемо газити ми или неко други, док је у случају *гутања* поноса, особа најчешће приморана да *сама* уништи свој понос.

Вертикална димензија је важна и у концептуализацији степена изражености, тј. интензитета поноса:

Повећати национални престиж и *уздигнути* национални *осећај йоноса* и заједништва (ЕК, П). То су особе које *йодигу* опште самопоуздање, па и национални *йонос*, уносе зраке светлости и наде у поприлично мрачну слику локалне (и глобалне) стварности (ЕК, П).

Видимо да се, у складу са налазима Расулић (2004: 182), на основу пресликавања вертикалне димензије, лексеме које означавају вертикално кретање користе при концептуализацији промене интензитета поноса. Уочавамо, као и у случају метафоре понос је грађевина, да се ради о дуготрајнијем емо-

¹⁰ Лејкоф и Џонсон (LAKOFF – JOHNSON 1999: 274) наводе примарну метафору самоконтрола је налажење на уобичајеном месту, мотивисану нашим свакодневним искуством да имамо већи степен контроле над ситуацијом кад се налазимо у добро познатом окружењу. Наводе и, за нас важан, пример „*Био сам ван себе*”, у којем се одсуство самоконтроле концептуализује као налажење „суштинског” човековог бића (енг. the Subject) на неуобичајеној локацији – у овом случају изван тела, односно човекове „спољашњости” (енг. the Self, према LAKOFF – JOHNSON 1999: 268).

ционалном ставу, као и то да су потребни труд и време (најчешће не саме особе која понос доживљава) како би се овакав став створио.

3.6. Осећање поноса прате и одређене телесне манифестације:

Ератостен *се усјрави њоносно увис* (АСК, М. Миланковић). Он *се исјрси* и рече *са њоносом* (АСК, М. Миланковић). Онда је одједном *њоносно забацио главу*, тако да му је искочила јабучица на врату (ЕК, М. Новаковић).

Оне представљају мотивацију за метонимије ИСПРСИТИ СЕ / ИСПРАВИТИ СЕ / ПОДИЋИ ГЛАВУ УМЕСТО ПОНОСА:¹¹

Светска лига у Рију је само један степен ка Олимпијади [...]. *Уздигнуће главе се враћамо кући* и одлазимо у Пекинг (ЕК, II). Сем Подгорице и Цетиња, сва је Црна Гора у нашим рукама! – *исјрси се* Драган Жиревић (ЕК, В. Драшковић).

Може се закључити да су и ове телесне манифестације, а самим тим и метонимије, у складу са метафором ВАЖНО ЈЕ ВЕЛИКО. Човек у стању поноса осећа да је вредан, важан и моћан, и његово понашање прати овакву перцепцију и доживљај себе: исправља се, подиже главу и хода забачене главе како би био већи, и самим тим важнији. Ове метафоре су у складу и са метафорама КОНТРОЛА ЈЕ ГОРЕ И МОЋ ЈЕ ГОРЕ, па можемо експлицитно формулисати и метафору ПОНОС ЈЕ ГОРЕ.

3.7. У вези са манифестацијама поноса, издвајамо још неке примере:

Имао је обичај да с *тихим њоносом* објави (ЕК, Ц. Орвел). Има ли већег признања од властитог, *тихог њоноса* што 27 литара његове крви данас чине живот знаних и незнаних (ЕК, II).

У наведеним примерима уочавамо двојаку метонимију: уочавамо, с једне стране, метонимију ПОНОС УМЕСТО МАНИФЕСТАЦИЈА ПОНОСА, а с друге стране, метонимију ДЕО ЗА ЦЕЛИНУ – ЗВУЧНЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ ПОНОСА УМЕСТО СВЕУКУПНИХ МАНИФЕСТАЦИЈА ПОНОСА.

3.8. Телесне манифестације и понашање које прате осећање поноса представљају мотивацију за настанак метафоре ПОНОСАН ЧОВЕК ЈЕ ПТИЦА: ПЕТАО, ПАУН, ЂУРАН, која је потврђена следећим примером:

Вратио се у Европу *њоносан као њејлић* (АСК, М. Пупин).

Рекли бисмо да се овде ради о сликовној метафори (BUGARSKI 2005; Кликовац 2008). Наиме, човек који забаци главу и шири рамена како би био већи визуелно подсећа на птицу која хода затурене главе и лепезасто раширеног репа, односно која *се шејури*. Видимо и да неке од лексема које припадају овом изворном домену – *њејлић*, *шејурићи се*, *јаунићи се* – захваљујући овој сликовној метафори развијају секундарна значења, па тако РМС за реч *њејлић* под другом тачком наводи „дечак или младић надувен, охол, прзница”, а за речи *јаунићи се* и *шејурићи* „држати се охол, разметати се, правити се важан”. Из ових дефиниција видимо да када поносно особу упоре-

¹¹ Кевечеш (KÖVECSES 2008) наводи CHEST OUT FOR PRIDE и HEAD UP FOR PRIDE.

димо са неком од ових птица, придев *йоносан* не користимо у основном значењу, већ у значењу „охол” или „надмен”. Из тог разлога би претходно наведену метафору прецизније било формулисати као ГОРД / ОХОЛ / НАДМЕН ЧОВЕК ЈЕ ПЕТАО / ПАУН / ЂУРАН.

4. КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ПОЈМОВА ГОРДОСТ, ОХОЛОСТ И НАДМЕНОСТ. Видели смо већ да се појам поноса у свом секундарном значењу приближава значењима појмова охолости и гордости. Овим појмовима близак је и појам *убраженисти*, који РМС дефинише као особину онога ко „убражава да је нешто више, боље од других, који себе прецењује, умишљен, надмен, охол”. На основу ових дефиниција видимо да се ове лексеме сматрају синонимичним, и да им је заједничко то што представљају опредмећене особине онога ко има претерано високо мишљење о себи, који *убражава*, односно неосновано и неоправдано замишља да је бољи и важнији од других. Из овога видимо да се охолост, гордост и надменост доживљавају као стања које човека одвајају од реалног света. У прилог томе говори и израз *лажни йонос*, више пута посведочен у нашем корпусу, као и следећи примери:

Али сам се целог живота трудио да избегнем оне слабости које често *излажу йодсмеху снажан разум* – као што су сујета и *ѓордоси*.... Али гордост – где постоји велика *умна моћ*, *ѓордоси* ће увек бити *йод добрим надзором* (ЕК, Џ. Остин).

4.1. Истакли смо да је у концептуализацији ових појмова пресудна вертикална димензија:

А надлежни још увек *йлове у облацима* своје *охолоси* (ЕК, М. Демић). Утишају свој гнев, *сиђу са куле* своје *охолоси* (ЕК, Православље). Да *леји високо изнад свих људи* на земљи и њихових веза, закона и осећања, сам, *ѓорд* и *велик*, и срећан или нешто слично као срећан. *Леји изнад свега* (ЕК, И. Андрић). Не *надмено*, не *с висине* (ЕК, М. Ђурђевић).

Уочавамо метафоре ГОРДОСТ ЈЕ ГОРЕ и ОХОЛОСТ ЈЕ ГОРЕ, а охолост се, како видимо, може концептуализовати и као неко место које се налази на висини, или на неком узвишењу. За ове метафоре постоји јасна мотивација, јер се ради о нашем мишљењу и осећању да смо бољи, моћнији од других – мислимо да смо „изнад” њих. Та метафора има и јасну искуствену мотивацију, јер се онај који је моћнији у физичкој борби налази изнад противника, и због тога су ове метафоре у сагласности са метафорама КОНТРОЛА ЈЕ ГОРЕ и МОЋ ЈЕ ГОРЕ.

Овим примерима можемо придружити и фразе *ѓледаици друже људе с висине* и *носем йарайи облаке*, које се интуитивно намећу и које одсликавају исту концептуализацију. У вези са овим метафорама, можемо претпоставити и да се ови појмови у екстремним случајевима могу доживети и као тежња индивидуе ка приближавању богу (тј. приписивању себи „божанских атрибута”), који се у менталној представи налази ГОРЕ (в. RASULIĆ 2003). Налазимо и следећи пример у корпусу:

„Хубрис” је иначе грчка реч која описује претерану *ѓордоси* и *охолоси*, препотенцију до нивоа на коме смртник *осйорава суйериорносй боѓова* (ЕК, П).

Вероватно је то и разлог што се ови појмови, када се профилишу спрам домена религије, везују за *џрех*, *безбожништво* и *боџоухење*:

Једној од врлина у борби против најопаснијег греха у коме, као *мајци џрехова*, налази се *џордоси* (ЕК, *Православље*). На почетку *борбе џрошив Боџа*, па зато и онога што је за човека добро, стоји умишљеност и *охолоси* (ЕК, *П*).

У анализи телесних манифестација које се односе на понос поменули смо метафору важно је велико. Ова метафора учествује и у концептуализацији појмова охолости, гордости и надмености. То је очигледно и из дефиниције глагола *охолити се* „показивати се надмен, *џрсиити се*, *шеџуриити*”, као и из примера које наводи РМС: *Сваки је иџао најосе, џарадно, надимао се, охوليو (Бен.). Био је без надувеноси и официрске охолоси, које обично имају скоројевићи (Моск.)*.

4.2. Примећујемо и да се за ове појмове везују појмови *надушоси* и *надувеноси*, а они су у вези са метафором ВАЖНО ЈЕ ВЕЛИКО:

Метапатафизичке ироније је управо та *охолоси* бића која се хране грубом илузијом сопствене егзистенције. А она је тек *неџио џио се надувава* (ЕК, Ж. Бодријар). Исти *џренадувени џонос* и мегаломански национални интереси америчке политике воде од једног зла ка другом (ЕК, *Полиџикини кулџурни додаџи*). Који се са тим *надуштим, надменим* Србином завршава (АСК, М. Црњански).

Можемо, стога, формулисати метафору НЕОПРАВДАНИ ПОНОС, ОХОЛОСТ И НАДМЕНОСТ СУ ПРЕНАДУВЕНИ ПРЕДМЕТ, чији је изворни домен можда непрототипични предмет утолико што има растегљиве, односно променљиве границе, или биће које је надуто. Било да се ради о бићу или предмету, овакав изворни домен призива менталну слику нечега што је неприродно увећано, можда чак и нездраво ако је у питању биће. У сваком случају ова метафора наглашава прекомерност и неоправданост ових психолошких ставова. У вези са телесним манифестацијама гордости и менталне слике коју изазивају ови појмови, можемо навести експлицитан опис персонификоване особине онако како је даје Б. Нушић у *Ауџобиоџрафији*:

Ено је и гордост, обесила три лисичја репа позади, задела неколико обојених гушчијих перушака у капу, узнела главу и стаје на жуљ свакоме трећем пролазнику.

Дакле, гордост се везује за накићеност и гиздавост, окренутост себи и непоказивање обзира према другима.

4.3. Наш корпус указује на постојање метафора ГОРДОСТ / НАДМЕНОСТ ЈЕ БИЉКА ИЛИ ЦВЕТ:

Где су *корени џордоси* и завидљивости у човековом бићу (ЕК, *П*). Његова супруга [...] дели *џорке џлодове џордоси* и сиромаштва заједно с њим (ЕК, *П*). *Поџкресао је моју надменоси* и лажни понос (АСК, М. Пупин).

Наведени примери показују да се у случају надмености циљано смањење интензитета овог стања може концептуализовати као скраћивање, подре-

зивање – вероватно биљке. ГОРДОСТ се може концептуализовати и као дивља животиња, а ОХОЛОСТ као змија:

Она је [...] успела да *укроїти ѓордосї* леди Мидлтон (ЕК, Ц. Остин). Али ју је одбијала *необуздана надменосї* кнегиње Орсини (ЕК, Ј. Потоцки). Успут је морао да се бори са *змијом*. Она *симболизује* злобу, шкртост, себичност, *охолосї*, чулну пожуду (ЕК, Р. Сафрански).

Охолост може бити и опасно биће (можда натприродно), како можемо видети у следећем примеру:

Ако је била крива, већ оваква њена *охолосї* *ће је бацїи* у *їакао* (ЕК, Стендал).

4.4. Да су гордост, охолост и надменост психолошка стања у којима човек не показује много обзира према другима и верује у сопствену надмоћ потврђују и конкретизације метафоре гордост / охолост / надменост ЈЕ ЧОВЕК, које се очитују у примерима из нашег корпуса. Наиме, такав човек има изразито лоше особине, или је пак учинио неки прекршај, може бити грешник или неко ко нас води ка неком неуспеху:

Његове узане слепоочнице показивале су тврдоглавост овна, *безобзирну ѓордосї* (ЕК, Г. Флобер). Зар је *ужасна ѓордосї* као што је његова могла икад да му учини неко добро? (ЕК, Ц. Остин). То показује *дрску ѓордосї* и посувраћеност западног човека (ЕК, *Православље*). Да је Бог најпосле *їедейсао* неподношљиву *охолосї* француску (ЕК, И. Андрић). *Охолосї* која не *їознаје обзире*. Сировост, крвожедност, дивљаштво (АСК, Д. Ненадић). Порази још нису потпуно елиминисали *надменосї*, а она неумитно *води* ка новим *неусїесима* (ЕК, П).

4.4.1. И охолост и гордост, чешће него понос, могу бити противник у БОРБИ и ВЛАДАР:

Поможе Радмили да *їобеди своју ѓордосї* (ЕК, Б. Ћосић). Чини ми се да *ѓа је оборила* сопствена *ѓордосї* (АСК, Д. Ненадић). Тиме сам се само *суїроїсїавио* једној код нас уобичајеној *надменосї* својственој писцима (ЕК, Д. Киш). Навукодоносор је био велики владар, али је можда превише *слушао своју охолосї* (ЕК, Ј. Потоцки). Улоге које нас воде у неподношљиво *царсїво охолосї* (ЕК, П).

Наишли смо и на примере који потврђују концептуализацију гордости као ловца, мада не можемо са сигурношћу рећи да ли је изворни домен човек или пак нека агресивна животиња:

Боље да одем и напијем се воде, него да моје срце постане *їлен ѓордосїи* (ЕК, М. Бубер).

Наишли смо и на метафору охолост / надменост ЈЕ ЧОВЕК КОЈИ ПОКУШАВА ДА НАС ЗАВЕДЕ, ОХОЛОСТ МОЖЕ БИТИ И ДЕМОН:

Допустио *демону охолосїи* да ме *заведе* (ЕК, Ј. Потоцки). Тако *одолевамо* *искушењима охолосїи* и похлепе (ЕК, П). Гледао њену ефемерну, *заносну* младачку *ѓордосї* (ЕК, Р. Петровић). Када је, по предању, овдашњи српски сељак *доскочио надменосїи* и сили (ЕК, П).

4.5. Као и у случају поноса, и охолост и гордост могу се концептуализовати као нешто што се налази у човеку, односно садржатељу, што је у складу са већ поменутом концептуализацијом унутрашњих стања и емоција као материје, предмета или бића у садржатељу:

Исињавала ме је охолосѝ, ако то није прејака реч за умерено нарасло самопоуздање (ЕК, Р. Кузмановић). Али ти знајеш колико је у мени ѓордосѝи (ЕК, М. Црњански). Људи које сам сретао на улицама, били су љуни германске уображеносѝи или неке званичне надменосѝи (АСК, М. Пупин).

4.5.1. Оваква концептуализација у вези је и са олошошћу и надменошћу као МАТЕРИЈОМ ПОД ПРИТИСКОМ:

Блажио је мало *охолосѝ* и самопоуздање које је *избијало* из целог става, из целог лица (ЕК, Б. Ћосић). Ко би у данашњем свету, који *љуца од надменосѝи* и напумпаних величина, одбио да буде Бог (ЕК, П).

Оваква концептуализација може бити спуштена на још конкретнију раван, чиме добијамо метафору ОХОЛОСТ ЈЕ ТЕЧНОСТ ПОД ПРИТИСКОМ У САДРЖАТЕЉУ:

Кад бисмо данашњег човека, с толиким *изливима* мржње, зависти и *охолосѝи* сматрали коначном сликом и приликом Божијом, огрешили бисмо се о Бога (ЕК, П).

У овом примеру видимо и нужну импликацију овакве концептуализације, а то је да се пораст интензитета неке емоције или психичког стања представља као повећање количине течности која у једном тренутку почиње да се излива, а то значи да више не може да се контролише.

4.6. Охолост, гордост, надменост и понос могу бити садржатељи за човека, мада наши примери указују на то да је оваква концептуализација сразмерно ретка у случају поноса:

Човек је у *својој охолосѝи* хтео да сагради кулу до неба (ЕК, *Полиѝикини кулѝурни додаци*). И он у *својој ѓордосѝи* и самоуверености, приступи шулама (ЕК, Гистав Флобер). Са неограниченим овлашћењима, власт у *својој надменосѝи*, таштини и самољубљу, увек производи страх, стрес, стрепњу и фрустрацију (ЕК, П). И то не даје ником право да *се* издваја и *зайѝвара* у неку нездраву *ѓордосѝ*, окрећући леђа осталом човечанству (ЕК, И. Андрић).

Можемо приметити да је у свим примерима (осим у последњем) то стање *узрок* одређеног човековог понашања, што је у складу са импликацијама концептуализације неког стања као садржатеља (уп. КЛИКОВАС 2004; 2006а). Битно је нагласити и концептуализацију охолости и гордости као течности у КОЈУ ЧОВЕК МОЖЕ БИТИ УРОЊЕН:

Оѓрезли су у главним смртним гресима: први је охолосѝ, ѓордосѝ, сујета које се огледају у незаситој жељи за влашћу (ЕК, Православље).

Ова течна материја је садржатељ за човека, а импликације овакве концептуализације јесу да човек не види шта се дешава напољу и кретање му је ограничено, те указује на доживљај ових стања као на нешто што нас сасвим заокупља и чини немоћним да му се одупремо (уп. КЛИКОВАС 2006а).

4.7. Видели смо из наведених примера да се представа о охолости као МАТЕРИЈИ У САДРЖАТЕЉУ ПОД ПРИТИСКОМ НЕ УКРШТА СА ПРЕДСТАВОМ О ПОВИШЕЊУ ТЕМПЕРАТУРЕ. И заиста, охолост, гордост и надменост, за разлику од поноса, везују се за ХЛАДНО:

Иначе тако *охоли*, *хладни*, Исакович, био је као полудео (АСК, М. Црњански). Мрзео га је због његове *хладне*, одбојне *џордосџи* (АСК, Д. Ненадић). Али је у очима те вајне лепотице приметила нешто стакласто, *ледено* и *надмено* (ЕК, М. Савић). Његова физичарска надменост копнела је (ЕК, К. Симак). Споменик неком империјалном силеџији, али тамо то памћење, у *мермерној охолосџи*, није национализам, него понос европске културне баштине (ЕК, *НИН*).

Оваква концептуализација је у сагласности са концептуализацијом безосећајне особе као хладне. У последњем примеру, у којем се охолост описује као *мермерна*, појам хладноће укршта се са појмом *тврдоће*. Још један пример потврђује могућност коришћења и овог изворног домена у концептуализацији охолости и гордости:

Он је сваки пут *џордији* и *тврђи*, његов поглед, у почетку равнодушан, постаје оштар, очи су му сиве и ледене (ЕК, *П*).

Појам тврдоће односи се на отпор продору спољашњих сила у унутрашњост објекта (Кликовац 2006б), а у случају наших појмова закључујемо да је тврд и охол човек неосетљив на деловање „спољашњих сила”, то јест неподложен утицајима који изазивају емоције, другим речима – равнодушан. И појам *нейрисџујачносџи*, који РМС користи у дефинисању наших појмова, надовезује се на појмове хладноће и тврдоће – охола, горда и надмена особа је хладна, тврда, неприступачна, далека,¹² то јест безосећајна и равнодушна.

Гордост се везује и за одсуство светлости, тј. ГОРДОСТ ЈЕ МРАЧНА:

На лицу му се појавио израз који је био мешавина *тмурне џордосџи*, ужасне силе, страха, безнадне сумње (ЕК, Р. Сафрански).

4.8. На негативно вредновање ових појмова у нашој култури указују и метафоре охолост и гордост су болест, лудило и беснило:

Јер су као провинцијалци мање *џаџили* од аристократске *охолосџи* (ЕК, К. Леви-Строс). Нуди *лек џројив џордосџи* (ЕК, *П*). Иако је богат, млад, и могао би бити *бесан од охолосџи* (ЕК, Р. Петровић). Сасвим обузети *лудилом* своје *џордосџи*, огрезли у безумљу (ЕК, С. Басара).

Значењски фокус метафора у којима је изворни домен лудило, поред негативне евалуације, јесте и потпуно одсуство контроле над неким стањем. Овакву концептуализацију потврђује и постојање метафоре ГОРДОСТ ЈЕ МАТЕРИЈА КОЈА ОБАВИЛА ЧОВЕКА (ОБУЗЕТ ЈЕ ОБАВИЈЕН СА СВИХ СТРАНА, КЛИКОВАС 2004: 91).

¹² Расулић (2006) испитује пресликавање појмовног обрасца БЛИЗУ – ДАЛЕКО у апстрактне домене, и закључује да се у терминима близине и даљине концептуализују и апстрактни појмови емотивне блискости и одсуства емотивне блискости. Можемо закључити да особа која је „далека” и „неприступачна” избегава емотивну блискост са другим људима, а самим тим је често и равнодушна према њима.

5. „НОВА” МЕТАФОРА. Многи од примера које смо навели доживљавају се као „фигуративни”, несвојствени свакодневном језику. Међутим, пажљивом анализом увиђамо да се ради о конкретизацији и разради (КЛИКОВАС 2004: 83–102) постојећих метафора. Тако се, на пример, понос као биће може конкретизовати као птица, а охолост као човек може бити жена која рађа, понос може *йосрийаиш*, *шайуишайи* некоме нешто итд. Међутим, наишли смо на пример једне метафоре чији изворни домен не спада у уобичајене, често коришћене домене, већ стичемо утисак да се ради о иновативној метафори:

Нису му *исироџрамирали* емоције, осим *йоноса* на сопствени посао (ЕК, П).

Због уплива знања из домена нових технологија у свакодневни живот, имамо и нови изворни домен, тако да можемо формулисати и једну нову метафору: ЕМОЦИЈЕ СУ КОМПЈУТЕРСКИ ПРОГРАМИ. Значењски фокус би био тај да и неко са стране може одређивати квалитет, условљавати и контролисати наша емотивна стања, и да се наше емоције могу на неки начин аутоматизовати и униформисати.

6. СРОДНИ ПОЈМОВИ. Погледајмо још и који се појмови најчешће повезују са појмовима који су предмет наше анализе. Испитујући појмове који припадају домену емоција, Кевечеш (2000; 2002а; 2008) истиче да је такве појмове најбоље представити у виду когнитивних (културних) модела, до чије се структуре може доћи проучавањем појмовних метафора, метонимија и сродних појмова. Сродни појмови су у различитој мери и на различите начине повезани са емоцијама. Обратићемо пажњу на неке од појмова који се обично јављају са нашим појмовима, имајући у виду различите конструкције (*йонос* / *охолост* / *џордост* и...; *йун йоноса* и...; *исјуњен йоносом* и...) на које смо наишли у корпусу. Већ смо истакли да се понос врло често везује за *срећу*, *радоси* и *задовољство* (што се поклапа са налазом Кевечеша (1986), који наводи радост и задовољство као појмове сродне појму понос у енглеском језику). Понос се, затим, везује за *часи*, *досијојанство*, *дику*, *образ*, *славу*, *самойоуздање*, *самойоштовање*, *самосвести*, *националну свести*, *љубав*, *велико срце*, *одушевљење*, *узбуђење*, *оштимизам*, *снагу*, *наде*, *ујорности*, *стираси*, *сид*, *сујеишу*, *шашииину*, *йедрасуду*, *часиољубље*.

Гордост и охолост везују се за *сујеишу*, *џрех*, *славољубље*, *бахашоси*, *дрскоси*, *несамокријичности*, *безобзирности*, *йрейошеницију*, *размешљивоси*, *небригу*, *нејажњу йрема другима*, *уображеноси*, *самойоуздање*, *самодойадљивоси*, *силецијсиво*, *йохлеиу*, *шашииину*, *самољубље*, *йедрасуде*, *нейристийности*, *йонос*, *заблуду*, *йрезир*, *лажни йонос*.

Асоцијативни речник српског језика (Пипер и др. 2005) под одредницом *џордост* наводи асоцијације које овај појам изазива: прва по реду асоцијација је *йоносан* (њу је имало 109 од укупно 800 испитаника). Неке од најчешћих асоцијација су још и *уображен* (29 испитаника), *охол* (26), *висок* (20), *љуи* (17), *йедрасуда* (13), *оџорчен* (11), *зао* (8), *несрећан* (6).

7. ЗАКЉУЧАК. Шта сазнајемо о нашим појмовима на основу уочених метафора, метонимија, сродних појмова и дефиниција из речника?

Понос може бити емоционална реакција која се јавља као резултат постигнутог личног успеха или успеха неког свог ближњег (некога кога дожи-

вљавамо као себи блиског, или друштвене групе којој припадамо, попут нације, професије, рода) и подразумева осећање среће и задовољства. Осећамо, стога, да смо веома вредни (ПОНОС ЈЕ ГОРЕ).

Понос прате одређене телесне манифестације: физиолошке – повећање телесне температуре (ПОНОС ЈЕ ТОПЛОТА); светлуцање очију и руменило; усправан ход, уздигнута глава (УСПРАВАН ХОД / УЗДИГНУТА ГЛАВА УМЕСТО ПОНОСА, и шире, метафора ПОНОС ЈЕ ГОРЕ).

Са становишта особе која га осећа, понос се најчешће доживљава као позитивно стање духа (ПОНОС ЈЕ ГОРЕ, ПОНОС ЈЕ ПТИЦА) и пријатно стање (ПОНОС ЈЕ АЛКОХОЛНО ПИЋЕ).

Понос је нешто што не би требало показивати (ПОНОС ЈЕ ПРЕДМЕТ КОЛИ ТРЕБА САКРИТИ).

Ако доживимо неки неуспех или схватимо да је узрок нашег осећања поноса био „неоправдан“, то доживљавамо као изразито непријатно осећање (ГУБИТАК ПОНОСА ЈЕ НАНОШЕЊЕ ПОВРЕДЕ ПОНОСУ – БИЋУ).

Понос је унутрашње стање које се лако може изгубити (ПОНОС ЈЕ РАЊИВО БИЋЕ, ПОНОС ЈЕ ЛОМЉИВ ПРЕДМЕТ, ПОНОС ЈЕ ПРЕДМЕТ КОЛИ ТРЕБА ЧУВАТИ).

Понос може бити веома интензивно унутрашње стање које особа покушава да контролише (ПОНОС ЈЕ ПРОТИВНИК У БОРБИ), али лако губи контролу над њим (ПОНОС ЈЕ СИЛА; ПОНОС ЈЕ ПРИРОДНА СИЛА, ПОНОС ЈЕ СИЛА КОЈА ИЗМЕШТА ЧОВЕКОВО УНУТРАШЊЕ „ЈА“ ИЗ СПОЉАШЊЕГ, ПОНОС ЈЕ ЗАПОВЕДНИК, ВЛАДАР, ПОНОС ЈЕ МАТЕРИЈА КОЈА ОБАВИЛА ЧОВЕКА, ПОНОС ЈЕ ВРЕЛА ТЕЧНОСТ У САДРЖАТЕЉУ, ПОНОС ЈЕ ВАТРА).

Понос се не доживљава само као краткотрајно емоционално стање које настаје као реакција на одређено постигнуће, већ понос може бити и дуготрајнији емоционални став који захтева труд, и одређени рад да би се створио – како самог појединца, тако и других људи који могу некоме помоћи да изгради такав став (ПОНОС ЈЕ ГРАЂЕВИНА); највећи број примера из нашег корпуса указује на то да се типично ради о националном поносу.

Понос је нешто што нам даје стабилност и чини нас јачим, и битан је за наше самопоштовање (ПОНОС ЈЕ ОРУЖЈЕ, ПОНОС ЈЕ РЕСУРС, ПРЕДМЕТ КОЛИМ СЕ МОЖЕ ТРГОВАТИ, као и мноштво појмова који се јављају напореда са појмом понос у нашем корпусу: *самойоуздање, самойоцїювање, досїюјансїиво, часїї*).

Понос се, како са становишта поједница који понос доживљава, тако и са становишта других људи, најчешће доживљава као нешто позитивно у нашој култури (ПОНОС ЈЕ ВРЕДАН ПРЕДМЕТ, ПОНОС ЈЕ УКРАС, ПОНОС ЈЕ ТОПЛОТА, ПОНОС ЈЕ СВЕЛОСТ), мада је упадљиво и негативно вредновање овог појма (ПОНОС ЈЕ ВАТРА, (НАЦИОНАЛНИ) ПОНОС ЈЕ АЖДАЈА, ПОНОС ЈЕ ВРЕЛА ТЕЧНОСТ У САДРЖАТЕЉУ, ПОНОС ЈЕ ВЛАДАР, ПОНОСАН ЧОВЕК ЈЕ ПЕТЛИЋ). Примећујемо и да је оваква двојака оцена поноса нарочито изражена у случају националног поноса.

Охолост, гордост и надменост подразумевају лажни понос – понос који проистиче из погрешног поимања сопствене вредности, уз истовремено потцењивање других људи. Занимљиво је приметити да се највећи број метафора које структурирају ове појмове односи на *однос особе која је ѓорда / охоло / надмена ѓрема друћим ѓудима*, и на то како дрући *їакву особу доживљавају*, а мање на психолошко стање саме особе. Стиче се утисак да је у структури ових појмова доминантна перспективизација *односа надмене /*

охоле / ђорде особе и друђих људи, као да највише посматрамо такву особу споља.

Тако је за ове особе карактеристично одређено понашање и однос према другима (горда / охоло / надмена особа је петлић / паун / ђуран, охолост је дрзак / безобзиран човек), као и безосећајност и равнодушност према другима (охолост / гордост / надменост је хладна, бити горд / охол / надмен је бити неприступачан, гордост је тврдоћа).

Ови појмови подразумевају увереност особе у сопствену надмоћ (гордост / надменост / охолост је горе), коју други сматрају неоправданом и неоснованом (гордост / охолост / надменост је пренадувени предмет, синтагма *лажни њонос*, значење синонима *убраженосћ*).

Вреднују се изразито негативно у нашој култури (охолост је змија / безобзирна особа, гордост је мрачна, охолост / гордост је болест / лудило / беснило, охолост / надменост / гордост је човек који покушава да нас превари, охолост је демон, гордост је грешник).

Са становишта особе, ово су унутрашња стања којима се тешко може владати (охолост / гордост / надменост је противник у борби / владар, гордост је ловац, гордост је материја која обавија човека, охолост / гордост је материја у коју је човек урођен, охолост је материја под притиском / гордост је сила).

ИЗВОРИ

АСК – *Анџолођија српске књижевносћ*. <<http://www.ask.rs>> 15.09.2011.

ЕК – *Електронски корпус српскођ језика*. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/>> 15.09.2011.

РМС – *Речник српскохрватскођа књижевнођ језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI, Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

КЛИКОВАЦ, Душка. О метафоричкој концептуализацији неких апстрактних појмова из домена моралности. *Српски језик*, XI/1–2 (2006б): 103–114.

КЛИКОВАЦ, Душка. Шта је то метафора?. *Књижевносћ и језик* LV/1–2 (2008): 57–76.

ПИПЕР, Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. *Асоцијативни речник српскођ језика*. Београд: Београдска књига – Службени лист СЦГ – Филолошки факултет, 2005.

РАСУЛИЋ, Катарина. *Тако близу, а њако далеко*: О метафоричкој концептуализацији заснованој на појмовима близу и далеко. Предраг Пипер (ур.). *Кођнићивнолинђвисћичка љроучавања српскођ језика*. Београд: САНУ, 2006, 231–259.

*

BUGARSKI, Ranko. *Jezik i kultura*. Beograd: XX vek, 2005.

CVETKOVIĆ, Katarina. *Konceptualne metafore u vezi sa glagolima vizuelne percepcije u engleskom i srpskom jeziku*. Magistarski rad. Beograd: Filološki fakultet, 2000.

GRADY, Joe. A Typology of Motivation for Conceptual Metaphor: Correlation vs. Resemblance. Raymond Gibbs, Gerard Steen (eds.). *Metaphor in Cognitive Linguistics*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1999, 79–100.

KLIKOVAC, Duška. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: XX vek, 2004.

KLIKOVAC, Duška. *Semantika predloga – Studija iz kognitivne lingvistike*. Beograd: Filološki fakultet (2. izdanje), 2006a.

- KÖVECSES, Zóltan. *Metaphors of Anger, Pride and Love – A Lexical Approach to the Structure of Concepts*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1986.
- KÖVECSES, Zóltan. *Metaphor and Emotion – Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- KÖVECSES, Zóltan. *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford: OUP, 2002a.
- KÖVECSES, Zóltan. The Conceptual Structure of Happiness. H. Tissari, A. B. Pessi, M. Salmela (eds.). *Happiness: Cognition, Experience, Language*. Helsinki: Helsinki Collegium for Advanced Studies, 2008, 131–143.
- LAKOFF George, Mark JOHNSON. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- LAKOFF George, Mark JOHNSON. *Philosophy in the Flesh*. New York: Basic Books, 1999.
- MILIVOJEVIĆ, Zoran. *Emocije, psihoterapija i razumevanje emocija*. Novi Sad: Psihopolis (5. izdanje), 2004.
- RASULIĆ Katarina. Konceptualizacija društva pomoću vertikalne dimenzije. Duška Klikovac, Katarina Rasulić (ur.). *Jezik – društvo – saznanje Profesoru Ranku Bugarskom od njegovih studenata*. Beograd: Filološki fakultet, 2003, 239–254.
- RASULIĆ Katarina. *Jezik i prostorno iskustvo*. Beograd: Filološki fakultet, 2004.
- VESIĆ, Tijana. *Metafore u engleskom i srpskom jeziku čiji je izvorni domen pojam biljke*. Magistarski rad. Filološki fakultet: Beograd, 2007.

Andrijana Bročić

ON THE CONCEPTUALIZATION OF *PONOS*, *GORDOST*, *OHOLOST* AND *NADMENOST*
(‘PRIDE’, ‘ARROGANCE’, ‘CONCEIT’, ‘HAUGHTINESS’ ETC.) IN SERBIAN

S u m m a r y

This paper deals with the conceptualization of *PONOS*, *GORDOST*, *OHOLOST* and *NADMENOST* (‘pride’, ‘conceit’, ‘arrogance’, ‘haughtiness’ etc.) in the Serbian language. The analysis is performed within the theoretical framework of Conceptual Metaphor Theory and is based on the linguistic data gathered from electronic corpora. The concept of pride is shown to be characterized by a large number and various types of conceptual metaphors: PRIDE IS AN OBJECT (WITH ITS SPECIFIC-LEVEL INSTANTIATIONS – PRIDE IS A VALUABLE OBJECT, PRIDE IS AN OBJECT OF TRADE, PRIDE IS AN OBJECT THAT SHOULD BE HIDDEN, PRIDE IS A WEAPON, PRIDE IS A FRAGILE OBJECT); PRIDE IS A SUBSTANCE (IN A CONTAINER), PRIDE IS LIGHT, PRIDE IS WARMTH, PRIDE IS NICE WEATHER, PRIDE IS AN INTOXICATING BEVERAGE; PRIDE IS UP, THE PROUD PERSON IS UP/HIGH and BIG etc. It is also found that the concept of pride shares a number of force-dynamic metaphorical source domains with emotion concepts in general, the main ones being A FORCE (NATURAL FORCE, FORCE DISLOCATING THE SELF), A SOCIAL SUPERIOR/AN OPPONENT IN A STRUGGLE, FIRE, A HOT LIQUID IN A CONTAINER. Furthermore, the evaluative metaphors that are analyzed point to both positive and negative evaluations of this concept. The metonymies that are identified (CHEST OUT and HEAD UP FOR PRIDE) are shown to be based on distinctive effects associated with the concept. Unlike pride metaphors, the metaphors constituting the concepts of conceit/arrogance/haughtiness unequivocally point to their negative appraisal in our culture – CONCEIT / ARROGANCE IS A TRICKSTER / RUTHLESS PERSON / SINNER / OPPONENT IS A STRUGGLE / SNAKE / DARK / COLD / INSANITY / RABIES / AN ILLNESS etc.

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за англистику
Студентски трг 3, 11 000 Београд, Србија
brocic@eunet.rs

Гордана Драгин

МОРФОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ НЕКИХ ИМЕНИЦА У ГОВОРИМА СЛИВА СТУДЕНИЦЕ У ЈУГОЗАПАДНОЈ СРБИЈИ*

У раду се од именица мушког рода, осим оних на *-а*, анализирају двосложна лична имена и хипокористици (*Рашо*, уз *Слоба*), етници и *nomina agentis* на *-ин* (*Циџанин*, *бербѣрин*), именице на *-лац* (*-лак*) код којих аналошки продира *о < л* из Гјд у Нјд и Гмн (*засеок*). Затим, говори се о називима места код којих се поред редовног наставка *-и* сачувао и окамењен стари наставак *-е* за Гмн консонантских основа м. р., типа *камене* (*Девуће*), као и о именицама *дан*, *огањ*, *камен* (млади *дăнови*, од *Видова дне*). Од именица средњег рода помиње се *месѣо* (на *тѣ двѣ мѣсѣе*), а код именица женског рода скреће се пажња на Гјд и Гмн именица *сѣрана* и *џодина* са нултим наставком (з друге *сѣрѣн*, за *седамнѣс џџдин*).

Кључне речи: двосложни хипокористици, етници и *nomina agentis* на *-ин*, именице: *засеок*, *дан*, *огањ*, *камен*, *месѣо*, *сѣрана*, *џодина*.

This paper analyzes disyllabic personal masculine names and hypocoristics not ending in *-a* (*Rășo*, uz *Slóba*), ethnic names and *nomina agentis* ending in *-in* (*Ciġanin*, *berbĕrin*), nouns ending in *-lac* (*-lak*) which are influenced by the analogy *о < л* from gen.sg. in nom.sg. and gen.pl. (*zaseok*). The paper then discusses place names which, besides the usual suffix *-i*, have a petrified old suffix *-e* for nom.pl. of consonant bases of male nouns, e.g. *kamene* (*Devuće*), as well as the nouns *dan*, *oganj*, *kamen* (mládi *dănovi*, od *Vidova dne*). As for neuter nouns, the paper mentions *mesto* (na *tê dvě mĕste*), and as for female nouns, the paper stresses the zero suffix with gen.sg. and gen.pl. of nouns *strana* and *godina* (z *drŭge strân*, z *sedamnâes gŏdĭn*).

Key words: disyllabic hypocoristics, ethnic names, *nomina agentis* in *-in*, nouns: *zaseok*, *dan*, *oganj*, *kamen*, *mesto*, *strana*, *godina*.

1. Говори у сливу Студенице. Говори у сливу Студенице били су предмет мога истраживања у оквиру докторске дисертације.¹ Темељног испитивања говора слива Студенице досад није било. Важно је истаћи специфичност ових говора, за које сада знамо да представљају једну врсту прелазног идиома од ијекавских херцеговачко-крајишких и зетско-сјеничких говора ка екавском косовско-ресавском говорном типу. У вези с реченим, Павле Ивић наводи да није јасно „где је лежала првобитна граница између јекавског и екавског изговора у западној Србији и Санџаку (...)” (1986: 74).

* Овај рад настао је у оквиру пројекта *Дијалектџолошка истраживања српског језичког простора* (бр. 178020), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ Примере које доносим у овом раду сакупила сам за потребе докторске дисертације путем интервјуа и касетофонских записа у селима која су у сливу реке Студенице. Закључци које доносим самостална су размишљања на поменућу тему. Не наводим податак у којим је пунктовима забележен који пример, јер се не ради о релевантној територијалној раслојености, тј. у сваком је пункту забележен барем неки од типова примера о којима говорим, или чак сви наведени примери.

Једино се име *Сáва* – *Сáве* мења по обрасцу именица ж. р. и на следећи начин образује присвојни придев који се јавља у саставу микротопонима: *Сáвина* вода, *Сáвин* дуб, *Сáвина* испосница, *Сáвино* гумно, *Сáвина* стѡпа, Каца светѡг *Сáве*. Међутим, име засеока на Радочелу је *Сáово*, елиптични облик са упрошћеним фонетизмом од *Савино*, тј. *Сáово* село, што упућује на деклинациони образац *Сáво* – *Сáва*.

Присвојни придеви изведени од ових именица имају творбену морфему -ов (-ев):

Вáсова мајка, *Жићова* жена, прет кућу *Љубову*, поверење *Рáдово*, *Мóмови*, *Чујов* отац, *Ди́лова* бачија.

На ширем подручју, судећи по литератури, ситуација је слична. Тако је у србијанском Полимљу, Драгачеву, Горобиљу, Средњем Ибру, Старом Влаху и Качеру (М. Николић 1991: 341; Ђукановић 1995: 129; М. Николић 1972: 671; Божовић 1993: 179; В. Николић 2001: 181, 182; Петровић Капустина 2011: 18). Поред тога, М. Симић у говору босанског Подриња помиње овакво придевско образовање од хипокористика са дугосилазним акцентом на првом слогу, типа *Брáне*, *Мíле*, *Рáде* (1978: 71).

За хипокористике типа *Жићо*, *Чујо*, *Љубо* мисли се да су на екавски терен стигли из ијекавских, динарских области (Бариактаревећ 1967: 1; Станић 1974: 178; М. Симић 1978: 71; Павлица 1984: 394; М. Николић 1991: 341–343; Ђукановић 1995: 129; Ивић 1997/2: 42; С. Стијовић 1997: 122), али су, види се, широко заступљени, макар и факултативно и у ијекавско-екавским и екавским говорима. М. Николић даје неколико важних напомена које се тичу деклинације хипокористика овога типа, истичући да је тип *Вéсо* – *Вéса* типична особина југоисточне гране ијекавских говора (1991: 342). Поред поменутих, и ијекавски говори Горњих Васојевића за „двосложна лична имена и хипокористике” са дугоузлазним акцентом на првом слогу имају, поред наставка -о, и наставак -е: *Пéро*, *Бóжо*, *Ву́ле*, *Лáле* (Р. Стијовић 2007: 125).

На чисто екавском терену, у космајским и колубарским говорима, прецизније – у *кановачким* селима, како каже С. Реметић, доследно се чува тип *Буда* – *Буде* – *Будин*, док „ерски” терен поред овог има и деклинациони тип *бајѡ* – *бајѡа* – *бајѡво* (РЕМЕТИЋ 1985: 233). У говору Драгачева, такође, обичнији су облици *Бóжо*, *Брáно*, док се неки хипокористици и лична имена, или пак присвојни придеви од њих изведени, реализују као *Сáва*, *Бајѡина* обућа. Аутор наглашава да је то само „захваљујући утицају екавског стандарда” (Ђукановић 1995: 129). Стари екавски, копаонички говор, поред *Јóва*, *Јòвe*, *Јòву*, те присвојног придева *Јòвѡн*, зна и за факултативне облике *Бóжо*, *Бóжа*, ка *Љубòве* куће (РАДИЋ 2010: 75). За говоре Баната (и целе Војводине) помињу се искључиво „као и у већем делу осталих екавских говора (...) многобојна хипокористичка образовања са ‘ акцентом”, која образују парадигму типа: *А́рса*, *Вáсу*, *чи́ка* *Ђу́ра*, *нѡ́ки* *Рáда*, *у́ја*, *чи́ка*, *јeднoм* *Швáби* (Ивић et al. 1997: 64). Чак и у најдоследније екавским говорима, призренско-тимочкима, поред *Јова* чуће се и *Јово* (БОГДАНОВИЋ 2000: 317).

2.2. Мушка лична тросложна имена на -оје не мењају деклинацију, па ће у говорима уз Студеницу бити: звáо се *Мíлоје*, *Рáдоје*, *Покáжи* *Рáдоју*, *Сѡјáноје*, са *Сѡјáнојем*. Исто је и у босанском Подрињу (*Сѡјáноје*, *Вѡдоје*),

говору Бјелопавлића и у суседном моравичком говору, као и северозапад-није (само факултативно) у Драгачеву (М. Симић 1978: 71; Ћупић 1977: 72; В. Николић 2001: 182; Ђукановић 1995: 128). Поред оваквих облика и оних са четири слога, типа *Ђунџије*, *Вџилије*, има и петосложних као *Паниџелија*, *Јерџија* (В. Николић 2001: 182). И у говорима босанског Подриња и србијанског Полимља, централне Шумадије, Драгачева, у поцерском и колубарском говору наилазимо на двојаке облике (*Алџмије*, *Танџије* / *Вриџоџмија*, *Јерџија*) (М. Симић 1978: 71; М. Николић 1991: 340; Реметић 1985: 236–237; Ђукановић 1995: 128; Московљевић 1928; Б. Николић 1969: 46). За оваква имена су у говору Горњих Васојевића обични облици типа *Аниџоније*, *Васџије*, али и *Димиџрија*, *Зџрија* (Р. Стиловић 2007: 125). У војвођанским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта, ова имена на *-ије* грчког порекла редовно се прихватају са измењеним наставком *-ија* (*Блџоја*, *Мџлоја*, *Аркадија*, *Танџија*) (Ивић et al. 1997: 30).

Могло би се закључити да је деклинациони тип *Аркадија*, *Танџија* одлика шумадијско-војвођанских говора, и то најпре оних у Војводини, док се *Мџлоје*, *Вџилије* срећу како у ијекавским тако и у екавским говорима јужно од Дунава, макар и факултативно.

2.3. Етници типа *Бџарин* и *nomina agentis* типа *берберин* увек у једнини имају проширење *-ин*:

Бџарин, *Дџевићанин*, *Срџин*, *Турџин*, *Џиџанин*, *берберин*, *крџићанин*, *хрџићанин*, *хрџићанин*, *чобџанин*, *чобџанина*, *чобџанине*, с *чобџанином*, али чује се само *Сџуденџичан*,

У косим падежима понекад стоји и: од *чобџана*, *чобџане*!

У множини изостаје формант *-ин*:

од *Бџара*, отишли код *Срба*, *Сџуденџичани*, *хрџићани*, *хрџићани*, за *Џиџане*, има *Џиџана*, бјло *чџбана*.

Идентична ситуација затечена је и у моравичким говорима, у говору Горобиља, у централној Шумадији (В. Николић 2001: 180; М. Николић 1972: 671; Реметић 1985: 231232). Факултативно се јавља суфикс *-ин* у босанском Подрињу, па ће бити: *Џиџанин*, *чџбанин*, али *Арај*, *бербер*, *џурбей* (М. Симић 1978: 71). За говоре источне Херцеговине А. Пецо наводи да само „неке именице на *ин* које у књижевном језику чувају тај наставак у облицима јединине (...) према облицима множине губе тај наставак” (*чџбан*, *џиџан*) (1964: 112). И овде уклањање проширења *-ин* у једнини представља, пре свега, одлику војвођанских говора (*Кикинџан*, *Бачван*, *дџушман*) (П. Ивић et al 1997: 30).

2.4. Код именица на *-лац* (*-лак*), у посматраним говорима аналошки процуре *о < л* из Гјд у Нјд и Гмн:

жеџиџоц, *краниџоц*, *џласиџиџоц*, нџма *џласиџиџоца*, *бџсиок*, *зџсеок*, *зџиџиок*, пџно *зџсеока*.

Увек је *џџлац*, *џџлци* и *жџлац*, али *џџок*, *џџоци*.

Слична ситуација у литератури бележи се и у централној Шумадији, србијанском Полимљу, мало западније у Моравици, јужније у Средњем Ибру,

Именица *дан* може имати и нулту граматему у Гмн:

гѡдину *дѡн*, четрдесѣт *дѡн* (в. доле 3.1.2).

Проширење основе код ове именице у множини нотирано је у многим србијанским говорима: у новопазарско-сјеничким, у србијанском Полимљу, централној Шумадији, у Љештанском, у Горњој Цапарди, у Моравици, у копаоничким селима, у Доњој Мутници, Лужници (БАРЈАКТАРЕВИЋ 1966: 79; М. Николић 1991: 328; РЕМЕТИЋ 1985: 232233; ТЕШИЋ 1977: 242; ЂУКАНОВИЋ 1983: 243; В. Николић 2001: 197; М. Николић 1972: 677 и РАДИЋ 2010: 212; РАКИЋ-МИЛОЛКОВИЋ 2000: 84; ЋИРИЋ 1983: 59). И у босанском Подрињу је ситуација слична; поред *дѡни*, ређе ће се чути и *дѡнови* (М. Симић 1978: 70). И за говор Бихора каже се, иако се не дају примери, да „именицу *дан* треба посебно споменути јер чува остатке старе промене: *дне*, али обично у називима празника, иначе и она припада (...) групи *дѡн – дѡнови – дѡновима*” (БАРЈАКТАРЕВИЋ 1967: 4). Говори источне Црне Горе имају облик: *џѡлубови, лѡбудови, ђѡкови*, од којих је само овај последњи – једносложан, као и *дан* (СТЕВАНОВИЋ 193334: 66). И Р. Стијовић потврђује да се у говору Горњих Васојевића чује *дѡнови* (2007: 128). Елеменат *-ов* распрострањен је код једносложних па и двосложних именица у већини војвођанских говора, иако ни у једном војвођанском говору не налазимо пример за проширење у именици *дан* (ПОПОВИЋ 1968: 167).

2.7. *КАМЕН*. У свим засеоцима уз Студеницу, именица *камен* није се сачувала у старом облику мушког рода сугласничке основе. Забележени су облици са *-ен*: *кѡмѣн* и *кѡмен*, *кѡмену*, *кѡменови* / *камѣње*, пўно *кѡменова* / *камѣња*, с *камѣњом*, са *камѣњем*, на *камѣњу*. Само на једном месту у доњем току реке, на самом ушћу у Ибар, у месту Ушће, забележен је пример на онѣм *кѡмене*, где имамо стари наставак за Лјд са наставком *-е*. Барјактаревић у новопазарско-сјеничкој зони нотира стари облик *ками*, али поред дужег *камен* (*Кѡми тѣи у љсѣа*. *Кѡми тѣи љ љѡву*) (1966: 82). Поред забележених примера у околини Куршумлије (*ако уѣѣри кѡми на жѣву зѣм.ѣу*), Вукићевић наводи да се они јављају „у говору најстаријих особа који ијекавски говоре и (...) има значење збирне именице *камѣње*.” Поред тога, овај аутор констатује да „овај моменат потврђује да је овде с краја прошлог века (19. век – Г. Д.) егзистирала компактна ијекавска целина (...)” (1971: 401). У источноцрногорском говору у Стевановић бележи исти архаизам (1933–34: 71).

3. ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГ РОДА

3.1. *МЕСТО*. Именица *месѣо* у конструкцији с предлогом *на*, тј. у косим падежима, уз основне бројеве *два*, *ѣри* и *чеѣири* чува стари дуалски облик НАВ са јатом у наставачкој морфеми (као и број *два*):

на двѣје-трије *мѣсѣе*, на четѣри на четѣри *мѣсѣе*, на тѣ двѣ *мѣсѣе*, сврѣамо на три *мѣсѣе*, на двѣ, три *мѣсѣе*, на двѣ *мѣсѣе*.

Забележено је нешто примера са дуалским наставком за Лјд исте именице уз предлог *на* и уз редни број *друѣи*, као и, аналошки, уз кардинални број *јѣдан*:

на дрѹгу *мѣсѣу*, посуљала на једнѹ *мѣсѣу*, на јѣдну *мѣсѣу*.

Иначе, када се нађе ван бројне конструкције, ова именица се понаша као да је именица средњег рода на *-о*:

на таква *мѣсѣа*, на пѹно *мѣсѣа*.

У студијама које се баве косовско-ресавским говорима скретана је пажња на деклинацију ове именице. У Колубарском говору, ово је именица са двоструким ликом у Нјд: *месѣо* и *месѣе* (Б. Николић 1969: 46). Божовић у говорима Средњег Ибра (1993: 181), Вукићевић у говору Крагујевачке Лепенице (1995: 148) и Пецо и Милановић у ресавским говорима (1968: 318) тумаче облике типа *две месѣе* двојинским уједначавањем, док *месѣо* у зависном падежу виде као именицу женског рода (*на једном месѣу*). И у левачким селима, за примере као што су на *двѣ мѣсѣе* и на онѹ *мѣсѣу* каже се да су то „свакако транспортни облици дуала” (Симић 1972: 280).

Случај са овом именицом показује да се двојински наставак налази у конкурентном односу према множинској граматема, и чак је потискује, што није ретка појава када се ради о множинској деклинацији.

Дуалска наставачка морфема *-е* у овој именици, у предлошкој конструкцији уз бројеве *два*, *ѣри*, *чеѣири* представља особину само косовско-ресавског (и смедеревско-вршачког) дијалекта, а не и суседних зетско-сјеничких и херцеговачко-крајишких говора.

4. ОСОБЕНОСТИ ИМЕНИЦА ЖЕНСКОГ РОДА НА *-А*

4.1. *СТРАНА*. Поред регуларног наставка *-е* у Гјд код свих именица ове врсте, именица *сѣрана* има као наставак и *-О*:

с тѣ *сѣране*, с ђобдве *сѣране*, с трѣ *сѣране*, на четѣри *сѣране*, з гѣрње *сѣране*, з дѣње *сѣране*, са *сѣране*, са дѣсне *сѣране*, з дрѹге *сѣране*, с лѣве *сѣране*, с једнѣ *сѣране*;

з дѣсне *сѣран*, з дрѹге *сѣран*, с једнѣ *сѣран*, с лѹдске *сѣран*, с мојѣ *сѣран*, с тѣ *сѣран*, с овѣ *сѣран* кѹће, с онѣ *сѣран* рѣкѣ, с гѣрње *сѣран* пѹта.

Угледањем на облике Гјд и Ајд исте именице, факултативно се јавља са наставком *-О*:

на лѣву *сѣран*, на овѹ *сѣран*, на дрѹгу *сѣран*, на јѣдну *сѣран*, поред регуларног:

на дрѹгу *сѣрану*, на тѹ *сѣрану*, на јѣдну *сѣрану*.

Иста ситуација забележена је и у Лукову крај Куршумлије и у бихорском говору (Грковић 1968: 126; БАРИАКТАРЕВИЋ 1967: 9). И у говору Заплања „понекад крајњи вокал се губи у именици *сѣрана*: помери на *сѣран*” (МАРКОВИЋ 2000: 138).

4.2. *ГОДИНА*. Облик Гмн са нултом наставачком морфемом забележен је у више примера, и то најчешће у бројној конструкцији са именицом *ѣодина*:

прије дѣсет *ѣодин*, двѣјес *ѣодин*, осамнајес *ѣодин*, двѣдес и нѣшто *ѣодин*, седамнаес *ѣодин*, поред:

стѣ и пѣт *ѣодина*, дѣсет *ѣодина*, осамнајес *ѣодина*, десетѣна *ѣодина*.

Захваљујући аналогiji према множини, у ову групу спада и пример четири *ḡdḡin*. И мањи временски одсечак, као што је *дан*, може имати нулту граматему у Гмн:

гџдину *dān*, четрдесџт *dān* (в. 1. 1. 6).

У веџини говора обавезна је бројна кострукција за употребу ове наставке морфеме. Нашла су се и два аналошка примера за именице средњег и женског рода, као што су: *како нџсим дрв*, *џмали смо рџдбин*.

Архаизам представљен морфемом -Ø у Гмн повезује, у слободнијим везама, ове говоре са онима на северозападу Србије, нпр. са говором Љештанског (Тешић 1977: 220, 222).

У веџини говора се овај наставак, пре свега, среће у речима *ḡодина*, *сџоџина*, *иџада* (уз број). Иста ситуација затиче се и у говорима који су блиски стандардном језику (Вуковић 1938: 57; Пецо 1964: 119; Станић 1974: 205). М. Вукићевић не тумачи нулту морфему у јединој забележеној речи *џуџ*, у говорима крагујевачке Лепенице (триста *џуџ* прошло, пе-шес *џуџ* ме туко...), као чување облика старог генитива, већ као редукцију финалног сугласника (Вукићевић 1995: 141). Вукићевић је овакав облик забележио само код именице *џуџ*. Прихватљиво је да се ради о архаичном наставку у Студеници и шире, пошто је дати наставак овде забележен у више лексема: *сџрана*, *ḡодина*, *сџоџина*, *иџада* и аналошки у *дан*, *дрво*, *родбина*. Војвођанско порекло дозвољава ми да претпостављам да је једино аналогija била одговорна за појаву облика типа *ḡодин дана* у неким војвођанским говорима. Овде се ради о нултој морфемџ код речи *дан* – у Гјд и Ајд (в. 3.1.1.), и само у овом синтагматском склопу. Помињани типови речи (у овом и претходном параграфу) са овом особином увек су били у позицији главне речи у синтагми, док се у *ḡодин дана* са нултом морфемом јавља зависни члан синтагме. У питању је сандхи пред консонантом. Када се реч *ḡодина* јавља самостално, ван сандхија, никада не подлеже апокопи. Познато је да је апокопа честа код речи са помоћном функцијом у реченици (код везника, речца) и само код појединих прилога и модалних глагола. Наиме, „нема пунозначних глагола, а ни прилога, таквих као *леџо* или *суџра*” (Ивић et al. 1994: 294). Овде се ради о пунозначној речи, именици. Дакле, у овом фреквентом синтагматском склопу не ради се о апокопи, већ је у питању само чиста аналогija. Ниједна монографија о војвођанским говорима не региструје ову појаву (Б. Николић 1964; Поповић 1968; Ивић et al. 1994; 1997).

5. Супстантивизирани придеви. У овим говорима, као и у стандардном језику, има доста супстантивизираних придева. Промена поименичених придева није увек иста, тј. неки од њих се мењају по именичкој, а други по придевској деклинацији. Нормативног правила нема, већ важи генерално – да се они стандардизују по угледу на њихову употребу код веџине становника места или краја о којем се ради.

Навешћу само оне који се најчешће чују, тако што ћу најпре дати примере који се деклинирају као именице (а), а затим оне који се деклинирају као придеви (б):

- а) Кад дође *млада* пред кћу, да дам *млади*, у *Каменски*, био сам у *Бачки*, по Банату и *Бачки*, у мојом *Брзови*, ја сам радио у *Раџки*, боравао у *Раџки*;
 б) *жѣнско*, једно *жѣнско*, дам једној *жѣнској*, с једном *жѣнском*, *мѣшкија* и *женскија*, да удари *мало*, да су наши *сѣари* знали, *сѣари* наши, моји *сѣари* рађили, слѣшала сам *сѣаре*, дођу *сѣаро* и *млада*.

6. Закључак. У говорима слива Студенице налазе се групе именица и појединачни примери са неким морфолошким особинама по којима се они разликују од стандардних облика. Ради се о примерима са проширеном основом (*Девѣанин*, *данови*), о онима који чувају стари окамењени наставак у називима места (*Балиѣиће*), или дуалски наставак у ГЛЈд именице *месѣо*, уз предлог и редни број (*на друђу месѣу*). За овако сачувану конструкцију дуалског порекла П. Ивић каже да је једна од типичних особина косовско-ресавског дијалекта (2003: 10). Забележена је и нулта морфема у Гјд именица типа *сѣрана* (*с оне сѣран*). Неке именице имају поремећену когруенцију и хибридну деклинацију, док се неким мења граматички род. Све ове морфолошке особине именица забележене су и у другим екавским, али и у ијекавским говорима. Изоглосе ових особина на екавском терену повезују готово све српске екавске говоре, почев од Бачке и Баната, преко Космаја, централне Шумадије и Качера, па даље на југ – повезују колубарске и левачке са говорима Доње Мутнице, крагујевачке Лепенице, поткопаоничких села и околине Куршумлије, све до Лужнице и Запања. На западу ове изоглосе повезују Цапарду код Зворника, Љештанско у општини Бајина Башта, село Горобиље у златиборском округу и моравички крај. Њихов источни крак иде до ресавских говора. Ијекавски говори којима су познате неке од овде помињаних категорија простиру се од Босне на Хрватску, Херцеговину и Црну Гору. Од југозападних србијанских јекавско-екавских говора, овде спадају и говори србијанског Полимља, говори средњег Ибра и новопазарско-сјенички говори. У Босни је на списку и босанско Подриње, представљено селом Обади. Овде треба убројати и источнохерцеговачке говоре, као и село Удбине у Лици. Највише је црногорских говора, а то су: говори Бихора, источноцрногорски говори, Горњи Васојевићи, Бјелопавлићи, Пива и Дробњак, и Ускоци.

Иако нису све побројане особине забележене у свим поменутих контролних говорима, види се да је готово подједнака заступљеност посматраних морфолошких категорија и у екавским и у јекавским говорима. И то би, поред исталог, могло да упућује на чињеницу да су говори уз Студеницу прелазнога типа између ових двеју skupина.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АЛЕКСИЋ, Радомир, Славко ВУКОМАНОВИЋ. Основне особине александровачког и брусског говора. *Анали Филолошког факултета* 6 (1966): 291–319.
 БАРИАКТАРЕВИЋ, Данило. Средњоибарска говорна зона. *Зборник Филозофског факултета у Приштини* II (1964–65): 57–113.
 БАРИАКТАРЕВИЋ, Данило. Новопазарско-сјенички говори. *Српски дијалектолошки зборник* XVI (1966): I–XIV + 1–177.

- БАРИАКТАРЕВИЋ, Данило. Бихорски говор. Морфолошке и синтаксичке особине. *Зборник Филозофског факултета у Приштини* IV (1967): 1–39.
- БЕЛИЋ, Александар. *Историја српскохрватског језика* (књ. 2, св 1: речи са деklinацијом). Београд: Научна књига, 1972.
- БОГДАНОВИЋ, Недељко. Инвентар морфолошке проблематике призренско-тимочких говора. *Српски дијалектолошки зборник* XLVII (2000): 309–335.
- БОЖОВИЋ, Маринко. *Говори Средњега Ибра*. Приштина: Универзитет у Приштини, 1993.
- ВУКИЋЕВИЋ, Миле С. О говору околине Куршумлије. *Зборник Филозофског факултета у Приштини* VIII, св. А (1971): 385.
- ВУКИЋЕВИЋ, Миле С. *Говори крајувачке Лейнице*. Приштина: Универзитет у Приштини, 1995.
- ВУКОВИЋ, Јован. Говор Пиве и Дробњака. *Јужнословенски филолог* XVII (1938–39): 1–113.
- ГРКОВИЋ, Милица. Неке особине говора села Лукова. *Прилози проучавању језика* 4 (1968): 121–131.
- ДЕШИЋ, Милорад. Западнобосански ијекавски говори. *Српски дијалектолошки зборник* XXI (1976): 1–316 (са 1 + 4 карте).
- ДРАГИН, Гордана. Студенички говор на западној ивици косовско-ресавског подручја. *О српским народним говорима* (прир. Слободан Реметић). Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа”, 1997, 99–104.
- ДРАГИН, Гордана. Поређење замене јата околине Косовске Митровице са говором горње Студенице. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XLII (1999): 463–469.
- ДРАГИН, Гордана. Судбина неакцентованог квантитета у говорима слива Студенице. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* L (2007): 199–211.
- ДРАГИН, Гордана. Рефлекси вокала јат у говорима слива Студенице. *Riječ (časopis za slovensku filologiju)* 15/4 (2009): 45–67.
- ДРАГИН, Гордана. Архаична наставачка морфема *-ам* за Д-И-Ј множине именица женског и мушког рода на *-а* на територији говора у сливу Студенице. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* LIII/2 (2010): 115–121.
- ЂУКАНОВИЋ, Петар. Говор Драгачева. *Српски дијалектолошки зборник* XLI (1995): 1–240.
- ЂУКАНОВИЋ, Петар. Говор села Горње Цапарде (код Зворника). *Српски дијалектолошки зборник* XXIX (1983): 191–294.
- ИВИЋ, Павле. О говору Галипољских Срба. *Српски дијалектолошки зборник* XII (1957): XXI + 520.
- ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
- ИВИЋ, Павле et al. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (увод и фонетизам). *Српски дијалектолошки зборник* XL (1994): 1–412.
- ИВИЋ, Павле et al. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови). *Српски дијалектолошки зборник* XLIII (1997): 1–586.
- ИВИЋ, Павле. Разлике међу говорима косовско-ресавског дијалекта. *О српским народним говорима* (прир. Слободан Реметић). Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа”, 1997, 41–44.
- ИВИЋ, Павле. Жупски говор као најтипичнији представник косовско-ресавског дијалекта. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XLI/1 (2003): 7–13.
- ИВИЋ, Павле. Српски дијалекти и њихова класификација (I, II, III). *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XLI/2 (1998): 113–132; XLII/1 (1999): 303–354; XLIV (2001): 175–209.
- ЈОВИЋ, Душан. Трстенички говор. *Српски дијалектолошки зборник* XVII (1968): XVI + 238 + карта.
- МАРКОВИЋ, Јордана. Говор Запања. *Српски дијалектолошки зборник* XLVII (2000): 7–307.
- НИКОЛИЋ, Берислав. Сремски говор. *Српски дијалектолошки зборник* (1964): 201–412.
- НИКОЛИЋ, Берислав М. Колубарски говор. *Српски дијалектолошки зборник* XVIII (1969): 1–71.
- НИКОЛИЋ, Мирослав. Говор села Горобилја. *Српски дијалектолошки зборник* XIX (1972): 623–746.
- НИКОЛИЋ, Мирослав. Говори србијанског Полимља. *Српски дијалектолошки зборник* XXXVII (1991): 1–548.
- НИКОЛИЋ, Видан. *Моравички и жорњоски студенички говори*. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, монографије, серија IV, бр. 3, 2001.

- Павлица, Драган. О говору околине Удбине. *Српски дијалектолошки зборник XXX* (1984): 357–424.
- Петровић, Драгољуб. *О говору Змијања*. Нови Сад: Матица српска, 1973.
- Петровић, Драгољуб, Јелена Капустина. Из лексике Качера. *Српски дијалектолошки зборник LVIII* (2011): 4–336.
- Пецо, Асим. Говор источне Херцеговине. *Српски дијалектолошки зборник XIV* (1964): 1–200 (са картом).
- Пецо, Асим, Бранислав Милановић. Ресавски говор. *Српски дијалектолошки зборник XVII* (1968): 241–366 + карта.
- Поповић, Иван. Говор *Госпођинаца у свейлостии бачких ђовора као целине*. Посебна издања, књ. CDXXV. Београд: САНУ, 1968.
- Поповић, Момчило, Драгољуб Петровић. О говору Спича – грађа. *Српски дијалектолошки зборник LVI* (2009): 5–275.
- Радић, Првослав. Цртице о говору селу Мрче у куршумлијском крају. *Српски дијалектолошки зборник XXXVI* (1990): 1–74.
- Радић, Првослав. *Койаонички ђовор. Етнографски и културолошки иприсији*. Београд: САНУ, Етнографски институт. Посебна издања, књ. 70, 2010.
- РАКИЋ-Милоковић. Софија. Основе морфолошког система говора Доње Мутнице. *Српски дијалектолошки зборник XXXVI* (1990): 79–118.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. Говори централне Шумадије. *Српски дијалектолошки зборник XXXI* (1985): 1–55.
- Симић, Радоје. Левачки говор. *Српски дијалектолошки зборник XIX* (1972): 1–618.
- Симић, Милорад. Говор села Обади у босанском Подрињу. *Српски дијалектолошки зборник XXIV* (1978): 1–124.
- СТАНИЋ, Милија. Ускочки говор I. *Српски дијалектолошки зборник XX* (1974): 5–259.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. Источноцрногорски дијалекат. *Јужнословенски филолог XIII* (1933–1934): 1–128 (са картом).
- СТИЛОВИЋ, Рада. Говор Горњих Васојевића. *Српски дијалектолошки зборник LIV* (2007): 1–323.
- СТИЛОВИЋ, Светозар. Ијекавски трагови на развоју Ресаве и Млаве. *О српским народним ђоворима* (прир. Слободан Реметић). Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа“, 1997: 121–123.
- ТЕШИЋ, Милосав. Говор Љештанског. *Српски дијалектолошки зборник XXII* (1977): 159–328 (са картом).
- ЋИРИЋ, Љубисав. Говор Лужнице. *Српски дијалектолошки зборник XXIX* (1983): 7–119.
- ЋУПИЋ, Драго. Говор Бјелопавлића. *Српски дијалектолошки зборник XXIII* (1977): IX + 226.
- ЋУПИЋ, Драго, Драгољуб В. Корићанац. Ономастика Богutowца. *Ономастолошки прилози 13* (1997): 575–613.

Gordana Dragin

MORPHOLOGICAL FEATURES OF SOME NOUNS IN THE VERNACULARS OF THE STUDENICA CONFLUENCE IN SOUTHWEST SERBIA

Summary

This paper discusses the morphological features of some nouns in all three genders which are different from the standard language. Of all male pronouns not ending in *-a*, the paper analyzes disyllabic personal names and hypocoristics which always have a form such as *Rášo*, *Sveti Sávo*, uz *Slóba*, ethnic names and *nomina agentis* ending in *-in* in singular (*Cġanin*, *berbġerin*, *krġġġnin*), male trisyllabic names ending in *-oje* that do not change their declension (*zvġo se Mġloje*, *Rġġdoje*, *Pokġġži Rġġdoju*, *Stġġnoje*, sa *Stġġnojom*), nouns ending in *-lac* (*-lak*) which are influenced by the analogy *o* < *l* from gen.sg. in nom.sg. and gen.pl. (*zaseok*), ethnics of the type *Bugarin* and *nomina agentis* of the type *berberin* which always have an extension *-in* in singular (*Bġġgarin*, *Dġġviġġanin*), and nouns *dan*, *oganj*, *kamen* (*mlġdi dġġnovi* ‘the time of the new moon’, *od Vidova dne*). The paper then discusses place names which, besides the usual suffix *-i*, have a petrified old suffix *-e* for nom.pl. of consonant bases of male nouns, e.g. *kamene* (*Dġġviġġe*). As for neuter nouns, the paper mentions *mġsto* (na tġ dvġ

měste), and as for female nouns, the paper stresses the zero suffix with gen.sg. and gen.pl. of nouns *strana* and *godina* (z drüge *strân*, z sedamnâes *gôdin*). The paper also mentions substantivized adjectives of the type *mlâda*, *Răška* and *žěnska*, *stâri*. Even though all the listed features are not noted in all the mentioned control vernaculars, an almost equal distribution of observed morphological categories is found in Ekavian and Ijekavian dialects. This might also indicate that the vernaculars along the Studenica are a transitional type between these two groups.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
gordanadragin@yahoo.com

Радивоје Младеновић

ПАСИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ МЕТОХИЈСКО-КОСОВСКИХ ГОВОРА ПРИЗРЕНСКО-ЈУЖНОМОРАВСКОГ ТИПА*

У прилогу се разматра морфосинтаксичка и/или морфолошка стабилност Нмн. и ОПмн. (= Амн.) именица м. р. на -ø у конструкцијама у којима семантички садржај није подударан са граматичком формом. Анализа облика пацијенса спроведена је према типу предиката: а) пацијенс у конструкцији са партиципским пасивом, б) пацијенс у пасивним рефлексивним конструкцијама са личним глаголским обликом, в) пацијенс у обезличено-пасивним конструкцијама са безличним глаголским обликом.

Кључне речи: метохијско-косовски говори, пасивне конструкције, пацијенс, морфосинтаксичко преобликовање, семантички садржај, граматичка форма.

This paper analyzes the morphosyntactic and/or morphological stability of nominative plural and general case plural (= accusative plural) of masculine nouns ending in -ø within constructions in which semantic content and grammatical form do not coincide. The analysis of patient forms is organized according to the type of the predicate: a) patient form in passive diathesis in constructions with a participial passive; b) patient form in reflexive passive constructions with a finite verb; c) patient form in impersonal passive constructions with an impersonal verb form.

Key words: Metohija-Kosovo vernaculars, passive constructions, patient, morphosyntactic changes, semantic content, grammatical form.

1. Увод. Овим прилогом разматра се морфосинтаксичка односно морфолошка стабилност Нмн. и ОПмн. (= Амн.) именица м. р. на -ø у конструкцијама у којима семантички садржај није подударан са граматичком формом. Тежиште интересовања је на опису пасивних конструкција, у којима је обим продора ОПмн. у пацијенс најизразити, пошто је неподударање семантичког садржаја и граматичке структуре којим је садржај обликован најпрозирније.

У ареалу који чине призренско-јужноморавски говори у јужној Метохији, јужном и централном делу Косовске котлине, затим у говору северношарпланинске жупе Сиринић, према типу предиката разматрају се:

а) облик пацијенса у пасивној дијатези у конструкцији са партиципским пасивом,

б) облик пацијенса у пасивним рефлексивним конструкцијама са личним глаголским обликом,

в) облик пацијенса у обезличено-пасивним конструкцијама са безличним глаголским обликом.

* Рад је настао у оквиру научног пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језика ког просјора* (бр. 178020), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

Ради стицања увида у општу судбину облика пацијенса у пасивним конструкцијама, у првом делу рада кратко се разматра и стабилност Нмн. у другим конструкцијама, са тежиштем на праћењу стабилности / нестабилности облика у односу на персоналност / неперсоналност субјекта.

1.2. Пошто праћење морфосинтаксичке стабилности Нмн. им. м. р. на -*ø* подразумева морфолошко раздвајање Нмн. и ОПмн., наметнуо се избор метохијско-косовског ареала призренско-јужноморавских говора.

а) У говорима метохијско-косовског ареала, који због своје дијалекатске конфигурације формирају поддијалекат у оквиру призренско-јужноморавског дијалекта – као заједничка иновација са косовско-ресавским говорима северног дела Метохијске и Косовске котлине – стабилизан је Нмн. на -*и* односно ОПмн. (= Амн.) на -*е*. Сама стабилизација отклона синкретизма није апсолутна у читавој области, пошто се на нивоу локалних говора – поред морфолошког раздвајања – јављају и примери синкретизма. Спорадично присуство односа Нмн. = ОПмн. подржано је локалним миграцијама са Шар-планине у јужну Метохију односно из Горње Мораве, Изморника и северне Македоније ка Косовској котлини. У јужној Метохији и јужном Косову, као ређе факултативне форме, присутан је и нови -*е* : -*е* синкретизам Нмн. и ОПмн.

У насељима која су ближа косовско-ресавским говорима у обе котлине, али и у неким јужнијим насељима у којима је у већем проценту опстало стариначко становништво,¹ број потврда са очуваним -*и* : -*и* синкретизмом није велики.

Говори метохијско-косовског ареала, иначе, карактеришу се најбоље очуваном именском флексијом у оквиру призренско-тимочке дијалекатске области, посебно у једнини и посебно у неким деклинационим типовима (Стевановић 1950: 102–116; Павловић 1970: 68–95; Реметић 1996: 447–470; Младеновић 2002: 293–319; 2011а: 269–291).

б) У говорима призренско-јужноморавског типа у сливу Биначке Мораве, источно од линије Ново Брдо – Гњилане – Косовска Каменица, остварен је потпуни аналитизам у именској флексији, са синкретизмом Нмн. и ОПмн. (Бариактаревећ 1977: 265–277; Младеновић 2011: 291–292), тако да ови говори нису обухваћени истраживањем, пошто морфолошки показатељи не идентификују евентуалне морфосинтаксичке иновације.

Изван интересовања остао је и северношарпланински говор Сретечке жупе, у коме опстаје флексивни датив оба броја, али је синкретизам Нмн. и ОПмн. доследан.

1.3. Због различите морфосинтаксичке стабилности Нмн. у појединим деловима Метохијске и Косовске котлине и Шар-планине, материјал се разматра у следећим говорима:

а) јужна Метохија: призренски градски говор (ПрГ), ђаковачки говор (ЂГ), подримски говор (ПодрГ), подгорски говор (ПодгГ),

¹ Уп. са релативно добрим чувањем флексије у говору јужнокосовског села Гатње, иако је насеље у јужнијем делу Косовске котлине (Младеновић 2011 а: 271–289).

- б) Косовска котлина: јужнокосовски говор (ЈКГ), централнокосовски говор (ЦКГ),
 в) Шар-планина: сиринишки говор (СиГ).

2. У досадашњим описима неких јужнометохијских говора наводи се – без праћења морфосинтаксичке условљености облика – факултативност наставака *-и* и *-е* у Нмн. именица м. р. на *-ѿ*. Обим присуства једног или другог наставка различит је у појединим говорима.

Према опису ПрГ С. Реметића (1996: 453–458), затим према речничкој грађи Д. Чемериџића² из овога говора (ЧЕМЕРИЏИЋ), али и према додатној грађи којом располаже аутор овога прилога, нема дилеме да је присуство *-е* у конструкцијама у којима се у стандарднојезичкој норми среће Нмн. на *-и*, у оквиру метохијско-косовског ареала највеће у говору овога града.

У говору Ђаковице (СТЕВАНОВИЋ 1950: 102–103) експанзија *-е* форме мање је снаге од оне у ПрГ. Материјал који М. Стевановић наводи, са констатацијом да су у истим конструкцијама знатно обичнији облици на *-и* (1950: 102–103), не пружају довољно података за доношење поузданијих закључака о обиму, разлозима и тенденцијама у превирању морфосинтаксичког система. Судећи по новијем материјалу из ЂГ аутора овога прилога, ширење *-е* у ЂГ најчешће је у пасивним и егзистенцијалним конструкцијама, док у реченицама са персоналним субјектом најчешће опстаје *-и*.

У говору Подрима, скупини насеља између Призрена и Ђаковице, потврђено је ширење *-е*. У ПодрГ присуство *-и* односно *-е* различито је у појединим насељима, са општом тенденцијом већег присуства облика на *-е* у севернијем делу Подрима – најчешће у Ораховцу (МЛАДЕНОВИЋ 2004: 228), ређе у Великој Хочи, Зочишту и Оптеруши, док су у насељима која гравитирају према Призрену и Призренском Подгору они знатно ређи или необични.

Најстабилнији Нмн. на *-и* у јужној Метохији потврђен је у ПодГ, који се овом особином наслања на северношарпланински СиГ, са којим га и иначе везују и неке друге особине.

Стање у СиГ не упућује на значајније преосмишљавање морфосинтаксичког система приближавањем семантичког садржаја и синтаксичке структуре одређених конструкција са Нмн.

2.1. Косовски ареал подељен је у две целине. У јужнијем делу (ЈКГ), у насељима до Штимља и нешто северније од Урошевца, у неким конструкцијама срећу се напоредо облици на *-и* и *-е*, са доминацијом *-и*, док се оваква померања облика у ЦКГ или не јављају, или су – како показује мој материјал из Липљана, Племетине, Приштине – потврђена малим бројем примера.

Судећи према опису косовског јањевског и летничког говора, Нмн. на *-и* остао је стабилан (ПАВЛОВИЋ 1970: 73; ЂУРОВИЋ 2000: 46). У јањевском говору су, ипак, судећи по дијалекатском материјалу у Павловић 1970, потврђени и примери који упућују на таква померања: *Ове Грце ће да иструнеју* (126), *неке ђољеме ђушћере*, *То је вирове што падале кише* (179).

² Опис и оцену речничке грађе в. у РЕМЕТИЋ 1996: 339–341.

2.2. У описима ЋГ (СТЕВАНОВИЋ 1950) и ПрГ (РЕМЕТИЋ 1996) понуђена су и тумачења ширења *-е* : *-е* синкретизма Нмн. и ОПмн. им. м. р. на *-ѓ*, заснована на морфолошким разлозима.

а) М. Стевановић напоредност објашњава чувањем оба наставка Нмн. им. м. р., која су ушла у садашњи деклинациони тип (СТЕВАНОВИЋ 1950: 105). Стабилност ОПмн. (= Амн.) на *-е* и одсуство *-е* : *-и* двојства ових именица у ОПмн. у ЋГ (СТЕВАНОВИЋ 1950: 105) упућују на остварену морфологизацију *-и* у Нмн. : *-е* у ОПмн. (=Амн.), не потврђујући истовремено претпоставку о чувању старине.

б) Морфолошко објашњење С. Реметића о настанку облика Нмн. на *-е*, засновано на брисању морфонолошких алтернација основа, знатно је убедљивије. С. Реметић сматра да је заменом првобитног односа *Турци* : *Турке* новим односом *Турци* : *Турце*, омогућена трећа етапа овога односа – нови синкретизам *Турци* : *Турци* / *Турце* : *Турце* (РЕМЕТИЋ 1996: 457–458).

Нема дилеме да су примери са ширењем номинативне основе у ОПмн. (*бубрезе*, *Турце*) у ПрГ могли да подрже ширење *-е* у Нмн. на начин како је то објашњено у РЕМЕТИЋ 1996. Стање на различитим тачкама говора метохијско-косовског ареала, уз узимање у обзир морфосинтаксичких критеријума који утичу на однос семантичког садржаја и граматичке форме одређених конструкција, остварено кроз позицију агенса и пацијенса, упућује на то да се првобитни подстицај за употребу множинских облика на *-е* може наћи и у преосмишљавању морфосинтаксичког система ширењем ОПмн. у неке конструкције са Нмн. Присуство конкурената у истим конструкцијама свакако је подстицало и настанак новог *-е* : *-е* синкретизма.

2.3. Иако се у овом раду расправља пре свега о судбини пасивних конструкција, због јаснијег увида у опште односе употребе Нмн. и ОПмн. у метохијско-косовским говорима, овде се – без детаљнијег разматрања – наводе и неки други случајеви у којима се препознаје присуство облика на *-и* односно *-е*.

а) На контакт Нмн. и ОПмн. упућује преобликовање егзистенцијалних конструкција, у којима је егзистенцијални субјекат у ОП мн. (< Гмн.) у свим метохијско-косовским говорима замењен падежом субјекта – Нмн., са предикатом у безличном и личном облику (Имало *ѝракиѝори* : Имали *ѝракиѝори* : Имало *ѝракиѝоре* : Имале *ѝракиѝоре*).

б) Факултативни продор *-е* форме у Нмн. потврђен је и када је именица употребљена као именички предикатив (Људи су *јунаце*).

2.4. У свим говорима косовско-метохијског ареала Нмн. на *-и* остаје стабилан када је на семантичком плану субјекат персонални протагониста. У реченицама са неперсоналним субјектом *-е* форма знатно лакше продире у Нмн.

3. ПАСИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ: ПРЕГЛЕД И АНАЛИЗА ГРАЂЕ. У свим говорима обухваћеним овим истраживањем употреба конструкција са Нмн. односно ОПмн. у пасивним реченицама факултативна је, а присуство пацијенса субјекта (= Нмн.) односно десубјективизованог пацијенса (= ОПмн.) у појединачним говорима различито је. Пацијенс у ОПмн. највеће је снаге у ПрГ, ЋГ

и ЖКГ, док у осталим говорима доминирају или су једине потврде са пацијенсом у Нмн.

Два потврђена модела пасивних реченица представљају само површинске алтернатије исте дубинске структуре различитим морфолошким експонентима, а могућност двоструке интерпретације исте семантичке структуре дозвољава коегзистенцију конкурентских синтаксичко-семантичких средстава у истом систему.

3.1. У метохијско-косовским говорима потврђене су три конструкције пасивне дијатезе:

(а) конструкција са партиципским пасивом, (б) конструкција са предикатом *се* + *активни лични глаголски облик*, (в) конструкција са обезличеним предикатом *се* + *безлични глаголски облик*.

Конструкција (а) није посведочена већим бројем потврда. У знатном броју примера потврђено је значење довршености процеса и сталности особине, чиме се некадашњи партицип претерита пасивни везао за приведско значење.

Конструкције (б) и (в) напоредне су у свим анализираним говорима.

3.2. КОНСТРУКЦИЈЕ СА ПАРТИЦИПСКИМ ПАСИВОМ. У овом типу пасивне конструкције присутан је само предикат у личном облику, а пацијенс с обликом Нмн. на *-и* отпорнији је на десубјективизацију него у конструкцијама са рефлексивним пасивом.

а) *Кјумови*³ обавезно бил'е викани ПодрГ, микна'те су *м'амови*, скрш'ене му су *кóлци* ПодгГ, *сока'ци* ни су асфалтиране ЖКГ, *волóви* били нара'њети, *мóсћови* били попра'љени ЦКГ.

б) *Аф'иоб'усе* бил'е забра'њете, *с'ианóве* ка да ги бил'е поклон'ете, *й'розóре* б'ев нетак'нуте, *мóсћóве* су бомбарду'ване, св'е *сока'це* б'еу калдрмис'ане ПрГ, *Ро-џóфце* бил'е уф'атени, т'ј *крв'нице* су уф'атени, бил'е т'еране у апс старе *Печ'ане* ЂГ, т'ј *й'џиве* било исц'епане, да се гóстив^ф позва'те *св'ајшове* ПодрГ, *й'енц'ере* б'ешоше смрз'нуте, *с'инове* јóш ни'је гу биле ож'ењете, *зидóве* на к'уч'у би биле окр'еч'ане, на'ше *вој'нице* били ут'епани, *ч'арш'афе* били в'езени у разне бóје, и *зидóве* биле ср'ушене ЖКГ.

3.3. ПАСИВНЕ *СЕ* + КОНСТРУКЦИЈЕ. У оваквим конструкцијама предикат у облику *се* + *лични глаголски облик* конгруира у роду и броју са субјективизираним објектом, док у конструкцији *се* + *безлични глаголски облик* конгруенција изостаје.

Обе конструкције, напоредне у свим говорима ареала, некада су подударне значењем, некада се обезличеним предикатом инсистира на трајности ситуације, чиме се уочава особина безличних реченица са уопштеним агенсом. Независно од типа предиката пасивних реченица, обавезно је употребљен прелазни глагол.

У пасивним обезличеним реченицама пацијенс је саопштен ОП, пошто је у семантичкој структури присутан и агенс и пацијенс (*Кјума* морало да се дари = Ми смо морали да дарујемо *кума*). Оваква семантичка структура

³ Наводи се мањи број примера из расположиве грађе.

преобликовала је номинатив у општи падеж. Присуство речце *се* није неутралисало рекцију прелазности глагола у предикату.

Да је у наведеним примерима у питању ОПмн. а не Нмн. с новим наставком *-е* сведоче примери када је у обезличеним конструкцијама истога типа именичка јединица у једнини:

Му́жа се пита́ло за па́ре, се слуша́ло *све́кра* и свек^арву ПрГ, *деве́ра* се питава́ло за на н'йву, се гл'едало *јеи́џрву* ПодрГ, *домач'и́на* се сл'уша, *ку́ма* мора́ло да се да́ри, *зе́џа* се па́зи, *свекрву́* се пи́та за све́, *јеи́џрву* се пита́ло за обе́д^г ЖКГ.

Употребом ОП за пацијенс у пасивним реченицама приближене су пасивна и активна реченица (*Домач'и́на* мора да се сл'уша : Ви́ тре́ба *домач'и́на* да сл'ушате).

Када је лични глаголски облик предиката у једнини, тада се – за разлику од употребљеног пацијенса у множини – увек употребљава Нјд. На значај облика предиката за избор облика пацијенса (Н / ОП) упућује и чињеница да је избор ОПмн. пацијенса знатно обичнији уколико је у пасивној реченици безлични предикат, чиме се избегава потреба за конгруенцијом, која подржава опстанак пацијенса у номинативу упркос несагласја садржаја и граматичке форме.

Већа отпорност Нјд. од Нмн. у оваквим конструкцијама почива на већој морфолошкој разлици ових падежа у једнини, односно већем синкретизму у множини.

Напоредна употреба Нмн. и ОПмн. могућа је пошто се мења синтаксичка слика реченице, али се подаци о субјекту и објекту чувају, пошто семантички садржај остаје.

3.3.1. У говорима анализиране зоне могућност исказивања пацијенса није додељена искључиво рефлексивној пасивној реченици већ и обезличеној пасивној реченици. Оно што је у овим конструкцијама примарно није облик глагола у предикату већ деагентивизација као комуникативни циљ. Конгруентност односно неконгруентност нису од значаја, пошто је агенс изостављен на исти начин као и у пасивним *се* + реченицама са конгруентним предикатом.

На експанзију безличног облика у предикату у овим говорима упућују и примери двочлане реченице са безличним предикатом типа Проодило *авио́ни* та́мо, ва́мо; трч'ало *ко́њи* це́ла дон ПодгГ.

Изван интересовања у раду остале су безличне реченице са прелазним глаголом и клаузом у функцији објекатске допуне у примерима типа: Видело *се што ч'е у́мре* ПрГ, и куд на́с *се зборе́ло шо ч'е до́ц'ев^ф Тал'ија́ни* ПодрГ, *се зборе́ло што препале́ па́ре* ЖКГ⁴.

3.3.2. Конструкције *се* + са пацијенсом у Нмн.

а) Примери са *се* + лични глаголски облик:

Кумо́ви се поштува́л'е ка Бок', гради́л'е се *сандџи*, *боси́ани* се јел'е це́ло л'ето, се кити́л'е *свайо́ви* кә[д] до́ц'неф ПрГ, доч'екаф се *зоси́и*, напра́виу се *оне́ аде́џи*, кұпиф се *ораси*, позовеф се *ку́мови* ЂГ, *дизџи́ни* се држал'е ч'рсто, *ко́н'и*

⁴ Више о оваквим реченицама в. у Танасић 2004: 45–46.

се терал'е сас канц'ије, ч'инал'е се *исц'раћа'и* у војску, се п'ере'у *ћа'ршафи*, зидал'е се *з'ддови* с камен', *обич'а'и* се забраил'е свѣ, *домаћини* се викају, *к'арсѝови* се н'осиле по ц'ркви, се з'овев *й'ријаѝел'и*, се месил'е *л'еб'ови*, *ѝањ'ири* се турав на астал, *к'оѝеви* се прайл'е за коломб'оч', *босѝи'ани* се браниф од ајд'уке Подрг, да се прайв *к'ревеѝи*, *ч'арѝафи* се ткаље, да се т'урав *й'ешкири* на руке, *ѝејаѝи* да се ч'у'воу, сѣфте се заткаље *ч'арѝафи*, се вадиw *коч'ан'и*, упрѣгноw се *вол'ови*, напуниw се *м'ак'ови* Подрг, и нау'чиу се *вол'ови* да се водиу, *бељ'ови* да се ткају, *сной'ови* се т'уру, ујутру се оп'еру *суд'ови*, напре се клале *јаѝанѝи*, *онѝ'жуѝи* *й'арчиѝи* се наводиле, понапре *ојанѝи* се давале, *руковѝеѝи* се бѣро СиГ, и се направу *к'рсѝови*, се направу *к'рсѝи*, што се прѣзају *вол'ови*, *к'он'и* се китили за трку, да се награду *зид'ови*, шир'оке ма'ло *сѝи'б'ови* се правиле, што се *ѝе'мељи* правиле, зидаш'оше се *сид'ови* от камен' ЖК.

Стабилност Нмн. у пасивним конструкцијама највећа је у двама говорима у непосредном суседству – у Подрг и СиГ, што је и иначе корелативно са бољим чувањем овог падежаног облика и у другим конструкцијама.

б) Примери са *се* + безлични глаголски облик:

Сваѝ'ови се викало с[с] здравѝу, се гостило *војниѝи*, *браѝи'анѝи* се помага у'век, не се јело *јарѝи* ПрГ, за Ц'урц'евд'ан се клало *јаѝанѝи*, *й'уловѝери* се продавало на пијац ЂГ, *руковѝи* се давало, *свир'ач'и* се погац'ало по прѣ, и *соковѝи* се к'упи за славу, *сѝи'б'ови* се прайло одма, *й'одруми* се пунило сас вино и ракију, *б'ањанѝи* се с'екло, јопѣт се тражило *брѣсѝови* Подрг, пѣч'е се *љеб'ови*, мѣч'а се *ојанѝи*, не се једе *ор'аси*, тепало се *људи* по Призрену, *вол'ови* се држало по планине, вѣс ж'ивот имало се добри *брав'ови*, нај добро се продавало ц'рне *к'оњи*, прво се канило *деве'ри*, месило се *кравајч'ич'и* Подрг, м'лого се поштовало *кумовѝи*, слушало се *деве'ри*, б'рату му се давало *дар'ови*, од јарца се носило *ојанѝи*, понапре се клало *јаѝанѝи*, *јариѝи* СиГ, *ж'ар'љи* се ста'ви на сач', се к'упи *сѝив'ари* за продаву, *ојанѝи* се прайло от свињске ко'же, и прѣје зу'би се *квар'ило*, и *й'руѝови* се узимало за снопље, *кумовѝи* се поштувало ЖК.

Упркос безличном облику, припадност оваквих реченица пасивним конструкцијама обезбеђују прелазни глаголи у позицији предиката, пошто безличне реченице са непрелазним глаголима остају безличне, а питање агенса се не поставља пошто га предикат не имплицира.

На настанак алтернације личног и безличног предиката у пасивним реченицама – без последица по семантичко и синтаксичко значење – утицала је двострукост предиката у егзистенцијалним реченицама – са конгруенцијом појма коме је приписана егзистенција са предикатом (*Имали разни људи*) односно без конгруенције (*Имало разни људи*).

Иако пасивне и обезличене реченице због присуства / одсуства граматичког субјекта припадају различитим моделима, ова два типа повезују и неке заједничке особине,⁵ које су могле подржати продор безличног облика у пасивне реченице. „Ова два модела повезује то што на семантичком плану имају актант агенс; у вршењу предикације он обавезно учествује. На синтаксичком плану заједничко им је то што су деагентизоване: ни код једних ни

⁵ Детаљније о међуодносу рефлексивне пасивне и обезличене реченице в. у Танасић 2010: 259–265. Детаљна разматрања о безличним реченицама са уопштеним агенсом истога аутора (Танасић 2004) отварају питања која могу бити од интереса за објашњење настанка оваквих реченица у метохијско-косовским говорима.

код других агенс се не исказује посебном синтаксичком јединицом у реченици” (ТАНАСИЋ 2010: 261). На настанак типа обезличене пасивне реченице могло је да утиче и то што се безличене реченице могу образовати од одређених класа прелазних глагола, такозваних факултативно прелазних глагола (ТАНАСИЋ 2010: 261–261, 264).

3.3.3. Конструкције *се* + са пацијенсом у ОПмн.

а) Примери са *се* + лични глаголски облик:

Ћубиф се *сѿи́аре аде́ше*, кѹку што *арч’ове* се уч’ини́ше за Санди́ну свадбу, (Чемери́кић), *самаре́*⁶ за ко́јни се прави́л’е (РЕМЕТИЋ 1996: 541), *деве́ре* се поштѹ́јев, *аде́ше* се ч’у́вав у При́здрен, дрвене *креве́ше* се купѹ́јев у преда́внице, те́ј *ко́ла-че* се једе́ф, ра́зне *сѿи́аре* се д’ржив^ф у кѹч’у, *ајл’а́зе* не се поштѹ́јеф, *кайи́ци’и́це* не се затвара́в ни но́ч’ом, не се но́сиф *минѿи́ане* сва́ку неде́љу ПрГ, се к’рши́ју *ко́лаће*, *сиромáсе* не се поштѹ́јев^ф, се забра́љаф *онѿ́ аде́ше*, па се прави́ју ове́ *ло́нцеве*, ове́ *к’рһа́зе*; *Сърбе* се враћа́ју од гра́нице ЋГ, се узима́л’е *креве́ше*, *йеши́кире* се дарѹ́јев^ф, мло́го му се пи́еф^в *со́кове*, п’рво се пита́ју ста́ре *љу́де*; на́ше ста́ре *оби́ч’а́е* се забра́ил’е, *ора́се* се са́бе́рев^ф, најдо́бре *йеи́йсе* се ту́рив у ода́ју, њему́ му се бра́ло *ру́ковеве* ПодрГ, *мосѿи́ове* се праи́л’е о[д] др́ва, се гради́л’е *зидо́ве* от каме́н’е; да не оста́не, *класѿи́еве* се бе́рев ПодгГ, ка́ко се пра́виw *йе́ј кравајчи́не*, *йревѣ́се* се топча́ле, обѣ́сим на онѿ́ што се ма́аѹ *кумба́ре* СиГ, е́ли се кувáле те́ *йѿла́ве*, те́ *йа́йрика́ше*; коли́ко се па́риле *креве́ше*, и *сѿи́о́зове* се прави́ле, те́ *сно́й’е* се врѹ́; не мо́гу *зѹ́бе* да се напра́ву, мо́гле *йсе́* да се наѹч’у, *м’е́мѿере* се носі́ле, и *биса́зе* се тка́ле, коли́ко се носі́ле *оѿа́нце*, *оѿа́нце* се прави́ле от ко́же, *обо́јце* се напра́ву, и плѣ́ле се *щáлове*, и *ками́’оне* се купува́ле ЈКГ.

Позиција пацијенса као семантичког објекта у оваквим конструкцијама, са присутним али неисказаним агенсом, глаголски облик са *се*, по коме се овакав облик разликује од предиката у активним реченицама, омогућава да се реченична структура оствари без конгруенције.

б) Примери са *се* + безлични глаголски облик:

Шеѿ’рѿи́е се узима́ло на за́нат, да се поштѹ́је *зеи́’ове*, *абаи́’ил’и́це* се наоди́ло, не се ви́ка *абда́л’е* у кѹч’у, се гл’еда́ло *Ту́рце*, се забра́љало те́шке *абѣ́ре*, на́ше *му́же* се тера́ло у во́јску, се денáло *ко́нце*, *л’е́ѓене* се пуни́ло са́с врѹч’у во́ду, и *аја́ше* се гради́ло, се убивáло ве́ј *ајдо́це*, *куч’ка́ре* не се узима́ло за му́же ПрГ, се тера́ло и *Ту́рце* и *Сърбе*, ѹвек се пома́гало и *си́нове* и *ћѣрке*, се *ћисти́ло со́ка-це*, *јенде́це* се пу́нило са́с брло́к ЋГ, *ѿоч’ѣ́ве* и *сѹ́рл’е* се узі́ма за свадбу, *ѿо́рске ѿоч’ѣ́ве* се узима́ло, *йеши́кире* се да́ва, *да́рове* се дава́ло, *босѿи́ане* се кра́ло нѿ́ном, и *измеч’áре* се ви́кне, *љеи́есѣ́не* кат се плѣ́те, *йеши́кире* се дава́ло, *да́рове* се но́сило, *кумóви* се ви́кало нај п’рво, *дука́ше* се дава́ло за дево́јку, бѣш *до́бре ѿро́здове* се тура́ло у турши́’у, *ра́зне ѿра́ове* се сеја́ло код на́с, па се купува́ло *жел’ѣ́зне креве́ше*, *л’исти́ове* се но́си за сто́ку, *дука́ше* се ту́ра за свадбе ПодрГ, пре́ј се тка́ло кошѹ́ље, *ч’арши́афе*; *оѿа́нце* те́т се носі́ло, у про́л’еч’ се купува́ло *јѹ́нце*, удара́ло се *м’а́це* с[ѣ]ста́пове ПодгГ, *зѣту* се дарува́ло *дарóве* СиГ, *сва́йи́ове* да се зове са́с здраві́цу, *ку́мове* да се слѹ́ша што ч’ѣ ка́жи’у, *крóсове* се носі́ло на н’и́ве, *зидо́ве* се креч’áло за Ве́лигдэн, *сѿи́анове* се купува́ло за ма́рке, *ма́јсѿоре* се ви́кало на кѹч’у, *саи́’а́це* се купова́ло у пи́јац, *коми́и́ре* се се’áло у

⁶ В. и примере из ПрГ у Реметић 1996: 453–457.

⁷ Овде је употребљен ОПмн., пошто је према њему у опозицији Ммн. на -и. О плурализацији збирних именица у метохијско-косовским говорима в. Младеновић 2011б.

бајч'е, *бисáзе* на ко́ња се стаља́ло, највише се је́ло *комйи́ре*; нај ви́ше се је́ло гра́ и *комйи́ре*; *куйове*, *куйове* се напра́ви, се вэ́зло *ч'арци́фе*, и му се дарува́ло *йеши́ре*, пра́вило се *вра́ове*, што му се спрема́ло *си́олове*, код нас се кла́ло *би́кове* ЖК.

Примери типа *Сáрбе* се враћају од гра́нице ЂГ – изван контекста могу припадати и пасивној и рефлексивној конструкцији. Оваква двоструко́ст могла је подстицати ширење *-е* форме у Нмн.

3.4. У пасивним конструкцијама у делу косовске зоне призренско-јужноморавских говора северније од Штимља (ЦКГ) Нмн. на *-и* у безличним конструкцијама остаје стабилан.

а) У дијалекатским текстовима из Угљара код Косова Поља (Јашовић 2010), потврђени су само примери са пацијенсом у Нмн.:

Јаси́уци се поста́ву (115), при́"е *шди́ори* се тура́"и (127), *зидови* се не ви́деју од гобл'ене (134).

У примеру Онé *л'ис́ије* се баца́ју (116) употребљен је Нмн., настао контаминацијом *лисје* и *лис́ији*. Нмн. *л'ис́ије* посведочен је, према мом материјалу, и у другим пунктовима косовских говора.

б) Стање идентично оном у Угљару, потврђено је мојим материјалом из других пунктова ЦКГ:

Ко́њи се това́ру саз др́ва, *си́нови* се подигну са мýку, *зéи́ови* се го́сту три да́на, *сва́и́ови* се позóву, *ку́мови* се да́рују, *си́оџóви* се напра́ву у лива́ду (Племетина), нос́и"и се *ои́а"ици* и на снéк", дава́ли се *боџа́и"и да́рови*, *крóвови* се гради́ли о[д] до́бре гре́де, *Приш́ијев"ици* до́бро се плач'али на рабóту (Липљан), *зидови* се гради́ли од на́ш ка́мен, *сока́ици* у ста́ро вре́ме се пра́ви"и сас ка́лдру (Приштина); за свé се пита́ло мýжи, от шýме се носи́ло *йи́руйици* (Племетина), *коломбóч"и* се бра́ло у јéсен (Липљан).

4. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ. Могућност алтернати́је директног објекта и субјекта пасивних реченица (Они *су донели камен* : *Камен је донет*) подржава продор падежа објекта у субјекат пасивних реченица. Поремећени систем конгруенције у пасивној реченици са пацијенсом у облику А/ОП отклања се у једном од модела трансформацијом предиката у безличну форму. Оваква структура – са објективизацијом пацијенса – представља интуитивну интерпретацију семантичке структуре реченице могућим граматичким средствима. Последица нове интерпретације је настанак новог реченичног модела. Нова интерпретација семантичке структуре подстакнута је и омогућена слабљењем значаја и знања расположивих граматичких структура у околности присуства више језичких структура.

Присуство конкурентских конструкција говори о степену обавезности и факултативности. У говорима метохијско-косовског ареала – у конструкцијама са глаголима чија је лева и десна валентност субјекат и прави објекат, облик субјекта са Нмн. на *-и* најстабилнији је у реченицама са персоналним субјектом. У пасивним реченицама са пацијенсом у Нмн. конструкција је највеће факултативности, са знатним продором падежа објекта. Овакав однос различитих конструкција свакако непосредно зависи од подударности, блискости односно неподударности семантичког садржаја и граматичке форме.

4.1. На преобликовање морфосинтаксичког система српских метохијско-косовских говора призренско-јужноморавског типа, са општом тенденцијом приближавања граматичке структуре семантичкој, били су од важности лингвогеографски положај говора и дуготрајни мултилингвизам.

а) Лингвогеографски положај говора метохијско-косовског ареала омогућио је – са једне стране – контакт са косовско-ресавским говорима и развијање односа Нмн. $\neq$ ОПмн. им. м. р. на - $\emptyset$, док је у исто време – са друге стране – био у контакту са оближњим системима на југу и истоку, који знају за однос Нмн. = ОПмн. За косовски део од значаја су миграције из Горње Мораве и Изморника ка Косовској котлини (Урошевић 1965: 68–95), али и кретање становништва северне Македоније, у чијим се говорним типовима срећу оба типа синкретизма (-и : -и, -е : -е) (Видоески 1999: 171, 216; 1962: 138–139). За јужнометохијски део важно је кретање становништва из северо-западне Македоније, чија је међустаница била Шар-планина (Младеновић 2004: 211–220).

б) Дуготрајни мултилингвизам различитога типа карактерише област Косова и Метохије и суседних области. Српско-влашки контакт,⁸ са стапањем Влаха у Србе⁹ пре доласка Турака, у време отоманске државе замењен је српско-турским језичким контактом, посебно интензивним у градским срединама. Знатнијим продором Арбанаса на ову територију крајем 17. и у 18. веку, једна област претежно српског језика претворена у српско-арбанашку област.¹⁰

На измене у језичком систему српских говора у неким срединама утицао је и контакт ромског православног становништва („српски Цигани“) са Србима, и то кроз лингвистичку и етничку идентификацију ове скупине са етничким Србима, али и специфичним етнобиолошким процесима унутар ове славофоне популације.¹¹

На преобликовање ПрГ у последња два века утицао је и цинцарски етнојезички елемент.

в) Основни подстицај за измене наслеђене граматичке структуре у говорима јужне Метохије и јужног Косова стигао је из средина са израженијом миксоглотијом. Контакт више језика имао је за последицу стварање једноставнијег морфосинтаксичког система.

4.2. Наслеђени морфосинтаксички систем у употреби облика Нмн. односно ОПмн. доживео је највеће преобликовање у ПрГ. С обзиром на то да дијалекатско залеђе око Призрена не зна за такво радикално преосмишљавање, разлоге треба тражити у околностима у којима је формиран овај говор.

⁸ О пасивним и безличним конструкцијама у арумунском језику в. Бара и др. 2005: 142–150, 153–163.

⁹ Најкомпактнија влашка популација у средњовековној Србији била је на Косову и Метохији и суседним областима (Урошевић 1965: 68).

¹⁰ О пасивним и безличним конструкцијама у северноалбанским говорима в. Јоллы – Соболев 2003: 145–149, 150–155.

¹¹ Детаљније о саставу и пореклу становништва Косовске котлине в. Урошевић 1965: 68–112.

Миксоглотија је била обележје Призрена у дужем временском раздобљу,¹² са присуством словенске и несловенске популације, са престижним статусом турског језика – који је последњих векова био градски коине различитих етнојезичких група у овом граду. Опис призренског говора (РЕМЕТИЋ 1996), а посебно речничка грађа из Призрена Д. Чемерикића, сведоче не само о знатном присуству лексичких и фразеолошких позајмљеница из турског језика, већ и о преузимању елемената језичке структуре, којима се означавају граматички односи. Овакво преузимање могуће је само уколико неко влада обема структурама.

Поред српско-турског билингвизма, за приближавање семантичке и граматичке структуре ПрГ од великог значаја је досељавање 140 арумунских (цинцарских) породица у Призрен крајем 18. и почетком 19. века (ЦВИЈИЋ 1911: 1193; РЕМЕТИЋ 1996: 337; МЛАДЕНОВИЋ 2004 а: 247). Почетком 20. века, према подацима Ј. Цвијића (1911: 1193), у Призрену је живело 725 Цинцара, што није занемарљив број у ондашњој православној хришћанској популацији, тим више што је економска снага ове етнокултурне групе била знатна (МЛАДЕНОВИЋ 2004а: 247). С обзиром на то да су Цинцари¹³ православни хришћани, да су у дужем временском раздобљу цинцарско-српски билингви, да се интегришу у Србе преузимањем српских етнографских обележја, њихов билингвизам подстицао је морфосинтаксичке иновације у локалном српском говору.

За стварање новог *-е* : *-е* синкретизма Нмн. и ОПмн. им. м. р. на *-ø* у ПрГ, као секундарног деривата присуства два модела неких конструкција – са Нмн. и ОПмн. – могу бити заслужни и усељеници из сретечког правца, који су се у већем броју доселили у Призрен с краја 19. и почетком 20. века, уневши у ПрГ *-и* : *-и* синкретизам Нмн. и ОПмн. им. м. р. на *-ø*.

На преобликовање неких конструкција у ПрГ могао је да утиче и албански језик, иако у самом граду српско-албански контакт није био од већег значаја.

4.3. Дијалекатско залеђе ЋГ са севера није могло у овај говор донети нити наставак *-е* у Нмн., нити *-е* : *-е* синкретизам, пошто за такву појаву не знају говори северне Метохије (Букумирић 2003: 188–191). Поред етнојезичке ситуације у самом граду, на морфосинтаксичко преосмишљавање неких конструкција утицало је јужно залеђе, посебно севернији део Подрине. Локална миграциона струја из Ораховца, најчешће кроз удају девојака, и то пре свега одива ораховачке православне ромске популације српскога језика,¹⁴ подржавала је у ЋГ преобликоване конструкције. С обзиром на то да број носилаца ђаковачког српског говора¹⁵ није био велики у последњих сто пе-

¹² О суживоту различитих етнојезичких група у Призрену в. РЕМЕТИЋ 1996: 333–338; МЛАДЕНОВИЋ 2004 а: 247.

¹³ Припаднике ове етнојезичке групе локални српски живаљ маркира као Гоге (МЛАДЕНОВИЋ 2004 а: 247).

¹⁴ О конфесионалним и етнокултурним групама српскога језика у Ораховцу в. МЛАДЕНОВИЋ 2004 а: 249–251.

¹⁵ Овде нису убројени новији присељеници из Херцеговине и Црне Горе.

десет година, не може се пренебрегнути утицај славофоне ромске заједнице у Ђаковици,¹⁶ коју и иначе карактеристише језичка флотантност.

Бројчано инфериорни, носиоци српског језика у Ђаковици често су били српско-албански билингви. Двојезичност је била посебно карактеристична за ромску популацију.

Материјал из ЂГ, забележен педесетак година после онога што је описано у СТЕВАНОВИЋ 1950, показао је присуство Нмн. на -е. Овај материјал, такође, посведочио је и појачану десубјективизацију пацијенса у пасивним конструкцијама продором ОПмн. Продор -е форме карактеристичнији је за говор ромског дела српске заједнице у Ђаковици.

4.4. У говору Подрима, скупини села између Призрена и Ђаковице, Нмн. у различитим конструкцијама стабилнији је него у говору ова два града. Преосмишљавање веће снаге уочено је у севернијем делу, пре свега у Ораховцу, али и у Великој Хочи, Оптеруши и Зочишту. У јужнијем делу Подрима, који се лингвогеографски наслања на Призрен и Подгор, потврђено је преосмишљавање мање снаге.

Напоредно присуство модела са пацијенсом у Нмн. и преосмишљеним обликом пацијенса у ОПмн. у пасивним конструкцијама, и у говору подримских села довело је до факултативног присуства наставака -е и у оним случајевима када је употребљен неперсонални субјекат.

Док је у осталим местима Подрима српски лингвистички идентитет везан за хришћанско-православну припадност а албански за муслимански, у Ораховцу истим локалним српским говором (*равач'ки*) користе се припадници обеју конфесија (Младеновић 2004 а: 249).

Према подацима Ј. Цвијића (1911: 1256–1257) почетком 20. в. највећа концентрација православних Рома у Подрими била је у Ораховцу.¹⁷ Извесна етнографска изолованост од истоверних и истојезичких Срба, која се манифестује одсуством сродничких веза између припадника ових двеју група, упутила је ораховачке Роме на сродничке везе са оближњим ромским православним групама. Иако је дијалекатска нивелација на нивоу локалног говора између три етнокултурне групе знатна, у говору Рома уочава се сродност са говором ђаковачких Рома, пре свега кроз веће присуство -е форме у конструкцијама са Нмн. м. р.

Трећу славофону ораховачку групу чине муслимани,¹⁸ који се у последњих педесетак година интензивније интегришу у албански етнички идентитет, али без потпуне интеграције у албански лингвистички идентитет. Ближе везе, па и сроднички односи са носиоцима албанског језика у околним насељима, утицали су на то да се у говору ове заједнице повећа присуство -е форме, посебно у пасивним и егзистенцијалним конструкцијама.

¹⁶ Славофони Роми у Ђаковици чине етнографску целину са православним Ромима у Ораховцу, Призренском Подгору, Пећи, Дреници, Косовској котлини (Радовановић 1965: 379–380; Младеновић 2004а: 251).

¹⁷ Више е етнографским и лингвистичким обележјима ромске групе у Ораховцу в. Младеновић 2004а: 251.

¹⁸ Део припадника ове групе вероватно је досељен у Ораховац као мухацири (избеглице) крајем 17. или у 18. в. из Карановца (Краљево) (Цвијић 1911: 1255). Више о ораховачким муслиманима српског језика в. у Младеновић 2004 а: 249–250.

Већа стабилност старијих конструкција са Нмн. на *-и* у говору Срба последица је наслањања ове популације на говор околних српских насеља.

4.5. У говорима Косовске котлине факултативно морфосинтаксичко преосмишљавање ширењем ОПмн. у сферу употребе Нмн. забележено је у јужном делу Косовске котлине (ЈКГ), у насељима чија је северна граница Урошевац и Штимље. Северније од ових насеља, у ЦКГ, ретки примери са продором *-е* форме констатовани су у пасивним и егзистенцијалним конструкцијама. Оваква ситуација у Косовској котлини условљена је лингвогеографским положајем и структуром становништва јужнијег и севернијег дела Косовске котлине.

Осим вишејезичности у насељима ЈКГ, на морфосинтаксичко преосмишљавање овога говора пресудно су утицали присељеници из околних области, у којима је систем деклинације доживео потпуни аналитизам, а у Нмн. и ОПмн. остварен потпун синкретизам. Проценат усељеника из Горње Мораве и Изморника у неким насељима је висок, у неким је остварен прилив становништва из граничних области у северној Македонији, па и оних области у којима је остварен *-е* : *-е* синкретизам им. м. р. на *-ѓ*. Мешање система са морфолошким раздвајањем Нмн. и ОПмн. и система са синкретизмом ова два облика, посебно чињеница да су присељеници стизали из говора са *-и* : *-и* али и *-е* : *-е* синкретизмом, нису доприносили опстанку конструкција без подударности семантичког садржаја и његове граматичке реализације.

4.6. Обим факултативног продора ОП у Н већи је у множини него у једини. Разлог овоме може се наћи у укупном морфолошком систему говора у којима оваквог продора има. У свим говорима призренско-јужноморавског типа метохијско-косовске котлине број очуваних падежних дистинкција већи је у јд. него у мн. (Павловић 1970: 68–80; Реметић 1996: 447–468; Младеновић 2011 а: 271–288). Моција рода остаје стабилна у јд., слаби или нестаје у мн. (Младеновић 2010: 247–251). На корелацију стабилности / нестабилности множинске моције и стабилности / нестабилности употребе Нмн. у конструкцијама које су предмет овога рада, упућује стање у метохијско-косовским говорима. У говорима у којима је неутралисана множинска моција придевских речи (ПрГ, ЂГ, ПодрГ, ЈКГ) (Младеновић 2010: 234–237), највећи је обим преосмишљавања Нмн. у ОПмн. или продор новог *-е* : *-е* синкретизма. У два говора – СиГ и ПодГ – опстанак множинске моције, макар и редуковане двочлане (Младеновић 2010: 237–238), помаже бољем опстанку старијих конструкција са Нмн. на *-и*.

Практично у свим призренско-јужноморавским говорима на Косову и Метохији истрвена је множинска моција глаголског придева радног. У јужној Метохији стабилисан је наставак *-ле*, који је доминантан и у јужном Косову, док се у централнокосовском делу уопштава *-ли*. Уочено је да је снажније морфосинтаксичко преобликовање и ширење *-е* форме у зону Нмн. им. м. р. углавном везано за *-ле* ареал.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БАРА М., Т. КАЉ, А. Н. СОБОЛЕВ. *Јужнорумынскиј говор села Турья*. München: Biblion Verlag, 2003.
- БАРИАКТАРЕВИЋ, Данило. Говорне особине Гњилана. *Дијалектџолошка исџираживања*. Приштина: Јединство, 1977, 226–299.
- БУКУМИРИЋ, Милета. Говори северне Метохије. *Срџски дијалектџолошки зборник* L (2003): 1–456.
- ВИДОЕСКИ, Божидар. *Дијалектџиџиџе на македонскиџи јазик*. Том 2. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1999, 159–239.
- ВИДОЕСКИ, Божидар. *Кумановскиџи џовор*. Скопје: Институт за македонскиџи јазик, 1962.
- ЂУРОВИЋ, Радослав. *Лейџнички џоворни џиџи*. Врање: Филолошки факултет Приштина, 2000.
- ЈАШОВИЋ, Голуб. Неке особине говора Угљара код Косова Поља. Милета Букумирић (ур.). *Исџираживања срџскоџ језика на Косову и Меџохији*. Зборник радова, књига 1 (2008). Косовска Митровица: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, 2010, 93–138.
- ЈУЛЉЫ, Дж., А. Н. СОБОЛЕВ. *Албанскиј гегскиј говор села Мухурр (краина Диџыр): синтаксис, лексика, етнолингвистика, текстџи*. München: Biblion Verlag, 2003.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. Генитив именских речи у северношарпланинским и јужнометохијским говорима. *Зборник Маџиџице срџске за филолоџију и линџвистџику* XLV/1–2 (2002): 291–320.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. Дијалекатска диференцијација српских говора на југозападу Косова и Метохије. *Зборник радова са Меџународноџ научноџ скуџа „Живџи и дело академика Павла Ивића”*. Суботица – Нови Сад – Београд: Градска библиотека Суботица – Српска академија наука и уметности – Филозофски факултет у Новом Саду – Народна библиотека Србије – Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2004, 209–249.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. Словенска лингвистичка припадност, конфесионална припадност и етнички трансфер у светлу скривених мањина на југозападу Косова и Метохије. *Скривене мањине*. Београд: САНУ – Балканолошки институт, посебна издања 82, 2004, 245–256.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. Граматичка основа именица са номинативом множине на -и (муџи, синови, дедови, пружџи, јарићџи) у јужнометохијским и северношарпланинским говорима. *Јужнословенски филолоџ* LXI (2005): 147–177.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. *Заменице у џоворима јуџозајадноџ дела Косова и Меџохије*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. Језик дијалекта и дијалекатски језик у Записима Ивана Степановича Јастребова. Милош Ковачевић (ур.). *Срџски језик, књижевностџ, уметностџ: Зборник радова са V меџународноџ научноџ скуџа одржаноџ на Филолошко-уметничком факултетџу у Краџујевицу (29–30. X 2010)*. Књ. 1, *Књижевни (сџтандардни) језик и језик књижевностџи*. Краџујевац: Филолошко-уметнички факултет – Скупштина града, 2011, 289–306.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. Именице мушкога рода на -џ у говору јужнокосовског села Гатње. *Срџски језик* XVI (2011а): 269–292.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. Морфолошка и синтаксичка плурализација збирних именица и неких заменица у говорима југозападног дела Косова и Метохије. *Зборник Маџиџице срџске за филолоџију и линџвистџику* LIV/1 (2011б): 205–226.
- ПАВЛОВИЋ, Миљивој. *Говор Јањева*. Нови Сад: Матица српска, 1970.
- РАДОВАНОВИЋ, Милован. Становништво Призренског Подгора. *Гласник Музеја Косова и Меџохије* IX (1965): 253–415.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. Српски призренски говор I. *Срџски дијалектџолошки зборник* XLVII (1996): 317–614.
- СТЕВАНОВИЋ, Михајло. Ђаковачки говор. *Срџски дијалектџолошки зборник* XI (1950): 1–252.
- ТАНАСИЋ, Срето. Безличне реченице са уопштеним агенсом. *Јужнословенски филолоџ* LX (2004): 41–55.
- ТАНАСИЋ, Срето. Меџуоднос рефлексивне пасивне и обезличене реченице. *Радови Филозофскоџ факултетџа, Филолошке науке* 12/1 (2010): 259–265.
- УРОШЕВИЋ, Атанасије. *Косово*. Српски етнографски зборник LXXVIII. Насеља и порекло становништва, књ. 39. Научно дело: Београд, 1965.
- ЦВИЈИЋ, Јован. *Основе за џеоџрафију и џеолоџију Македоније и Сџиаре Србије, књ. џирећа*. Београд: Српска краљевска академија, 1911.
- ЧЕМЕРИКИЋ, Димитрије. *Збирка речи из Призрена*. Власништво САНУ.

Radivoje Mladenović

PASSIVE CONSTRUCTIONS OF THE METOHIJA-KOSOVO VERNACULARS
OF THE PRIZREN-SOUTH MORAVA TYPES

S u m m a r y

This research was carried out in the areas of Prizren-South Morava vernaculars spoken in Metohija and Kosovo basins and the vernacular of Sirinička Župa in the northern part of the Šar Mountains. The main criterion for determining whether a vernacular belongs to the linguistic area in question was the appearance of the morphosyntactic opposition between nominative plural (-i) : general case plural (-e) of masculine nouns ending in -ø. This paper analyzes morphosyntactic and/or morphological stability of the nominative plural and general case plural (= accusative plural) of masculine nouns ending in -ø within constructions in which semantic content and grammatical form do not coincide. We focused on passive constructions, since the general case of plural nouns most often appears in them.

The analysis of patient forms is organized according to the type of predicate: a) Patient form in passive diathesis in constructions with a participial passive; b) Patient form in reflexive passive constructions with a finite verb; c) Patient form in impersonal passive constructions with an impersonal verb form. The possibility of alternating the direct object and subject in passive sentences (*Oni su doneli kamen : Kamen je donet*) allows the appearance of the case of the object in the subject of passive sentences produced in vernaculars of the linguistic area in question, which in turn allows the following models: *Muži / Muže su pitani za sve : Muži / Muže se pitaju za sve : Muži / Muže se pitalo za sve*.

The disturbed concord system of a passive sentence in which the patient takes the accusative/general case form disappears in one of the models by the transformation of the predicate into a non-finite form. This structure – in which the patient was objectivized – is an intuitive interpretation of the semantic structure of the sentence by way of possible grammatical means. The new interpretation resulted in a new sentence model. This new interpretation of the semantic structure comes from and is enabled by the facts that grammatical means at the speakers' disposal have decreased in importance and that they have become less aware of them.

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију, Катедра за српски језик
Јована Цвијића бб, 34 000 Крагујевац, Србија
radivoje.mladenovic@gmail.com

Зоран Симић

НЕКЕ ОСОБИНЕ ЛИНЕАРИЗАЦИЈЕ У ГОВОРИМА БАНАТСКЕ ЦРНЕ ГОРЕ И РЕКАША*

У раду је на основу прикупљене дијалекатске грађе из исељеничких говора Банатске Црне Горе и Рекаша извршена анализа реда речи у реченици у погледу линеаризације клитика и линеаризације конгруентног атрибута у именичком изразу, а у циљу осветљавања присутне синтаксичке интерференције с румунским језиком у ова два домена. Док је на померање места клитика, као синтаксички балканизам у периферним српским говорима, утицала румунска синтакса, редослед у грозду клитика, будући фонолошке природе, остао је у свом изворном облику. Други случај интерференције с румунским језиком тиче се постпозитивне употребе конгруентног атрибута исказаног придевом или придевском заменицом.

Кључне речи: српски језик, дијалектологија, синтакса, интерференција, балканизам, линеаризација клитика, линеаризација конгруентног атрибута, Банатска Црна Гора, Рекаш.

Based on the material collected in Banat Montenegro and Rekaš and the analysis of the emigrant vernacular speeches of the region, this paper deals with the sentence word order with regards to clitic linearization and the linearization of the congruent attribute in the noun phrase. The aim is to explicate the syntactic interference with the Romanian language in these two domains. While the re-positioning of the clitics has been influenced by Romanian syntax, the word order in the cluster of clitics has remained intact. The other case of interference with the Romanian language has to do with the post-positive use of the congruent attribute expressed by an adjective or adjectival pronoun.

Key words: Serbian language, dialectology, syntax, interference, Balkanism, clitic linearization, linearization of the congruent attribute, Banat Montenegro, Rekaš.

1. Увод. Говор Банатске Црне Горе,¹ тј. Петровог Села (ПС) и Краљеваца² (К), и говор Рекаша (Р) у Румунији представљају посебне типове исељеничких

* Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (бр. 178020), који у целини финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ Банатском Црном Гором (Munteneșu Bănățean) сматра се група села са српским жиљем смештених на североистоку од Темишвара, у бреговитом пределу између Рекаша (Recaș) и Липове (Lipova), а ту групу чине Петрово Село (Petrovasela), Краљевци (Cralovăț), Станчево (Stanciova) и Лукаревац (Lucareț) (уп. MILIN 1998б: 125). Српски говор у Лукаревцу, онолико колико је у употреби, пошто су се тамо Срби асимилирали са многобројнијим Румунима, идентичан је с говором Краљеваца (VESCU 1976: 122).

² „Oamenii locului își numesc satul lor *Kraljevci*. [...] Denumirea oficială a localității Cralovăț în limba sârbă este *Kraljevac*. [...] După părerea noastră, denumirea inițială a localității trebuie să fi fost *Kraljevci*, așa cum o denumesc toți locuitorii din această zonă lingvistică.” (MILIN 1998а: 114). Имајући у виду наводе професора Милина да мештани своје село називају *Краљевци*, и ми у овом раду користимо плуралски облик као име села, а тако је и у: ИВИЋ 1956: 148 и даље;

говора који потичу из североисточних српских предела – из истог региона али не из непосредног суседства – тачније с простора источно од Велике Мораве на коме данас живе скорашњи досељеници, носиоци косовско-ресавског дијалекта и Власи Унгурјани; с региона који је, у тренутку исељења носилаца тих говора, припадао смедеревско-вршачком дијалекту с елементима прелаза према косовско-ресавском (Ивић 1999: 348, 350, 351). Узајамна изолованост, будући да су становници Рекаша ‘Шокци’ католичке вероисповести, „условила је током векова појаву дивергенца у говору” (Ивић 1956: 154). Оне, међутим, не ремете заједничко посматрање ових двају говора у погледу утицаја румунског језика, тачније испитивања синтаксичке интерференције с румунским језиком на пољу линеаризације (= реда речи) у њима.

Изучавање говора који живе у дијаспори важно је из више аспеката. Индивидуалност оваквих изолованих говора занимљива је сама по себи, а свака архаична црта у њима представља значајан допринос историјској дијалектологији у реконструкцији предмиграционе слике на балканским просторима (уп. Милорадовић 2006: 90). Не треба губити из вида ни драгоценост дијалекатске синтаксе чији евентуални древни модели могу послужити као извори за синтаксичку реконструкцију и тако допринети историјској синтакси као сегменту упоредноисторијског проучавања језика (уп. Грковић-Мелџор 2004: 103, 106). Будући да се балканске особине шире на језичка острва као што су српски говори у Румунији (уп. NEWKLOWSKY 2000: 383), велики број иновација насталих као резултат језичке интерференције с румунским језиком јесу балканистичког типа (уп. VESCU 1976: 121; РАДАН 2009: 291). Изучавањем иновација овог типа у српским периферним говорима доприноси се и лингвистичкој контактологији / контактної лингвистици, удруженој с дијалектологијом, па и општој лингвистици (уп. VESCU 1976: 119; Милорадовић 2006: 90; Вучковић 2009: 416).

Контакти међу различитим језицима могу се остваривати међу њиховим дијалекатским, стандардним или супстандарним варијететима (Вучковић 2009: 410, напомена 8). Када је реч о српским говорима у румунском делу Баната, они су најпре били изложени утицају румунских банатских говора, тј. банатског поддијалекта, а након Првог светског рата и утицају стандардног румунског језика (РАДАН 2009: 291; Бошњаковић – РАДАН 2010: 137). Тако дуготрајан и јак утицај једног несловенског – романског, балканског и структурално несродног језика, као и периферан положај насеља одсечених од матице доводе до „отуђивања од матерњег језика и његове разградње” (Милорадовић 2006: 94), а појаве које убрајамо у балканистичке процесе јесу „у начелу јаче заступљене тамо где је додир с румунским становништвом био најјачи” (Ивић 1990: 198).

Балканизмом присутним у једној мањој, двојезичној зони контаката, а не оним распрострањеним на великом подручју и на више језика, може се сматрати и ред речи у српским периферним говорима (NEWKLOWSKY 2000: 381, 382). Специфичан положај енклитике, али и измењен положај конгру-

1990: 190 и даље. С друге стране, често је назив села бележен и у облику сингулара као службеном називу на српском језику (уп. нпр. VESCU 1976: 116 и даље; MILIN 1998b: 125; Ивић 1999: 346, напомена 58; Симић – Царан 2006: 151 и даље).

ентног атрибута, давно су регистроване појаве у периферним говорима изложеним међујезичкој интерференцији.

У нашој дијалектолошкој литератури о говорима који су у контакту с румунским језиком, нарочито прва поменута појава најчешће се констатује и с неколико примера и илуструје, али се ретко засебно указује на све појединачне случајеве у вези с тако модификованом линеаризацијом. Притом су сви такви примери, углавном, окарактерисани копијом румунског модела, што најчешће и јесте случај. Ипак, измењен положај у неким примерима само је инициран румунском линеаризацијом тако да је модификација реда речи у овим српским говорима даље ишла у правцу сопственог развоја.

Посебно у случајевима у којима је радикално реализован, овај синтаксички балканизам (или иновација балканистичког типа) омогућује детаљнију анализу неких његових појавних облика. Извршена анализа у испитиваним говорима Банатске Црне Горе и Рекаша у даљем тексту покушај је осветљавања једног сегмента из синтаксичке интерференције с румунским језиком у исељеничким говорима.

2. АНАЛИЗА ГРАЂЕ. Модификована линеаризација, тј. ред речи јесте најевидентнија иновација регистрована у материјалу из истраживаних говора. Уколико се ради о синтаксичком калку из румунског језика, углавном се има у виду проклитизација глаголских и заменичких енклитика и проклитизација морфеме *се*, као и постпозиција конгруентног атрибута, најчешће исказаног придевом или присвојном заменицом.

2.1. Распореду енклитика у српском језику, својствена је склоност везивања реченичних енклитика за другу позицију у реченици, што представља стару вакернагеловску енклитичку позицију, у којој се често налазе и флективне енклитике које након формирања конфигуративне синтаксе и учвршћивања реченичне хијерархије постају делом предикатске фразе,³ али синтаксичка конфигуративност, поред осталог, доводи и до слободнијег реда речи, па тако и слободније линеаризације енклитика (уп. Павловић 2011а: 33–36). Појавом енклитика на апсолутном почетку реченице, клаузе или дела иза парентезе у испитиваним говорима нарушено је правило другог положаја клитике у акценатској целини. У смештању (ен)клитика у други положај огледа се веза која постоји између синтаксе и фонологије⁴ (HALUPKA-REŠETAR 2011: 181).

³ Развој конфигуративне синтаксе и фразних реченичних структура допринели су појави нове, функционалне позиционираниости енклитика, на основу чега се у старосрпском језику разликују а) *реченичне* б) *предикатскофразне* и в) *именскофразне енклиџице*, па тако поред вакернагеловског, постиницијалног реченичног концепта у дистрибуцији енклитика значај добија и нови конфигуративни, постиницијални фразни концепт у оквиру којег долази до процеса померања енклитика из старе позиције (Павловић 2011а: 37). Ова подела на енклитике применљива је и у нашем истраживању, па стога можемо рећи да је оно ограничено на предикатскофразне енклитике будући да је само њихова позиција у проучаваним говорима измењена и резултат је међујезичке интерференције.

⁴ И за дистрибуцију енклитика у синтетичким словенским језицима, уопште, као атоних реченичних компоненти констатује се да је регулисана граматички, тј. *ипродојски и(ли) синџаксички* (Павловић 2011а: 32).

Пошто је место енклитике у реченици релативно слободно, а прво место у реченици, уз извесне изузетке, једино место на којем се енклитика у српском језику не појављује, јасно је што разлог попуњености иницијалног места неким енклитичким обликом у говорима Банатске Црне Горе и Рекаша видимо у интензивном контакту ових говора с румунским банатским говорима и румунским језиком уопште. Румунска линеаризација огледа се и у случају померања заменичких енклитика и морфеме *се* ка крају реченице, иза речце *не*.

2.1.1. У знатном броју примера као резултат интерференције с румунским језиком појављују се краћи облици помоћних глагола у иницијалној позицији. Највише је забележено таквих облика помоћног глагола *јесам* (1), а проклитизован је и помоћни глагол у потенцијалу (2) и глаголска енклитика у футуру I (3):

- (1) *Сам* била с^ама д^ома (P); *Сам* б^ио п^јан (K); Кат сам била п^рва, *сам* ишла у ч^етри с^ата (P); *Сам* ошл^а код н^ега (K); *Сам* ймала м^еса (K); *Сам* ймала п^е-ш^ест р^ибе ово^ике у с^ол (K); Госп^одине, *сам* тражила мајстора (K); *Сам* к^азала м^ом с^ину (K); *Сам* м^ислио с^ат сам гот^ов (K); *Сам* ост^ала с^ама (K); *Сам* пл^атила мајстора (K); *Сам* отвор^ила телевиз^ор (P); н^исам раз^умила, *сам* направ^ила... д^ве л^итре (P); *Сам* в^ид^ила јед^анпут (P); *Сам* в^ид^ила к^ако йграду (P); *Сам* м^етнула п^етнест, д^осам ми се п^римило (K); *Сам* з^абрав^ила в^рата (P); *Сам* т^ела да йдем у ц^ркву (P); *Сам* к^увала у п^одне св^аки д^ан за т^ри ч^овека (K); *Сам* п^раила н^еш^то (K); *Сам* см^ела да сп^авам (K); – сл^ушај, *си* им^ао ср^еће (K); – *Је* б^ило к^ак^о је б^ило (ПС); *Је* б^ило св^е ов^ако (K); *Је* б^ило и доб^ро у ж^ивот (K); *Је* б^ио д^ома (K); *Је* б^ио у аутог^ару (K); *Је* б^ила код Ма^рије (P); *Је* б^ила м^лада (ПС); *Је* м^лад, т^ридесет и п^ет г^одине (ПС); *Је* б^ила ј^една т^аб^лица (P); *Је* б^олестан, ј^ако је б^олестан (P); *Је* нес^ретан (ПС); *Је* м^лога б^олестан (ПС); *Је* д^ете, је р^адост за д^оца и за мајку (K); *Је* ж^алосно, је ј^ако ж^алосно (P); *Је* т^ешко ка-д^ођеш до к^рев^ета (K); *Је* ст^о и осамд^есет и п^ет йладе јед^на к^ила м^еса (P); *Је* ост^ало д^ете од т^ри г^одине (K); *Је* с^едио г^оре на п^ут (K); *Је* п^ио, је п^ушио (K); *Је* ш^ио ц^ело н^ег^ов ж^ивот (ПС); *Је* р^адио, је в^олијо да п^ије (K); *Је* д^онео п^олак в^реће (P); *Је* уч^ио ту тргов^ачку акад^емију (K); *Је* у^бро јед^ну р^ужу (P); *Је* затвор^ио д^очи (K); *Је* ймо ж^ену (P); *Је* ймала д^ев^ојку от с^едам г^одине (ПС); *Је* им^ао в^иле и к^ола (P); *Је* р^адио бл^окови у Р^екаш (K); *Је* тражена св^уде (P); *Је* йзув оп^анци (P); – *Смо* б^или м^лади, *смо* м^огли да р^адимо (ПС); *Смо* б^или п^аћени (ПС); *Смо* йшли у Ти^мишв^ар (ПС); *Смо* ймали и ж^ита и кукур^уд^за, ши^ћера... (ПС); *Смо* ймали м^арве и з^ем^ље (ПС); *Смо* ј^ели м^андре (ПС); *Смо* д^онели јед^ан ж^ивот (K); *Смо* д^онос^или л^еба (ПС); *Смо* м^ећали у ч^орбу па *смо* ј^ели (P); *Смо* п^раили к^ућу (ПС); *Смо* им^али к^рл^етке в^елике и кор^ита в^елика (K); *Смо* з^аклали по д^ва св^ин^чета (P); – *Су* биле ј^ако д^опасне (ПС); *Су* б^или с^ир^оти (P); *Су* биле та^ке (P); *Су* биле оп^лет^ене (P); *Су* б^ила м^лога д^еца (P); *Су* ст^ајале св^е ов^ако нак^ићене (P); *Су* с^едели т^у ц^елу н^оћ (ПС); т^ако *су* в^икали, *су* б^ежали (P); *Су* д^ошли (P); *Су* д^онели, *су* п^родали (P); *Су* д^обили ст^о п^едесет йладе (K); *Су* им^але ва^ко к^ике (P); *Су* д^али В^ласима (P); *Су* з^аклали јед^но п^рас^енце (K); *Су* ч^ували св^ет (K);
- (2) *Би* т^ела да ... (K); *Би* д^ала н^екому ш^то би ми оп^ере н^оге па да п^ије в^оде (K); *Би* п^рдо, н^ема к^оме (ПС); *Би* з^ак^рпила д^ово па н^е в^идим (K);
- (3) *Ће* р^ећи д^и та л^уда ма^ма (K).

Следећи примери илуструју употребу проклитички употребљене морфеме *се* (4):

- (4) *Се* та̀ре, *се* намѣсти сѣтно (ПС); *Се* продѣје та̀мо моторѣна (К); *Се* ра̀дило, не ба̀ш као са̀д (ПС); *Се* скѹпило мл̀го свѣта (К); *Се* мо̀ли Бо̀гу (К); *Се* ша̀лиду, *се* смѐједу (К); *Се* сла̀жу добр̀о (ПС).

По узору на румунске конструкције веома су чести и дативски (5) и акузативни (6) краћи облици личних заменица на месту проклитике:

- (5) *Ми* до̀ђе нѐки нѐмоћ (К); *Ми* ка̀зо - ба̀дава учиш (ПС); *Ми* да̀о двѣ ст̀тине љаде (К); – *Ти* да̀мо пѣт ст̀тине љаде (К); *Ти* искѣда жѣле (К); – *Му* ка̀жем (К); и онѧ ѣде, *му* н̀си (ПС);
 (6) *Ме* кра̀о, *ме* лага̀о (К); *Ме* спо̀мogne мн̀го (ПС); *Ме* болѣ н̀ге (К); – *Те* истѣрам на̀поље (К); – *Га* однели до у Рекаш (ПС); *Га* оперѣсали, *ѣа* затворѣли (ПС); – ондак ѣде, *је* штѣпа (ПС); – ѣдем, *вас* ма̀нем (Р); – *И*[х] мѐтем тѹ у конфелат̀р (ПС).

2.1.2. Евидентан је процес проклитизације глаголских енклитика (7), морфеме *се* (8), дативских (9) и акузативних (10) енклитика и иза везника *И*, па и иза везника *А* (11):

- (7) и *сам* ѣшла ѣзѹтра (Р); и *сам* доживѣла, ђво ми је осамдѣсет и треѣа го̀дина (К); и *сам* ѣшла ѣзѹтра у шѣст са̀ти (Р); и *сам* ка̀зала (К); и *сам* на̀чѣнила вра̀та (К); и *сам* на̀чѣнила кѹћу (К); и *сам* до̀нела до̀ма за кѹћу (К); а ја мо̀је - и *сам* плѧтила... и ђпе је пу̀но тра̀ве (Р); и *сам* са̀дила и *сам* поливала (К); и *сам* на̀правила лу̀тке (Р); и *сам* за̀клала једну̀ гу̀ску (К); и *сам* др̀жала ова̀ко н̀ге (Р); – и *је* рѐко (К); и *је* глѣдо (Р); три да̀на и *је* ошѧв (ПС); и *је* ѹмро (К); и *је* ѹзела пошѐгу њѣну (Р); и *је* дошѧв (Р); – и *смо* бѣли приѣтени (Р); и *смо* по̀дѣлили н̀вац (К); и *смо* ра̀дили у колектив, у за̀јеницу (К); и *смо* оста̀ли без лѐја (К); – и су го̀дине мл̀ге (К); и су ишлѣ и за кѹма (ПС); и су ишлѣ до̀ма (Р); и су ђшли у Топол̀вац (К); и су роѣле (ПС); и су рекли (Р); и су имѧли картѣле (Р); и су јѐли, су пѝли (К); и су да̀ли ѣме Рекаш (Р); и су ра̀дили ђвде (Р);
 (8) и *се* по̀штовао једѧ чѡвек ста̀р, ма̀ко (ПС); и *се* вра̀тили на̀траг (К); и *се* пра̀иле љѹдима кошу̀ље (ПС); и *се* мѐће на њѣга (Р); и *се* отворѣ то и *се* на̀прави дѣв (К);
 (9) и *ми* да̀ да јѐм (К); ја̀ јој ка̀жем шта̀, и *ми* кѹва (ПС); – и *му* бѣло бо̀ље (ПС); и *му* казѹ̀jem (К);
 (10) и *ѣа* пѝтам (К); и *ѣа* вра̀тим на̀траг (К); – и *нас* до̀но до̀ма (К);
 (11) а *би* тѐла да да̀м кокѡшкама (К).

2.1.3. Овакав ред речи, који је за модел имао румунску линеаризацију клитика, за говор Банатске Црне Горе, тачније за говор Петровог Села, Краљевца (=Краљеваца) и Станчева, констатовао је још Веску (1976: 161). Појава је регистрована и у другим српским говорима широм румунског Баната, као нпр. у поморишком селу Сараволи (Бошњаковић – Вареника 2009: 145), у говору Српског Семартона (Мирјанић 1979: 399), Иванде (Чешљар 1983: 109),⁵ Рудне (Бошњаковић – Вареника 2008: 273), у двама селима Банатске Клисуре,

⁵ За говор села Иванда и за говор Српског Семартона истиче се да је ова појава приметна код млађег нараштаја, а изузима се говор старијих мештана (Чешљар 1983: 109; Мирјанић 1979: 399 и напомена 10).

у Радимни (Томић 1987: 434, 435, 438) и Белобрешки (Милорадовић 2007б: 578), у Малом Гају (Бошњаковић – Радовановић 2009: 162), у говору Свињице (Томић 1984: 93, 112), те у седам села из карашевских говора (RADAN 1979: 533). Румунским утицајем објашњава се модификован ред речи не само у селима с румунске територије (СенпETER, Варјаш, Ченеј) већ и у неким војвођанским банатским говорима близу румунске границе (Ивић 1958: 345; Ивић и др. 1997: 403, 404; 476), те у Чанаду и Батањи, српским говорима у Мађарској (СТЕПАНОВИЋ 2000: 50; Ивић 1994б: 45).

2.1.4. Неки од аутора који говоре о овој појави као синтаксичком калку из румунског језика засебно излажу и случајеве употребе речце *не* одвојене од глагола проклитизираним енклитиком (уп. нпр. Ивић и др. 1997: 407, 476; VESCU 1976: 161; Томић 1987: 438; Бошњаковић – ВАРЕНИКА 2008: 273; РАДАН 2009: 299; Бошњаковић – РАДОВАНОВИЋ 2009: 162). Реч је о конструкцијама које одговарају румунским *ни-ті, ни тă, ни-џи, ни те, ни-и, ни-л, н-о* итд. И у нашем корпусу нашло се примера овога типа (12):

(12) *нѣ ми трѣба да се обѣчем* (К); – *нѣ њи трѣба сãмо данãске* (К); *нѣ њи се свиђа* (К); – *нѣ џа пãмтите* (ПС); – *нѣ је мãне да ўчи* (ПС).

2.1.5. Поменути румунским конструкцијама одговарају и примери из говора Банатске Црне Горе и Рекаша у којима је, са аспекта линеаризације у српском језику, реч о померању заменичких енклитика и морфеме *се* ка крају реченице, које тако долазе иза речце *не* удаљавајући се од речи која речци *не* претходи⁶ и која је у уобичајеном реду речи у српском језику енклитички, ‘ортотонички’, ослонац, тј. катализатор или домаћин (ПАВЛОВИЋ 2011а).⁷ У нашим примерима то су различити везнички елементи⁸ (13):

⁶ У својој расправи о говору Банатске Црне Горе ВЕСКУ (1976) не наводи ову појаву.

⁷ Уп. Ивић и др. 1997: 407, т. 1014: „Прилично често се помера енклитика ка крају реченице, најчешће тако да се она смешта иза речи, односно синтагме испред које иначе стоји у нашем језику”. Међу примерима који се на наведеном месту (у т. 1014) наводе срећу се померене и глаголске енклитике, и примери се не тичу искључиво конструкција с речцом *не*, тачније негираних конструкција, а упућује се на широки ареал српских говора у којима је ова појава регистрована. Сличност са нашим испитиваним говорима јесте само утолико што се ради о померању енклитика ка крају реченице, а идентични са нашим наведеним типом примера јесу неки од примера из претходне тачке (т. 1013), нпр. *Ме бõле, ал нѣ ме сѣва* [Српска Црња]; да изãђе, да нѣ је повѣче [Ченеј].

Феномен померања енклитика ка крају реченице, запажен на широком дијалекатском простору српског језика, могао би се посматрати и у вези с дијахронијским феноменом одвајања предикатскофразних енклитика од старе, вакернагеловске позиције и установљавања нових невакернагеловских енклитичких контактних препозиција или постпозиција према глаголу (ПАВЛОВИЋ 2011а: 43–45).

⁸ У српском стандарду је утврђено да енклитика долази непосредно после зависних и напоредних везника – изузев везника *и, а* и *ни* (али не и изузев *ниџи*). Међу различитим типовима катализатора, за које се могу везивати предикатскофразне енклитике у старосрпском језику, поред координативних и субординативних везника, наводе се засебно и односне заменице као релативизатори те партикула *да* као саставна компонента опативне перифразе *да + ѡрезени* (ПАВЛОВИЋ 2011а: 42). Према Маројевићевом мишљењу у оваквим примерима се не може говорити о проклитичко-енклитичком типу распореда енклитика у српском језику, односно о везивању енклитике за проклитику него за реч с побочним акцентом (МАРОЈЕВИЋ 2008: 277).

- (13) кад *нѣ му скѹвам...* (К); – *ймам пѣт фѣла бѣлести што нѣ се вйде* (Р); – *овѹ стѹру да нѣ-е вйди* (ПС); и *д-ѹмрем, да нѣ се мѹчим* (К).

2.1.6. Такође, у низу примера срећу се истовремено проклитизоване две енклитике – глаголска и заменичка (14), односно глаголска енклитика и морфема *се* (15):

- (14) *Сам му дѣла да је и п^ајѣ* (К); *Сам му кѣзала* (К); *Сам му прѣила* (К); *Сам ља снѣвала* (К); *Сам ља тѹкла* (К); *Сам ља наѹчила, дѣте мѣје, свѣ да гѣвори српски* (К); *Сам вам приповѣдала* (К); *Смо ља ѣднели у сѣбу* (К); *Су ме носйли, су ме лѣчйли* (К); *Су је дѣли код мѣје хѣри овѣ* (Р); *Су нам ѹзели крѣву* (Р); – *Ћемо ља продѣт* (Р);
- (15) *Сам се забрѣвила* (К); *Сам се прелѣдио* (К); *Сам се разболѣла* (К); *Смо се свѣђали* (К); *Су се растѣили* (ПС); – *Би се уплѣпили* (К); *Би се тѹкли, би се свѣђали* (К).

Испред овако постављених поменутих облика неретко бележимо и ве-
зник *И* (16):

- (16) и *смо му дѣвали* (К); и *смо ља вѹкли* (К); и *смо ља тѹкли* (К); и *смо и[x] плѣтили* (Р); и *смо и[x] зѣклали* (Р); и *су ме лѣчйли* и *су ме излѣчйли* (К); и *су је уфѣтили* (Р); и *су је ѣднели* (Р); и *су и[x] свѹкле* (Р); – и *сам се молйла Бѣгу пѹтом* (Р); и *смо се тѹкли* (К).

Овај случај проклитизације двеју врста енклитика, међутим, не одговара реду речи у румунском језику. Наиме, тамо је у *ѣрозду клиййика*⁹ обрнут редослед тако да глаголска енклитика заузима друго место, уп. *Сам му прѣила* '*I-am făcut*', *Смо ља ѣднели у сѣбу* '*L-am dus în cameră*', *Ћемо ља продѣт* '*Îl vom vinde*', *Смо се свѣђали* '*Ne-am certat*', *Би се уплѣпили* '*V-ați speria*', и *смо и[x] плѣтили* '*Și i-am plătit*'. Од овог правила румунске линеаризације изузетак су конструкције у којима поред глаголске енклитике у сложену перфекту (*perfectul compus*) имамо енклитички облик акузатива личне заменице за 3. л. једнине женског рода. У том случају се, према правилима румунске фонологије, заменичка енклитика наслања на глагол који се мења, тј. налази се у постпозицији, док се ред речи у нашим примерима са овом заменицом не разликује од оног претходно илустрованог, уп. *Су је дѣли код мѣје хѣри овѣ* '*Au dat-o la fiica mea asta*', и *су је уфѣтили* '*și au prins-o*', и *су је ѣднели* '*și au dus-o*'. Појављују се проклитизоване и три енклитике, уобичајено везане у српском језику (в. напомену 9), чији редослед ни овде не одговара румунском моделу, уп. и *су нам је ѹзели* (Р) према *și ne-au luat-o*.

⁹ Под гроздом клитика (енгл. *clitic cluster*) подразумева се појава неколико клитика заједно и оне се у том грозду налазе у *сйпроѣо уйврђеном редоследу* (HALUPKA-REŠETAR 2011: 172, напомена 86). Клитике у српском језику линеаризоване су (према В. Брауну) на следећи начин: (1) речца *ли*; (2) помоћни глаголи и презент глагола *биийи*, изузев облика *је*; (3) краћи облик личне заменице у дативу; (4) краћи облик личне заменице у акузативу или генитиву; (5) повратна заменица или речца *се* (=морфема *се*); (6) треће лице једнине презент глагола *биийи – је* (уп. нпр. ПИПЕР и др. 2005: 104; 2010: 79). На дијахроном плану пак распоред енклитика у кластеру (=грозду) може се у зависности од концепта дистрибуције енклитика мењати, а потврда за то јесте идентификована дистрибутивна структура енклитичких кластера у старосрпском језику 12. и 13. века, унеколико различита од данашњег принципа у дистрибутивном структурирању чија стабилизација почиње током 14. и 15. века (Павловић 2011а: 46, 47, напомена 40).

И у проучаваним говорима важеће је ограничење на нивоу фонолошке форме које захтева да глаголско *је* буде последње у грозду клитика,¹⁰ с тим да је цео грозд проклитизован (17). Овакви примери у потпуности одговарају и румунској синтакси, а у овом случају и фонологији (уп. *mi-a spus, mi-a dat*).

(17) *Ми је кâзо да ймам на плѹћа (К); Ми је дâла тољко вѣлику чоколаду (К).*

Дакле, у свим претходно наведеним примерима измењена је позиција грозда клитика у реченици, свакако под утицајем синтаксе румунског језика, али је фонологија тих елемената, углавном различита од румунске, сачувала устаљени редослед клитика у грозду.

2.2. Други феномен који је везан за линеаризацију у проучаваним говорима, а који се тиче интерференције с румунским језиком па као такав представља и синтаксички калк, јесте постпозитивна употреба конгруентног атрибута. Такав атрибут је исказан придевом или придевском заменицом. Ова појава јесте честа, али није тако изражена као што је то био случај са модификованом линеаризацијом клитика. Ипак, тиме се мења основни, уобичајени распоред зависног и управног дела именичког израза који данас конгруентном атрибуту додељује антепозицију у српском језику.¹¹

2.2.1. У грађи из Петровог Села, Краљеваца и Рекаша конгруентни атрибут из постпозиције најчешће је исказан придевом, и то описним. Регистровани придеви су из реда фреквентних попут придева *велики* (18), *мали* (19), *сѣар* (20), затим ту су придеви са значењем боје (21) и још понеки описни придев (22):

- (18) *сâд, фâла Бôгу, дѣвôјка вѣлика (ПС); на Субôшу вѣлику (К); онѣ хр̣чкови вѣлики (К); Смо имâли крлѣйке вѣлике и корѣйша вѣлика (К); од нѣкога адвокâша вѣликоѣ (К); ка-су видли да йде вôда вѣлика (Р); Дôви и Ёскрс су свѣци вѣлики (К);*
- (19) *то је бѣла кѹћа мâла (ПС); имâ једнѹ кѹћу мâлу (ПС); пôсле је ймала дѣйше мâло (ПС); а код нâс бѣо једâн ѣрôзор мâли (К); у тѣу кѹђу мâлу (К); он имâв бѹбњу мâлу (К); ми велѣмо вѣйлићи мâли (К);*
- (20) *и се пôштовао једâн чôвек сѣâр, мâјко (ПС); ди йде једâн чôвек сѣâр (ПС); љѹди сѣâри се пôштовали (ПС);*
- (21) *ѣй ѣйлићи бѣли (ПС); зâће бѣле и кошѹље (ПС); ймам мнôго ѣайрѣке зелѣне (К); да донѣсем гôре тѣу ѣрâву зелѣну (К);*
- (22) *жѣнска ѣдѣйшѣна (К); ѣе кошѹље ѣкâне (ПС); ѣзем вôде лâдне (К); и су зôдине млôге (К); мâло ѣайрѣком сѣйном (К); да пѣјем лѣтру млѣка не-кѹваноѣ от крâве (К); то су âнѣли хр̣ѣви (К).*

¹⁰ Сагледавањем регистрованих „кластерских комбинација” у старосрпском језику 12. и 13. века Павловић идентификује важећу хијерархију у рангирању енклитичких низова и тако потврђује формулацију И. Грицкат да се енклитике нижу једна до друге према епоси преласка у енклитичку реч (Павловић 2011а: 46–48). Настанак атоних, ненаглашених речи као прозодијског феномена и у овај некадашњи принцип дистрибуције енклитичког низа уводи фонологију као значајни чинилац.

¹¹ Препонованост (=антепозиција) конгруентног атрибута, и постпонованост неконгруентног атрибута, још у старосрпској писмености (већ од 13. и 14. века) постаје „базични дистрибутивни модел у линеаризацији” (Павловић 2011б: 52 и напомена 12).

У свега неколика примера постпозитивни конгруентни атрибут јесте придев у значењу порекла или припадности (23):

- (23) једнò пàрче мѣса свѣњскоџа (К);¹² ёто, тò је жѣвоѣ човѣчи (К); Мàла Гòспа, òнда се рòдила мàјка Йсусова (Р).¹³

Ипак, у нашој грађи је антепозиција у именичким изразима ове врсте и даље у предности у односу на горенаведене случајеве (отприлике 1,5:1). А у ком се односу тачно налазе антепозиција и постпозиција зависног члана у оваквим именичким изразима, тек ће пружити анализа обимнијег материјала са терена Банатске Црне Горе и Рекаша, на основу које ћемо моћи дати и прецизнији одговор на питање о степену интерференције с румунским језиком у овом типу линеаризације.

2.2.2. Румунски модел огледа се и у примерима са присвојном заменицом у улози постпозитивног атрибута (24):

- (24) дѣда мòј бѣо је, шѣо је (ПС); и за Жѣву мојѣџа (К); и òн је сѣно́вац мòј (К); то је нàш рòђак, љка мòј (К); је ѣмо жѣну, кòмѣиницу мòју (Р); Сам га наѣчила, дѣѣ мòје, свѣ да гòвори српски (К); – Ђàђа ѣвоѣ, бàба (К); – мàма њѣѣва је Српкиња (Р); а мàма њѣѣва је кàзàла (Р); – и је ѣзела ѣо-иѣѣу њѣну (Р); – екѣѣа вàша југословѣнска (К).

На основу грађе с којом тренутно располажемо могло би се рећи да је у овом случају још евидентније да истраживани говори и даље добро познају линеаризацију својствену српском језику будући да је однос антепозиције и постпозиције скоро 5:1 у корист уобичајеног реда речи у српском језику.

2.2.3. За разлику од присвојних заменица (или присвојних заменичких придева – рум. *adjectivele pronominale posesive*) којима је обична постпозиција у румунском језику, правила стандардне линеаризације осталим заменичким придевима (=придевским заменицама) у румунском језику додељују антепозицију (GLR: 190, 237). Стога су и показни заменички придеви (рум. *adjectivele pronominale demonstrative*) чешћи испред именице, док се њихова појава иза именице сматра емфатичком (GLR: 243), што би могло бити разлог томе да је у свега два регистрована примера постпозитивни атрибут показна заменица (25):

- (25) ка-сам стѣгла òвде до òѣшка овòџа (К); сам имàла пѣ-шѣст рѣбе оволѣке у сòл (К).

2.2.4. За појаву постпонованости, која одговара румунском реду речи, Веску даје неколика примера употребе придева иза именице у Банатској Црној Гори (VESCU 1976: 161). Честа употреба придева иза именице сматра

¹² Конкурентне форме оваквим придевима у говору Банатске Црне Горе често су генитивне конструкције с предлогом *од* којима одговарају румунске конструкције с предлогом *де* (уп. Симић – Царан 2006: 155; ЋARAN – SIMIĆ 2006: 79).

¹³ Уколико изузмемо могућност рематизоване употребе атрибута, овде је реч о пресликавању румунског модела у коме се семантички пандан присвојном придеву на *-ов* и *-ин* налази у постпозицији. Непостојање творбеног еквивалента у румунском језику присвојном придеву на *-ов* и *-ин* могло је допринети томе да се чешће срећемо с оваквим конгруентним атрибутом у антепозицији.

се заједничком одликом архаичних српских говора са подручја румунског Баната – банатскоцрногорског, карашевског и свињичког говора (Милин – Радан 2003: 56), али се синтаксичком интерференцијом с румунским језиком, односно балканистичком особином објашњава ова појава и у још понеком српском говору у Румунији, као што је говор Рудне (Бошњаковић – Вареника 2008: 272) или говор Малог Гаја (Бошњаковић – Радовановић 2009: 162). Док се за говор Радимне у Банатској Клисури констатује да је атрибут обично испред именице, а да је иза само у случају посебног истицања (Томић 1987: 439), у неким банатским говорима и ван румунске територије регистрована је постпонована употреба овог типа атрибута, исказаног како придевом тако и придевском заменицом, и то највише присвојном, али чак и неодређеном, па и бројевима *један* и *друџи* (Ивић и др. 1997: 402, 476).¹⁴

3. ЗАКЉУЧАК

3.1. У случају линеаризације клитика у говорима Банатске Црне Горе и Рекаша може се констатовати радикална реализација једног балканистичког процеса изазваног интерференцијом с румунским језиком. Како је начелно правило о другом положају у линеаризацији клитика нарушено у многим говорима широм румунског Баната, очигледно је да за ову појаву нису постојале препреке структурне природе.

Ипак, структурна посебност српског језика (као словенског) у односу на румунски језик (као романски) рефлектована је и на пољу линеаризације клитика. Наиме, строго устаљени редослед клитика у грозду, формиран на нивоу фонологије (HALUPKA-REŠETAR 2011: 172), сачуван је у свом изворном облику и на њега није утицао румунски језик као што је утицао на премештање таквог грозда у позицију својствену реду речи у румунском језику. Тако је и овај случај потврда о постојању извесних ограничавајућих фактора за несметан продор одређених структура из другог, несродног језика (уп. МИЛОРАДОВИЋ 2006: 97).

3.2. Имајући у виду не тако опширан корпус из којег смо црпili примере који илуструју феномен постпозитивне употребе конгруентног атрибута у проучаваним говорима, те уважавајући могућност да постпозиција у оваквим изразима може бити резултат одступања од правила линеаризације мотивисаног комуникативним истицањем (= истицањем реме), морамо уз ограду износити закључке до којих се овога пута могло доћи. Оно што се са сигурношћу може констатовати јесте да је у говорима Банатске Црне Горе и Рекаша линеаризација ове врсте нарушена, но степен интерференције с румунским језиком могао би бити утврђен тек након анализе обимнијег материјала са терена.

¹⁴ Позивајући се на Вескуово схватање изнесено у раду *Influența românească asupra lexicului și sintaxei unui grai sîrbesc din Banat (Limba română XVII/6, 1968, 525)*, аутори монографије о банатским говорима претпостављају да је присуство ове појаве и у тим говорима резултат утицаја румунског језика, у којем атрибут нормално следи иза именице (Ивић и др. 1997: 403). Ипак се под директан утицај не би могли подвести примери постпоноване употребе речи из класе оних којима је антепозиција обичнија у румунском језику, а ту можемо уврстити неодређене заменице или бројеве *један* и *друџи*.

Тренутно расположиви материјал указује на то да је и даље примарна антепозитивна употреба конгруентног атрибута. Узмемо ли у обзир правило поступности приликом прелаза из једне структуре у другу, затечено стање могло би да представља међустепен у овом балканистичком процесу у виду једне факултативне иновације (уп. Ивић 2002: 10). С друге стране, далеко већа фреквентност придева у постпозицији у односу на број забележених присвојних заменица у истој позицији иде у прилог чињеници да се феномени из круга балканизма у почетним стадијумима делимично реализују, тј. да бива погођен само један сегмент одређене категорије (уп. Ивић 1990: 198; 2002: 10); у нашем случају нешто озбиљније је захваћена само једна врста речи која се у функцији конгруентног атрибута почиње јављати постпозитивно.

3.3. Неопходно је имати увид у опширнији језички корпус ових исељеничких говора који ће потврдити или пак кориговати овде изнесена запажања о интерференцији с румунским језиком на пољу синтаксе реченице, тачније реда речи у реченици. Такође, била би драгоцен истраживања и других облика интерференције на нивоу синтаксе, као што је досад делимично проучавана синтакса падежа (уп. Симић – Царан 2006; ЦАРАН – СИМЋИЋ 2006), али и истраживање синтаксе глагола, односно синтаксичког нивоа уопште. Уплив балканизма у говорима Банатске Црне Горе и Рекаша је евидентан, „па би истраживање синтаксе ових говора изнело пред науку огроман број занимљивих појава, јер би се, између осталог, још једном могли сагледати начини на које балканизми *продире у наше говоре и како се њу развијају* [курзив З.С.]” (РАКИЋ-МИЛОЈКОВИЋ 1995: 525).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бошњаковић, Жарко, Светлана Вареника. Напомене о морфосинтаксичким особинама српског говора села Рудне у Румунији. *Српски језик* XIII/1–2 (2008): 261–279.
- Бошњаковић, Жарко, Светлана Вареника. Дијалекатски текстови из поморишког села Сараволе у Румунији. *Прилози проучавању језика* 40 (2009): 143–159.
- Бошњаковић, Жарко, Михај Н. Радан. Досадашња истраживања утицаја румунског језика на лексику српских говора у румунском делу Баната. *Јужнословенски филолог* LXVI (2010): 135–161.
- Бошњаковић, Жарко, Драгана Радовановић. Теренски записи из Малог Гаја (Румунија). *Прилози проучавању језика* 40 (2009): 161–178.
- Вучковић, Марија. Савремена дијалектолошка истраживања у српској лингвистици и проблематика језика у контакту. *Јужнословенски филолог* LXV (2009): 405–423.
- Грковић-Мелдор, Јасмина. Увод у историјску синтаксу. Љ. Суботић, В. Васић, С. Павловић (ред.). *Предавања из историје језика* [Лингвистичке свеске; 4]. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2004, 103–144.
- Ивић, Павле. Једна доскора непозната група штокавских говора: говори са незамењеним јатом. *Годишњак Филозофског факултета* I (1956): 146–160.
- Ивић, Павле. Место банатског херског говора међу српским дијалектима. *Банатске Хере*. Нови Сад: Матица српска, 1958, 326–353.
- Ивић, Павле. Балканизми у настајању у српским говорима Баната. *О језику некадашњем и садашњем*. Београд – Приштина: БИГЗ – Јединство, 1990, 189–198.
- Ивић, Павле. *Српскохрватски дијалекти. Њихова стругина и развој. Описна разматрања и штокавско наречје*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1994а.

- Ивић, Павле. О српском говору у Батањи. *Јужнословенски филолоџ* L (19946): 33–49.
- Ивић, Павле. Српски дијалекти и њихова класификација (II). *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистику* XLII (1999): 303–354.
- Ивић, Павле. Балкански језички савез и лингвистичка географија. *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистику* XLV/1–2 (2002): 7–12.
- Ивић, Павле, Жарко Бошњакковић, Гордана Драгин. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (друга књига: Морфологија, Синтакса, закључци, текстови). *Српски дијалектолошки зборник* XLIII (1997).
- МАРОЛЕВИЋ, Радмило. Учење о побочним акцентима и Вакернагелов закон о распореду енклитика. *Зборник Мајице српске за славистику* 73 (2008): 267–281.
- МИЛИН, Живко, Михај Радан. О заједничком пореклу архаичних српских говора са подручја румунског Баната. *Romanoslavica* XXXVIII (2003): 41–68.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. *Употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља. Балканистички и етномиџрациони аспекти*. Београд: Етнографски институт САНУ, 2003.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. Употреба падежних облика у говору Радимље и Параћинског Поморавља – једно поређење. *Probleme de filologie slavă* XIV (2006): 89–98.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. Дијахрони и синхрони аспект аналитичких појава у српским народним говорима. *Зборник Мајице српске за славистику* 71–72 (2007а): 357–375.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. И ракију пијем сас медом. Дијалекатска скица Белобрешке (Румунија). *Probleme de filologie slavă* XV (2007б): 573–580.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. Статус објекатске редупликације у српским народним говорима. *Годишњак за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу* 9, година XXII (2009): 287–295.
- МИРЈАНИЋ, Ђока. О неким особинама говора села Српског Семартона. *Actele Simpozionului de raporturi culturale, literare și lingvistice româno-iugoslave* (București, 21–25. X 1976). București, 1979, 395–402.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. Дистрибуција енклитика у старосрпским повељама и писмима XII и XIII века. *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистику* LIV/2 (2011а): 31–52.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. Елементи неконфигуративне синтаксе у старим словенским писменостима. *Зборник Мајице српске за славистику* 80 (2011б): 47–62.
- ПИПЕР, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременог српског језика. Простор реченица*. У редакцији академика Милке Ивић. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005.
- ПИПЕР, Предраг. Место енклитике у реченици. *Наш језик* LXI/1–2 (2010): 77–80.
- РАДАН, Михај Н. Иновације у српским говорима у румунском Банату у светлу језичке интерференције (са посебним освртом на карашевске говоре). *Научни састајник слависти* у *Вукове дане* 38/1 (2009): 289–302.
- РАКИЋ-МИЛОЈКОВИЋ, Софија. Синтаксички упитник за говоре косовско-ресавске и призренско-тимочке зоне. *Српски дијалектолошки зборник* XLI (1995): 521–570.
- СИМИЋ, Зоран, Маца Царан. О румунском утицају у говору Банатске Црне Горе. *Probleme de filologie slavă* XIV (2006): 151–163.
- СТЕПАНОВИЋ, Предраг. *Говори Срба у Мађарској*. Будимпешта: Самоуправа Срба у Мађарској, 2000.
- ТОМИЋ, Миле. Говор Свиничана. *Српски дијалектолошки зборник* XXX (1984): 7–265.
- ТОМИЋ, Миле. Говор Радимаца. *Српски дијалектолошки зборник* XXXIII (1987): 303–474.
- ЧЕШЉАР, Мирјана. Из лексике Иванде (румунски Банат). *Прилози проучавању језика* 19 (1983): 107–148.

*

- GLR – *Gramatica limbii române. I. Cuvântul*. București: Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, 2005.
- HALUPKA-REŠETAR, Sabina. *Rečenični fokus u engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet [Edicija E-disertacija, knjiga 1], 2011: <http://www.ff.uns.ac.rs/biblioteka/digitalna/e-disertacija/edis01_Halupka-Resetar.pdf> 8.02.2012.
- MILIN, Jiva. Microtoponimia localității Cralovăț. *Studii de slavistică*. Timișoara: Editura Mirton, 1998а, 113–124.
- MILIN, Jiva. Imena i prezimena Srba u Banatskoj Crnoj Gori. *Studii de slavistică*. Timișoara: Editura Mirton, 1998б, 125–149.

- NEWKLOWSKY, Gerhard. O jezičkim kontaktima u jugoistočnoj Evropi. *Зборник Майице српске за филологију и лингвистику* XLIII (2000): 379–384.
- RADAN, Milja. Rumunski uticaj u karaševskim govorima iz SR Rumunije. *Actele Simpozionului de raporturi culturale, literare și lingvistice româno-iugoslave (București, 21–25. X 1976)*. București, 1979, 529–537.
- ЋARAN, Mađa, Zoran SIMIĆ. Despre sintaxa cazurilor în graiul sârbesc din Muntenegru bănațean. Mihai Radan, Maria Király (coord.). *Interferențe lingvistice în zona multietnică a Banatului (GRANT)*. Timișoara: Editura Universității de Vest, 2006, 75–84.
- VESCU, Victor. Împrumuturi românești în graiurile sârbești din județele Timiș și Caraș-Severin. *Lumina* XXIX/7–8 (1975): 518–522.
- VESCU, Victor. Govor Banatske Crne Gore. *Зборник за филологију и лингвистику* XIX/1 (1976): 115–172.

Zoran Simić

SOME PROPERTIES OF LINEARIZATION IN THE VERNACULARS OF BANAT MONTENEGRO AND REKAŠ

Summary

Based on the material collected in Banat Montenegro and Rekaš and the analysis of the emigrant vernacular speeches of the region, the paper deals with the sentence word order with regards to the clitic linearization and the linearization of the congruent attribute in the noun phrase. The aim is to explicate the syntactic interference with the Romanian language in these two domains. The registered material is compared to the Serbian standard, on one hand, and the Romanian models of the word order, on the other. The radically modified clitic linearization clearly indicates the syntactic calque from the Romanian language, with the most frequent occurrence of the proclitization of verbal and pronominal enclitics and of the proclitization of the morpheme *se*, which breaks the principal rule of the secondary position in the clitic linearization in Serbian. The influence of the Romanian language also results in the change of position of the pronominal enclitics and the morpheme *se*, which otherwise come after subordinating and correlative conjunctions, at the end of the sentence, after the particle *ne*. While the re-positioning of the clitics has been influenced by Romanian syntax, the word order in the cluster of clitics has remained intact. The other case of interference with the Romanian language has to do with the post-positive use of the congruent attribute expressed by an adjective or adjectival pronoun. However, it remains a facultative innovation so that the precedence is given to anteposition, especially when the adjectival pronoun is found in the role of the congruent attribute.

The analysis confirms the prevailing attitude of those who studied Serbian peripheral vernaculars and Balkanisms in them, which states that the peripherality and intensity of the contact with a typologically non-related language is the direct cause of the pronounced occurrence of some Balkanisms. The analysis also confirms the existence of certain factors which limit the unrestricted incursion of particular structures from a non-Slavonic Balkan language into a Serbian peripheral vernacular. Some of the results reconfirm the rule of gradual change from one structure to another, where the current state represents an intermediate stage in the creation of Balkanisms, as a facultative innovation, and other results support the fact that the occurrences of Balkanisms in the beginning stages are realized through the change of only one segment of the given category.

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36, 11 000 Београд, Србија
zosim04@yahoo.com

Снежана Петровић

ТУРЦИЗМИ У ЦРНОГОРСКИМ НАРОДНИМ ГОВОРИМА (2)*

У раду се са творбеног и семантичког аспекта анализира одређени број глаголских турцизама из црногорских дијалеката. Одабрани корпус садржи речи који се одликују специфичном формом и/ли значењем некарактеристичним за глаголе турског порекла у српском језику ван овог ареала. Циљ рада је да се укаже на посебност творбено-семантичких процеса код ове врсте речи (префиксација, метафоризација, народна етимологија, аналогија са несродним, фонетски блиским лексемама) како би се и изоловани глаголи из других пунктова са сличним особинама могли уклопити у уочене моделе.

Кључне речи: српски језик, турцизми, дијалекатска лексика, семантика, творба, глаголи.

This paper offers an analysis of Turkish verbal loanwords recorded in Montenegrin dialects from the semantic and word formation aspects. The selected corpus comprises words with specific forms and/or meanings uncharacteristic of verbs of Turkish origin in Serbian outside of this area. The aim of this paper is to highlight some specific verbal word formation and semantic processes of this word class (prefixation, metaphorization, folk etymology, analogy with unrelated, phonetically close lexemes) in order to identify certain patterns to which other isolated verbs of the same, Turkish origin, recorded in different locations, could be related.

Key words: Serbian, Turkish loanwords, dialect lexis, semantics, word formation, verbs.

Овај рад представља још један од прилога проучавању турцизама из црногорских народних говора. У претходна два, која су се том темом експлицитно бавила (ПЕТРОВИЋ 2007; 2011), тежиште анализе било је стављено на етимолошки аспект истраживања ових позајмљеница, као и на фонетске, творбене и семантичке процесе од значаја за разјашњење или прецизирање њиховог порекла. Овом приликом указаћемо на један корпус глагола посведочених у дијалектима Црне Горе који се одликују творбено-семантичким особинама некарактеристичним за ту врсту речи турског порекла са шире српско-хрватске језичке територије. Циљ нам је да на ограниченом али репрезентативном корпусу покажемо те творбено-семантичке процесе како би се тај модел могао препознати и применити и у анализама других врста, етимолошким на пример, приликом тумачења појединачних, најчешће изолованих, лексема¹. Корпус не обухвата све глаголе из црногорских говора

* Овај рад је резултат рада на пројекту *Интердисциплинарно истраживање језичког и културног наслеђа Србије. Израда мултимедијалног интернет јорнала „Појмовник српске културе“* (бр. 47016), који у целини финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ Такав је случај, на пример, са глаголима *оштроначити* (Петровић 2011: 195) и *милети-сати* (Петровић 2007: 670).

– такав захват имао би обим веће студије или чак монографије – нити су у њега укључени формално подударни, али семантички неадекватни глаголи ван територије Црне Горе, а већину анализираних облика и значења не бележи ни РСА. У њега су укључени само они примери који се својим формалним, а пре свега семантичким особинам издвајају од осталих глагола турског порекла у српском језику. Из рада изостаје и балканолошки аспект, уобичајен приликом истраживања турцизама у језицима са Балкана, стога што се показало да су анализиране појаве изолованог карактера, настале под утицајем специфичних, локалних творбено-семантичких процеса. Лексички материјал највећим делом ексерциран је из говора Пиве (Гаговић 2004) и Ускока (Станић 1990–1991) зато што је у њима и посведочен највећи број оваквих глагола, али су за поједине облике пронађене паралеле и у другим црногорским пунктовима.

Највећи број глаголских турцизама у српском језику, пореклом од турских глагола, изведено је од турске инфинитивне или перфекатске основе и суфикса *-исајџи*: *беџен-исајџи* према *беџенд-исајџи*. Известан број глагола саграђен је помоћу суфикса *-(ова)јџи*, *-исајџи* и сл., од именица или придева турског порекла: *аџик-овајџи*, *бајџал-ијџи*; *дембел-исајџи*. Трећи начин грађења глагола јесу двочлане синтагме, најчешће полукалкови, састављене од турцизма, именица или придева, и домаћих глагола *бијџи*, *учинијџи (се)*, *дођи* и сл.: *ијџиман бијџи*, *рахај се учинијџи*, *(до) хака дођи*. Последњи творбени тип у нашем материјалу није заступљен ниједним примером, што не значи да га у црногорским говорима нема, већ да је он најмање продуктиван међу глаголима са особеним семантичким развојем. Префиксална творба је најраширенији творбени модел у анализираној лексици и особина по којој се глаголи из ових говора издвајају од осталих турцизама.

Само неколико глагола представљају турцизме чији су етимони у турском такође глаголи: *довранисајџи се*, *кајлајсисајџи*, *ковјисисајџи*, *којјисисајџи*, *јрикојјисисајџи (се)*, *смарлајсисајџи*.² Сви остали су деноминали, глаголи изведени од именица или придева турског порекла путем суфиксације и/или префиксације.

Суфиксалном деривацијом изведени су следећи глаголи: *борјјајџи*, *зурлајџи*, *мерјечјџи*, *бунџурајџи*, *чакмечјџи*, *довранисајџи се*, *кабулијџи*, *канјарајџи*, *кајлајсисајџи*, *ковјисисајџи*, *којјисисајџи*, *мазлунијџи*, *смарлајсисајџи*, *чорбајџи*.

Префиксално-суфиксална деривација заступљена је у следећим примерима: *дочајмачјџи*; *задајачјџи*, *закалајјисајџи*, *зайдојрачјџи*, *замазлунијџи*, *забајјачјџи*; *ишчајмачјџи*, *ишчајкаријџи*; *ођожајјџи*, *окалајјисајџи*, *ошорбијџи*, *обајјачјџи*, *обајџикајџи се*, *ожајрејџијџи се*, *ошаманијџи се*, *ошдојрачјџи*; *ошјџиманчјџи*; *начајмачјџи*, *намазлунијџи*, *надежмекјџи се*, *најјџиманчјџи*; *јредеречјџи*, *јревакјџи*, *јредувајџи*, *јрејеслјџи*; *јридојрејџи*, *јрикојјисисајџи (се)*, *јрикалајјачјџи*, *јримукјајџи*; *јрочајмачјџи*; *убарјачјџи*, *уђуђумјџи*, *укамјџајџи се*, *укањџајџи се*, *укундачјџи се*, *усакијјачјџи*, *укабулијџи*, *уканијјачјџи*, *уџајјџи се*, *умајмуријџи*, *ушалујџи*, *ушџерјџи*.

² Значења свих наведених глагола дата су у раду у оквиру семантичке анализе.

Особен семантички дијапазон глагола из црногорских дијалеката њихова је најизразитија одлика. Поједини развоји значења забележени у примерима који следе на први поглед и изоловано посматрано могу изгледати као нерегуларни или околионални процеси. Међутим, њихова бројност, која овде није свеобухватно представљена, говори у прилог томе да се ради о језичким механизмима којима се лексика страног порекла уклапа у већ постојећи домаћи творбено-семантички систем. Ради прегледности, материјал је подељен у две групе, према моделу семантичких иновација, иако неки примери могу бити сврстани и у обе групе.

Метафоризација је најчешћи семантички модел којим глаголи, углавном деноминали, добијају нова и на широј територији непосредно значења. Она најчешће означавају начин вршења одређених радњи: говорења, кретања, понашања и слично:³

боријати impf. 'свирати на борију; брбљати, причати којешта': Рече жени да мучи и да много не борија, а она јопет настави да ћера исту кајду, Пива (Гаговић 2004), Ускоци (Станић 1990–1991) од *бѡрија* 'труба', од тур. дијал. *bori* 'id.' (Петровић 2012: 87).

бунџурајати impf. 'пригушено, мукло, неразговорно говорити, мумљати': Немој, брате, стално бунгурати, но реци шта ој, Пива (Гаговић 2004) од *бѹлџур*, *бѹнџур* 'отступана пшеница; врста јела од такве пшенице' од тур. *bulgur* (Ѕкалјић 1985: 154). Развој значења мотивисан је звуком приликом прераде пшенице.

задајачијати pf. 'запречити, затворити врата са спољне стране; засести; затврдоглавити' Пива (Гаговић 2004), *задајачијати* 'постати осيون, оснажити се, осилити се; престати бити послушан' Ускоци (Станић 1990–1991), од турцизма *дајак* m. 'подупирач, пречага' од тур. *dayak* 'id.' (Ѕкалјић 1985: 205).

закалајисајати pf. 'обложити калајем', *окалајисајати* 'проћи поред, иза или око нечега, заобићи; замазати, замаскирати, скрити' Пива (Гаговић 2004), *окалајисајати* 'премазати калајем котао или неки други метални суд; намазати бојом; ударити; обићи, обиграти': Окалаисо сам Округљак, Јабланов врг и Морачки Катун и нијесан га нашо, Ускоци (Станић 1990–1991), од *калај* 'метал којим се превлачи бакарно посуђе' од тур. *kalay* 'id.' (Ѕкалјић 1985: 385).

зурлајати impf. 'луњати, базати, ићи без одређеног циља': Сваки сваковетни дан та чоек зурла по овијем главичинама, баш ко да је судрунут, 'гласно говорити, галамити; гледати неодређено, тупо, мутно пиљити' Пива (Гаговић 2004) од *зурлајати* 'свирати у зурлу', *зурла*, *зурна* f. 'врста свирале са јаким пискавим звуком' од тур. *zurna* 'id.' (Ѕкалјић 1985: 657); уп. и *зурлов*, *-ова* m. 'онај који лута, луња, галамција' Пива (Гаговић 2004). Значење 'гледати неодређено, тупо, мутно пиљити' вероватно је настало по принципу народне етимологије, као последица укрштања са фонетски блиским глаголом *зурити* 'нетремице гледати; буљити; тупо гледати' (РСА).

³ Спационираним фонтом обележени су семантички помаци у значењима карактеристични за ове говоре.

мёртїечїїи impf. ‘међити, граничити се имањем’: Не до ти Бог ш њим мертечити; уп. и *мертїек* m. ‘имање, земља, посед’: Није то алајбегова слама, но мој мертек, Пива (Гаговић 2004), од *мёртїек* ‘грета’ од тур. *mertek* ‘id.’ (ŠKALJIĆ 1985: 460). У случају ових речи, није јасно да ли се семантички развој првобитно одиграо код глагола или именице, с обзиром на то да она није у говору Пиве посведочена у свом изворном значењу.

надежмёкаїи се pf. ‘најести се, наситити се’ Пива (Гаговић 2004), од придева *дѣжмекаси* ‘дебео, а низак’ од тур. *deşmek* ‘id.’ (ŠKALJIĆ 1985: 216).

ођогаїиїи pf. ‘остарети, оседети’ Пива (Гаговић 2004) од *ђогаїи* m. ‘коњ беле длаке’ од тур. *gök at* ‘id.’ (ŠKALJIĆ 1985: 251–252).

оїаманїиїи се pf. ‘настанити се, улогорити се’: Ено дошли гурбети и отаманили се у сре сриједе Магарина дола, Пива (Гаговић 2004), Ускоци (Станић 1990–1991), вероватно од синтагме *биїи, осећаїи се іоїа-ман* од придева *їама̇н* ‘како треба, у правој мери’ од тур. *tamat* ‘id.’ (ŠKALJIĆ 1985: 599).

оїорбиїи pf. ‘снуждити се, покуњити се’ Пива (Гаговић 2004), Ускоци (Станић 1990–1991) од *їорба* f. ‘врећа која се носи обешена о рамену’ од тур. *torba* ‘id.’ (ŠKALJIĆ 1985: 620).

їрѣвакїиїи pf. ‘проћи време, престарити, у невреме почети нешто’: Богами је она ђевојка превактила, Пива (Гаговић 2004) од *вакаїи* m. ‘време’ од тур. *vakit* ‘id.’ (ŠKALJIĆ 1985: 636).

їридіречїиїи pf. ‘привезати, свезати’ Пива (Гаговић 2004), *їредѣречїиїи* ‘чврсто везати; препети’ Ускоци (Станић 1990–1991) од *дірек* m. ‘грета, ступ, темељ’ од тур. *direk* ‘id.’ (ŠKALJIĆ 1985: 219).

їрикалаїакаїиїи pf. ‘мало дотерати, средити, уздигнути, поправити’ Пива (Гаговић 2004), вероватно од *каїак* m. ‘врста капе од крзна, обично војничке’ од тур. *kalpak* ‘id.’ (ŠKALJIĆ 1985: 388).

їримукàјеїиїи impf. ‘припазити, пригледати, обратити пажњу (на некога, нешто)’: Примукајети ми на ђецу, док се не вратим, Пива (Гаговић 2004), од *мукàјеїи* adj. indecl. ‘заинтересован, пажљив, обазрив’ од тур. *tıkayet* ‘id.’ (ŠKALJIĆ 1985: 472).

убарјачїиїи pf. ‘уперити неки предмет (према некоме, нечему)’, ‘ићи право и без застоја’ Пива (Гаговић 2004), Ускоци (Станић 1990–1991), *убарјачиїи* ‘подићи увис’ Прошћење (Вуличић 1995), од *барјак* m. ‘застава’ од тур. *bayrak* ‘id.’ (EPCJ 2: 206–207).

уџаїиїи се pf. ‘ишчезнути, отићи у непознатом правцу’ Пива (Гаговић 2004), Прошћење (Вуличић 1995), Ускоци (Станић 1990–1991), од тур. *gaur* ‘невидљив’ (Skok 1971: 544; ŠKALJIĆ 1985: 287–288). Уобичајени творбени модел са овим придевом гласи *џаїб биїи, џаїб се учиниїи* ‘постати невидљив’.

уђуџумиїи pf. ‘ћутети са осећањем нелагодности’: Ама, шта си уђугумијо, дај проговори, Пива (Гаговић 2004) од *ђуџум* m. ‘велики бакарни суд за воду’ од тур. дијал. *gügüm* ‘id.’ (Петровић 2012: 128–129).

укамцијаїи се, уканцијаїи се pf. ‘исцепати се, подерати се, похабати се; постати јако мршав, ослабити’ Пива (Гаговић 2004) од *камција* f. ‘бич’ од тур. *kamçı* ‘id.’ (ŠKALJIĆ 1985: 390).

укундачийи pf. ‘држати се укочено’ Пива (Гаговић 2004) од *кундак* m. ‘дрвени део пушке’ од тур. *kundak* ‘id.’ (ŠKALJĆ 1985: 425).

умáмурийи pf. ‘удесити, уредити, дотерати (обично кућу)’: Умамурила кућу, па јој цапти, Пива (Гаговић 2004), ‘id.; прериљати земљу’ Ускоци (Станић 1990–1991), од непроменљивог придева *mâmûr* ‘уређен, у добром стању (кућа или човек) од тур. *tatir* ‘id.’ (ŠKALJĆ 1985: 444) са семантичком специјализацијом у ускочком говору. Уобичајено је коришћење овог турцизма у синтагми *мамур учинији* ‘уредити, дотерати’ (РСА) на широј српско-хрватској територији.

усакијáнији pf. ‘утабанати, уравни́ти, углача́ти’ Пива (Гаговић 2004) од *sâhîijân*⁴ ‘врста fine штављене козје коже’ од тур. *sahtiyân, sakdiyan* ‘id.’ (Петровић 2012: 254). Семантички помак мотивисан је начином на који се кожа штавила, притискањем и глачањем.

уџáлумийи pf. ‘умирити, смирити, укротити, довести у ред некога’ Пива (Гаговић 2004), ‘id.; убити, утући; ушкопити’ Ускоци (Станић 1990–1991), *уџáлумийи* ‘уништити’ Васојевићи (Стијовић 1990) од *uđalum* m. ‘вежба, дресирање, војна обука’ од тур. *talim* ‘id.’ (ŠKALJĆ 1985: 598).

уџећерийи pf. фиг. ‘имати у очима испуњен осећај среће, задовољства, радости’: Пригрлијо је, а она ушећерила и не трепће, Пива (Гаговић 2004), од *uđer* од тур. *şeker* (ŠKALJĆ 1985: 581).

чòрбаји impf. ‘јести, хранити се; делити судбину с неким, живети’ Пива (Гаговић 2004), *чòрбаји* ‘живети с неким у заједници’ Ускоци (Станић 1990–1991), од тур. *çorba* (ŠKALJĆ 1985: 180).

Семантичке иновације код глагола који следе не могу се са сигурношћу сврстати у неке од регуларних језичких механизма. Са мањом или већом вероватноћом неки помаци значења дају се објаснити као плод укрштања са сазвучним речима најчешће домаћег порекла или као последица утицаја несродних речи различитог облика, а истог или блиског значења. Известан број глагола поседује значења која одступају од очекиваних мотивација и могу се протумачити само као локалне творбе. Њихов ипак не мали број сведочи о томе да и наизглед нерегуларни процеси у језику чине део једног уређеног система. Иако се формално сви наведени глаголи, и поједине именице, по пореклу сврставају међу турцизме, можда би прецизније било третирали их, оним иновираним значењским делом, као хибридне творевине:

дочáкмачийи pf. ‘доћи вичући, галамећи, причајући’: ‘Шта оћеш?’, упита Раде Мојаша чим дочакмачи. Мојаш стаде, загледа га и прекрсти се, *ишчáкмачийи* pf. ‘избрбљати, испричати којешта’: Којишно је а зна сваког ђавола ишчакмачити, *начáкмачийи* pf. ‘напричати, избрбљати’: Начакмачи нам те ово, те оно, а кад све сабереш, смућкај и проспи, *йрочáкмачийи* ‘пропричати, испричати, избрбљати’: Прочакмачи нешто, шта си се, болан, скужијо, *чáкмечийи*⁵ impf. ‘говорити бесмислице, причати којешта’: Чакмаче о свему и свачему Пива (Гаговић 2004). У речнику Пиве није забележена именица, али уп.

⁴ Уп. и облик *сакџијан* Призрен (Петровић 2012: 254).

⁵ Облик *чакмечийи* је вероватно погрешан и треба да гласи *чакмачийи*, као што стоји у примеру и у префигираним варијантама.

чакмак т. 'несташко, враголан' поред 'кремен, кресиво, огњило' Васојевићи (Боричић), од тур. *çakmak* 'огњило, кремен' (ŠKALJIĆ 1985: 160). Семантички помак код ове групе речи могао је бити мотивисан метафоризацијом турцизма *чакмак*, али и настати под утицајем речи из локалног говора типа (*иш-*, *на-*) *чайљускаји* 'причати којешта, брбљати', где је део основе *ча-* схваћен као експресивни формант⁶.

зайдџирачџији pf. 'засести негде, задржати се', *ојдџирачџији* 'засести' Пива (Гаговић 2004), од *јидџрак* 'земља, тло, територија, земљиште; кућно огњиште, дом, домовина' од тур. *toprak* (ŠKALJIĆ 1985: 620). О овом моделу в. Петровић 2011: 195–196.

ишчакарџији pf. 'добити поглед бледуњава, преморен, одсутан': Радијо сам док су ми оба ока ишчакарила, Пива (Гаговић 2004), 'избечити се, јако омршавити' Ускоци (Станић 1990–1991), *ишчакарџији* 'омршавити' Прошћење (Вуличић 1995), *ишчакрџији* 'id.' Ускоци (Станић 1990–1991). У Пиви је посведочен и придев *чакарџа*, *-џа*, *-џо* 'који има разнобојне очи' који одражава изворну семантику тур. етимона *çakar* 'id.' (ŠKALJIĆ 1985: 160).

кабулији impf. 'ризикати, рескирати': Смијеш ли кабулити про Ивице на овој међави? Не бик кабулијо ноћу уљећи у цркву за вас бијели свијет, Пива (Гаговић 2004), *кабулији* 'id.' Прошћење (Вуличић 1995), *кабулији* Загарац (Ћупић – Ћупић 1997), *кабулији* 'придавати важност нечему, узимати сувише озбиљно, уважавати, ценити; пристајати на нешто; имати смелости, храбрости' Ускоци (Станић 1990–1991), *укабулији* pf. 'ризиковати, рескирати': Добро си укабулијо да идеш на пут по овом кијамету, Пива (Гаговић 2004), Прошћење (Вуличић 1995), 'усудити се, осмелити се' Ускоци (Станић 1990–1991), *укабулији* 'уважавати, схватати, пристати', од тур. *kabul* 'примљен, прихваћен' (ŠKALJIĆ 1985: 377). Уобичајена значења глагола *кабулији* у српском језику су 'прихватити, одобрити, схватити; решити се на нешто;⁷ прежалити нешто; бринути' (РСА).

канџарџији impf. 'мерити, размерати': Стално нешто кантара и размљера, будибокснам Пива (Гаговић 2004), Ускоци (Станић 1990–1991); 'њихати, клатити, покретати тамо-амо': Не кантарај ногама, нијеси се учрво, Пива (Гаговић 2004); 'лутати, скитати, ићи којекуда': Научијо да кантара по селу, и од тога се не море одвићи, Пива (Гаговић 2004), Ускоци (Станић 1990–1991); 'зачикавати, одмерати од шаке до лакта': Ма ништа му вала нијесам рђаво реко, а он поче да ми кантара о шаке до лакта, Пива (Гаговић 2004), 'сваки час отварати и затварати врата' Ускоци (Станић 1990–1991), *уканџарџији* pf. 'уједначити, поделити на једнаке делове; претурити ногу преко ноге и њом вртети, покретати је горе-доле' Пива (Гаговић 2004), уп. *кланџајији* 'ићи без одређеног циља, базати, луњати', *кланџарџији* 'покретати се тамо-амо, њихати се, љуљати се; климати се, дрмати се; ићи којекуда, срљати' Пива (Гаговић 2004), од *канџар* 'алатка за мерење тежине' од тур. *kantar* 'id.' (ŠKALJIĆ

⁶ За овај творбени модел и његов семантички потенцијал в. Бјелетић 2006: 62.

⁷ Ово је значење у наведеном извору забележено такође само у Црној Гори.

1985: 392). Већина значења може се протумачити као метафоризација, али и као формално-семантичко укрштање са *клáйиийи*, *клаййáрайи* ‘њихати, покретати тамо-амо, лутати’ (РСА) преко облика *клáнийайи*, *клáнийáрайи*.

кайлáисáйи pf. ‘навалити, спопадути, салетети, кидисати’: Каплаисале подрепне муге, оће оба ока да изваде, од тур. *kaplamak* ‘покрити, поклопити, обложити’ (ŠKALJIĆ 1985: 393).

кòвийисáйи, *кòйийисáйи* pf. ‘кидисати, навалити’: Одмори се, шта си ковтисала свом животу? Пива (ГАГОВИЋ 2004), Ускоци (СТАНИЋ 1990–1991), *йрикòйийисáйи* Пива (ГАГОВИЋ 2004), *йрикòйийисáйи* (се) Ускоци (СТАНИЋ 1990–1991), од тур. *kortmak* ‘изненада се појавити, искрснути’ (ŠKALJIĆ 1985: 415).

мазлúниийи impf. ‘лукавити, љепорјечити, претварати се’: Ја не умијем мазлунити, но што ми је на уму, то ми је на друму од *мазлún*, *мазлòван* т. ‘онај који је лукав, лијепорјечив, препреден, вешт, сналажљив’: Уљеће они мазлован у сваке нити. Кажу да је мазлован, они подмукли лукавац, који би ис жене извадијо копице, *замазлúниийи* pf. ‘скрити, прикрити, заташкати (обично скрећући пажњу на нешто друго), намазлúниийи ‘испричати лукаво, љепорјечиво’: Умије те намазлунити мимо сваког живог створа, Пива (ГАГОВИЋ 2004), *мазлún*, *мазлòв* т. ‘лукав човек, варалица; лажов, смутљивац; онај који на разне начине присваја или једе туђе, искоришћивач; угојен, задригао мушкарац; онај који много и слатко једе’ Ускоци (СТАНИЋ 1990–1991), од тур. *mazlum* ‘наиван човек’ (ŠKALJIĆ 1985: 450). Семантика ових лексема вероватно је мотивисана укрштањем са домаћим глаголом *мазайи* у значењу ‘лукаво обмањивати, лагати; халапљиво, прождрљиво јести’ (РСА), уп. *милèйисáйи* се impf. ‘претварати се, лукавити се, правити се другачијим’: Ништа се не милетиши, знам ја тебе, Пива (ГАГОВИЋ 2004), а о том моделу више у ПЕТРОВИЋ 2007: 670.

*найийи*манчйийи pf. ‘ићи журно, брзо’: Ће си то напишманчијо тако рано?, *оийийи*манчйийи ‘отићи, одјурити’ Пива (ГАГОВИЋ 2004), од турцизма *йийи*ман (биийи, учиниийи се) ‘покајати се, одустати од намере или скопљене понуде’ од тур. *pişman olmak* ‘id.’ (ŠKALJIĆ 1985: 519). Мотивација за овакав семантички развој није јасна, може се претпоставити да је било извесног утицаја глагола са сличним значењима из истог говора који се делом творбено подударају: *оийклáйийайи* ‘отићи, отпешачити (обично дуго)’, *оийклаййусайи* ‘отићи одлуњати’, *оийкраййуљайи* ‘отићи полако, лагано’, *оийкрйèљайи* ‘отићи лагано, с напором’, *оиййедèљайи* ‘отићи корачајући стопу по стопу’. У говору Пиве посведочен је и глагол *оийћурдиийи* pf. ‘отићи’ који се формално може извести од турцизма *ћурдија* ‘врста горње кратке и дуге хаљине од чохе или кадифе, постављене крзном’ од тур. *kürde* (ŠKALJIĆ 1985: 200–201) али је семантичка мотивација и у овом случају нејасна.

обàјайиийи pf. ‘отећи, нарасти ткиво (обично на месту посекотине, удара и сл.)’: Нога му је обàјатила, не море се погледати, Пива (ГАГОВИЋ 2004), Ускоци (СТАНИЋ 1990–1991), *забàјайиийи* ‘id.’ Ускоци (СТАНИЋ 1990–1991), од *бàјайи* adj. ‘устајао’ од тур. *bayat* ‘id.’ (EPCJ 2: 83).⁸

⁸ Уп. такође *обàјайиийи* ‘кварити се, постати хроничан, застарети (о рани), отворнути, огрубети’ БиХ (РСА).

Семантичка специјализација значења које се односи на ране у овим говори-ма вероватно је мотивисана уобичајеном семантиком глагола (*o*)*bàjajitii* ‘постати стар, кварити се, стврднути се’.

obàššakajii se pf. ‘одвојити се, живети обашка; свикнути се, привикнути се’: Дијете се обашкало код нас, па не мари ни за оца, ни за мајку, Пива (Гаговић 2004), Ускоци (Станић 1990–1991), *obàššakaj (se)* ‘притомити (се), размазити (се)’ Васојевићи (СТИЈОВИЋ 1990), од тур. *baška* ‘посебно; посебан’ (ЕРСЈ 2: 279–280).

oğajirejii se pf. ‘освежити се, окрепити се (јелом, пићем)’ Пива (Гаговић 2004), *oğajirejii* ‘овеселити се, обрадовати се; помоћи, послужити се чиме’ Ускоци (Станић 1990–1991), од тур. *gayret* ‘настојање, помоћ, приврженост’ (ŠKALJIĆ 1985: 288).

ipreduvaniijii pf. фиг. ‘презалогајити, заложити, заварити глaд’: Сваки је понешто предуванијо, па ручак ка(д) стигне, Пива (Гаговић 2004), у Ускоцима и осталим говорима у значењу ‘запалити цигарету: престати пушити’, од *dūvān* m. од тур. *duhan* (ŠKALJIĆ 1985: 226).

iprejšeslīmijii pf. ‘раскинути, прекинути (о односима)’: А си видијо да нема шњим ортаклука, треба си претеслимити, ‘прекинути, пресећи’: Претеслими ову штицу напола, ако ти је при руци кака шага, ‘урадити како било’: Није оклачила собе како ваља, но само мало претеслимила, Пива (Гаговић 2004), ‘продати у бесцење; прежалити, прегорети; одлучити се; пресећи, прекинути’ Ускоци (Станић 1990–1991); ~ *se* ‘савити се, повити се, изгледати скрушен’: Сустигле га године, па се претеслимијо и погрбијо, Пива (Гаговић 2004), од тур. *teslim* ‘предаја, одатле и *jšeslīmijii (se)*, *jšeslim se ucinijii* ‘предати (се)’ (ŠKALJIĆ 1985: 614). Значење ‘прекинути, пресећи’ можда под утицајем глагола *ipresaldūmijii* ‘id.’ посведоченог у оба говора или укрштањем са *jšesla* f. ‘широка секира’.

smarlàisajii pf. ‘површно урадити’: Смарлаиши ту љесетину, па да идемо колиби док је вида, Пива (Гаговић 2004), *smarlàisajii* ‘ударити, клепити; олизати тањир или коју другу посуду’ Ускоци (Станић 1990–1991), вероватно исти глагол као *smarlàisajii* ‘наручити’ од тур. *smarlamak* ‘id.’ (ŠKALJIĆ 1985: 568) са нејасном семантичком мотивацијом, можда насталом под утицајем глагола *smandrљajii* pf. ‘површно урадити’.

Велики број турцизама које су послужили као творбена основа за грађење анализираних глагола посведочених у појединим црногорским говорима, а најзаступљенији у областима Пиве и Ускока, изгубили су у процесу вербализације своје изворно значење. На модификовање њихове семантике пресудан утицај имали су творбено-семантички процеси, метафоризација, експресивизација, аналогичност по сазвучности, народна етимологија, карактеристични и за лексику домаћег порекла.⁹ То наводи на закључак да су речи турског порекла у толикој мери одомаћене у овим говорима да се не доживљавају као специфичан лексички слој и углавном нису ни стилски ни кому-

⁹ Детаљно о типовима експресивних превербалних форманата са бројним примерима управо из црногорских дијалеката в. Бјелетић 2007.

никацијски маркирани, као и да се њихов творбено-семантички потенцијал темељи превасходно на повезивању са фонетски и/ли семантички блиским речима из локалног лексичког фонда и уклапању већ постојеће творбене и семантичке моделе¹⁰.

ИЗВОРИ

- Вуличић, Милош. *Рјечник говора Проићења (код Мојковца)*. Подгорица: ЦАНУ (Посебна издања ЦАНУ, књ. 29, Одјелење умјетности књ. 6), 1995.
- Гаговић, Светозар. Из лексике Пиве (село Безује). *Српски дијалектолошки зборник* 51 (2004): 1–313.
- Ђоковић, Љубомир. *Говорни драгуљи никшићког краја*. Београд: Интерпрес, 2005.
- РСА – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. 1–. Београд: САНУ, 1959–.
- Станић, Милија. *Ускочки речник*, 1–2. Београд: Научна књига, 1990–1991.
- СТИЈОВИЋ, Рада. Из лексике Васојевића. *Српски дијалектолошки зборник* 36 (1990): 126–379.
- Ћупић, Драго, Жељко Ћупић. Речник говора Загараца, *Српски дијалектолошки зборник* 44 (1997): 3–574.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БЈЕЛЕТИЋ Марта. *Исковрнути глаголи*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007.
- ЕРСЈ – *Етимолошки речник српског језика*, 1–. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 2003–.
- ПЕТРОВИЋ, Снежана. Из црногорске дијалекатске лексике. *Зборник Мајнице српске за филолозију и лингвистику* L (2007): 669–676.
- ПЕТРОВИЋ, Снежана. Турцизми у црногорским народним говорима (1). *Зборник Мајнице српске за филолозију и лингвистику* LIV/2 (2011): 191–197.
- ПЕТРОВИЋ, Снежана. *Турцизми у српском џиризенском говору*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012.

*

- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: JAZU, 1971–1974.
- ŠKALIĆ, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 1985⁵.

Snežana Petrović

TURKISH LOANWORDS IN THE DIALECTS OF MONTENEGRO (2)

S u m m a r y

This paper offers an analysis of Turkish verbal loanwords recorded in Montenegrin dialects from the semantic and word formation aspects. The aim of this paper is to highlight some specific verbal word formation and semantic processes registered in dialectal dictionaries from Montenegro (prefixation, metaphORIZATION, folk etymology, analogy with unrelated, phonetically close lexemes)

¹⁰ У прилог томе да се исти језички процеси примењују и на друге врсте речи навешћемо само један пример именице *качкаваљ*, -аља т. 'блато, глиб' Пива (Гаговић 2004), Ускоци (Станић 1991) где је забележено и значење 'здробљени хлеб у кисело млеко; мед; кајмак' које је настало укрштањем турцизма *качкаваљ* 'врста сира' и домаћег глагола *качкайи* impf. 'прљати, глибати'.

in order to identify certain patterns to which other isolated verbs of the same, Turkish origin, recorded in different locations, could be related. Prefixal-suffixal derivation is the most frequent verbal word formation process among the lexical materials analyzed, recorded in the following examples: *dočàkmačīti*; *zadàjačīti*, *zakałàjisāti*, *zatòpračīti*, *zamazlùniti*, *zabàjatīti*; *iščàkmačīti*, *iščàkarīti*; *òđogatīti*, *okalaĵisati*, *otórbiti*, *obàjatīti*, *obàškati se*, *ogaìretīti se*, *otamanīti se*, *otòpračīti*; *otpišmančīti*; *načàkmačīti*, *namazlùniti*, *nadežmèkati se*, *napišmančīti*; *predèrečīti*, *prèvaktīti*, *preduvàniti*, *preteslìmiti*; *pridìrečīti*, *prikòptisāti (se)*, *prikalàpačīti*, *primukàjetīti*; *pročàkmačīti*; *ubàrjačīti*, *uđugumīti*, *ukamdžījati se*, *ukandžījati se*, *ukúndačīti se*, *usaksijàniti*, *ukàbuliti*, *ukantàriti*, *ugàipīti se*, *umàmurīti*, *utalùmiti*, *uščèrēti*; while the suffixal derivation is attested solely in six verbs: *dovrànisāti se*, *kaplàišati*, *kòvtisāti*, *kòptisāti*, *prikòptisāti (se)*, *smarlàišati*. Denominative verbs obtain new, specialized meaning usually through the process of metaphorization: *borijati* ‘babble’ from *borija* ‘trumpet’, etc. The most interesting semantic developments are the ones that could be explained as a consequence of folk etymology or analogy with etymologically unrelated, but phonetically close lexemes: *kantàrati*, *klantàrati* ‘dangle; wander’ from *kantar* ‘tool for measuring weight’ of Turkish origin, with the influence of the Slavic verbs *klàtiti*, *klatàrati* ‘swing; wander’, etc.

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
snezzanaa@gmail.com

Радмила Жугић

ИМЕНИЧКЕ ИЗВЕДЕНИЦЕ СУФИКСИМА *-це*, *-е*, *-ле* У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИМ ГОВОРИМА*

У раду се разматрају семантичке реализације суфикса *-це*, *-е* и *-ле* у именицама средњег рода, продуктивност наведених суфикса и њихова диференцијација у односу на стање у стандардном српском језику (по степену продуктивности, одсуству/присуству идентичних облика сложених суфикса, одсуству/присуству семантичких реализација).

Кључне речи: деминутиви, хипокористици, деминутивно значење, хипокористичко значење, деминутивно / пејоративно значење, дијалекат, стандардни српски језик.

This paper discusses semantic realizations of the suffixes *-ce*, *-e* and *-le* in neuter nouns, the productivity of these suffixes and their differentiation in comparison with standard Serbian (with respect to productivity, presence / absence of identical forms of complex suffixes, presence / absence of semantic realizations).

Key words: diminutives, hypocoristics, diminutive hypocoristic, diminutive / hypocoristic meaning, dialect, standard Serbian.

1. Увод. Резултати досадашњих истраживања творбене проблематике призренско-тимочких говора, до којих се дошло компаративном анализом са стањем у стандардном српском језику, показују да призренско-тимочке говоре, и у овом сегменту, одликују извесне специфичности које се претежно огледају у степену продуктивности појединих суфикса и њиховим семантичким реализацијама.

Грађа којом располажемо наговештава да се ови говори диференцирају од стандардног идиома и у области творбе именичких изведеница суфиксима *-це*, *-е*, *-ле*, које су предмет истраживања у овом раду.

Установљење продуктивности наведених суфикса у призренско-тимочким говорима, степена заступљености другостепене деривације, степена развијености сложених деривата, утврђивање разноврсности семантичких категорија у којима наведени суфикси развијају деминутивно, хипокористичко, али и деминутивно-пејоративно значење – само су неки од циљева овога рада.

Рад се заснива на грађи дијалекатских речника призренско-тимочке дијалекатске зоне: Митровић 1984; Златановић 1998; Јовановић 2004; Жугић 2005; Динић 2008. Антропонимска грађа је из *Картоиџеке ономасиичке грађе јабланичког краја* (КАРТОТЕКА). За компарацију са стањем у стандард-

* Рад је настао у оквиру пројекта, *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у потпуности финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

ном српском језику коришћени су подаци које нам из ове области нуде Стевановић (1975³) и Клајн (2003).

2. Суфикс -це. Суфикс *-це* се у призренско-тимочким говорима јавља као самостални суфикс (ређе) и далеко чешће као компонента сложених суфикса *-ченце*, *-енце*. Сложеним суфиксима *-алце*, *-илце*, *-анце* образује се ограничени број деминутива.

Диференцијација у односу на стандардни српски језик постоји и она се очитује у два сегмента: први се тиче облика и броја проширених варијанти основног суфикса *-це* (*-анце*, *-енце*, *-аице*, *-еице* у стандардном језику), док се други односи на значајно већу продуктивност особито сложених суфикса *-ченце* и *-енце*.

О продуктивности суфикса *-це* и његових проширених форми у творби деминутивних и хипокористичких именица средњег рода у стандардном идиому читамо код Стевановића (1975³: 529, 530). Међутим, на основу примера тамо наведених, особито за суфиксе *-аице* и *-еице*, који се често јављају, па су чак и обичнији у облику са суфиксима *-анце*, *-енце*, оваква тврдња је недовољно поткрепљена.

У овом смислу, знатно је обазривији и ближи стварном стању у стандардном српском језику Клајн (2003: 201–202). Тако на пример, за суфикс *-анце* каже да „није нарочито продуктиван: налазимо га у *йсеџанце*, *кориџанце*, *м(ј)есџанце* (поред *м(ј)есџаице*) и у понекој ређој речи као *двориџианце*, *селанце*, *йисманце*” (Клајн 2003: 202). За примере са сложеним суфиксом *-аице* типа *м(ј)есџаице*, *кориџаице*, *йсеџаице* истиче да се јављају чешће са суфиксом *-анце*, као и то да су примери *д(ј)еџеице*, *йелеице* чешћи са суфиксом *-енце*.

Богатство деминутивних и хипокористичких именица средњег рода које потврђују речници са подручја призренско-тимочке дијалекатске зоне јасно показује да је у овим говорима продуктивност суфикса *-це* и његових проширених форми *-ченце*, *-енце* далеко већа у односу на стање у стандардном српском језику. Начелно, ово је и очекивано, будући да је *-е* у оба суфикса преузето из суфикса *-че* и *-е* којима се у овим говорима издвајају две врло богате семантичке категорије деминутива и хипокористика.¹

Простим суфиксом *-це* изводе се деминутивне и хипокористичке именице средњег рода, углавном од именица средњег рода у значењу неживог: *дрвце*, *имањце*, *киљце*, *колце*, *криљце*, *месце*, *млекце*, *оке*, *селце*, *сенце*, *уве*, *цревце*, *челце*, *свонце*, *сирење* (Жугић 2005); *дрвце*, *месце*, *млекце*, *криљце* (Митровић 1984); *билце*, *колце*, *сенце* (Златановић 1998); *дрвце*, *колце*, *месце*, *џиљце*, *имањце* (Јовановић 2004); *оке*, *џиљце* ‘дем. од џило, килограм’ (Динић 2008).

Изузетак су хипокористици од женских и мушких личних имена: *Ваце* од Валентина, *Мице* од Мирослава, *Мира*, *Гоце* од Гордана, Гроздана, Грозда, *Даце* од Данијела, *Јаце* од Јаворка, *Наце* од Надежда, Нада (КАРТОТЕКА). Мушки хипокористици на *-це*, настали од мушких личних имена на *-а*, *-о* или на сугласник, остају непромењеног, дакле мушког рода: *Ноце* од Новица,

¹ За суфикс *-че* в. Жугић 2012, а суфикс *-е* ће бити разматран у овом раду.

Тоце од Томислав, Тома, *Баце* од Братислав, Брацко, *Оце* од Остоја, Оцко, *Ице* од Игор, *Уце* од Урош (КАРТОТЕКА).

У дериватима на суфикс *-це* за означавање неживог деминутивно значење је неспорно. Међутим, извесну недоумицу изазива питање да ли се сваки деминутив, изван контекста, може оквалификовати и као хипокористик. Наше истраживање показује, а на основу контекстуалне реализације, да без хипокористичког квалификатива остаје свега неколико оваквих деривата: *цревце*, *свонце*. С друге стране, независно од контекста, у скраћеним личним именима, деминутивно значење суфикса *-це* изостаје, док је хипокористичко значење једино и доминантно. Нема сумње да су у тренутку настанка ови хипокористици имали и деминутивно значење, будући да су наведени деци, али је током времена облик антропонима остајао непромењен, особа је независно од старосне доби задржавала такво име. На тај начин је деминутивна нијанса ишчезавала, а у представи корисника имена остајала хипокористичка нијанса.

Када је реч о личним хипокористцима на *-це*, можда је умесна наша претпоставка да се баш у њима најбоље може сагледати осамостаљивање суфикса *-це* који се напросто лепи на први слог обично дугачких, вишесложних, пуних личних имена. Суфикс *-це* у личним хипокористцима највероватније је настао аналогijом према деминутивно-хипокористичким апаративним образовањима у којима је прилично фреквентан.

3. СЛОЖЕНИ СУФИКСИ СА -ЦЕ: *-ЧЕНЦЕ*, *-ЕНЦЕ*, *-АЛЦЕ*, *-ИЛЦЕ*, *-ЊНЦЕ* (*-АНЦЕ*). Најпродуктивнији међу сложеним суфиксима са *-це* су суфикси *-ченце* и *-енце*, док је суфиксима *-алце*, *-илце*, *-анце* образован значајно мањи број деминутивних деривата. Преглед суфикса биће начињен управо по овом критеријуму.

3.1. Суфикс -ЧЕНЦЕ. Суфикс *-ченце* је сложен из суфикса *-че* и *-енце* од којих сваки понаособ има деминутивно значење, а елемент *це* из суфикса *-енце* обогађује семантички садржај изведеница суфиксом *-ченце* хипокористичком нијансом. То самим тим значи да су изведенице суфиксом *-ченце* секундарни деривати настали додавањем суфикса *-енце* на основе једном већ суфиксираних деривата суфиксом *-че*, тј. да представљају двострука деминутивна образовања са придодатим новим садржајем хипокористичности. На пример, другостепени дериват *аљинченце* настао је суфиксацијом са *-енце* првостепеног деривата на *-че* (*аљинче*) од основе *аљин-* (*аљина*). Понекад, суфикси *-че* и *-енце* додају се на пун облик основне, мотивне речи (*осијал*, *осијалче*, *осијалченце*) што је очит пример осамостаљивања сложеног суфикса *-ченце*.

Стандардни српски језик не познаје сложени суфикс *-ченце*, иако се његовим појединачним суфиксима изводе првостепени деривати. Примери попут *кученце*, *маченце* изведени су суфиксом *-енце*, а не сложеним суфиксом *-ченце* (Клалн 2003: 202).

Грађа из дијалекатских речника призренско-тимочких говора показује да је суфикс *-ченце* високе продуктивности у извођењу другостепених именичких деривата у значењу предмета употребне и друге вредности разли-

чите семантике: *аљинченце*, *амрелченце*, *асијалченце*, *ванелченце* ‘дем. и хип. од ванелче’ (*ванелче* ‘дем. од ванела’ – ручно израђен џемпер), *величенце*, *виличенце*, *вистијанченце*, *вуйарченце*, *џасарченце*, *џлавченце*, *дудученце*, *дукаченце*, *езиченце*, *елеченце*, *залченце*, *каленченце* ‘дем. и хип. од каленче’ (*каленче* ‘дем. од каленица’), *комаченце*, *кондиченце*, *кришченце*, *куишченце*, *лейченце*, *ложиченце*, *лубенченце*, *маишченце*, *меишличенце*, *осијалченце*, *јолченце* ‘дем. и хип. од полче’ (*јолче* ‘дем. и хип. од полка’ – блуза), *јојриченце*, *јрученце*, *јулченце* ‘дем. и хип. од пулче’ (*јулче* ‘дем. од пул, пулка’ – дугме), *рукченце*, *саченце*, *сејенченце*, *снојченце*, *сојиченце*, *сијоличенце*, *шањирченце*, *шејсиченце*, *шесишиченце* ‘дем. и хип. од тестиче’ (*шесишиче* ‘дем. од тестија’ – земљани суд за воду), *фанелченце*, *феличенце*, *фисијанченце*, *фуйарченце*, *јолченце* ‘дем. и хип. од пољче’ (*јолче* ‘дем. и хип. од пољка’ – било који одевни предмет), *шалченце*, *шамиченце*, *шиивченце* ‘дем. и хип. од шивче’ (*шиивче* ‘дем. и хип. од шивка’ – кика, плетеница), *шнолченце* ‘дем. и хип. од шнолче’ (*шнолче* ‘дем. и хип. од шнола’ – шнала) (Жугић 2005); *снојченце*, *шесишиченце* (Митровић 1984); *јрученце*, *јуиченце* ‘дем. и хип. од пупа, стомачић’ (Јовановић 2004: 583, 584); *барјаченце* ‘дем. од барјак, заставица’, *лонченце*, *соларченце* ‘дем. од соларче’, *калемченце*, *канишарченце*, *кљувченце* ‘дем. од клувче, мало клубе, клубенце’, *кондиченце* (Динић 2008).

Као што примери из грађе показују, осамостаљени сложени суфикс *-ченце* везује се за именице мушког рода на сугласник: *амрел(-ченце)*, *асијал(-ченце)*, *вистијан(-ченце)*, *осијал(-ченце)*, *сној(-ченце)*, *шањир(-ченце)*, *шал(-ченце)*, *калем(-ченце)*, *канишар(-ченце)*.

Осамостаљивање суфикса *-ченце* није неочекивано, будући да у испитиваним говорима имамо примера осамостаљивања и суфикса *-че* (в. Жугић 2012) и суфикса *-енце*.² Осамостаљивање суфикса *-че* својствено је и српском стандардном језику (Клалн 2003: 203), док потврда осамостаљивања суфикса *-енце* нема.³

У семантичкој категорији младунчади животиња и птица, као и у категорији младих људских бића, суфикс *-ченце* има деминутивно-хипокористичко значење: *зајченце*, *јеишличенце*, *јишленце*, *шаченце*, *девојченце*, *момченце* (Жугић 2005); *јарченце*, *лашавиченце*, *девојченце* (Златановић 1998); *унученце* (Јовановић 2004); *зајченце*, *јишленце* ‘дем. од тиче’ (*јишчица*), *момченце*, *девојченце* (Динић 2008). Све наведене именице настале су од првостепених деривата суфиксом *-че* са ослабљеним деминутивним или хипокористичким значењем, будући да је у њима сема ‘мало’ потиснута у корист семе ‘младо’. Накнадном другостепеном деривацијом суфиксом *-енце* у њиховом семантичком садржају поново је доминантом постала сема ‘мало’, а самим тим су овако настали деривати добили деминутивно значење.⁴

Само хипокористичко значење бележимо у изведеницама *џовеченце*, *крљаченце* (Жугић 2005), а томе у прилог иде чињеница да овде није реч о малим и младим животињским јединкама, већ о одраслим јединкама према којима човек исказује емотивни став привржености и љубави.

² За *-енце* в. у овом раду.

³ Ову појаву би у стандардном идиому ваљало истражити јер је велика вероватноћа да је она и овде присутна.

⁴ О овој појави у књижевном српском језику в. Јовановић 2010: 65–70.

3.2. Суфикс -ЕНЦЕ. Сложени суфикс -енце настао је најпре додавањем суфикса -це на основу зависних падежа именица средњег рода типа *име / имен-*, „а како сугласник н не припада стварно основи – наставком се стало осећати -енце, које се додавало и другим именицама на *е / еџа*, сада на корен њихов, па су тако добијени деминутиви, односно хипокористици: *детенце ... буренце*” (СТЕВАНОВИЋ 1975³: 529–530). Клајн (2003: 202) сматра да је -енце „издвојено вероватно из речи *коленце ... врејенце*”. Чини се ипак да је Стевановићево мишљење убедљивије, јер у речима *коленце* и *врејенце*, из којих се по мишљењу Клајна суфикс -енце проширио на друге именице средњег рода на -е, није у питању суфикс -енце већ -це. Стевановићево мишљење о начину осамостаљивања суфикса -енце врло добро подупиरे стање у призренско-тимочким говорима, у којима, како ћемо видети, суфикс -енце не долази само на основе именица средњег рода на -е, већ се среће и у именицама женског и мушког рода.

Деминутивно и хипокористичко значење суфикса -енце, попут стања у стандардном српском језику (СТЕВАНОВИЋ 1975; КЛАЈН 2003), две су основне његове семантичке реализације. Како у категорији предмета, тако и у категорији живих бића, изведенице с разматраним суфиксом могу бити примарни или секундарни деривати, односно првостепени и другостепени (ДРАГИЋЕВИЋ 2007: 190). Из овога произилазе два битна елемента од којих се један односи на статус суфикса -енце (самосталан, несамосталан), док други упућује на степен деминутивног или хипокористичког значења. Исправно сагледавање односа суфикса -енце и основне мотивне речи, од великог је значаја у лексикографији, јер тако утврђујемо семантички однос деривата и речи од које се он изводи (ЖУГИЋ 2011: 403–412).

Прегледаћемо најпре изведенице са значењем предмета. Грађа којом располажемо показује да је већи број примарних деривата изведених суфиксом -енце, и то од именица средњег рода на -е, -о, од именица мушког рода на сугласник и именица женског рода на -а: *мезенце, клујченце*,⁵ *колаченце*,⁶ *лаленце, шишченце, влакненце, месџенце, сџакленце, сукненце* ‘дем. и хип. од сукно, сукњилица’ (ЖУГИЋ 2005); *шишченце, месенце, ћујенце* (МИТРОВИЋ 1984); *кајенце, собенце* (ЗЛАТАНОВИЋ 1998); *џројзенце, лојзенце, шишченце* (ЈОВАНОВИЋ 2004: 374, 459, 683); *брденце, зрненце* ‘дем. и хип. од зрно, зрнце’, *ливаденце* ‘дем. и хип. од ливада’, *лозјенце, месенце* ‘дем. од месо’, *месџенце* ‘дем. од место...’, *сиџенце* ‘дем. од сито’, *ћујенце* ‘дем. од ћуп’ (ДИНИЋ 2008).

Сви наведени примери као примарни деривати јасно указују на то да је реч о самосталном суфиксу -енце, који у новонастале изведенице уноси деминутивно и хипокористичко значење (што се тешко може разграничити).

У категорији предмета и назива имена тела знатно је мањи број другостепених деривата, изведених од првостепених деривата на суфикс -е који улази у састав суфикса -енце: *ђувеченце* ‘дем. и хип. од ђувече’ (ђувече ‘дем. од ђувеч’), *лисџенце* ‘дем. и хип. од листе’ (листе ‘дем. и хип. од лис(т), листић’), *носџенце* ‘дем. и хип. од носте’ (носте ‘дем. и хип. од нос, носић’), *прсџенце* ‘дем. и хип. од прсте’ (прсте ‘дем. од прс(т), прстић’), *џерџенце*

⁵ Мотивна реч *клујче* је и овде изгубила деминутивно значење.

⁶ Мотивна реч *колаче* има значење ‘колач, слаткиш’, и она нема својство деминутивности.

‘дем. од врткало’, *дүвалце* ‘дем. и хип. од дувало’ (дүвало ‘свињска мокраћна бешика’), *зевкалце*¹⁰ ‘хип. од зевкало’ (зевкало ‘цвет зевалица’), *цедилце* (Жугић 2005); *дүвалце*, *белилце* ‘белило’ (Митровић 1984); *врдалце*¹¹ ‘дем. од врдало’, *врдало* упућено на *врдач* ‘непоуздан човек, превртљивац’; *дүвалце*, *йүвалце* ‘дем. од пувало’, *йүвало* ‘онај који себе хвали, који се прави важан, који себе уздиже’, *осиџрилце* (Јовановић 2004: 361–362, 514, 583); *зайискалаце* ‘дем. од затискало, запушач, чеп’, *кресалце* ‘дем. од кресало’ (оцило, огњило), *осиџрилце* ‘дем. од острило’ (оштрило, брус) (Динић 2008).

3.4. Суфикс -ЊНЦЕ (-АНЦЕ). Суфикс -њнце је, као и (-анце), у стандардном српском језику, слабо продуктиван. Њиме се у испитиваним говорима изводи свега неколико деминутива: *брацњнце*, *џројзњнце*, *жиџњнце*, *сиџњнце* (Жугић 2005). Митровић (1984) бележи само *брацњнце*, а Златановић (1998) и Јовановић (2004) само *жиџњнце*.

У грађи којом располажемо, нисмо пронашли изведенице сложеним суфиксима -аџце, -еџце.

4. Суфикс -Е. Ако у именицама средњег рода попут *йрасе*, *јаре*, *јуне*, *крме*, *маџаре* и сл. постоји дилема да ли је -е граматички наставак или суфикс, о чему Клајн полемисе са Маретићем, Лескином и Стевановићем, изводећи на крају сопствени закључак да је ипак реч о суфиксу будући да се оне „по значењу осећају као изведенице од јарац, јунац/јуница, крмак/крмача, магарац” (Клајн 2003: 73), грађа којом ми располажемо, а која обухвата не само категорију младих од људи и животиња, јасно потврђује да је у призренско-тимочким говорима суфикс -е не само евидентан већ и прилично фреквантан.

Наши примери показују да се у категорији назива људи овим суфиксом изводе именице средњег рода за означавање сродства, али такви називи не представљају деминутиве, већ су они по значењу хипокористици: *бабе*, *деде*, *нане*, *йајџе*, *чиџе* (Жугић 2005).

У категорији назива људи, Златановић (1998) доноси примере *џрбе* ‘грбавца малог раста’ и *зрзе* ‘особа малог раста’. Дакле, као и у примерима које наводи Жугић (2005), овде није превасходно реч о младим бићима, већ је основ именовања дефинисана физичка карактеристика негативне конотације. Сходно томе, ово би могли бити деминутиви са примесом пејоративности.

У семантичкој категорији животиња, овим суфиксом се изводе називи за младе животиње од назива одраслих јединки: *вејрџе*, *заџарџе*, *коњџе*, *овнеџе*, *йејилџе*, *џиџарџе* (Жугић 2005); *коњџе*, *йејилџе* (Митровић 1984); *вејрџе*, *заџарџе*,

¹⁰ Деминутивна значењска компонента мотивног глагола с елементом -к- *зевкам* неутралисана је у овој семантичкој реализацији, те самим тим и у првостепеном деривату *зевкало*. То значи да деминутивно-хипокористичко значење у другостепеном деривату *зевкалце* долази од компоненте -це сложеног суфикса -алце.

¹¹ У дефиницијама другостепених деривата *врдалце* и *йүвалце*, уз квалификатив дем. требало би да стоји и квалификатив ир. (иронично). Наиме, суфикс -це ублажава пејоративност глаголских мотивних речи, те тако у семантички садржај наведених деривата уноси и компоненту ‘иронично’ којом се изражава ироничан став говорника према особи која је именована оваквом речју.

коње, овне, њеиље (Златановић 1998); овне, њеиље (Јовановић 2004: 532); воле, овне (Динић 2008).

Овде ћемо навести и зоониме деминутивно-хипокористичког значења на суфикс *-е* чији је основ мотивације изразита физичка особина (Жугић 2004: 179–194): *џриве* ‘црно јагње са белом пругом око врата’, *меде* ‘жућкасто јаре’, *џује* ‘мала и кржљава овца’, *рође* ‘рогато јагње’, *срне* ‘јаре сиве длаке’, *шеџаре* ‘лоше храњено и закржљало теле’, *чаје* ‘црно јагње са белим папком и обрнуто’, *чује* ‘јагње кратких ушију’ (Златановић 1998).

У категорији живог, овај суфикс је продуктиван у мушким и женским хипокористичцима: *Маре* од Марко, *Мире* од Мирко, *Томе* од Томислав, Тома, *Јаке* од Јаков, *Јове* од Јован, *Граде* од Градимир, *Лује* од Милутин и сл.; *Зоре* од Зорица, Зорка, *Даре* од Даринка, Дарка, *Босе* од Босилка, *Ване* од Јованка, *Леје* од Лепосава, *Маре* од Марица, *Србе* од Србијанка и сл. (КАРТотека).

О врло јасној слици постојања самосталног суфикса *-е* сведоче примери деминутивних и хипокористичких изведеница у семантичкој категорији неживог, односно предмета: *биче*, *бресије*, *џрозде*, *дулече*, *кључе*, *кожуче*, *којиље*, *крсије*, *лисије*, *месије*, *мосије*, *ноктије*, *носије*, *џајуче*, *џлоје*, *џрсије*, *џује*, *реде*, *русије*, *салаче*, *стиакле*, *суде* ‘посудица’, *чешије*, *шерпије* (Жугић 2005); *лисије*, *чесме*, *ноктије* (Митровић 1984); *лисије*, *мосије*, *сврдле*, *шерпије* (Златановић 1998). Како видимо, с изузетком изведеница *џајуче*, *стиакле*, *чесме* и *шерпије*, све су настале од именица мушког рода на сугласник.

5. Суфикс *-ле*. Судећи по подацима које наводи Клајн (2003: 144–145) (*брале*, *ћале*, *чале*; *Рале*, *Сале*; *Вуле*, *Дуле* и др.), суфикс *-ле* је слабо продуктиван суфикс у стандардном српском језику.

О сличној употреби и степену продуктивности разматраног суфикса, у одсуству грађе у осталим коришћеним изворима, можемо говорити само о стању у говору јабланичког краја. Изведенице из апелативног лексичког фонда (*ћале*, *чале*) преузете су највероватније из стандардног српског језика, али се то не може тврдити и за хипокористик *брале*, будући да је он врло фреквентан у народним умотворинама овог подручја.

Далеко ширу употребу суфикса *-ле* срећемо у личним хипокористичцима, мушким и женским: *Веле* од Велимир, *Дале* од Драгољуб, *Дуле* од Душан, *Ђоле* од Ђорђе, *Јоле* од Јосим, *Коле* од Никола, *Пеле* од Петар, *Срле* од Срђан, *Стиоле* од Стојан и др.; *Бале* од Бранислава, *Гале* од Гордана и Граница, *Деле* од Десанка, *Луле* од Милунка, *Нале* од Наташа, *Руле* од Ружа, *Цале* од Славица и др. (КАРТотека).

Занимљиво је да смо једино у Динић 2008 пронашли изванредан број изведеница на суфикс *-ле*: *бичле* ‘дем. од бич, мали бич’, *ишле* ‘дем. од ижа, кућица’, *кајуиље*, *џруиље*, *сноиље*, *џоиље*, *џакле*, *шеџриље*.

Тешко је рећи да ли је суфикс *-ле* одлика само тимочких говора, будући да се белине у многим језичким аспектима, а чини се особито у творбеном, у мањој или већој мери, уочавају у сваком дијалекатском речнику.

6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА. Резултати истраживања именичких деривата средњег рода на *-це*, *-е*, *-ле* показују значајно већу продуктивност наведених суфикса у призренско-тимочким говорима у односу на стање у стандардном

српском језику. Оваквом односу нарочито доприносе сложени суфикси *-ченце* и *-енце*, што је и очекивано, с обзиром на велики број првостепених деривата образованих суфиксима *-че* и *-е*. Коришћена грађа показује да је у домену апелативне лексике суфикс *-ле*, иначе слабо продуктиван и у стандардном језику, нешто заступљенији у тимочком говору, док је у осталим говорима његово творбено учешће занемарљиво, изузму ли се примери личних хипокористика у говору јабланичког краја.

Основне семантичке реализације, деминутивна и хипокористичка, својствене су и једном и другом идиому. У семантичкој категорији младунчади животиња и птица, као и у категорији младих људских бића, изведенице наведеним суфиксима имају деминутивно и хипокористичко значење. Само хипокористичко значење бележимо у изведеницама које означавају одрасле животињске јединке према којима човек исказује емотивни став привржености и љубави, типа *џовеченце*, *кравченце*. Слично је и у изведеницама које означавају називе блиских сродника типа *бабе*, *деде*, *чиче* и сл. Разматрани суфикси са хипокористичким значењем најфреквентнији су у личним, мушким и женским хипокористичким. Нема сумње да су у тренутку настанка ови хипокористици имали и деминутивно значење, будући да су надевани деци, али је током времена облик антропонима остајао непромењен, особа је независно од старосне доби задржавала такво име. На тај начин је деминутивна нијанса ишчезавала, а у представи корисника имена остајала хипокористичка нијанса. Деминутивно / пејоративно значење изведеница суфиксом *-е*, забележено у неколико примера, својствено је само призренско-тимочким говорима. Другостепене именичке деривате изведене сложеним суфиксима одликује виши степен деминутивног или хипокористичког значења, односно двострука деминутивност или хипокористичност. С лексикографске тачке гледишта, овакви деривати доводе се у семантичку везу са првостепеним дериватима, а не са мотивном речју.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Динић, Јакша. *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 4, 2008.
- Драгићевећ, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2007.
- Жугић, Радмила. Речник говора јабланичког краја. *Српски дијалектолошки зборник* LII (2005): 1–470.
- Жугић, Радмила. Мотивисаност зоонима и њихов однос према личним надимцима и личним именима. *Јужнословенски филолог* LX (2004): 179–194.
- Жугић, Радмила. Лексикографски поступци тумачења семантике изведеница на основу односа творбене основе и творбених форманата. Срето Танасић (ур.). *Грамађика и лексика у словенским језицима. (Зборник реферата с међународног симпозијума)*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2011, 403–412.
- Жугић, Радмила. Семантичке реализације суфикса *-че* у именичким изведеницама средњег рода у призренско-тимочким говорима. *Српски језик* (2012) (у штампи).
- Златановић, Момчило. *Речник џовора јужне Србије*. Врање: Учитељски факултет у Врању, 1998.
- Јовановић, Властимир. Речник села Каменице код Ниша. *Српски дијалектолошки зборник* LI (2004): 318–688.

- Јовановић, Владан. *Деминутивне и ауџментивне именице у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 9, 2010.
- КАРТотека – Радмила Жугић, *Картићка ономастичке зраће из јабланичког краја* (рукопис).
- Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику 2: суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2003.
- Митровић Брана. *Речник лесковачког говора*. Лесковац: Народни музеј у Лесковцу, 1984.
- Стевановић, Михаило. *Савремени српскохрватски језик I. Увод. Фонетика. Морфологија*. Београд: Научна књига, 1975³.

Radmila Žugić

NOMINAL DERIVATIONS WITH THE SUFFIXES -CE, -E, -LE IN THE PRIZREN-TIMOK VERNACULARS

Summary

The results of research of nominal derivations with the suffixes *-ce*, *-e*, *-le* in the Prizren-Timok vernaculars indicate their differentiation in comparison to standard Serbian, which primarily refers to a significantly higher productivity of these suffixes in the vernaculars as well as the lack of identicalness of complex suffixes in these two varieties. Besides the diminutive and hypocoristic realizations, in the Prizren-Timok vernaculars there is another meaning of the derivations with the suffix *-e*, which is a diminutive-pejorative meaning with many more examples than the derivatives with the suffix *-če*. The paper uses specific examples to show how two suffixes, *-ce* (*-čence*, *-ence*) and *-e*, gained independence. Furthermore, the focus is put on the relationship of the suffix and the base in first- and second-degree derivatives.

Институт за српски језик САНУ
Ђуре Јакшића 9, 11000 Београд, Србија
radezz55@gmail.com

Твртко Прћић

КАКО СЕ НА ЕНГЛЕСКОМ КАЖЕ *ОЛДТАЈМЕР*? АНГЛИЦИЗМИ КАО СРПСКО-ЕНГЛЕСКИ ЛАЖНИ ПАРОВИ*

Овај рад бави се англицизмима у српском као језику примаоцу, чија се значења и/или облици разликују од оних у енглеском као језику даваоцу и који на тај начин почињу да функционишу као српско-енглески лажни парови. Циљеви рада тројаки су: прво, да се понуди исцрпна типологија формалне, садржинске и формално-садржинске кореспондентности између српске реплике и њеног енглеског модела; друго, да се предложи нова, прецизнија дефиниција термина 'лажни пар'; и треће, да се укаже на најважније практичне импликације резултата овог истраживања.

Кључне речи: англицизам, лажни пар, форма, садржина, српски језик.

This paper deals with anglicisms in Serbian as the receiving language, whose meanings and/or forms differ from those in English as the giving language and which in this way begin to function as Serbian-English false friends. The aims of the paper are threefold: firstly, to provide an exhaustive typology of form-based, content-based and form-and-content-based correspondences between the Serbian replica and its English model; secondly, to propose a new, more precise definition of the term 'false friends'; and thirdly, to point out major practical implications of the results of this research.

Key words: anglicism, false friends, form, content, Serbian.

1. Уводне напомене. Лажни парови – или, лажни пријатељи, како се у литератури на многим језицима знатно чешће називају, по француском термину *faux amis du traducteur*, тј. преводиочеви лажни пријатељи (први пут предложеном у KESSLER – DEROCQUIGNY 1928) – одавно су позната појава у језику. Укратко, посреди је међујезичка појава да се две речи у два језика јављају у више или мање сличним формама (нпр. *актуелан* у српском према *actual* у енглеском), којима су придружене мање или више различите садржине (српско *актуелан* значи 'садашњи, тренутан', а енглеско *actual* значи 'стваран, прави'); стога такве речи нису формално и садржински кореспондентне, па их отуда на онај други језик није могуће преносити простим преузимањем уз преобликовање. Због врло непредвидљивих и варљивих формалних и садржинских међуодноса, овакви парови речи представљају потенцијалан и стваран проблем не само преводиоцима, чији су лажни пријатељи, него и онима који уче неки страни језик да би се њиме пасивно или

* Рад је настао у склопу пројекта под називом *Језици и културе у времену и њеросијору* (бр. 178002), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије. Текст представља проширену верзију саопштења на *Шестом међународном интердисциплинарном симпозијуму „Сусрећ култура”*, одржаном на Филозофском факултету у Новом Саду, децембра 2011.

активно служили. Проблем је потенцијалан зато што постоје и случајеви формалне и садржинске кореспондентности парова речи, које онда нису лажни парови; нпр. *linguistics* у енглеском и *линџвисџика* у српском. Проблем је стваран зато што је потребно препознати, и знати препознати, када такве кореспондентности има, а када је нема, и, следствено томе, поступити на примерен начин, тим пре што један исти пар речи понекад јесте међусобно формално и садржински кореспондентан, а понекад није или није у потпуности; нпр. енглески придев *linguistic* и српски придев *линџвисџички* кореспондентни су ако су морфосемантички повезани с именицом *linguistics* одн. *линџвисџика*, али нису кореспондентни уколико је енглески придев *linguistic* само семантички повезан с именицом *language*, јер му тада значењски одговара српски придев *језички* и онда енглеско *linguistic* и српско *линџвисџички* јесу лажни парови.

Онима који се професионално баве теоријском и/или примењеном лингвистиком, у првом реду лексиком, лажни парови могу бити изазован и захвалан предмет истраживања: њих треба испитати, описати, објаснити, дефинисати, класификовати и кодификовати, а све зато да би се помогло у њиховом лакшем препознавању, бољем разумевању и ваљаном коришћењу. Литература из ове области богата је, лажни парови изучавају се у бројним језицима (уп. тематску онлајн библиографију радова до 2006. године у BUNČIĆ 2006), обично из угла теорије, праксе и наставе превођења, контрастивне лингвистике, контактне лингвистике, методике наставе страних језика, лексикографије и лексикологије, или, најчешће и природно, у некој њиховој комбинацији, мада с доминацијом питања дефинисања, семантичко-прагматичког класификовања, превођења и лексикографске обраде (уп. нарочито CHAMIZO DOMÍNGUEZ 1999; 2006; 2010; CHAMIZO DOMÍNGUEZ – NERLICH 2002; FURIASSI 2010; GOUWS et al. 2004; GRANGER – SWALLOW 1988; KESSLER – DEROCQUIGNY 1928; SPENCE 1987; SZPILA 2005, у којима су изнесене важне генерализације, применљиве на велик број језика и парова језика). Што се српско-енглеских (и енглеско-српских) лажних парова тиче, они су досад обрађивани комбиновано – или практично-теоријским, или теоријско-практичним приступом, почев од класичне и најутицајније анализе у IVIR 1985, преко ГАЉИЋ 1984; 1985, СИМИЋ 2008 и ФЕЛБАВОВ 1999, па до два речника: *Српско-енглески речник лажних парова* (ХЛЕБЕЦ 2009) и *Lažni prijatelji u engleskom jeziku. Zamke doslovnog prevođenja* (КОВАЧЕВИЋ 2011).

Ни овај рад у том погледу неће бити изузетак, јер је његов приступ практично-теоријски, али се од досадашњих разликује по томе што је теоријско-методолошки заснован на обједињеним поставкама контактне и контрастивне лингвистике (уп. FILIPOVIĆ 1986; ĐORĐEVIĆ 2004; KRZESZOWSKI 1990), и што тежиште ставља на англицизме у српском језику као потенцијалне или стварне српско-енглеске лажне парове, настојећи да утврди врсте и степене њихове формалне и садржинске кореспондентности. Анализа је подстакнута практичним и тек наизглед једноставним типом питања – Како се на енглеском каже *олдџајмер* (или *хејџенд*, или *џендер*, или *видео-спот*, или (*џевати* на) *џлејбек*, или *џребукиран*, или *џромоција*, или *мобинџ*, или *климаџизација*, итд.)? А свакако се не каже, као што ће се показати касније, *old-timer*, *happy end*, *tender*, *video spot*, (*sing on*) *playback*, *prebooked*, *promo-*

tion, mobbing, climatization, како би се брзоплето могло помислити. С оваквим примерима на уму, главни циљ овог прилога јесте разрада система који ће, из синхроне перспективе, допринети да питања попут ових добију јасне и задовољавајуће одговоре, практичне и једноставне пре свега, али истовремено теоријски утемељене и образложене.

Даље излагање организовано је на следећи начин: у Одељку 2 биће дефинисани основни појмови и термини, те формални и садржински аспекти англицизма као једног члана српско-енглеског лажног пара, који се пореди према другом члану, свом енглеском оригиналу; типови њихове формалне кореспондентности биће приказани у Одељку 3, типови њихове садржинске кореспондентности у Одељку 4, док ће у Одељку 5 бити сагледани међуодноси установљене формалне и садржинске кореспондентности, који ће омогућити да се утврди када две речи чине лажне парове и какве, а затим и да се понуди прецизнија дефиниција термина 'лажни пар'; у Одељку 6, у склопу закључака, биће укратко размотрене најважније практичне импликације описаних међуодноса. Материјал за анализу прикупљен је и одабран из неколико извора: *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama* (Vasić i dr. 2011), *Engleski u srpskom* (Prčić 2011), *Srpsko-енглески речник лажних парова* (ХЛЕБЕЦ 2009), *Srpsko-engleski lažni parovi. Teorijski i praktični aspekti* (SIMIĆ 2008) и, додатно и несистематски, текстови у најновијим штампаним и електронским медијима. Значења српских речи проверавана су, осим у првонаведеном, и у речнику *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku. Porijeklo, razvoj, značenje* (FILIPović 1990), и у Речнику *српскога језика* (НИКОЛИЋ 2007), а оних енглеских у речнику *Oxford Dictionary of English* (STEVENSON 2010).

2. ПОЈМОВНО-ТЕРМИНОЛОШКА ОДРЕЂЕЊА. На почетку, неопходно је одредити обухват три основна термина којима се овај рад бави: 'англицизам', 'лажни пар' и 'англицизам као лажни пар'. У циљу именовања релевантних појмова и појава, надаље ће се користити само термин 'лажни пар', који одражава природу односа између парова речи, док ће термин 'лажни пријатељи' бити остављен за упућивање на природу односа између лажних парова и преводилаца, ученика и студената страних и матерњих језика, сагласно значењу изворног француског термина.

Следећи дефиницију понуђену у Prčić 2011: 155, под *англицизмом* ће се сматрати, прво, свака реч, устаљена или новија, која је преузета из енглеског и интегрисана, у већој или мањој мери, у систем српског језика (нпр. *бебиситтер* према енг. *babysitter*), при чему она не мора нужно бити енглеска по свом крајњем пореклу (нпр. *имплементација* према енг. *implementation*); и друго, свака домаћа или одомаћена реч која се у српском користи под утицајем енглеског језика (нпр. *охрабриши*, у смислу 'подстаћи, подржати', према енг. *encourage*).

Када се ради о *лажним паровима*, у литератури, бар оној консултованој за ово истраживање, наилази се на дефиниције које се своде на неколико кључних детерминанти: (1) две речи у два језика, понекад уз напомену о етимолошкој повезаности тих речи, (2) исти или сличан графолошки или фонолошки облик, (3) потпуно или делимично различито значење, што се онда поткрепљује примерима попут *актуелан* у српском према *actual* у

енглеском, *actuel* у француском или *aktuell* у немачком. Међутим, упркос исцрпним типологијама садржинских разлика међу лажним паровима, оно што мањка у оваквим дефиницијама и из њих проистеклим описима јесте прецизније одређење појма ‘потпуно или делимично различито значење’ и, нарочито, појма ‘исти или сличан графолошки или фонолошки облик’. На ова два суштинска питања конкретнији одговори биће понуђени у наредна два одељка, а дотле ће поменуте детерминанте служити као радна и привремена дефиниција лажног пара.

Под *англицизмом као лажним ѓаром* – специфично, англицизмом као српско-енглеским лажним паром (уп. Милс 2011, где је појава први пут идентификована, приказана и илустрована) – сматраће се англицизам у српском језику који својим обликом и/или значењем на изванстан начин одступа од облика и/или значења свог енглеског узора; нпр. *ђус* у српском, у смислу ‘густи сок од поморанце’, према *juice* у енглеском, у смислу ‘воћни сок’. Та одступања, која доводе до појаве лажне парности и, у оквиру ње, до англицизама као српско-енглеских лажних парова, узрокована су двојачко: или унутарсистемски, када су реализована продуктивним морфосинтактичким и/или семантичким механизмима система српског као језика примаоца, или вансистемски, када су реализована преузимањем облика и/или значења из енглеског и других језика у српски. Могуће је издвојити седам типова настанка српско-енглеских лажних парова, који ће бити наведени по опадајућој фреквентности њиховог јављања:

(1) Вансистемски: одомаћена реч, која у српском није англицизам, првобитно је преузета из неког другог језика, у којем има, или је имала, друкчију садржину и/или форму од оне у енглеском (уп. Ivić 1985); нпр. *акџуелан*, у смислу ‘садашњи, тренутан’, према немачком и француском, насупротив енгл. *actuel*, у смислу ‘стваран, прави’. Како се може приметити, ова категорија, иначе једина у овој типологији, не укључује директно англицизме у српском језику, а овде се помиње највише због целовитости описа.

(2) Вансистемски: одомаћена реч, која је у српском англицизам, поново је преузета из енглеског језика, али само на нивоу садржине, с новим значењем; нпр. *ђренинђ*, у смислу ‘обучавање, оспособљавање’, према енгл. *training*, и стога чини скривени англицизам (уп. Прсћ 2011).

(3) Вансистемски: одомаћена реч, која у српском није англицизам, поново је преузета, овог пута из енглеског језика, и то само на нивоу садржине, с новим значењем; нпр. *економија*, у смислу ‘привреда’, према енгл. *economy*, и стога чини скривени англицизам.

(4) Вансистемски: домаћа српска реч попримила је ново значење, преузето из енглеског језика; нпр. *ђредсђављађи*, у смислу ‘приказати (емисију, филм или серију)’, према енгл. *present*, и стога чини скривени англицизам.

(5) Вансистемски: одомаћена реч, устаљена или новија, која у српском делује као да је англицизам, мада то уистину није, преузета је из неког другог језика, у којем је настала, терцијарном морфолошком адаптацијом, тј. комбиновањем енглеских елемената у том језику, понекад и уз употребу елемената из тог језика, при чему одговарајућа реч, с таквим обликом и/или значењем, у самом енглеском језику не постоји (уп. Филиповић 1986; Furiassi 2010); нпр. *мобинђ*, у смислу ‘злостављање на радном месту’, према немач-

ком *Mobbing* (уп. енг. *workplace bullying*), и стога чини позајмљени псеудо-англицизам.

(6) Унутарсистемски: одомаћена реч, устаљена или новија, која у српском делује као да је англицизам, мада то уистину није, настала је у српском језику, терцијарном морфолошком адаптацијом, при чему одговарајућа реч, с таквим обликом и/или значењем, у самом енглеском језику не постоји; нпр. *фолкер*, у смислу 'извођач фолк-музике', од срп. (из енг.) *фолк* + енг. *-er*, аналогijом према срп. *рокер* од енг. *rockер* (уп. енг. *folk singer*), и стога чини изворни псеудоанглицизам.

(7) Унутарсистемски: одомаћена реч, устаљена или новија, која је у српском англицизам, развила је, секундарном семантичком и/или морфолошком адаптацијом, након интеграције речи у систем српског језика, друкчију садржину и/или форму, која је у енглеском непозната (уп. FILIPOVIĆ 1986); нпр. *ђус*, у смислу 'густи сок од поморанце', насупрот енг. *juice*, у смислу 'воћни сок' (уп. енг. *orange juice*), и стога чини семантички и/или морфолошки модификовани англицизам. Неки аутори овај тип англицизма такође сматрају псеудоанглицизмом, или лажним англицизмом (уп. FURIASSI 2010), проширујући обухват овог појма и термина на сва значења и облике изведене изван, или мимо, система енглеског језика; иако овакво опредељење није без основа, овај рад остаје приклоњен ужем, и старијем, схватању поменутог појма и термина (уп. FILIPOVIĆ 1986).

Поводом позајмљивања облика и/или значења, потребно је указати на два важна детаља: прво, реч која постоји у енглеском и, у упоредивом облику, у српском језику, попут *историја*, *физика*, *медицина*, *реализација*, *монетаран* према енг. *history*, *physics*, *medicine*, *realization*, *monetary*, никако не мора бити англицизам, јер је вероватније да је преузета знатно раније, а то значи пре средине 20. века, у време када енглески у овим крајевима није био распрострањен и утицајан, и готово једини извор нове стране лексике као што је данас, него су то били други језици, првенствено француски и немачки, из којих је српски позајмљивао главнину своје стране лексике и посредством којих је позајмљивао већину латинских и старогрчких речи, које су стекле статус интернационализама или, тачније, европеизама (уп. FILIPOVIĆ 1986; КЛАЈН 1996; РАДОВАНОВИЋ 2004). Друго, због територијалне и/или културне испреплетености језика, често није лако поуздано утврдити у ком се језику одређена реч, изведена терцијарном или секундарном адаптацијом, прво појавила да би потом можда била преузета у неки други језик, непосредно или посредством трећег језика, попут псеудоанглицизама *видео-бим*, *видео-клип*, *видео-свои* у српском, који су вероватно сковани у немачком језику. Очигледно је да су у питању два значајна и сложена проблема – разграничавање англицизама од неанглицизама и разграничавање посредованог лексичког позајмљивања од оног непосредног, чије би решење нужно захтевало укључивање дијахроне димензије и упоредне корпусне анализе стране лексике територијално и/или културно повезаних језика. Добро полазиште за такву анализу пружа материјал у речнику *A Dictionary of European Anglicisms. A Usage Dictionary of Anglicisms in Sixteen European Languages* (GÖRLACH 2001), у којем је заступљено 16 европских језика, укључујући и оне територијално и/или културно повезане, али не и српски. Међутим, то увелико излази из

оквира предвиђених овим радом, који је синхроно оријентисан, па се, у ишчекивању конкретних синхроно-дијахроних решења ових двају проблема, овде користи општа и неодређена, али садашњим условима једино примерена, детерминанта ‘неки други језик’.

Поред дефиниције три основна термина, треба ближе одредити формалне и садржинске аспекте англицизама као српско-енглеских лажних парова, према којима стоје њима евентуално кореспондентни енглески изворни облици. И српски и енглески члан лажног пара по правилу је реч (проста, изведена, сложена или фразна), која се најчешће налази у категорији именице, глагола, придева или прилога и која има своју графолошку и фонолошку форму, граматичку функцију, јединствену садржину и самосталну употребу (уп. PRĆIĆ 2008). Српска реч наступа као *реплика*, тј. формално и садржински у већој или мањој мери одомаћени англицизам (нпр. *ђус*), или, уколико има више таквих обличких варијанти, као компромисна реплика (нпр. *бебиситерка* и *бејбиситерка*), свог *модела*, тј. изворне енглеске речи (нпр. *juice*, одн. *babysitter*) (уп. FILIPOVIĆ 1986). Реплика, укључујући и оне компромисне, и модел овде ће се посматрати у *облику навођења*, тј. основном, морфосинтактички необележеном, облику, који дату реч заступа у речнику (уп. PRĆIĆ 2008), док ће се облици из њему припадајућих граматичких (флективних) парадигми подразумевати.

Примарна својства која омогућавају формално и садржинско поређење српске репликае и енглеског модела, и утврђивање степена њихове кореспондентности јесу писани облик и значење. Као предуслов формалне упоредивости, писани облик репликае, идеално, и сагласно стандарднојезичкој норми, треба да буде прилагођен графолошком систему српског језика, што значи да буде транскрибован на ћирилично или латиничко писмо (уп. ПЕШИКАН и др. 2010; PRĆIĆ 2011). Међутим, одскора се у пракси, мимо правописне норме, новији и најновији англицизми све чешће остављају у енглеском оригиналу, као сирови англицизми (уп. PRĆIĆ 2011), а понекад се јављају у хибридном, тј. делом прилагођеном а делом неприлагођеном, облику, попут *web sajт* или *najsexy*, укључујући и додавање флективних суфикса на изворно написану основу – било директно, као у *downloadovati*, било с цртицом, као у *download-ovati*. Иако неједнаког нормативног статуса, ова четири графичка кода српске репликае, будући да, дескриптивно узев, чине сталан део језичко-лингвистичке реалности, овде ће бити третирана равноправно, при чему ће, у циљу олакшавања упоредивости, ћириличке транскрипције имплицитно бити претваране у латиничке, као ближе енглеском моделу. Што се тиче фонолошке форме српске репликае, знатне разлике између фонолошких система српског и енглеског језика, артикулационих, акустичких и аудитивних, како на сегментном тако и на супraseгментном плану, нарочито самогласничких подсистема (уп. MARKOVIĆ 2007; ПЕТРОВИЋ – ГУДУРИЋ 2010; PRĆIĆ 2011; SUBOTIĆ i др. 2012), али ништа мање и недоследност и непредвидљивост односа између написаног и изговореног облика речи у самом енглеском језику (уп. EVANS 1985; WELLS 2008), те сасвим арбитрарне морфофонолошке модификације до којих долази током адаптације неких реплика, у својој укупности узрокују већа или мања разилажења у изговору репликае и модела, што утолико отежава, а у неким случајевима готово онемогућава,

њихову фонолошку упоредивост, посебно када је заснована само на акустичком утиску (уп. FILIPOVIĆ 2005), попут срп. *џрејџфруџ*, *џрејџфруџ*, *џрејџфруџ*, *џрефруџ*, *џејџфруџ*, *џефруџ*, *џејџфруџ*, *џрејџ* све према енг. *grapefruit*. Због ове околности, изговорни облик има тек секундарну важност у формалном поређењу српске реплике и енглеског модела, па даље неће бити разматран. Што се тиче граматичких функција реплике и модела, оне се у примарној адаптацији, која се одвија током интеграције речи из система језика даваоца у систем језика примаоца и сматра се обавезном (уп. FILIPOVIĆ 1986), најчешће поклапају, као у срп. *ђус*, именица, према енг. *juice*, именица, док се у секундарној адаптацији, која се одвија након интеграције речи у систем језика примаоца и сматра се факултативном (уп. FILIPOVIĆ 1986), оне могу разилазити, као у срп. *маркејџинџи*, придев, према енг. *marketing*, именица. Због ове околности, граматичка функција релевантна је у формалном поређењу онда када се српска реплика и енглески модел функцијски разликују, па ће о њој бити говора само у таквим случајевима.

С друге стране, као предуслов садржинске упоредивости, значење реплике биће усредсређено на оно дескриптивно, тј. основно и објективно, будући да је асоцијативно значење субјективно и променљиво (уп. PRČIĆ 2008), и, што је овде нарочито важно, већином још недовољно профилисано, искристалисано и устаљено у српском језику да би га било могуће поуздано истражити и описати; стога оно, бар тренутно, има секундарну важност у садржинском поређењу српске реплике и енглеског модела, и биће помињано само по потреби (уп. MILIĆ 2011, где је исцрпно приказана улога асоцијативног значења у разликовању неких англицизама као синонима у српском језику). Значење реплике биће посматрано према принципу ‘једна лексема као једна семема у једном тренутку’ (уп. PRČIĆ 2008), што подразумева прагматичко значење речи употребљене у конкретном реченичном (језичком) и ситуационом (ванјезичком) контексту, а не читав дијапазон њених семантички могућих значења, већ остварених или у перспективи остваривих; тиме се уједно искључује свака врста неразрешене лексичке или структурне двозначности.

У том смислу, као српско-енглески лажни парови квалификују се они парови речи који су по форми, функцији и садржини упоредиви у датом реченичном контексту и који би се отуда могли назвати *моћивисаним лажним њаровима*, попут Он је *дефиниџивно* најбоџаџији човек на свеџу, где се српски прилог *дефиниџивно* упоређује с енглеским прилозима *definitely* и *definitively*, али не и с придевима *definite* и *definitive*, с именицама *definiteness*, *definitiveness* и *definition*, и с глаголом *define*, који би се, због своје тек делимичне упоредивости, формалне и/или садржинске, али не и функцијске, могли сматрати *џолумоџивисаним лажним њаровима*. Насупрот и једнима и другима стоје парови речи, попут срп. *ред* ‘низ, редослед’ и енг. *red* ‘црвен’, срп. *џеџ* ‘број 5’ и енг. *pet* ‘кућни љубимац’, срп. *џоџ* ‘артиљеријско оруђе’ и енг. *top* ‘горњи, најбољи’, којима је, посматрано ван контекста, писани облик истоветан, док се о упоредивости њихових функција и садржина не може говорити; овакви парови представљају случајне, ванконтекстне међујезичке хомографе (уп. CHAMIZO DOMÍNGUEZ 2006; 2010; IVIR 1985), који би се стога могли назвати *немоџивисаним лажним њаровима* и који,

због таквих својих својстава, не треба ни наглашавати, уопште не спадају у категорију лажних парова, па су, заједно с оним полумотивисаним, изоста- вљени из ове анализе.

На овом месту треба поменути и један интересантан феномен везан за англицизме као српско-енглеске лажне парове, који је условљен територи- јалном раслојеношћу енглеског језика. Наиме, у неким случајевима, иначе веома ретким, упоредивост и потенцијални однос лажне парности између англицизма као српске реплике и његовог енглеског модела јавља се код речи из само једне варијанте енглеског језика, најчешће британске или аме- ричке као две највеће, док је у осталима нема, попут срп. *билборд*, у смислу ‘рекламни пано’, према амер. енг. *billboard* (насупротив брит. енг. *hoarding*), срп. *чиџс*, у смислу ‘танки колутови кромпира пржени на уљу’, према амер. енг. *chip(s)* или *potato chip(s)* (насупротив брит. енг. *crisp(s)*), срп. *CV*, у смислу ‘радна биографија’, према брит. енг. *CV* (насупротив амер. енг. *résumé*), срп. *џемџер*, у смислу ‘плетени одевни предмет дугачких рукава за горњи део тела’, према брит. енг. *jumper* (насупротив амер. енг. *sweater*). У оваквим при- мерима, који илуструју енглеску унутарјезичку лажну парност, упоредивост између српске реплике и енглеског модела постоји, наравно, само код гра- фолошки упоредивих речи.

Након појмовно-терминолошких одређења, која су назначила и теориј- ско-методолошке поставке овог истраживања, српске реплике ће у наставку бити упоређене с њима припадајућим и/или одговарајућим енглеским мо- делима, прво на нивоу писаних облика, а затим на нивоу значења. Терцијум компарационис (лат. *tertium comparationis*), тј. својство које је заједничко обема лексичким јединицама и које омогућава њихову упоредивост (уп. BUGARSKI 1996; ĐORĐEVIĆ 2004; KRZESZOWSKI 1990), код англицизама као срп- ско-енглеских лажних парова комплексан је и двојно реализован: њега исто- времено чине графолошка форма речи, као примарно својство, и њој при- дружена садржина, као секундарно својство.

3. ФОРМАЛНО ПОРЕЂЕЊЕ РЕПЛИКЕ И МОДЕЛА: ШТА ЧИНИ ‘ИСТИ ИЛИ СЛИЧАН’ ОБЛИК? Контактано-контрастивна анализа међуодноса писаних облика српске реплике и њиховог енглеског модела показала је шест типова кореспондент- ности, који се могу приказати на скали, чији ће елементи карактеристично бити обележени словом ‘Ф’, од ‘формални међуоднос’. Ради се о следећим типовима формалне кореспондентности:

(Ф1) Реплика и модел формално су исти, што представља највиши сте- пен њихове формалне кореспондентности. Овај међуоднос прототипски се испољава на два начина: (а) код транскрибоване реплике која се случајно поклапа с моделом, попут срп. *маркеџинг* према енг. *marketing*, срп. *брокер* према енг. *broker*, срп. *инсерџ* према енг. *insert* (именички модели адаптира- ни без суфикса, као именичке реплике мушког рода), срп. *фит* према енг. *fit*, срп. *џинк* према енг. *pink*, срп. *џој* према енг. *top* (придевски модели адапти- рани без суфикса, као непроменљиве придевске реплике), и (б) код изворно написане реплике, попут срп. *PR* према енг. *PR*, срп. *sexy* према енг. *sexy*, срп. *postpaid* према енг. *postpaid*.

(Ф2) Реплика и модел формално су врло слични, али се разликују по појединим графемама. Овај међуоднос прототипски се испољава на два начина: (а) код транскрибоване реплике која садржи друкчије самогласничке и/или сугласничке графеме од модела, попут срп. *академик* према енг. *academic*, срп. *серијал* према енг. *serial*, срп. *ђус* према енг. *juice*, и (б) код транскрибоване реплике која садржи друкчији суфикс и/или префикс од модела, попут срп. *дефинитивно* према енг. *definitely*, срп. *промоција* према енг. *promotion*, срп. *пребукиран* према енг. *overbook(ed)*.

(Ф3) Реплика и модел формално су слични, али се разликују по томе што је реплика дужа од модела. Овај међуоднос прототипски се испољава на два начина: (а) код транскрибоване реплике, или оне изворно написане, која садржи флективни суфикс и/или префикс, попут срп. *фарма* према енг. *farm*, срп. *мафина* према енг. *muffin* (именички модели адаптирани суфиксом, као именичке реплике женског рода), срп. *сџандардан* према енг. *standard*, срп. *масџерски* према енг. *master('s)* (придевски модели адаптирани суфиксом, као променљиве придевске реплике), срп. *сурфовати* према енг. *surf*, срп. *чекирати* према енг. *check (in)* (глаголски модели адаптирани суфиксом, као глаголске реплике), и (б) код транскрибоване реплике, или оне изворно написане, које су изведене деривационим суфиксом и/или префиксом, попут срп. *бебисџерка*, именица, према енг. *babysitter*, именица, срп. *маркеџинџи*, придев/прилог, према енг. *marketing*, именица, срп. *проџуџати*, глагол, према енг. *Google*, именица, срп. *искулирати*, глагол, према енг. *cool*, придев, срп. *уџриџовати*, глагол, према енг. *trip*, именица, срп. *диџиџално*, прилог, према енг. *digital*, придев.

(Ф4) Реплика и модел формално су слични, али се разликују по томе што је реплика краћа од модела. Овај међуоднос прототипски се испољава на два начина: (а) код транскрибоване реплике, или оне изворно написане, која је изведена абривијацијом, тј. уклањањем везаног морфа, реализованог афиксом или афиксоидом, из модела, попут срп. *хеџенд* према енг. *happy ending*, срп. *еркондиџн* према енг. *air conditioning*, срп. *бек (вокал)* према енг. *backing* (с уклоњеним суфиксом), срп. *маркеџ* према енг. *supermarket* (с уклоњеним префиксом), и (б) код транскрибоване реплике, или оне изворно написане, која је изведена елипсом, тј. уклањањем слободног морфа, реализованог основом, из модела, уз истовремено преношење обележја смисла уклоњеног елемента на значење преосталог елемента, попут срп. *баскеџ* према енг. *basketball*, срп. *USB* према енг. *USB drive*, срп. *џаркинџ* према енг. *parking lot* (с уклоњеном задњом основом), срп. *секондхенд* или *second hand* према енг. *secondhand shop/store* (с уклоњеном задњом основом и конверзијом преостале основе из придева у именицу), срп. *џендер* према енг. *invitation to tender* (с уклоњеном предњом основом и конверзијом преостале основе из глагола у именицу).

(Ф5) Реплика и модел формално су исти, врло слични или слични, али модел у таквом облику не постоји у самом енглеском језику, него је настао комбиновањем енглеских елемената у неком другом језику, укључујући и српски, понекад и уз употребу елемената из тог језика. За такав модел, који је изван система садашњег енглеског језика и отуда њему стран, овде се предлага назив *ксено-модел*. Овај међуоднос прототипски се испољава на два

начина: (а) реплика је настала од модела који је скован у неком другом језику и преузет у српски или непосредно, или из неког трећег, посредничког, језика, у коме сам наступа као реплика, попут срп. *рекордер*, у смислу ‘спортиста који је оборио или држи рекорд’, од енг. *record* + *-er* (уп. енг. *record breaker* или *record holder*), срп. *видео-споџ* и *видео-клип*, у смислу ‘кратак филм са сценском изведбом музичке тачке’, од енг. *video* + *spot* и *video* + *clip* (уп. енг. *video* или *music video*), срп. *мобинџ*, у смислу ‘злостављање на радном месту’, од енг. *mobbing* (уп. енг. *workplace bullying*), и (б) реплика је настала од модела за који се може претпоставити да је скован у српском језику, попут срп. *блузер*, у смислу ‘извођач блуза’, од енг. *blues* + *-er* (уп. енг. *blues singer*), срп. *голџејер*, у смислу ‘најбољи стрелац (у фудбалу)’, од енг. *goal* + *(go)getter* (уп. енг. *top scorer* или *best scorer*), срп. *шоу-џроџрам* од енг. *show* и срп. *џроџрам* (уп. енг. *show*).

Овде треба скренути пажњу на једну категорију која би само на први поглед, брзоплет и неук, спадала овамо: ради се о речима насталим преобликовањем и/или дословним превођењем речи из српског језика на енглески, попут *autoportrait* према срп. *ауџојорџреј*, *chain collision* према срп. *ланчани судар*, *chemical cleaning* према срп. *хемијско чишћење*, *declination* према срп. *деклинација*, *rentable* према срп. *ренџабилан* (уп. IVIR 1985). Иако делују као да су енглеске, ове речи у енглеском језику уопште не постоје и мало ко би их од изворних и страних говорника енглеског језика разумео ако не би препознао њихове српске „моделе”. Очигледно смишљене за једнократну употребу, ради попуњавања празнина у нечијем (не)знању, ове речи излазе из домена расправе о англицизмима као српско-енглеским лажним паровима, јер нису ни англицизми, ни енглеске, ни лажни парови, а ни речи. Стварне енглеске речи за наведене примере јесу *self-portrait*, *pile-up*, *dry cleaning*, *declension*, *profitable*, по редоследу навођења.

(Ф6) Реплика и модел формално су потпуно различити, заправо неупоредиви, што представља нулти степен њихове формалне кореспондентности, због тога што модел није преузет на нивоу форме, него само на нивоу садржине, која је пресађена на форму постојеће домаће речи и која је тиме постала обогаћена једним новим значењем. За такав модел, чија форма остаје непозната и отуда скривена, овде се предлаже назив *кријџо-модел*. Овај међуоднос редовна је последица дословног превођења модела и прототипски се испољава на два начина: (а) превођењем основног или пренесеног значења модела, попут срп. *охрабриџи*, у смислу ‘подстаћи, подржати’, према енг. *encourage*, срп. *џредсџавџаџи*, у смислу ‘приказати (емисију, филм или серију)’, према енг. *present*, срп. *разлике*, у смислу ‘несугласице’, према енг. *differences*, срп. *лов*, у смислу ‘потера (за бегунцем)’, према енг. *hunt*, срп. *слободан*, у смислу ‘бесплатан (улаз)’, према енг. *free*, и (б) превођењем значења елемената изведеног, сложеног или фразног модела, тј. калкирањем, попут срп. *хладнокрван*, у смислу ‘окрутан, суров (убиство)’, према енг. *coldblooded*, срп. *невероваџан*, у смислу ‘мало вероватан’, према енг. *unlikely*, срп. *безбрижан*, у смислу ‘немаран, непажљив’, према енг. *careless*, срп. *џродор* или *џробој*, у смислу ‘значајно постигнуће’, према енг. *breakthrough*, срп. *исход*, у смислу ‘остварени резултат’, према енг. *outcome*, срп. *освајач*, у смислу ‘носилац или добитник спортске медаље’, према енг. *winner*.

Упркос томе што им је стандарднојезички статус свима још увек споран, ове и сличне употребе у свакодневном језику све су распрострањеније, због чега су оне дескриптивно равноправне с осталим, „неспорним”, употребама и утолико је њихово укључивање у овај преглед оправдано.

Приводећи крају типологију формалне кореспондентности српске реплике и њеног енглеског модела, треба истакнути следеће: прво, да би се пружила потпунија слика стварног стања формалних међуодноса реплике и модела, те уклониле и избегле нејасности, па и произвољности, у досад превладавајућим одређењима ‘исти или сличан облик’, упоредивост облика реплике и модела сагледана је и приказана онако како се испољава, као континуум вредности *истио* (највиши степен) – *врло слично* – *слично* – *иојџиуно различитио* (нулти степен), чија су прототипска својства дефинисана и илустрована; друго, поред досадашњег класичног појма модела, уведени су појмови ксено-модела и крипто-модела; и треће, деловањем секундарне и терцијарне морфолошке адаптације, нарочито у Ф4 и Ф5, могу настати реплике које се поклапају с обликом модела других, формом и садржином с њима директно неповезаних, енглеских речи, као што су срп. *маркеџ*, у смислу ‘мања самопослуга или продавница прехранбене робе’, од енг. *supermarket*, у смислу ‘велика самопослуга’, насупротив енг. *market*, у смислу ‘пијаца, тржиште’, срп. *баскеџ*, у смислу ‘кошарка на један кош’, од енг. *basketball*, у смислу ‘кошарка’, насупротив енг. *basket*, у смислу ‘корпа, кош’, срп. *рекордер*, у смислу ‘спортиста који је оборио или држи рекорд’, од енг. *record*, у смислу ‘најбољи резултат, рекорд’ + *-er*, у смислу ‘носилац стања’, насупротив енг. *recorder*, у смислу ‘уређај за снимање звука, слике или података’, због чега овакве реплике наступају као чланови лажног пара само уколико су контекстом квалификовани као мотивисани лажни парови.

4. САДРЖИНСКО ПОРЕЂЕЊЕ РЕПЛИКЕ И МОДЕЛА: ШТА ЧИНИ ‘ПОТПУНО ИЛИ ДЕЛИМИЧНО РАЗЛИЧИТО’ ЗНАЧЕЊЕ? Контактна-контрастивна анализа међуодноса значења српске реплике и њиховог енглеског модела показала је шест типова садржинске кореспондентности, који се могу приказати на скали, чији ће елементи карактеристично бити обележени словом ‘С’, од ‘садржински међуоднос’. Ради се о следећим типовима садржинске кореспондентности (уп. ALEXIEVA 2008; CHAMIZO DOMÍNGUEZ 2006; 2010; CHAMIZO DOMÍNGUEZ – NERLICH 2002; FURIASSI 2010; IVIR 1985):

(C1) Реплика и модел садржински су исти, што представља највиши степен њихове садржинске кореспондентности, јер деле иста обележја смисла (уп. PRČIĆ 2008), попут срп. *фит* према енг. *fit*, оба у смислу ‘у доброј физичкој кондицији’, срп. *комјутер* према енг. *computer*, оба у смислу ‘рачунар’, срп. *бестселер* према енг. *bestseller*, оба у смислу ‘књига или други производ који се добро продаје’, срп. *хеџиенд* према енг. *happy ending*, оба у смислу ‘срећан завршетак’.

(C2) Реплика и модел садржински су делимично различити, али повезани, јер значење реплике има више обележја смисла од значења модела, што га чини специјализованим, тј. ужим, попут срп. *ђус*, у смислу ‘густи сок од поморанце’, према енг. *juice*, у смислу ‘воћни сок’, срп. *миџинг*, у смислу ‘велик политички скуп на отвореном’, према енг. *meeting*, у смислу ‘званичан

састанак', срп. *конџејнер*, у смислу 'велик лимени или пластични сандук за одлагање отпадака', према енгл. *container*, у смислу 'велик лимени сандук за превоз робе', срп. *баскеџ*, у смислу 'кошарка на један кош', према енгл. *basketball*, у смислу 'кошарка'.

(C3) Реплика и модел садржински су делимично различити, али повезани, јер значење реплике има мање обележја смисла од значења модела, што га чини генерализованим, тј. ширим, попут срп. *маркеџинг*, у смислу 'рекламирање, рекламе на телевизији и радију', према енгл. *marketing*, у смислу 'популарисање и продавање производа или услуга, укључујући истраживање тржишта и рекламирање', срп. *PR*, у смислу 'односи с јавношћу', према енгл. *PR* или *public relations*, у смислу 'добри односи с јавношћу', срп. *џинејер*, у смислу 'младић', према енгл. *teenager*, у смислу 'младић или девојка између 13 и 19 година старости', срп. *џајмаут*, у смислу 'пауза у некој активности', према енгл. *timeout*, у смислу 'пауза у спортској утакмици'.

(C4) Реплика и модел садржински су делимично различити, али повезани, јер је значење реплике изведено метонимијским или метафоричким преносом значења модела и/или примарног значења реплике, попут срп. *кастинг*, у смислу 'особе одабране на аудицији', према енгл. *casting*, у смислу 'аудиција', срп. *PR*, у смислу 'особа задужена за односе с јавношћу', према примарном смислу 'односи с јавношћу' (оба као метонимије, засноване на појмовној блискости; уп. КЛИКОВАЦ 2004; КОВЕЦЕС 2010), срп. *пребукиран*, у смислу 'преоптерећен послом, презаузет', према енгл. *overbook*, у смислу 'издати више резервација за смештај или превоз од стварног броја слободних места', срп. *хорор*, у смислу 'ужасан стваран догађај', према првобитном смислу 'филм који приказује ужасне догађаје' (оба као метафоре, засноване на појмовној сличности; уп. КЛИКОВАЦ 2004; КОВЕЦЕС 2010).

(C5) Реплика и модел садржински су различити, али повезани, јер је значење реплике изведено у српском језику, модификацијом значења модела и/или примарног значења реплике, а модел који обједињује такав облик и такво значење не постоји у самом енглеском језику. Овај међуоднос испољава се на два начина: (а) значење реплике супротно је значењу модела, попут срп. *инсерџ*, у смислу 'одломак, исечак', према енгл. *insert*, у смислу 'уметак', срп. *букмејкер*, у смислу 'особа која се клади', према енгл. *bookmaker*, у смислу 'особа која прима опкладе' (оба као конверзне антонимије; уп. ПРЋИЋ 2008), и (б) значење реплике асоцијативно је обележено, попут срп. *бос*, у смислу 'шеф групе или организације, понекад на ивици закона', према енгл. *boss*, у смислу 'шеф', срп. *дил*, у смислу 'нагодба или договор, понекад тајни', према енгл. *deal* у смислу 'нагодба или договор' (оба с негативним експресивним значењем; уп. ПРЋИЋ 2008).

(C6) Реплика и модел садржински су потпуно различити, и неповезани, што представља најнижи степен њихове садржинске кореспондентности, јер је значење реплике настало у неком другом језику и преузето у српски или непосредно, или из неког трећег, посредничког, језика, а модел који обједињује такав облик и такво значење не постоји у самом енглеском језику, попут срп. *видео-клип* и *видео-сџоуп*, у смислу 'кратак филм са сценском изведбом музичке тачке' (уп. енгл. *video* или *music video*), срп. *џлејбек*, у смислу 'вокална или инструментална изведба која се не одвија уживо, већ се

наместо тога пушта снимак уз који извођачи праве покрете усана и тела као да стварно певају или свирају’ (уп. енг. *lip-sync* или *lip-synch*), срп. *јосићјејд*, у смислу ‘услуге мобилне телефоније плаћене на основу остварене потрошње’ (уп. енг. *pay monthly*), срп. *мобинџ*, у смислу ‘злостављање на радном месту’ (уп. енг. *workplace bullying*).

Приведећи крају типологију садржинске кореспондентности српске реплике и њеног енглеског модела, треба истакнути следеће: прво, да би се пружила потпунија слика стварног стања садржинских међуодноса реплике и модела, те уклониле и избегле нејасности, па и произвољности, у досад превладавајућим одређењима ‘потпуно или делимично различито значење’, упоредивост значења реплике и модела, укључујући ксено-модел и крипто-модел, сагледана је и приказана онако како се испољава, као континуум вредности *истио* (највиши степен) – *делмично различитио* – *различитио* – *јоштиуно различитио* (најнижи степен), чија су прототипска својства дефинисана и илустрована; и друго, деловањем секундарне и терцијарне семантичке (и, делом, стилистичке) адаптације, нарочито у С5 и С6, могу настати значења која су у енглеском језику непозната, а нека од њих чине културно специфичне појмове у српском језику, па отуда у енглеском представљају појмовне и лексичке празнине, попут срп. *фолк*, у смислу ‘новокомпонована народна музика’, према енг. *folk music*, у смислу ‘традиционална народна музика’, срп. *драџстор*, у смислу ‘самопослуга отворена непрекидно или до касно у ноћ’, према амер. енг. *drugstore*, у смислу ‘апотека у којој се продају и средства за личну хигијену’, срп. *дилер*, у смислу ‘улични препродавац девиза’, према енг. *dealer*, у смислу ‘трговац (на мало)’.

5. ФОРМАЛНО И САДРЖИНСКО ПОРЕЂЕЊЕ РЕПЛИКЕ И МОДЕЛА: ШТА ЧИНИ ЛАЖНЕ ПАРОВЕ? Управо понуђен преглед типова формалне и садржинске кореспондентности српске реплике и њеног енглеског модела, укључујући ксено-модел и крипто-модел, отвара могућност да се сада изврши њихово поређење, односно да се шест формалних међуодноса, Ф1 до Ф6, укрсти и упари са шест садржинских међуодноса, С1 до С6, с циљем да се установе начини испољавања њихове формално-садржинске кореспондентности. Квалитативно посматрано, формално-садржинска кореспондентност такође се реализује као континуум, скала на чијем се једном крају налази потпуно подударане форме и садржине, које отуда подразумева праву, а не лажну, парност, док је на другом крају потпуно неподударане форме и садржине, које подразумева једну врсту лажне парности. У зависности од степена и природе ученог поклапања, могуће је издвојити четири основна типа формално-садржинске кореспондентности српске реплике и њеног енглеског модела, који ће овде бити подведени под следећа четири ранга:

- Ранг 1: уколико су реплика и модел формално исти (Ф1) или врло слични (Ф2) и садржински исти (С1), посреди је *јрави јар*, као што је срп. *фит* према енг. *fit*, оба у смислу ‘у доброј физичкој кондицији’.
- Ранг 2: уколико су реплика и модел формално слични (Ф3-Ф4), укључујући и исти, врло сличан или сличан ксено-модел (Ф5), и садржински исти (С1), посреди је *формални лажни јар*, као што је срп. *хејшенд* према енг. *happy ending*, оба у смислу ‘срећан завршетак’.

- Ранг 3: уколико су реплика и модел формално исти (Ф1) или врло слични (Ф2) или слични (Ф3-Ф4), укључујући и исти, врло сличан или сличан ксено-модел (Ф5), а садржински делимично различити (С2-С4) или различити (С5) или потпуно различити (С6), посреди је *формално-садржински лажни ѓар*, као што је срп. *академик*, у смислу ‘члан академије наука и/или уметности’, према енг. *academic*, у смислу ‘универзитетски наставник, сарадник или студент’.
- Ранг 4: уколико су реплика и крипто-модел формално потпуно различити (Ф6), а садржински исти (С1), посреди је *садржински лажни ѓар*, као што је срп. *охрабриџи* према енг. *encourage*, оба у смислу ‘подстађи, подржати’.

Из ових дефиниција произлази да се Ранг 1 тиче правих парова, које карактерише формална и садржинска подударност или тек минимална формална неподударност српске реплике и њеног енглеског модела; с обзиром на непостојање значајнијих одступања у облицима и значењима, прави парови не представљају ни теоријско-методолошки, ни практичан проблем или изазов и стога они излазе из оквира овог истраживања. Насупрот њима, Рангови 2-4 тичу се лажних парова, које карактерише формална и/или садржинска неподударност српске реплике и њеног енглеског модела, и који, према доминантном начину одступања, могу бити формални, формално-садржински и садржински, заузимајући једно од три међуповезана поља на скали. У средишту тог дела скале, као најфреквентнији и најкомплекснији, смештени су формално-садржински лажни парови, код којих постоји двојно, и облично и значењско, одступање реплике од модела. Они најбоље и најпотпуније одсликавају читаву појаву лажне парности и отуда чине *ђрођођиђ лажнођ ѓара*, одн. *лажни ѓар у уђеђм смислу*. Управо због ових њихових својстава, самостални термин ‘лажни пар’, без придевског премодификатора, може се употребити да упуту на прототип ове категорије, док је формалне и садржинске лажне парове, с одклоном у једном или другом смеру, као нарочите подврсте, потребно терминолошки прецизирати.

Увођењем појмовно-терминолошке иновације ‘формално-садржински лажни пар’, допуњена је, преиначена и проширена ранија дихотомија ‘формални лажни пар’ – ‘садржински лажни пар’ (уп. Рrćić 2011). При томе, новоуспостављена трихотомија ‘формални лажни пар’ – ‘формално-садржински лажни пар’ – ‘садржински лажни пар’, у спрези с предложеним поступком утврђивања формално-садржинске кореспондентности српске реплике и њеног енглеског модела, нуди целовиту методологију за одређивање места и описивање статуса не само англицизама као српско-енглеских лажних парова, којима је првобитно била подстакнута, него било којег графолошки упоредивог пара речи у било која два језика, уз евентуална прилагођавања посебностима устројства тих двају језика.

Преостаје још да се формулише, на почетку најављена, нова и допуњена дефиниција појма и термина ‘лажни пар’, која би истовремено требало да буде довољно обухватна, прецизна и сажета, па ће зато она имати два дела – један општији и један специфичнији. У светлу свега што је до сада речено, *лажни ѓар чине две речи (ђросџе, изведене, слођене или фразне) у два језика, (1) које имају уђоредив ѓисани облик, (2) које су у одређеном реченичном*

контексту ујоредиве по својој форми, функцији и садржини, и (3) које се у већој или мањој мери разликују или по форми (када су формални лажни параови), или по форми и садржини (када су формално-садржински лажни параови), или по садржини (када су садржински лажни параови).

6. Закључци: ПРАКТИЧНЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ. Изложена анализа англицизама као српско-енглеских лажних парова, а посредно и лажних парова уопште, и нова дефиниција појма ‘лажни пар’ могле би да имају практичне импликације у неколико области, од којих ваља истаћи три најважније: прво, настава језика, језика и лингвистике; друго, превођење; и треће, двојезична лексикографија. О њима овом приликом само у кратким цртама, с општим заједничким циљем подизања свести о томе да све оно што на површини личи на енглески није нужно енглески и у дубини, тј. да исти или сличан писани облик речи у српском и енглеском не подразумева нужно и њихово исто значење.

Настава енглеског као одомаћеног страног језика (уп. Рrčić 2011) и српског као матерњег и страног језика, али и свих других парова језика, требало би ученике и студенте, већ од почетног нивоа усвајања енглеског језика, да упознаје с практичним аспектима лажне парности и упозорава их на варљивост и заводљивост графолошки сличних парова речи. На вишим нивоима, основна сазнања о лажној парности требало би диференцирано надограђивати теоријским аспектима, који би најисцрпније били обрађивани у универзитетској настави језика и лингвистике, првенствено у оквиру курсева из контрастивне лексикологије и контактне лингвистике, као и теорије и праксе превођења, где би студентима биле представљене, пре свега, систематизације лажних парова, с нагласком на англицизмима као српско-енглеским лажним паровима, и, што је битније, стратегије за њихово адекватно превођење на онај други језик. За ову намену, поред одговарајуће допуњених општих двојезичних и специјализованих речника (о чему се говори ниже), требало би припремити пратећи приручник или бар збирку наставног материјала, с кратким теоријским уводом и обилатим практичним вежбањима разних врста, која би студентима приближила сву сложеност и осетљивост ове појаве, и указала на последице непознавања и/или непрепознавања лажних парова.

Превођење с енглеског језика на српски и са српског језика на енглески требало би значајну пажњу да посвети препознавању и адекватном превођењу лажних парова. С обзиром на њихову поменућу површинску варљивост и заводљивост, јасно је да лажни парови немају спољних препознатљивих знакова, осим своје графолошке сличности – стога једини прави пут за њихово утврђивање гарантује сумњичавост и подозривост према сваком графолошки иоле сличном пару речи, за које постоје реалне шансе да садржински неће бити ни сличне, ни исте, и чије значење и облик обавезно треба проверити у квалитетним штампаним, електронским или интернетским речницима и једног и другог језика. Несумњиво најкрупнији, најизазовнији и најкреативнији проблем, од неколиких, у превођењу лажних парова јесте изналажење ваљаних еквивалената у оном другом језику за садржински делимично различите, различите и потпуно различите моделе (C2-C6), који у суштини

одражавају лексичке, а понекад и појмовне, празнине и за које спремна решења, у великој већини случајева, не постоје.

Двојезична енглеско-српска и српско-енглеска лексикографија требало би у општим речницима, прво, да карактеристичним симболом означава српско-енглеске и енглеско-српске лажне парове, а посебно англицизме као српско-енглеске лажне парове, укључујући и културно специфичне англицизме, и друго, да врши унакрсно упућивање на одреднице које садрже право значење и/или облик члана датог лажног пара у оном другом језику, нарочито водећи рачуна о најзахтевнијем аспектима лажне парности, о превођењу управо поменутих садржински делимично различитих, различитих и потпуно различитих модела (C2-C6), попут ових у примерима *Касџинџ* за овај филм укључује неке од наших највећих џлумаца., *Чиџаве недеље сам џребукирана*, боље да џо одложимо за викенд., *Миџинџ* заказан за суџра на џрџу оџказан је., *Наџ бенд никад не џева на џлејбек*., у којима се подвучене речи на енглески преводе као *cast*, *too busy*, *rally* и *lip-sync* одн. *lip-synch*, по редоследу навођења. Уз то, лажне парове и англицизме као лажне парове требало би означавати и у специјализованим речницима, највише речницима лажних парова и англицизама, при чему би се права значења и облици у оном другом језику давали у склопу конкретне одреднице, без унакрсног упућивања.

На самом крају, потребно је одговорити на питање из наслова овог рада – како се на енглеском каже *олдџајмер*. Наравно, не *old-timer*, јер та реч у енглеском значи ‘старији човек с много искуства, (часни) старина, ветеран’ и нема значење које има његова српска реплика, формално-садржински лажни пар Ранга 3, проистекао из категорија Ф2 (реплика и модел формално су врло слични) и С6 (реплика и модел садржински су потпуно различити) – ‘старински аутомобил који се чува и цени као раритет или антиквитет’. У енглеском се ово значење изражава на више начина: у британском енглеском, уколико је реч о аутомобилу произведеном пре 1919. године или, строго узев, 1905. године, то је *veteran car*, а уколико је произведен између 1919. и 1930. године, онда је *vintage car*; у америчком енглеском, уколико је реч о аутомобилу старијем од 45 година, то је *antique car*, а уколико је старости између 20 и 40 година, то је *classic car*.¹ Пошто се на домаћим изложбама и тркама олдтајмера сусрећу управо аутомобили старости од 20 година навише, најподеснијом да их именује чини се потоња реч, као садржински довољно растељива, па би стога одговор на горње питање коначно гласио: *олдџајмер*, у устаљеном српском значењу, на енглеском се каже *classic car*.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- КЛАЈН, Иван. Лексика. Милорад Радовановић (ур.). *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 1996, 37–86.
 Николић, Мирослав (ур.). *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
 Петровић, Драгољуб, Снежана Гудурић. *Фонологија српскога језика*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2010.

¹ Више детаља о овим појмовима пружа *Wikipedia*, у одредници ‘classic car’ и унакрсним упућивањима с тог чланка, на адреси: http://en.wikipedia.org/wiki/Classic_car.

ПЕШИКАН, Митар, Јован ЈЕРКОВИЋ, Мато ПИЖУРИЦА. *Правопис српскога језика*. Измењено и допуњено издање. Мато Пижурица (гл. ред.). Нови Сад: Матица српска, 2010.

ХЛЕБЕЦ, Борис. *Српско-енглески речник лажних њарова*. 2. издање. Београд: ЕБГ, 2009.

*

ALEXIEVA, Nevena. How and Why Are Anglicisms Often Lexically Different from Their English Etymons?. Roswitha Fischer, Hanna Pułaczewska (eds.). *Anglicisms in Europe. Linguistic Diversity in a Global Context*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2008, 42–51.

BUGARSKI, Ranko. *Lingvistika u primeni*. Beograd: Čigoja štampa – XX vek, 1996.

BUNČIĆ, Daniel. *An On-line Hypertext Bibliography on False Friends*. 2006. <<http://www.lipczuk.buncic.de/>>. 30. 6. 2012.

CHAMIZO DOMÍNGUEZ, Pedro José. False Friends: Mousetraps for Communication and Translation. *International Journal of Communication* 9/1–2 (1999): 115–130.

CHAMIZO DOMÍNGUEZ, Pedro José. False Friends. Keith Brown (ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Vol. 4, 2nd edition. Oxford: Elsevier, 2006, 426–429.

CHAMIZO DOMÍNGUEZ, Pedro José. *Semantics and Pragmatics of False Friends*. 2nd edition. London – New York: Routledge, 2010.

CHAMIZO DOMÍNGUEZ, Pedro José, Brigitte NERLICH. False Friends: Their Origin and Semantics in Some Selected Languages. *Journal of Pragmatics* 34/12 (2002): 1833–1849.

DORĐEVIĆ, Radmila. *Uvod u kontrastiranje jezika*. 6. izdanje. Beograd: Filološki fakultet, 2004.

EVANS, J. R. *Spelling Made Easy*. London – Basingstoke: Macmillan Publishers Ltd., 1985.

FELBABOV, Vladislava. Lažni parovi, englesko / srpski, u jeziku medija. Radmila Šević i dr. (ur.). 6. simpozijum Kontrastivna jezička istraživanja. *Zbornik radova*. Novi Sad: Filozofski fakultet – Jugoslovensko društvo za primenjenu lingvistiku Vojvodine, 1999, 289–294.

FILIPOVIĆ, Rudolf. *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga, 1986.

FILIPOVIĆ, Rudolf. *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku. Porijeklo, razvoj, značenje*. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga, 1990.

FILIPOVIĆ, Sonja. *Izgovor i pisanje računarskih anglicizama u srpskom jeziku*. Beograd: Zadužbina Andrejević, 2005.

FURIASSI, Cristiano. *False Anglicisms in Italian*. Monza: Polimetrica, 2010.

GAJIĆ, Ranka. 'Lažni parovi' u engleskom i srpskohrvatskom jeziku. Magistarska teza; neobjavljena. Beograd: Filološki fakultet, 1984.

GAJIĆ, Ranka. Elementi analize englesko-srpskohrvatskih 'lažnih parova'. *Prevodilac* 4/2 (1985): 41–46.

GÖRLACH, Manfred (ed.). *A Dictionary of European Anglicisms. A Usage Dictionary of Anglicisms in Sixteen European Languages*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

GOUWS, Rufus H., D. J. PRINSLOO, Gilles-Maurice DE SCHRYVER. Friends Will Be Friends – True or False. Lexicographic Approaches to the Treatment of False Friends. Geoffrey Williams, Sandra Vessier (eds.). *Proceedings of the Eleventh EURALEX International Congress, EURALEX 2004*. Vol. 3. Lorient: Faculté des Lettres et des Sciences Humaines – Université de Bretagne Sud, 2004, 797–806.

GRANGER, Sylviane, Helen SWALLOW. False Friends: A Kaleidoscope of Translation Difficulties. *Langage et l'Homme* 23/2 (1988): 108–120.

IVIR, Vladimir. *Teorija i tehnika prevođenja*. 2. izdanje. Sremski Karlovci – Novi Sad: Centar „Karlovačka gimnazija” – Zavod za izdavanje udžbenika, 1985.

KLIKOVAC, Duška. *Metafore u mišljenju u jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2004.

KRESSLER, Maxime, Jules DEROCQUIGNY. *Les faux amis ou les pièges du vocabulaire anglais*. Paris: Vuibert, 1928.

KOVAČEVIĆ, Živorad. *Lažni prijatelji u engleskom jeziku. Zamke doslovnog prevođenja*. 4. izdanje. Beograd: Albatros plus, 2011.

KÖVECSÉS, Zoltán. *Metaphor: A Practical Introduction*. 2nd edition. Oxford: Oxford University Press, 2010.

KRZESZOWSKI, Tomasz P. *Contrasting Languages. The Scope of Contrastive Linguistics*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1990.

MARKOVIĆ, Maja. *Kontrastivna analiza akustičkih i artikulacionih karakteristika vokalskih sistema engleskog i srpskog jezika*. Doktorska disertacija; neobjavljena. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2007.

- MILIĆ, Mira. *Anglicizmi kao sinonimi u srpskom jeziku (na primeru književnih i novinskih tekstova)*. Doktorska disertacija; neobjavljena. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2011.
- PRĆIĆ, Tvrtko. *Semantika i pragmatika reči*. 2., dopunjeno izdanje. Novi Sad: Zmaj, 2008.
- PRĆIĆ, Tvrtko. *Engleski u srpskom*. 2. izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2011.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Planiranje jezika i drugi spisi*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004.
- SIMIĆ, Marijana. *Srpsko-engleski lažni parovi. Teorijski i praktični aspekti*. Diplomski (masterski) rad; neobjavljen. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2008.
- SPENCE, N. C. W. *Faux amis and faux anglicismes: Problems of Classification and Definition*. *Forum for Modern Language Studies* 23/2 (1987): 169–183.
- STEVENSON, Angus (ed.). *Oxford Dictionary of English*. 3rd edition. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- SUBOTIĆ, Ljiljana, Dejan SREDOJEVIĆ, Isidora BJELAKOVIĆ. *Fonetika i fonologija. Ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2012. <<http://digitalnabiblioteka.tk/digitalna-biblioteka?task=view&id=56&catid=903>>. 30. 6. 2012.
- SZPIŁA, Grzegorz. False Friends in Dictionaries. Bilingual False Cognates Lexicography in Poland. *International Journal of Lexicography* 19/1 (2005): 73–97.
- VASIĆ, Vera, Tvrtko PRĆIĆ, Gordana NEJGEBAUER. *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*. 2. izdanje. Novi Sad: Zmaj, 2011.
- WELLS, John C. *Longman Pronunciation Dictionary*. 3rd edition. Harlow: Pearson Education, 2008.

Tvrtko Prčić

HOW DO YOU SAY *OLDTAJMER* IN ENGLISH? ANGLICISMS AS SERBIAN-ENGLISH FALSE FRIENDS

S u m m a r y

This paper deals with anglicisms in Serbian as the receiving language, whose meanings and/or forms differ from those in English as the giving language and which in this way begin to function as Serbian-English false friends. After some introductory remarks (Section 1), definitions of the terms ‘anglicism’, ‘false friends’ and ‘anglicism as a false friend’, and other relevant concepts are given, alongside an outline of the theoretical and methodological underpinnings of this research, which is based on the integrated tenets of contact and contrastive linguistics (Section 2). A detailed form-based and content-based typology of the correspondences between the Serbian replica and its English model (Sections 3 and 4) is followed by a form-and-content-based analysis, which makes it possible, firstly, to identify three types of false friends, viz. form-related, form-and-content-related and content-related, and, secondly, to propose a new, more precise definition of the term ‘false friends’, aiming to improve on the vague formulations ‘the same or similar form’ and ‘fully or partially different meaning’, prevalent in most current definitions (Section 5). Finally, major implications of the results of this research, in the domains of teaching language, languages and linguistics, of translation and of bilingual lexicography, are touched on briefly (Section 6).

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за англистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
tprcic@eunet.rs

Даница Недељковић

МЕЂУОДНОС ЗАМЕНИЧКИХ ПРИЛОГА И КОНКУРЕНТНИХ ПРИЛОШКИХ ИЗРАЗА КАУЗАЛНОГ И КАУЗАЛНО-ФИНАЛНОГ ЗНАЧЕЊА У НЕМАЧКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У раду се анализира инвентар каузалних и каузално-финалних заменичких прилога немачког и српског језика и испитују (не)могућности изражавања њиховог значења различитим типовима прилошких израза. Анализом су обухваћени и они изрази који у једном од предметних језика наспрам себе немају конкурентни прилог, те им је примарна функција попуњавање празног места у прилошком систему датог језика. Истраживање је спроведено на корпусу који чине текстови публицистичког и књижевно-уметничког функционалног стила, са циљем да се утврди међуоднос прилога и прилошких израза за наведени језички пар.

Кључне речи: заменички прилог, синтагматски прилошки израз, предлошко-заменички прилошки израз, декомпоновање прилога, супституција.

This paper analyzes the inventory of causal and causal-final pronominal adverbs in German and Serbian and it investigates the (im)possibility of expressing their meanings in various types of adverbial phrases. The analysis also includes those phrases that do not have a parallel adverb in the other analyzed language so their primary function is to fill a gap in the adverbial system of the given language. The research was conducted on a corpus comprising texts from newspaper and literary registers with the aim of establishing the interrelation of adverbs and adverbial phrases for the two languages in question.

Key words: pronominal adverb, syntagmatic adverbial phrase, prepositional-pronominal adverbial phrase, adverb periphrasis, substitution.

1. Увод. У немачком језику највећи број прилога узрочног и узрочно-финалног значења настао је извођењем помоћу суфикса *-halber* и *-wegen*, од којих се први наведени јавља још и у варијантама *-halben* и *-halb*. И док се помоћу полисемног суфикса *-halber* од апстрактних именица изводе заменички прилози наведених семантичких класа (уп. Motsch 1999: 248–9), што представља изузетно продуктиван творбени образац (нпр. *krankheitshalber* ('због болести'), *altershalber* ('због старости'), *anstandshalber* ('из пристојности'), *probehalt* ('пробе ради'), *sicherheitshalber* ('ради / због сигурности'), *spaßeshalber* ('из / ради забаве') и др.),¹ највећи број заменичких прилога каузалног и каузално-финалног значења настао је деривацијом од заменица (личних, релативних, демонстративних или упитних) помоћу суфикса *-wegen* и обе горе наведене варијанте суфикса *-halber* (нпр. *meinethalben*, *deinethalben*;

* Рад је урађен у оквиру пројекта *Динамика сјрукџура савременоџ срџскоџ језика* (бр. 178014), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ О прилозима овог типа, могућностима њиховог декомпоновања, те еквивалентним структурама у српском језику в. Недељковић 2012.

deinetwegen, seinetwegen; deswegen, weswegen; deshalb, weshalb).² Наведени творбени образац, за разлику од прво поменутог, у немачком језику више није продуктиван (уп. FLEISCHER – BARZ 1995: 287), а прилози са суфиксом *-halben*, како наводи Дуденов речник (DUDEN 2001), спадају у архаичну варијанту (*veraltend*).

Имајући у виду чињеницу да каузално и финално значење стоје у веома блиској семантичкој вези: „Циљ је у ствари, како је то одавно и у филозофији и у лингвистици уочено, само усложњени узрок” (Kovačević 1988: 210), те да се за изражавање наведених категорија често користе иста језичка средства (творбена и лексичка), у зависности од доминантне семантичке компоненте заменичке прилоге немачког језика можемо поделити у две групе: 1) оне са чисто каузалним значењем (нпр. *deshalb, weshalb*) и б) оне који (у зависности од контекста) као доминантно могу да имају каузално или финално значење (нпр. *deinethalben, meinetwegen*). Са друге стране, инвентар заменичких прилога наведених семантичких класа српског језика далеко је мањи, услед непостојања кореспондентног творбеног обрасца, те обухвата само заменичке прилоге каузалног значења (*зато, стога* и упитно *зашто*), док прилози каузално-финалног значења немачког језика у српском за еквивалент увек имају прилошки израз, чија је примарна функција попуњавање празног места у систему заменичких прилога (нпр. *deinethalben* vs. *због њебе* или *ради њебе*), у зависности од значењске компоненте која доминира).³

Под прилошким изразима подразумевамо падежне или предлошко-падежне конструкције, функционално-семантички блиске или еквивалентне неком прилогу, па отуда често и њиме замениве (уп. Ковачевић 2007: 14). У наведеном раду извршена је њихова класификација, те су издвојена три основна модела њиховог формирања: 1) предлошко-заменички, 2) предлошко-именички и 3) синтагматски модел. Анализа нашег корпуса показала је да се заменички прилошки изрази каузалног и каузално-финалног значења у немачком и српском језику реализују на два начина: као изрази предлошко-заменичког и синтагматског типа.

2. Предлошко-заменички прилошки изрази. Предлошко-заменички прилошки изрази представљају везу предлога и заменице (најчешће демонстративне, мада и друге класе учествују у њиховом формирању), која је готово потпуно блокирана, будући да „између њих није могуће уметати никакву

² Напоменимо да се у германистичкој лингвистици термин заменички прилог (нем. Pronominaladverb) употребљава искључиво за означавање групе прилога насталих према моделу *da(r)-, wo(r)-* и *hier* + предлог (нпр.: *darauf, davon; worüber, wozu; hieran, hierfür*), при чему реализација фуге (*r*) зависи од тога да ли предлог почиње консонантом или вокалом (уп. HENTSCHEL – WEYDT 2003: 267–270; MÜLLER 2000: 139–140 и др.). У овом раду наведени термин употребљава се у ширем значењу, уобичајеном у србистици, и обухвата прилоге који, поред замењивања (прономинализације), као основне особине имају *деиктичност* и *категоријалност* (уп. PIPER 1983: 16–32), а за које се у германистици као еквивалент употребљава термин *Pro-Adverbien* (уп. HELBIG – BUSCHA 1998: 347–352).

³ У раду се празно место у систему прилога немачког или српског језика означава симболом [$\rightarrow \emptyset$ (адв.)], док се немогућност декомпоновања одређеног прилога обележава симболом [$\rightarrow \emptyset$ (п.и.)], по потреби уз информацију са којим предлогом реализација прилошког изрази није могућа [нпр. $\rightarrow \emptyset$ (п.и. *wegen*)].

лексему, осим квантификатора *све*” (КОВАЧЕВИЋ 2007: 14). Изрази заменичког типа веома су фреквентни у оба језика, а у њиховом грађењу учествује велики број предлога опште и спецификоване семантике. Начелно су заменииви заменичким прилозима, уколико они у датом језику постоје, што је случај са прилозима каузалног значења, мада њихов број у језицима које поредимо није подударан, па тако у српском обухвата једино прилоге *зайћо*, *сћоџа* и (каузално, не директивно-аблативно) *оћуџа*, као и упитни прилог *зачћићо*, док је систем еквивалентних заменичких прилога немачког језика разгранатији, пре свега због могућности њиховог извођења помоћу суфикса *-wegen* и *-halb* од демонстративне заменице *das* (*deswegen*, *deshalb*) или упитне заменице *was* (*weswegen*, *weshalb*), као и постојања других истозначних заменичких прилога (нпр. *daher*, *darum* у првом, одн. *warum* у другом случају).

Каузални прилози српског језика остварују се веома често у декомпонованом облику, обично са најфреквентнијим каузалним предлогом *збоџ*_{ген.} и демонстративном заменицом *ћо* у првом (*зайћо* → *збоџ* *ћоџа*), одн. упитном заменицом *щћићо* у другом случају (*зачћићо* → *збоџ* *чеџа*). У немачком језику кореспондентне структуре са предлогом *wegen*_{ген.} и заменицом наведених семантичких класа везују се искључиво за говорни језик (*warum* → **wegen was*; *deswegen* → **wegen das*), док у стандардном немачком језику важе за граматички неприхватљив и стилски лош избор (уп. DUDEN 2001a: 929). Услед (стилског и граматичког) неподударања наведених структура, као еквивалент заменичких прилога немачког језика у српском се често уместо прилога јавља прилошки израз предлошко-заменичког типа, што потврђују следећи примери:

а) *Hatte sie sich deswegen im Prozeß um Kopf und Kragen geredet? ... Hatte sie deswegen ihre Schützlinge nach Auschwitz geschickt? Um sie, falls sie was bemerkt haben sollen, stumm zu machen? Und hatte sie deswegen die Schwachen zu ihren Schützlingen gemacht? Deswegen?* (SCHLINK, 126–7)

Mich schützt, daß ich die Menschen, auch ihn, bis auf den Grund durchschaue und eben deshalb, so merkwürdig es klingen mag, ungefährlich bin. (WOLF, 212)

Aber die fremde Welt der Konzentrationslager war mir darum nicht nähergerückt. (SCHLINK, 152)

б) *Ich habe mir den Kopf darüber zerbrochen, warum man sie aus dem Weg haben wollte.* (WOLF, 47–8)

Umso heftiger wird spekuliert: Warum ging die Sache so plötzlich über die Bühne, weshalb bereiteten die Militärs das Ganze derart geheimnisvoll vor? (DER SPIEGEL 3/2006, 116)

„Und, *weswegen* bist du hier?“ (DER SPIEGEL 9/2006, 62)

‘Да ли је *збоџ* *ћоџа* [→ *зайћо*] на процесу говорила на своју штету? ... Је ли *збоџ* *ћоџа* [→ *зайћо*] своје штићенице слала у Аушвиц? Да би их, уколико су ишта приметиле, ућуткала? И је ли *збоџ* *ћоџа* [→ *зайћо*] за штићенице узимала оне најслабије? *Збоџ* *ћоџа* [→ *зайћо*]?’ (ŠLINK, 97)

‘Штити ме и што људе, па и њега, могу да прозрем до дубине душе и што сам, управо *збоџ* *ћоџа* [→ *зайћо*], безопасан, ма колико то чудно звучало.’ (WOLF, 178–179)

‘Али туђ свет концентрационог логора *збоџ* *ћоџа* [→ *зайћо*] ми није постао ближи.’ (ŠLINK, 116)

‘Лунао сам главу трудећи се да докучим *збоџ* *чеџа* [→ *зачћићо*] желе да је уклоне.’ (WOLF, 42)

Збоџ *чеџа* [→ *зачћићо*] земљи која има 1.000 километара обале смета комад од преко нешто више од 46 километара, колико има суседна, мања земља? (БЛС 3783, 24.8.2007, 7)

Збоџ *чеџа* [→ *зачћићо*] је то тако, и даље се не зна баш тачно. (БЛС 3982, 11.3.2008, 22)

Напоменули смо већ да је у српском језику могуће проширење структуре прилошких израза заменичког типа уметањем квантификатора *све* између предлога и демонстративне заменице, који као факултативни детерминатор „одређује обим текста на који се упућује” (ЧУТУРА 2010: 311). Као нормативно прихватљив кореспондент у немачком језику јавља се прилошки израз са нефлектираним детерминативом *all* и генитивском формом демонстративне заменице *das (wegen all dessen)*, који се, међутим, услед архаичног призвука веома ретко употребљава (у нашем корпусу не налазимо ниједну потврду, те ради илустрације наводимо пример преузет из другог извора), док варијанту са дативом (*wegen all dem*), уобичајену и веома фреквентну у говорном језику, норма из већ наведених разлога не прихвата.⁴ Израз је у оба језика могуће супституисати прилогом (*зайџо / deswegen*), уз нужни губитак додатног семантичког обележја *квантификације*, које је тада видљиво само из контекста. Упореди:

Als Rute züchtigt es das Vieh, seine Träger (...) zeichnet es aus und es dient als zylindrischer, mehrfächiger Drogenbehälter. Und wissen Sie, warum *wegen all dessen* [→ *deswegen*] meist Schluss mit 45 ist? (<http://www.scilogs.de/blogs/blog/graue-substanz/hochschulpolitik/> blog/2)

Код такве деце може да дође до застоја у развоју и више деце буде превремено рођено – каже др Ракић, начелница гинекологије у „Народном фронту“. *Због свега њога* [→ *зайџо*] ризичне труднице морају да се контролишу на сваке две недеље. (БЛС Nedelja 4978, 19.12. 2010, 9)

Заменичке прилошке изразе, као и њима конкурентне заменичке прилоге, карактерише *форична ујојреба*. Ако изузмемо изразе са упитном заменицом *џиџа (због чега)*, који имају елементе како анафорског тако и катафорског упућивања (уп. KOVAČEVIĆ 1986: 272⁵), прилошки изрази са демонстративном заменицом *џо (због њога)* у горе наведеним примерима увек врше анафорско упућивање. Могућа је, међутим, и њихова катафорска употреба, увек у комплексним реченицама субординативног типа, када се у српском језику комбинују са субјунктором *џиџо*. Супституцијом израза прилогом настаје сложени узрочни субјунктор *зайџо џиџо* (уп. KOVAČEVIĆ 1988: 63), који у немачком језику нема кореспондент, већ заменички прилог има улогу корелата који упућује на зависну *weil*-реченицу (уп. ENGEL 1988: 288). Упореди:

Das Unbehagen bleibt, unter anderem *deswegen*, *weil* das Töten so selbstverständlich geschieht, so amoralisch, so banal und so ganz ohne schlechtes Gewissen. (DER SPIEGEL 32/2006, 69)

Често се дешава да је љубав утолико већа уколико је нада да се она оствари мања, па је тако било и са јадним коњушаром, који је једва скривао своју жудњу *због њога џиџо* [→ *зайџо џиџо*] му је шанса да је оствари била никаква. (БЛС 3630, 21.3.2006, 21)

⁴ Како је у савременом немачком језику изражена тенденција употребе датива уместо генитива, може се очекивати и ревидирање нормативних правила у складу са променама у језику.

⁵ Узрочно-упитни изрази и њима конкурентни прилози „не могу се подвести ни под чисто анафорично ни под чисто катафорично, мада имају елемената и једног и другог. Говорник зна за постојање ‘узрока’ (што те прилоге приближава анафорским), али не зна који су то; а пошто се ти узроци износе у следећој реченици саговорника као у одговору ... ови прилози и прилошки изрази ипак су више катафорског него анафорског типа” (KOVAČEVIĆ 1986: 272).

Поред заменичких прилога чисто каузалног значења, о којима је до сада било речи, у немачком језику се помоћу међусобно синонимних, мада не и подједнако фреквентних суфикса *-wegen* и *-halben* (други наведени је архаичан) од а) личних, б) релативних и в) демонстративних заменица изводе заменички прилози који, у зависности од контекста, као доминантну могу да имају каузалну или финалну значењску компоненту, при чему граница није увек прецизно утврђена, те се наведене семантичке компоненте међусобно преплићу. У ову групу спадају прилози *meinetwegen* / *meinethalben*, *deinetwegen* / *deinethalben*, *seinetwegen* / *seinethalben*, ..., као и *derentwegen* / *derenthalben*, *dessentwegen* / *dessenthalben*, *weswegen* / *weshalb* (последњи пар изведен је од релативне, а не упитне заменице). Будући да у српском језику не постоји кореспондентни творбени образац, као еквивалент се увек јављају прилошки изрази предлошко-заменичког типа, који попуњавају празно место у систему. На предлошкој позицији често се јавља због_{ген.}, који као предлог са најопштијим каузалним значењем може да се употреби и за изражавање финалности (в. примере под а)), у складу са већ навођеном тврдњом да је каузално значење увек пресупонирано у финалном (али не и обрнуто). Напоменимо, ипак, да норма прописује употребу наведеног предлога само у каузалном значењу (уп. KOVAČEVIĆ 1988: 44). Са друге стране, прилошки изрази са кореспондентним предлогом *wegen*_{ген.} (*wegen meiner*) у немачком језику сматрају се архаичном и само још регионално заступљеном формом, док варијанта са заменицом у дативу: *wegen*_{дат.} (нпр. *wegen mir*) не спада у стандардну варијанту немачког језика, већ се везује за одређене варијетете (дијалекат и говорни језик), будући да је у таквим изразима предлог *wegen* заправо употребљен са неодговарајућим падежом (уп. DUDEN 2001a: 928).⁶ Отуда се у немачком језику од наведених варијаната као нормативно прихватљива сматра једино она са прилогом, те и овде имамо непоклапање структура немачког и српског језика, што потврђују следећи примери са доминантним а) финалним и б) каузалним значењем:

а) Der mußte wach und nüchtern bleiben, um den Weg zum Hain des Ares wiederzufinden, ... , um sich vorbeizuschleichen an den Wächtern, die, ... , ebenfalls schliefen, und um endlich mit meiner Hilfe jene Tat zu vollbringen, *deretwegen* [→ Ø (п.и. *wegen*)] er nach Kolchis, an den östlichen Rand seiner Welt, gekommen war: ... (WOLF, 34)

‘Он је морао да остане будан и трезан, како би нашао пут до Арејевог гаја ... , како би се провукао поред страже која је, такође, спава-ла, ... и, коначно, како би мојом помоћу извео дело због_{које} [→ Ø (адв.)] је дошао у Колхиду, на источни руб свог света: ...’ (VOLF, 31)

⁶ На пример: Ich glaube, meine Eltern haben Angst vor so einem Gespräch. Und ich will sie damit nicht belasten. Die hatten genug Sorgen *wegen mir* [→ *meinetwegen*]. (DIE ZEIT 19/2007, 66); „Du hast doch gar keinen Grund. Hast einen super Test geschrieben!“ Mutter kichert: „Obwohl wir was ganz anderes geübt haben!“ Katharina: „*Wegen dir* [→ *deinetwegen*]!“, und knufft ihre Mutter in die Seite. (DIE ZEIT 3/2008, 58); Seine Ehefrau, die Dänin Ada Vilstrup, war Schauspielerin. *Wegen ihr* [→ *ihretwegen*] lebte er vor dem Ersten Weltkrieg einige Jahre in Berlin, wo sie verschiedene Engagements hatte. (DIE ZEIT 23/2008, 50); „Weshalb schreiben Sie? *Wegen Ihnen* [→ *ihretwegen*] bestimmt nicht ...“ – liest man da plötzlich und bezieht es ganz richtig auf sich selbst, ... (DIE ZEIT 47/2007, 70)

б) Sie gingen nicht *meinetwegen* [$\rightarrow \emptyset$ (п.и.)], nicht nur *meinetwegen* [$\rightarrow \emptyset$ (п.и.)], das hat Lyssa mir oft versichert, als meine Kolcher, ... , anfangen, mir die Schuld am Verlust der Heimat zu geben, die ihnen nachträglich in ungetrübtem Glanz erstrahlt. (WOLF, 30)

Seit den 80er Jahren jedoch gehen die beiden Kurven auseinander, *weswegen* [$\rightarrow \emptyset$ (п.и.)] die Sonne als Erklärung für die derzeitige Erderwärmung ausscheidet. (DER SPIEGEL 32/2007, 125)

‘Они нису пошли *због мене* [$\rightarrow \emptyset$ (адв.)], не само *због мене* [$\rightarrow \emptyset$ (адв.)], у то ме је Лиса често уверавала, када су моји Колхиђани, ... , почели да ме оптужују за губитак домовине која им се накнадно привиђа у пуном сјају.’ (VOLF, 27)

Динк је написао много чланака о геноциду Турака над Јерменима током Првог светског рата, *због чега* [$\rightarrow \emptyset$ (адв.)] је завршио и на суду, будући да Турска кривично гони оне који говоре о геноциду. (BLIC 3572, 22.1.2007, 7)

Осим предлога најопштијег каузалног значења (*wegen*_{ген.} у немачком, *због*_{ген.} у српском језику), у изразима предлошко-заменичког типа оба језика јавља се и велики број предлога спецификоване семантике, којима се врши семантичко диференцирање типа узрока, односно изражава одређени (под)тип узрочног значења (уп. ЧУТУРА 2010: 314). Тако се, на пример, чисто каузално значење заменичких прилога може изразити и прилошким изразима са предлозима *aufgrund*_{ген.} и *infolge*_{ген.} у немачком, одн. *на основу*_{ген.} и *услед*_{ген.} у српском језику, који су семантички спецификовани у односу на најопштији предлог *wegen* / *због*, будући да садрже додатно семантичко обележје ‘критеријум’ у првом, одн. ‘супсумтивност последице под ситуациони узрок’ у другом случају (уп. KOVAČEVIĆ 1988: 230). Наведени предлози регирају заменице из класе демонстративних или релативних, с тим што у немачком језику у случају предлога *infolge* на тај начин конверзијом настаје заменички прилог *infolgedessen*, док је остале изразе могуће заменити значењски немаркираним заменичким прилозима (нпр. *deswegen* / *zaiŋo*), а у српском и конкурентним немаркираним изразом са предлогом *због* (нпр. *због њоџа*) као *џарцијалним* синонимима, будући да супституција нужно доводи до губитка додатних семантичких обележја садржаних у горе наведеним прилозима. На пример:

Mit der Befürwortung von Foltergeständnissen stellt sich der deutsche Innenminister in eine Linie mit der christlichen Inquisition, die mit bestialischer Grausamkeit Falschaussagen von ihren Opfern abquälte, um sie dann *aufgrund dessen* [$\rightarrow$ *deswegen*] zu ermorden. (DER SPIEGEL 1/2006, 10)

Anders als die Feldzüge gegen Polen und Frankreich war der Krieg gegen die Sowjetunion kein „Blitzkrieg“. Er war *infolgedessen* bei den Deutschen auch nicht beliebt. (DER SPIEGEL 8/2007, 57)

И свега тога је заиста било, али закључивати *на основу њоџа* [$\rightarrow$ *zaiŋo*; *због њоџа*] како ту нема практично никакве његове заслуге (...), смислено је исто колико и веровати да би се свако од нас једнако фудбалски прославио само да се којим случајем нашао на Инзагијевом месту. (VREME 948, 5.3.2009, 24)

Сви у дворани доживели су овај мучни призор, и Акамас, и Пресбон, чија је помпезна представа у славу краљевске куће *услед њоџа* [$\rightarrow$ *zaiŋo*; *због њоџа*] прерано, на немили начин приведена крају. (VOLF, 63)

Са друге стране, *каузално-финално* значење заменичких прилога се, поред изрази са општеузрочним предлогом *wegen* / *због*, изражава и предлозима спецификоване семантике, као што су у немачком језику *zuliebe*_{дат.} (постпозиција) и *um...willen*_{ген.} (циркмпозиција) (уп. HELBIG – BUSCHA 1998:

437, 444), који у српском за еквиваленте имају изразе са (стилски маркираним) каузално-финалним прилозима *зарад*_{ген.} и *ијоради*_{ген.}, као и оне са финалним предлогом *ради*_{ген.} у пре- или постпозицији (уп. KOVAČEVIĆ 1988: 211). Овој групи придодаћемо још и каузално-финални предлошки израз *за љубав*_{дат.}, који се, као и његов немачки еквивалент *zuliebe*_{дат.}, увек јавља у постпозицији, те предлоге *für*_{акуз.} одн. *за*_{акуз.} употребљене у финалном значењу. Међутим, док у немачком језику наспрам израза овог типа постоји конкурентни прилог (једини изузетак представљају изрази са упитном заменицом *wer* (в. последњи пример), чији прилошки деривати *wessenthalben* / *wessentwegen* више нису у употреби (уп. WAHRIG 1994: 1747; Дуденови речници га чак и не бележе)), у српском језику израз је заменив предлогом најопштије семантике као парцијалним синонимом једино уколико предлог регира упитну или демонстративну заменица (в. последњи пример), док у осталим случајевима израз попуњава празно место у прилошком систему. При том је међусобна заменивост горе наведених блискозначних предлога, уз присутну стилску маркираност неких од њих, у највећем броју случајева могућа. Изузетак у неким контекстима представљају предлози *zuliebe*_{дат.} / *за љубав*_{дат.}, будући да они најчешће регирају заменице које упућују на живо (људско) биће, или (ређе) на апстрактне појмове, а потом и предлози *für*_{акуз.} / *за*_{акуз.}, код којих доминира финална компонента. На пример:

Der „Neue“ sollte die Liebe ihres Lebens werden. Ihm *zuliebe* [→ *seinetwegen*; *um seinen willen*] zog sie in jene Stadt, in der sie dann bis zum Tod wohnen sollte. (DIE ZEIT 6/2007, 69)

Wenn wir von der Rettung des Planeten sprechen, meinen wir ganz dezidiert seine Rettung *um unserer willen* [→ *unseretwegen*; *uns zuliebe*]. (DIE ZEIT 17/2007, 47)

Die einzige Figur, *um derent willen* [→ *derentwegen*; *der zuliebe*] man weiterliest, und die, *um derent willen* [→ *derentwegen*; *der zuliebe*] das Buch wohl auch geschrieben wurde, ist Henry White, die Person, in der uns Louis Beigley versetzt ein Stück seines eigenen Lebens erzählt. (DIE ZEIT 11/2007, 56)

Ich hoffe *für dich* [→ *deinetwegen*; *um deinen willen*], daß das stimmt, sagte er knapp, aber ich spürte, er glaubte mir. (WOLF, 75)

Nein, die Freiheit zum Trodeln, zum Abseitigen, zum scheinbar Sinnlosen ist eine zu kostbare Errungenschaft, um sie dem Statistischen Bundesamt oder sonst *wem zuliebe* [→ *†wessenthalben*] zu opfern. (Die Zeit 3/2008, 28)

Ко ће их посаветовати, ако не онај који се *зарад* њих [→ Ø (адв.); *ради* њих; *ијоради* њих; *због* њих; *њима за љубав*] одавно разишао с Маршалом? (VREME 877, 25.10.2007, 32)

Не иду они на Косово ради људи с Косова, нити *зарад* нас [→ Ø (адв.); *ради* нас; *ијоради* нас; *због* нас; *нама за љубав*], него иду *ради* себе [→ Ø (адв.); *ијоради* себе; *зарад* себе; *због* себе] и својих интереса. (VREME 946, 19.2.2009, 12)

У борби против свега партизанског истицао се Вуков Српски покрет обнове (...), улице су губили партизани о којима ни десничарски настројени историчари нису ископали никакву гадост *ијоради* које [→ Ø (адв.); *ради* које; *зарад* које; *због* које; *за* коју] их је требало постхумно деградирати и казнити, ... (VREME 837, 18.1.2007, 47)

‘Надам се, *ћебе ради* [→ Ø (адв.); *зарад* *ћебе*; *ијоради* *ћебе*; *због* *ћебе*], да говориш истину, рече суво, али сам осетила да ми верује.’ (WOLF, 64)

За разлику од предлога *због*, предлог *ради*, који такође стоји уз генитив неког појма, указује на намену, циљ, намеру, *зарад* чега [→ *зашто*; *ради* чега; *због* чега] се нешто врши, као: ... (ФЕКЕТЕ, 113)

3. СИНТАГМАТСКИ ПРИЛОШКИ ИЗРАЗИ. Синтагматски прилошки изрази подразумевају присуство именице (најопштије семантике) као *каџеџоријалне семе* и присуство облигаторног детерминатора као носиоца *диференцијалне семантике*. Остварују се у форми предлошке или беспредлошке конструкције, при чему је варијанта са предлогом као релационом (лексичко-граматичком) семом у оба језика уобичајнија (детаљније о изразима овог типа в. КОВАЧЕВИЋ 2007: 20–21).

Када је реч о заменичким прилозима каузалног и каузално-финалног значења, на овај начин могу да се декомпонују само они са демонстративном или упитном заменицом (нпр. *deswegen* / *заџо*; *warum* / *заџо*), док се остали прилози немачког језика (нпр. *meinethalben*, *deinetwegen*, *derentwegen*, ...), који у српском немају кореспондент, у декомпонованом облику остварују једино као изрази предлошко-заменичког типа (в. поглавље 2).

Основни модел прилошких изрази синтагматског типа у немачком језику представљају предлошко-падежни изрази са каузалним предлогом *aus* и дативом именице *Grund(e)*, који у српском за кореспондент имају изразе са предлогом *из* и генитивом именице *разлоџ*, док функцију облигаторног детерминатора у оба језика увек преузима *дејтерминаџив*⁷ као једини променљиви члан изрази:

*aus*_{дат.} + детерминатив + *Grund* *из*_{ген.} + детерминатив + *разлоџ*

Будући да се, као што смо већ напоменули, једино показни и упитни заменички прилози декомпонују на овај начин, позицију облигаторног детерминатора у оба језика заузимају детерминативи са којима прилози наведених семантичких класа алтернирају: демонстративни (*dies*- и *d*- у немачком, одн. *џај* и *овај* у српском језику) и упитни (*welch*- одн. *који*).

Прилошки изрази са демонстративним детерминативима имају исту упућивачку функцију као и њима конкурентни прилози *deswegen*, *deshalb*, *darum*, *daher* у немачком, одн. *заџо*, *сџоџа* и (каузално) *оџуда*, те у сваком контексту представљају међусобно заменљиве варијанте. При том детерминатив *dies*- у немачком језику увек врши анафорско упућивање, а *d*- најчешће катафорско, мада постоје и одступања (в. последњи пример), док у српском језику на садржај који претходи увек указује детерминатив *овај*, а често *џај*. Додатно, изрази синтагматског типа су у српском језику заменљиви и изразима предлошко-заменичког типа, што у немачком језику није случај (в. претходно поглавље). На пример:

⁷ Под појмом *дејтерминаџив*, у складу са дефиницијом У. Енгела, подразумевамо лексеме које се увек јављају као пратиоци именица, заузимајући у именичкој фрази (синтагми) позицију испред именице и придева (утичући, при том, на деклинацију придева, те у зависности од врсте детерминатива у немачком језику разликујемо јаку, слабу и мешовиту придевску деклинацију), што представља критеријум за њихово разликовање од заменица, које, као самосталне речи, замењују именичку фразу, одн. упућују на њу (уп. ENGEL 1988: 523–4). Наведену класификацију речи преузеле су у сербокroatистичкој лингвистици П. Мразовић и З. Вукадиновић (1990: 242, 308), док се у већини других граматика у оба случаја говори о заменицама.

Doch, so klagten die Gemütskranken, sie fänden keine Zeit oder fühlten sich einfach zu labil, um Sport zu treiben. *Aus diesem Grund* [→ *deswegen* / *deshalb* / *darum* / *daher*] beschloss Sandler, 54, seine Gesprächstherapie mit körperlicher Ertüchtigung zu kombinieren. (DER SPIEGEL 5/2006, 134)

Der Frust mit dem Babywunsch habe ebenso wenig Einfluss auf die Fruchtbarkeit wie eine schlechte Ehe oder eine schlimme Kindheit, „es sei denn, *aus diesem Grund* [→ *deswegen* / *deshalb* / *darum*] hat das Paar keinen Sex“. (DER SPIEGEL 22/2008, 49)

Im Rotenburtal bei Kaiserslautern etwa versuchen die Forscher herauszufinden, wie die Tiere auf die Förderung von Trinkwasser reagieren. Eine Million Kubikmeter Grundwasser pro Jahr pumpen dort die Technischen Werke Kaiserslautern *aus dem Grund* [→ *deswegen* / *deshalb*]. (DER SPIEGEL 13/2007, 143)

Тренутно у овом објекту борави 130 особа али, када почне зима и температуре се спуште, овај број је далеко већи. *Из њоџ разлоџа* [→ *зајџо* / *сјџоџа* / *ојџуда*; *збоџ њоџа*] планирано је проширење овог објекта, али тек пошто се реше имовинско-правни односи ... (ВЛС 4930, 1.11.2010, 13)

Битон је додао да су „пројектни инвеститори у Београду углавном мали инвеститори и они су финансирали своје пројекте из готовине, била она легална или не, ... *Из овоџ разлоџа* [→ *зајџо* / *сјџоџа* / *ојџуда*; *збоџ њоџа*] Брајан Битон не очекује да ће цене станова у Србији падати. (ВРЕМЕ 955, 23.4.2009, 38)

Очекујемо да ће потрошња цемента у Србији бити на овогодишњем нивоу, што, у контексту кризе, уопште не би било лоше. *Из њоџ разлоџа* [→ *зајџо* / *сјџоџа* / *ојџуда*; *збоџ њоџа*] немамо намеру да смањимо производне капацитете. (ВРЕМЕ 939–940, 29.12.2008, 65)

У катафорски употребљеним прилошким изразима позицију облигаторног детерминатора имају демонстративи *d-* одн. *џај*, а разлог на који се упућује у немачком језику изражен је зависном *weil*-реченицом (а) или (ређе) инфинитивском конструкцијом са *zu* (б), док у српском језику катафорским упућивањем прилошког израза овог типа на зависну *џиџо*-реченицу (али не и на зависну *да*-реченицу) „интонационим уобличењем“ долази до формирања сложеног узрочног везника *из њоџ разлоџа џиџо* (уп. КОВАЧЕВИЋ 1998: 131), који је заменљив истозначним, такође сложеним везником (субјунктором) *зајџо џиџо* / *сјџоџа џиџо*; *збоџ њоџа џиџо* (а). У истом значењу и са истом упућивачком функцијом се у српском (обично говорном) језику јавља и прилошки израз без демонстративног детерминатива: *из разлоџа* (б), који у немачком за еквивалент има прилошки израз са одређеним чланом као носиоцем морфолошког обележја рода, броја и падежа именице: *aus dem Grund(e)*, а који се од израза са демонстративним детерминативом разликује једино по акценту, те би доле наведени немачки примери, будући да су реализовани у писаној форми, могли да се интерпретирају на оба начина. Упореди:

а) Wenn der Student Helmut Gierke Ende der Sechziger den Fuß in das Gebäude des Studentenwerks setzte, dann nur *aus dem Grund* [→ *deswegen* / *deshalb*], *weil* er hier eine VWL-Übung besuchen oder zur medizinischen Reihenuntersuchung antreten musste. (DIE ZEIT 33/2007, 57)

б) Mehr und mehr war von ihnen die Rede, als existierten sie allein *aus dem Grund* [→ *deswegen* / *deshalb* / *darum*], uns Serben zu zermalmen und zu vernichten. (DIE ZEIT 39/2007, 10)

То је несумњиво тачно; чак ни новинарство – по дефиницији „нефикционално“ не може да одговори таквом захтеву, већ и *из њоџ разлоџа џиџо* [→ *зајџо џиџо* / *сјџоџа џиџо*; *збоџ њоџа џиџо*] је свака употреба речи врста *интерпретације*. (ВРЕМЕ 473, 29.1.2000, 29)

Он је распао по њој и *из разлоџа џиџо* [→ *зајџо џиџо* / *сјџоџа џиџо*; *збоџ њоџа џиџо*] је Млађанов шести био његов примарни принцип. (ВРЕМЕ 845, 15.3.2007, 5)

Поред демонстративних, у прилошким изразима синтагматског типа на позицији облигаторног детерминатора може да се јави и *ујийи́ни* детерминатив *welch-* одн. *koju*, и тада су изрази у немачком језику заменљиви упитним прилозима *warum*, *weshalb*, *weswegen* и *wieso*, а у српском упитним прилогом *зашто́*, као и конкурентним изразом предлошко-заменичког типа *због че́га*. Супституција је у оба језика могућа и у случајевима када наведени изрази уводе упитну зависну реченицу (б). На пример:

а) Schuld sei, beteuert der Forscher, allein Rüdigers Assistentin, die Labortechnikerin. Sie führte maßgeblich die Experimente aus, viele Daten stammen von ihr. Aber *aus welchem Grund* [→ *warum* / *weshalb* / *weswegen* / *wieso*] sollte sie geschummelt haben? (DER SPIEGEL 22/2008, 149)

б) Da bleibe ich doch lieber bei meinem alten Vertrag, bei dem weiß ich wenigstens, *aus welchem Grund* [→ *weshalb* / *warum* / *weswegen* / *wieso*] ich Gebühren zahle! (SICK II, 34)

Директор дома каже да онедавно постоји и записник у коме се наводи који корисник је везиван, када, *из кој разлога* [→ *зашто́*; *због че́га*], на колико дуго, и додаје да фиксацију може да одобри искључиво лекар. (VREME 930, 30.10.2008, 33)

Не знам *из кој разлога* [→ *зашто́*; *због че́га*] Димитријевић говори о ауторима, уместо о аутору чланка, али истина је следећа: ... (VREME 965, 2.7.2009, 22)

Описани основни модел прилошких израза синтагматског типа допушта и извесне парадигматске варијације (уп. КОВАЧЕВИЋ 2007: 23), које се односе на могућност њихове реализације: а) у плуралској форми; б) у проширеном облику; в) са неким другим предлогом и г) са неком од семантички спецификованијих конкурентних именица узрочног значења.

3.1. Категоријална сема *Grund* / *разлог* може да се реализује и у плуралској форми као варијанта основног, сингуларског модела, будући да ниједан од детерминатива који учествују у грађењу израза синтагматског типа својом семантиком не условљава облик множине. На овај начин изражава се бројност претходно идентификованих разлога (у изразима са демонстративним детерминативима) или се дати (бројни) разлози испитују (у изразима са упитним детерминативом). Приликом супституције израза прилогом компонента бројности није експлицитно изражена, будући да прилог није одређен према датој категорији, већ је видљива само на основу контекста, што важи и за конкурентне изразе заменичког типа у српском језику. На пример:

а) Scharfe Kritik an der Grundsteuer übt der Wirtschaftsprofessor Lorenz Jarass. Seiner Ansicht nach sind die Ungleichheiten bei dieser Steuer noch größer als bei der Erbschaftsteuer – *die aus diesen Gründen* [→ *deswegen* / *deshalb* / *darum* / *daher*] vom Verfassungsgericht bereits gekippt wurde. (DER SPIEGEL 41/2007, 77)

С обзиром на то да привремени смештај траје и до четири месеца, многи родитељи не могу себи да приуште плаћање кирије (...), а многи пријатељи и рођаци најчешће немају услова за боравак тако осетљивог детета. *Из њих разлога* [→ *зашто* / *штога* / *ошуда*; *због штога*], родитељи из унутрашњости најчешће бораве са децом – у болници. (VREME 913, 3.7.2008, 34)

Die Frauen, die sich für eine PID entscheiden, müssen sich einer künstlichen Befruchtung unterziehen, die sowohl körperlich als auch seelisch belastend ist. Zudem liegen die Chancen auf eine Schwangerschaft bei 15 bis 20 Prozent je Behandlungszyklus. Viele Paare, die ein hohes genetisches Risiko haben, schrecken *aus diesen Gründen* [→ *deswegen / deshalb / darum*] vor der Prozedur zurück. (DIE ZEIT 5/2007, 37)

б) Wenn Brincken versucht zu erklären, *aus welchen Gründen* [→ *warum / weshalb / weswegen / wieso*] jemand ein Medium nutzt, spricht er über Offenheit, Treue und sogar Liebe. (DER SPIEGEL 17/2008, 83)

Наиме, муслимански екстремисти намеравају да организују протесте широм Лондона, ... Додатну забринутост британске полиције изазвала је реакција антимуслиманских група, ... *Из ових разлога* [→ *зайшо / сйоџа / ойшуда; збоџ йоџа*] британска полиција планира да повећа мере обезбеђења током свадбе, ... (БЛС 5100, 23–24.4.2011, 25)

Ко зна *из којих разлога* [→ *заштйо; збоџ чеџа*] нису ми дали салу у среду. (БЛС 4970, 11.12.2010, 11)

3.2. Прилошки изрази синтагматског типа могу бити проширени другим лексемама (партикулама или детерминативима) као додатним (факултативним) детерминаторима којима се постиже експресивност израза. Док партикуле заузимају различите позиције у односу на прилошки израз, детерминативи су увек интерполирани у његову структуру. У немачком језику партикуле *eben, genau, nur, auch, allein, vor allem* заузимају позицију испред прилошког израза са демонстративним детерминативом као облигаторним детерминатором, а њима су у српском језику еквивалентне партикуле *управо, баш, само, и, пре свега*, такође у препозицији. Све оне имају функцију модификације тј. интензификације израза, при чему у немачком језику, за разлику од српског, у неким случајевима постоји истозначни сложени заменички прилог, па су тако *ebendeshalb, ebendeshwegen, ebendarum* апсолутно синонимни прилошким изразима са партикулом *eben* (која улази у састав сложеног прилога) и њеним синонимом, партикулом *genau*. Упореди:

Das Schweizer Bundesgericht hatte sie *eben aus diesem Grund* [→ *ebendeshalb / ebendeshwegen / ebendarum*] 2003 verboten – weil sie ohne Begründung erfolgten. (DER SPIEGEL 22/2008, 120)

Genau aus diesem Grunde [→ *ebendeshwegen / ebendeshalb / ebendarum*] fordern die Europäische Energiecharta und die EU-Kommission, das Eigentum an Produktionsfeldern und Rohrleitungen zu trennen. (DIE ZEIT 2/2008, 19)

Nur aus diesem Grunde [→ *nur deswegen / deshalb / darum*] genießen sie das Privileg, mit Rundfunkgebühren finanziert zu werden. (DIE ZEIT 51/2007, 11)

Управо из йоџ разлога [→ *управо зайшо; управо збоџ йоџа*] подршка банкарског сектора је изузетно важна. (ВРЕМЕ 960, 28.5.2009, 33)

Баш из овоџ разлога [→ *баш зайшо; збоџ йоџа*], ... , постоји реалан основ за сумњу око тога да ли су званични представници ЛГБТ популације уистину гласноговорници и заступници ставова свих њених припадника ... (ВРЕМЕ 977, 24.9.2009, 69)

Тужбу против ње сам поднео *само из йоџ разлога* [→ *само зайшо; само збоџ йоџа*] и не бих желео да се врши било каква замена теза на ту тему. (ВРЕМЕ 983, 5.11.2009, 28)

Са друге стране, партикула *auch immer* стоји у постпозицији и модификује значење прилошког израза са упитним детерминативом *welch-* као облигаторним детерминатором, изражавајући *йпроизвольносй, неодређеносй узрока*, независно од тога да ли се именица јавља у једнини или у множини.

Исто значење у српском језику имају партикуле *ма*, *било*, *џод* као допунски детерминатори упитног детерминатива *који*. Иако њихова позиција, са изузетком партикуле *џод*, није прецизно утврђена, ниједна од њих не може да стоји у постпозицији, као што је то случај са немачким еквивалентом, већ се јављају или у препозицији, или су интерполиране у структуру прилошког израза. Највише варијација дозвољава партикула *било* (*било из ког разлога*, *из било ког разлога*, *из ког било разлога*), мање партикула *ма* (*ма из ког разлога*, *из ма ког разлога*), док партикула *џод* као факултативни детерминатор структурално увек припада изразу (*из ког џод разлога*). Док је у немачком језику прилошки израз и у проширеном облику увек заменљив конкурентним прилогом *warum*, у српском то често није могуће када се као додатни детерминатор јави партикула *било*, док остале две партикуле не утичу на могућност супституције. На пример:

„Wenn man so lange wie ich arbeitet, dann ist man irgendwann dankbar, dass es einfach weitergeht. Weil man weiß, wie schnell es enden kann. *Aus welchem Grund auch immer* [→ *warum auch immer*].“ (DIE ZEIT 16/2008, 50)

... , ist die politische Forderung nach einem dritten Arbeitsmarkt, nach staatlich organisierter Beschäftigung für diejenigen, die, *aus welchen Gründen auch immer* [→ *warum auch immer*], dauerhaft nicht in regulären Arbeitsverhältnissen unterkommen, absolut sinnvoll. (DIE ZEIT 9/2007, 3)

Im Jahre 2001 wurde Erzbischof Ncube zuge tragen, Mugabe wolle ihn ermorden lassen. Der Papst hörte davon und intervenierte, seither habe man ihn, „*aus welchen Gründen auch immer* [→ *warum auch immer*]“, in Ruhe gelassen. (DIE ZEIT 25/2007, 19)

Но, ако се оглушимо о тај захтев *било из ког разлога* [→ Ø (адв.)], ако одбијемо да одговоримо макар то било и зато што не знамо страни језик (...), тада се, заправо, обрушавамо на Друго: ... (VREME 797, 13.4.2006, 56)

Доступност и привлачност оваквих садржаја може постепено довести до жеље корисника да проводи све више времена на интернету, а уколико је та жеља осујећена *из било којих разлога* [→ Ø (адв.)], могућа је појава пратећих афективних сметњи, као што су нервоза и напетост. (VREME 852, 3.5.2007, 70)

Ипак, оно што највише продрмла просечног Европљанина, *ма из ког разлога* [→ *ма зашто*] да је дошао, нису разноврсне туристичке манифестације, већ специфична, умирујућа атмосфера, ... (BLIC Nedelja 4915, 17.10.2010, 17)

Са друге стране, неодређени детерминатив *all-*, као и његов еквивалент *sav*, улазе у структуру прилошког израза као факултативни детерминатори којима се истиче равноправан утицај мноштва побројаних узрока, условљавајући својом семантиком реализацију категоријалне семе увек у множини. Супституција израза прилошком лексемом нужно доводи до губитка значењске компоненте бројности, те можемо да говоримо само о парцијалној синонимији, док изрази предлошко-заменичког типа, услед могућности уметања наведених детерминатора у њихову структуру, изражавају исто значење као и изрази синтагматског типа. На пример:

Es gibt *aus all diesen Gründen* [→ *deswegen*; *wegen all dessen*] keinen Mut zur Radikalität bei jenen, die eine Reform billigen müssen. (DER SPIEGEL 11/2006, 81)

Из свих њих разлога [→ *зашто*; *због свега њих*], логично је што смо ових седмица сведоци веома различитих дијагноза и прогноза поводом питања: ... (VREME 985, 19.11.2009, 22)

3.3. Поред основног синтагматског модела са предлогом *из*_{ген.} у српском језику могуће су још и варијанте са предлозима *са*_{ген.} и *због*_{ген.} (уп. КОВАЧЕВИЋ 2007: 43; ЧУТУРА 2010: 314), мада су оне далеко ређе у употреби (у нашем корпусу налазимо само једну потврду, где предлог *са* регира инструментал). Наш корпус такође показује да ни у немачком језику еквивалентни прилошки изрази са предлозима *mit*_{дат.} и *wegen*_{ген.} нису уобичајени, али их ипак не треба сматрати искљученима, што показује примери из других извора. На пример:

Mit welchen Gründen [→ *warum*] kann man eine Nasenkorektur von der Krankenkasse bezahlt bekommen? (<http://www.gutefrage.net>)

Ништа се не би ни за длаку изменило да сам у Савету набусито наступио и узео је у одбрану. Али како? *Са којим разлозима* [→ *зацијо*] (VOLF, 165).

3.4. Поред именица најопштијег каузалног значења, као што су *Grund* / *разлог*, на именичкој позицији могу да се јаве и именице уже, спецификованије семантике: *Anlass* (у сингуларској или плуралској форми) и (ређе) *Veranlassung* у немачком, *повод* (претежно у једнини) и *повода* (уvek у множини) у српском језику. Док се у немачком језику такви изрази увек реализују као предлошке конструкције, са међусобно заменивим предлозима *aus*_{дат.} и *zu*_{дат.} (нпр. *aus diesem Anlass*, *zu welchem Anlass*), у српском се у наведеном облику остварују само изрази са именицом *повода* (нпр. *из којих повода*), док се синтагматски изрази са именицом *повод* увек реализују као беспредлошке конструкције у инструменталу (*ишм поводом*, *којим поводом*). Изрази овог типа су у оба језика често (али не увек, в. трећи пример за немачки језик, где супституција доводи до промене значења целог исказа) замениви немаркираним прилозима (и њима конкурентним немаркираним прилошким изразима синтагматског и предлошко-заменичког типа, које на овом месту, ради избегавања понављања, не наводимо) као парцијалним синонимима, будући да у својој семантичкој структури не садрже додатна семантичка обележја узрок *повод* одн. узрок *стимулајор*⁸ (о семантичким типовима узрока в. детаљно КОВАЧЕВИЋ 1988). На пример:

Am Donnerstag beginnt die Leipziger Buchmesse, die sich mit fast 2000 Veranstaltungen als Forum der Leser versteht. Der SPIEGEL stellt *aus diesem Anlass* [→ *deswegen*] wichtige literarische Neuerscheinungen des Frühjahrs vor. (DER SPIEGEL 12/2007, 6)

Једно поглавље *Фада* говори, наиме, о седамдесетој годишњици Кишовог рођења и конференцији која је ономад *ишм поводом* [→ *зацијо*] организована у београдском Центру за културну деконтаминацију, а на којој је учествовао и Стасјук. (VREME 980, 15.10.2009, 44)

Der französische Staatspräsident Jacques Chirac beendet nach 45 Jahren seine politische Karriere und hält *zu diesem Anlass* [→ *deshalb*] eine bewegende Rede. (DER SPIEGEL 12/2007, 201)

Пословне банке сваке године обележавају 31. октобар као Светски дан штедње, и *ишм поводом* [→ *зацијо*] дају и старим и новим клијентима бројне погодности. (VREME 982, 29.10.2009, 46)

⁸ О узроку *стимулајор* говоримо када се у изразима јави именица *повода* као „подстицај или покретач за неку одлуку или за предузимање неке радње, мотив” (РМС: 498).

Egal zu *welchem Anlass* [$\neq$ *warum*] – die Festreden auf die Jubilarin klangen immer euphorisch. (DER SPIEGEL 16/2007, 94)

Immerhin wählte die SPD Andrea Ypsilanti in Hessen und Hannelore Kraft in Nordrhein-Westfalen zu Vorsitzenden. »Die Zukunft der SPD wird weiblich sein oder sie wird nicht sein«, schrieb ein enthusiastischer Leitartikler *aus diesen Anlässen* [$\rightarrow$ *deshalb*]. (DIE ZEIT 1/2007, 3)

Es wäre vollkommen unbedeutend, *aus welcher Veranlassung* [$\rightarrow$ *warum*] Bartureit dieses oder jenes Tat. (SCHRÖDER 1983: 83 (W 261))

Прихватисмо се оловке и папира, написасмо ко је био и *којим њоводима* [$\rightarrow$ *зашћњо*], остависмо телефон за евентуални контакт. (VREME 585, 21.3.2002, 27)

... , онда бринеш да ли ће бити довољно хране, набављаш, купујеш, наручујеш, чучиш у кухињи, спремаш, куваш, нервираш се свим *њим њоводима* [$\rightarrow$ *зайњо*; *збоњ свеѓа њоѓа*], опет журиш, сад по комшилуку да би негде удомио полуфабрикате и готове ѓаконије ... (VREME 568, 22.11.2001, 68)

... најоштрије осуђује све злочине које је ико икада игде у васколикој историји људске врсте учинио било коме, било како и *из било којих њобуда* [$\rightarrow$ *било зашћњо*] укључујући и фаталну непажњу или нестручност у руковању хладним и топлим оружјем. (VREME 754, 16.6.2005, 41)

4. ЗАКЉУЧАК. Анализа међуодноса заменичких прилога и њима конкурентних прилошких израза показала је с једне стране да у немачком језику постоји далеко већи број заменичких прилога у односу на српски језик, пре свега услед постојања (не више продуктивних) суфикса за њихово извођење од заменица различитих супкласа. Са друге стране, инвентар заменичких прилога оба језика мањи је у односу на њима конкурентне прилошке изразе, којима је могуће изразити значења неприсутна у самом прилогу. Изрази се остварују у два модела: *њредлошко-заменичком* и *синњаѓмањском*.

Предлошко-заменички прилошки изрази представљају у великој мери блокиране спојеве предлога и заменице. Семантички су веома разноврсни услед постојања бројних предлога који учествују у њиховом грађењу. У српском језику најфреквентнији су изрази *збоњ* + заменица (нпр. *збоњ њоѓа* $\rightarrow$ *зайњо*), који имају *најњњшћњије каузално значење*, па се, супротно нормативним прописима, употребљавају и за изражавање финалности, док у немачком језику не постоји нормативно прихваћен кореспондент са предлогом *wegen*. Отуда је систем предлошко-заменичких израза најопштијег каузалног значења у српском језику разгранатији у односу на немачки, који у датим случајевима прибегава синтетичким формама (нпр. *deinetwegen*, *seinethalben*, ...), које српски језик (са изузетком прилога са демонстративном и упитном заменицом) не познаје. Поред предлога најопштије семантике, у грађењу прилошких израза заменичког типа учествују и предлози спецификоване семантике, који изразу дају додатна семантичка обележја, те са конкурентним немаркираним прилогом (уколико он постоји) стоје у односу парцијалне синонимије. Тако на пример предлози спецификованог каузалног значења (*aufgrund* и *infolge* у немачком, одн. *на основу* и *услед* у српском језику) садрже додатно семантичко обележје *крињеријум* у првом, а *њоследица* у другом случају, док предлози *zuliebe* и *um...willen* имају каузално-финално значење, при чему је израз увек заменљив прилогом (нпр. *ihm zuliebe* $\rightarrow$ *seinetwegen*), док у српском језику изрази са еквивалентним предлозима *ради*, *зарад* и

йоради, као и предлошким изразом *за љубав*, најчешће попуњавају празно место у прилошком систему (нпр. *ради њега* → Ø (адв.)).

Изразима синтагматског типа, који подразумевају присуство именице као категоријалне и детерминатива као диференцијалне семе, уз могућност њихове реализације у предлошкој или (ређе) беспредлошкој форми, изражава се *каузално* значење, те се на овај начин декомпонују само прилози изведени од демонстративних и упитних детерминатива (нпр. *deswegen* / *зашто*; *warum* / *зашто*). Унутар основног модела *aus*_{дат.} + детерминатив + *Grund* у немачком, *из*_{ген.} + детерминатив + *разлог* у српском језику (нпр. *aus welchem Grund* / *из којег разлога*) може доћи и до парадигматских варијација, које се огледају у: а) употреби именице у плуралској форми (*aus diesen Gründen* / *из ових разлога*), б) могућности проширења израза факултативним детерминатором (*aus all diesen Gründen* / *из свих ових разлога*), в) употреби неког другог предлога (*mit welchen Gründen* / *са којим разлозима*) и г) употреби семантички спецификованије именице узрочног значења, као што су *Anlass* и *Veranlassung* у немачком, *йовод* и *йобуда* у српском језику (*aus diesem Anlass* / *йим йоводом*). Изрази са наведеним варијацијама начелно су заменљиви немаркираним прилозима, уз губитак додатних семантичких обележја која су њима изражена.

ИЗВОРИ

ФЕКЕТЕ, Егон. *Језичке доумице. Новије и сѣарије*. Друго издање. Београд: Београдска књига, 2006.

*

BLIC – дневне новине из Београда

DER SPIEGEL – немачке недељне новине

DIE ZEIT – немачке недељне новине

SCHLINK, Bernhard. *Der Vorleser*. Roman. Zürich: Diogenes Verlag AG, 1997.

SICK, Bastian. *Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod*. Folge 2. Neues aus dem Irrgarten der deutschen Sprache. 5. Auflage. Köln: Verlag Kiepenheuer & Witsch, 2005.

ŠLINK, Bernhard. *Čitač*. Biblioteka „Savremena proza” 28. Drugo izdanje. Beograd: Plato, 2002. Prevela s nemačkog Spomenka Krajčević.

VOLF, Krista. *Medeja*. Glasovi. Biblioteka „Peščanik”, Knjiga četrdeset osma. Beograd: Stubovi kulture, 2001. Prevela s nemačkog Mirjana Milošević-Vitman.

VREME – недељне новине из Београда

WOLF, Christa. *Medea*. Stimmen. Roman. 6. Auflage. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, April 2002.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

КОВАЧЕВИЋ, Милош. Везници узрочне (каузалне) зависне реченице. *Синтакса сложене реченице у српском језику*. Београд: Рашка школа, 1998: 123–133.

КОВАЧЕВИЋ, Милош. Синтакса и семантика прилошких израза. *Србистичке йеме*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2007: 11–48.

НЕДЕЉКОВИЋ, Даница. О једном типу каузалних и каузално-финалних прилога у немачком језику и еквивалентним перифрастичким изразима у немачком и српском језику. М. Ковачевић (ур.). *Српски језик, књижевност, уметност*. Књига 1: *Сѣрукѣурне каракѣери-сѣике српског језика*. Крагујевац: ФИЛУМ, 2012: 431–442.

РМС – Речник српскохрватског књижевног језика, књига 4. Нови Сад: Матица српска, 1971.
 ЧУТУРА, Илијана. *Међуоднос прилога и прилошких израза у савременом српском језику*. Докторска дисертација. Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет, 2010.

*

- DUDEN – *Deutsches Universalwörterbuch*. 4., neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Mannheim: Dudenverlag, 2001.
 DUDEN – *Richtiges und gutes Deutsch*. Wörterbuch der sprachlichen Zweifelsfälle. 5., neu bearbeitete Auflage. Band 9. Mannheim: Dudenverlag, 2001a.
 ENGEL, Ulrich. *Deutsche Grammatik*. Heidelberg: Julius Groos Verlag, 1988.
 FLEISCHER, Wolfgang, Irmhild BARZ. *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. 2., durchgesehene und ergänzte Auflage. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1995.
 HELBIG, Gerhard, Joachim BUSCHA. *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Leipzig – Berlin – München: Langenscheidt, Verlag Enzyklopädie, 1998.
 HENTSCHEL, Elke, Harald WEYDT. *Handbuch der deutschen Grammatik*. 3., völlig neu bearbeitete Auflage. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2003.
 KOVAČEVIĆ, Miloš. *Uzročni zamjenički prilozi i priloški izrazi. Književni jezik*, godina 15, broj 3–4 (1986): 265–273.
 KOVAČEVIĆ, Miloš. *Uzročno semantičko polje*. 1. izdanje. Sarajevo: Svjetlost, 1988.
 MOTSCH, Wolfgang. *Deutsche Wortbildung in Grundzügen*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1999.
 MRAZOVIĆ, Pavica, Zora VUKADINOVIĆ. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest, 1990.
 MÜLLER, Gereon. Das Pronominaladverb als Reparaturphänomen. *Linguistische Berichte* 182 (2000): 139–178.
 PIPER, Predrag. *Zamjenički prilozi (gramatički status i semantički tipovi)*. Jezičke studije. Radovi Instituta za strane jezike i književnosti. Sveska 5. Novi Sad, 1983.
 SCHRÖDER, Jochen. Präpositionen in Kausaladverbialien. *DaF*. 20. Jahrgang. Leipzig: Herder Institut der Karl-Marx-Universität, 1983, 78–86.
 WAHRIG – *Deutsches Wörterbuch*. Gütersloh: Bertelsmann Lexikon Verlag GmbH, 1994.

Danica Nedeljković

ÜBER DAS GEGENSEITIGE VERHÄLTNISS VON PRO-ADVERBIEN UND DEREN KONKURRENTEN PERIPHRASTISCHEN AUSDRÜCKEN KAUSALER UND KAUSAL-FINALER BEDEUTUNG IM DEUTSCHEN UND IM SERBISCHEN

Z u s a m m e n f a s s u n g

In der vorliegenden Arbeit wird einerseits das Problem des ungleichen Inventars von Pro-Adverbien kausaler und kausal-finaler Bedeutung im Deutschen und im Serbischen untersucht, und andererseits die Möglichkeiten ihrer Substitution durch konkurrente periphrastische (analytische) Ausdrücke.

Da es im Deutschen ein (zwar nicht mehr produktives) Wortbildungsmuster zur Bildung von Adverbien genannter semantischer Klassen gibt (mit Hilfe von Suffixen *-halb*, *-halben* und *-wegen*), ist ihre Zahl im Vergleich zum Serbischen viel größer, vor allem wenn es um Derivate mit Partner- und Verweispronomina als Wortbildungsbasis geht, für die es im Serbischen kein äquivalentes Adverb gibt. Ihre Funktion übernehmen dann die gleichbedeutenden periphrastischen Ausdrücke, die auf diese Weise die Leerstellen im Adverbsystem des Serbischen auffüllen. Die Substitutionsmöglichkeiten sind in den kontrastierten Sprachen nicht gleich, da z.B. das periphrastische Äquivalent des im Serbischen häufigsten und typischsten adverbialen Ausdrucks im Deutschen entweder als grammatisch unkorrekt oder als stilistisch unakzeptabel gilt.

Grundsätzlich werden zwei Modelle periphrastischer Ausdrücke als Ersatzformen von Pro-Adverbien oder als die einzige Realisationsmöglichkeit (beim Nichtvorhandensein des konkurrenten Adverbs) unterschieden: 1. *das pronominale Modell*, das eine feste Verbindung von Präposition und Pronomen verschiedener Subklassen darstellt, und, da die Präpositionen austauschbar sind, die

semantische Nuancierung ermöglicht; und 2. *das syntagmatische Modell*, das in seiner Struktur immer ein Nomen als *Archisem* und ein (demonstratives oder interrogatives) Determinativ als *differentia specifica* hat, wobei solche Ausdrücke vorwiegend als Präpositionalphrasen (mit festgelegter Präposition) realisiert werden. Da in Ausdrücken dieser Art die Bedeutung des Determinativs mit der des konkurrenten Adverbs alterniert, kann auf diese Weise, im Unterschied zum pronominalen Modell, nur die Bedeutung der Demonstrativ- und Interrogativadverbien ausgedrückt werden. Dabei sind Variationen des Grundmodells, wie z.B. die Pluralform des Archisems oder der Gebrauch eines semantisch spezifizierten Nomens an seiner Stelle, erlaubt.

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију, Немачки језик и књижевност
Јована Цвијића б.б., 34 000 Крагујевац, Србија
dbmarjan@eunet.rs

Соња Филиповић-Ковачевић

ЛЕКСИЧКО ИЗРАЖАВАЊЕ ПОЈМА *ВЕОМА ДОБРО* У СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ*

У овом раду испитују се речи којима се изражава појам *ВЕОМА ДОБРО* у српском и енглеском језику, под којим се подразумева позитивна квалификација некога или нечега. Теоријски оквир је когнитивнолингвистички приступ лексичкој семантици. Полази се од претпоставке да се појам *ВЕОМА ДОБРО* у оба језика највећим делом изражава пренесеним значењима речи, која настају од основних, и у речницима првонаведених, помоћу когнитивног механизма проширења значења, који подразумева појмовну метафору. Циљ рада јесте да понуди типологију појмовних метафора којима се појам *ВЕОМА ДОБРО* изражава у српском и енглеском језику, те да утврди концептуалне и културолошке сличности и разлике у два језика.

Кључне речи: реч, значење, когнитивна семантика, истакнуто значење, проширење значења, појмовна метафора, српски, енглески.

This paper studies words expressing the concept *VERY GOOD* in Serbian and English, which involves the positive qualification of someone or something. The theoretical framework used is the cognitive linguistic approach to lexical semantics. The starting premise is that the concept *VERY GOOD* in both languages is mostly expressed by extended, figurative word meanings, which are derived from their salient meanings, first-quoted in dictionaries, through the cognitive mechanism of widening meaning, involving conceptual metaphors. The aim of the paper is to present a typology of conceptual metaphors expressing the concept *VERY GOOD* in Serbian and English, and in that respect establish conceptual and cultural similarities and differences in the two languages.

Key words: word, meaning, cognitive semantics, salient meaning, widening of meaning, conceptual metaphor, Serbian, English.

1. Увод. Шта значи када се за нешто каже да је *врх*, *лудило*, *сйрава* на српском језику, односно, *cool*, *wicked*, *sick*, на енглеском језику? Да ли се мисли на врх неке планине, зграде, на ментални поремећај, на нешто застрашујуће на српском језику, односно, на нешто прохладно, неморално или болесно на енглеском језику (према редоследу навођења)? Изван контекста, ово би биле прве асоцијације, јер су то истакнута значења датих речи, тј. значења забележена у менталном лексикону која не зависе од контекста (Giorga 1999).¹ Међутим, у исказима као што су: *Фризура ти је сйрава!* или *That's a wicked bike!* 'То је страва бицикл!' значење истих речи је другачије: 'веома добро, одлично'. У овом раду предмет изучавања су речи којима се изражава одобравање или позитиван став према нечему у српском и енглеском

* Рад је рађен у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и простору* (бр. 178002), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ О истакнутом значењу биће речи у одељку 2.

језику, односно речи чије је основно или пренесено значење ‘веома добро’. Другим речима, а у складу с когнитивнолингвистичком оријентацијом, анализирају се речи које изражавају појам ВЕОМА ДОБРО. Предмет истраживања су стандардни језици, при чему је обухваћен и разговорни језик, преко кога се, како истиче Бугарски (2003: 11), из жаргона, посебно омладинског и супкултурног, нове речи или нова значења постепено преливају у стандардни језик, те се тако иде од фамилијарног ка формалном језичком изразу. Ејчисон (AITCHISON 1991: 117–118) говори о социолингвистичким узроцима језичких промена, те истиче да је *појреб* посебно важна на нивоу вокабулара. Када се старе, устаљене речи превише употребљавају, значења им изгледе, те се јавља потреба за увођењем нових речи. Тиме се могу објаснити и нове, метафоричке употребе постојећих речи.

Стога су за анализу посебно интересантне речи чија *пренесена* или *фигуративна* значења изражавају нешто веома добро; оне су полисемне, те изражавајући појам ВЕОМА ДОБРО задиру у друге појмовне домене, тј. изражавају поменуто значење уз метафорички пренос значења. Циљеви истраживања су следећи:

- (1) утврдити речи у енглеском и српском језику које изражавају појам ВЕОМА ДОБРО;
- (2) сачинити типологију типичних изворних појмовних домена који се активирају приликом изражавања појма ВЕОМА ДОБРО у српском и енглеском језику, тј. установити типичне појмовне метафоре типа ВЕОМА ДОБРО ЈЕ Х.

Ово истраживање има првенствено контрастивну и когнитивнолингвистичку димензију, али неминовно и културолошку. Наиме, контрастивна компонента подразумева упоредно истраживање лексичког изражавања истог појма у српском и енглеском језику, док когнитивнолингвистичка компонента подразумева општи приступ значењу као *појмовном*, а не лексичком феномену, и још конкретније, примену појмовне метафоре приликом тумачења полисемије. Различитости које буду утврђене упућују на културолошке специфичности у два језика.

2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР: ЗНАЧЕЊЕ У КОГНИТИВНОЈ ЛИНГВИСТИЦИ. Суштински приступ значењу у когнитивној лингвистици подразумева да значење није садржано у самим речима, већ у *појмовима*, тј. идејама о ентитетима у свету, које формирамо на основу свог *енциклопедијског* знања, при чему су речи само сигнали којима активирамо одређене појмове у уму (LEE 2001: 1–13; CROFT – CRUSE 2004: 109–116; EVANS – GREEN 2006: 156–173). Ланакер (LANGACKER 1987: 147) у својој Теорији о појмовним доменима показује да су појмови организовани у појмовне домене, за које каже да су „обавезно когнитивни ентитети: ментална искуства, ментални простори, појмови или организоване скупине појмова”. Такође, он истиче да домен представља оквир за разумевање и употребу лексичких појмова. На пример, речи као што су *hot* ‘вруће’, *cold* ‘хладно’ и *lukewarm* ‘млако’ означавају лексичке појмове у домену ТЕМПЕРАТУРА, јер без разумевања температурног система, ови изрази се не би могли употребљавати. Слично томе, у вези с предметом истраживања у овом раду, без разумевања система вредновања, тј. домена ВРЕДНОВАЊЕ, изрази као што су *веома добро* (тј. *одлично*), *добро* и *лоше* не би имали значење. У овом доме-

ну може се успоставити скала с градацијом од веома доброг, преко доброг, до лошег и, на крају, веома лошег. Стога је појам ВЕОМА ДОБРО у горњем делу скале у оквиру домена ВРЕДНОВАЊЕ, а речи у корпусу су лексички појмови, тј. сигнали за активирање поменутог, изучаваног појма.² При томе, битно је одредити шта се подразумева под појмом ВЕОМА ДОБРО, а то је следеће: 1) оно што је реално веома доброг квалитета или високог стандарда (нпр. *одличан аутомобил*), и 2) оно у чему субјективно уживамо, или нам се допада, причињава задовољство (нпр. *фантистична хаљина*).

Осим већ описаних когнитивнолингвистичких схватања, за потребе овог истраживања битно је истаћи да когнитивни лингвисти који се баве лексичком семантиком тврде да је полисемија, тј. двозначност садржине речи (PRČIĆ 2008: 31) правилност, а не изузетак у језику, тј. да лексичке јединице или речи типично имају више од једног значења (EVANS – GREEN 2006: 169–170). У том смислу Лејкоф (LAKOFF 1987) развија модел лексичког значења који се заснива на категоризацији, прототипу и појмовној метафори. Наиме, речи су сложене појмовне категорије, које он назива *радијалним категоријама*, и организоване су према прототипу. Речи обично имају једно централно, типично, тј. прототипско значење, које је повезано са осталим значењима распоређеним ближе или даље у зависности од блискости значења, те тако дају семантичку мрежу полисемне лексичке јединице. Сва значења су заправо појмови складиштени у дугорочној семантичкој меморији. Остала значења настају од прототипског помоћу когнитивног механизма проширења значења, који подразумева појмовну метафору, метонимију и визуелно-схематске трансформације (EVANS – GREEN 2006: 332). Овај рад је највећим делом посвећен изучавању полисемије речи. Као што ће се видети у одељку 4, у највећем броју изучаваних речи долази до *проширења ојсега значења*. Овде неће бити речи о проширењу прототипских значења, него основних и истакнутих значења, која су првонаведена у речницима. Ђора (GIORA 1997) дефинише *истакнуто значење* као лексикализовано значење речи, тј. значење које је у менталном лексикону, и које није условљено контекстом. У овом раду се радије говори о истакнутом него о прототипском значењу речи, јер је прототипичност само један од фактора који утичу на степен истакнутости, као што су, на пример, још и конвенционалност, и учесталост употребе (GIORA – GUR 2003: 307). До проширења опсега значења долази се путем појмовне метафоре. У когнитивној лингвистици метафора се види као средство помоћу којег поимамо свет и организујемо своје искуство, а не само језички и стилски феномен, како је традиционално била дефинисана (LAKOFF – JOHNSON 1980). Њена суштина је у томе да се један појам или појмовни домен разуме помоћу другог појма. Механизам *појмовне метафоре* састоји се у пресликавању структуре једног појма, који је обично чулно сазнатљив и добро познат (изворни домен) на други домен, који је обично апстрактан или чулно несазнатљив (циљни домен) (KLIKOVAC 2004: 11–12, 14), што се уобичајено представља на следећи начин: циљни ПОЈАМ ЈЕ ИЗВОРНИ ПОЈАМ (нпр. ДОБРО ЈЕ ГОРЕ).³

² У традиционалној семантици говорило би се о лексичким пољима, која су утемељена на груписању лексема према сродности смисла (LIPKA 1992; PRČIĆ 2008: 138).

³ Много аутора се бави истраживањем у пољу појмовне метафоре, а најистакнутији су: Лејкоф и Џонсон (LAKOFF – JOHNSON 1980), Кевечеш (KÖVECSES 2002; 2006), Лејкоф и др. (LAKOFF

3. Корпус. Корпус чини 25 речи српског и 51 реч енглеског језика које изражавају појам ВЕОМА ДОБРО како у својим основним, истакнутим значењима, као, на пример, *одличан*, *савршен* у српском језику, и *super*, *excellent* у енглеском језику, тако и у својим неистакнутим, фигуративним значењима, насталим проширењем опсега значења. Такве су, на пример, речи *ексџира* и *врх* у српском језику, и *cool* и *crazy* у енглеском језику. Другонаведена категорија речи је бројнија и посебно интересантна за изучавање, јер подразумева полисемију засновану на метафоричким преносима значења.

Као полазиште за истраживање, тј. прикупљање адекватног корпуса, послужили су једнојезични речници српског и енглеског језика. У питању су првенствено речници стандардног српског и енглеског језика, који бележе формалност и актуелност употребе речи, као и варијанте енглеског језика.⁴ Поред тога, консултовани су и речници сленга или жаргона, како би се добила информација о актуелности и фреквенцији употребе изучаваних речи, посебно оних које су дате у стандардним речницима, а код којих је назначено да се употребљавају неформално или у сленгу. У енглеским речницима сленга посебно се наводи знатан број речи од којих су многе вулгаризми, или су типичне за одређене мање локалитете, те оне у овом раду нису разматране. За српски језик консултовани су *Речник српскога језика* (РМС), *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ), *Du ui speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama* (RNA) и *Двосмерни речник српског жаргона (и жаргону сродних речи и израза)* (ДРСЖ). За енглески језик консултована су електронска издања речника, јер бележе најактуелније употребе речи: *Longman English Dictionary Online* (LED), *Collins English Dictionary Online* (CED), *The Online Slang Dictionary* (OSD), као и *Longman Language Activator* (LLA), у коме су речничке одреднице организоване по принципу лексичких поља.

У самој анализи дате су следеће одреднице: о врсти речи: прид. – придев, прил. – прилог, им. – именица, о формалности: неформ. – неформално, сл. – сленг, заст. – застарела употреба, о варијанти енглеског језика: БЕ – британски енглески, АЕ – амерички енглески. На пример, *great* (прид., неформ.), *grand* (БЕ, прид., неформ.), *swell* (им., АЕ, сл., заст.).

4. Анализа. У овом одељку наводе се речи које у српском и енглеском језику имају значење 'веома добро'. Као што је поменуто, у српском их је 25: *одличан*, *савршен*, *йперфекџан*, *врх*, *врхунски*, *суџер*, *број један*, *йрвокласан*, *йрва лиџа*, *бриљанџан*, *сјајан*, *изванредан*, *изузеџан*, *фанџасџичан*, *бајан*, *феноменалан*, *лудило*, *величансџивен*, *меџа*, *леџ*, *диван*, *божансџивен*, *боџовски*, *сџирава* и *бруџалан*.⁵ У енглеском језику 51 реч изражава ово значење: *superb*, *super*, *excellent*, *outstanding*, *tip-top*, *perfect*, *impressive*, *awesome*, *magnificent*, *fine*, *top*, *top-flight*, *top-hole*, *top-class*, *top-notch*, *topping*, *tops*, *superior*,

и др. 1991), при чему последња наведена публикација под насловом *The Master Metaphor List* даје списак појмовних метафора у енглеском језику.

⁴ У овом раду разматране су речи које су типичне за стандардни амерички и британски енглески.

⁵ Значења анализираних речи на српском језику, ако није другачије назначено, дата су према РМС. Речи су набројане оним редоследом којим су анализиране.

*first-class, first-rate, ace, brilliant, splendid, exceptional, extraordinary, fantastic, fabulous, wonderful, marvellous, amazing, phenomenal, crazy, great, grand, mega, swell, terrific, beautiful, lovely, gorgeous, divine, heavenly, crucial, wicked, nasty, mean, sick, cracking, smashing, radical, cool.*⁶ Резултати истраживања представљени су паралелно за оба језика, при чему су прво анализирани речи чије је основно и истакнуто значење 'веома добро, одлично', а потом знатно бројније речи које изражавају исто значење у својим неистакнутим, пренесеним значењима.

4.1. АНАЛИЗА: ПОЈАМ ВЕОМА ДОБРО У СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ – НЕМЕТАФОРИЧКА УПОТРЕБА. У српском језику јављају се следеће речи чије је основно, истакнуто значење 'веома добар': *одличан* (прид.), *савршен* (прид.), *идеалан* (прид.).

Реч *одличан* има значење 'који се одликује најбољим особинама, изванредан, изврстан' (нпр. *одличан* мотор, *одлична* књига, *одлично* одело).

Реч *савршен* има значење 'који је без мана, недостатака, потпун, узоран, идеалан, беспрекоран' (нпр. *савршена* лепота, *савршено* друштво), а слично томе, реч *идеалан* има значење 'изванредан, савршен, беспрекоран, сјајан' (нпр. *идеалан* изговор). Међутим, ове речи, осим што означавају оно што реално нема мане, те је веома добро, могу да означе и субјективну реакцију на нешто што нам се допада (нпр. *савршен* аутомобил у значењу 'који нема најбоље могуће карактеристике, али неке се веома допада').

У енглеском језику јављају се следеће речи које у свом основном, истакнутом значењу означавају појам ВЕОМА ДОБРО: *superb* (прид.), *super* (прид., неформ.), *excellent* (прид.), *outstanding* (прид.), *tip-top* (прид., неформ.), *perfect* (прид.), *impressive* (прид.), *awesome* (прид., неформ., АЕ), *magnificent* (прид.), *fine* (прид.). Рећи *superb*, *super*, *excellent*, *outstanding* и *tip-top* имају значење 'изузетно добро' (нпр. The food was *superb*. 'Храна је била одлична.'; What a *super* idea! 'Каква одлична идеја!'; His car is in *excellent* condition. 'Ауто му је у одличном стању.'; His performance was *outstanding*. 'Његова изведба је била изванредна.').

Реч *perfect* има значење 'који је без мана, грешака или оштећења' (нпр. His English is *perfect*. 'Енглески му је савршен.'). Међутим, као и њени еквиваленти у српском језику, *идеалан* и *савршен*, ова реч има и значење 'најбољи могући' (нпр. The weather was *perfect* the whole week. 'Време је било савршено целе недеље.')

Речи *impressive* (прид.), *awesome* (прид., неформ., АЕ) и *magnificent* (прид.) имају сродна значења. *Impressive* је 'нешто чему се дивимо зато што је веома добро, велико, важно' (нпр. Lexi was an *impressive* dramatic actress. 'Лекси је била импресивна драмска глумица.'). Реч *awesome* има једно значење 'изузетно импресивно, озбиљно или тешко, због чега имамо осећање великог поштовања, бриге или страха', док је друго значење 'веома добро' (нпр. Their last concert was really *awesome*. 'Њихов последњи концерт био је заиста супер.'). Реч *magnificent* има значење 'веома добро или лепо и импресивно' (нпр. She looked *magnificent* in a long red dress. 'Изгледала је величанствено у дугачкој

⁶ Значења анализираних речи на енглеском језику, ако није другачије назначено, дата су према LED. Речи су набројане оним редоследом којим су анализирани.

црвеној хаљини.’). Дакле, реч је о сродним значењима, јер све наведене речи садрже компоненте дивљења и импресивности.

На крају, реч *fine* (прид.) има основно значење ‘прихватљив и задовољавајући’. Међутим, њено треће наведено значење је ‘веома добро или високог стандарда’, хиперболисано у односу на претходно поменуто (нпр. *It’s a fine idea*. ‘То је одлична идеја.’).

4.2. АНАЛИЗА: ПОЈАМ *ВЕОМА ДОБРО* У СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ — МЕТАФОРИЧКА УПОТРЕБА. Овај одељак обухвата знатно обимнију анализу посвећену речима чија неистакнута значења изражавају појам *ВЕОМА ДОБРО*, што подразумева метафоричка проширења опсега њихових основних, истакнутих значења. У складу с когнитивносемантичким приступом, установљени су уобичајени изворни појмовни домени којима се концептуализује и изражава изучавани појам. Изворни домени утврђени су на основу основних, истакнутих значења у којима се употребљавају речи из корпуса. Употреба ових речи у значењу ‘веома добро’ резултат је првенствено метафоричког трансфера значења, што је забележено кроз појмовне метафоре типа: *ВЕОМА ДОБРО ЈЕ Х*.

У контрастивним српско-енглеским истраживањима у домену когнитивне лингвистике често се полази од речи у одређеном лексичком пољу, па се утврђују циљни домени који се њима изражавају. У овом раду, међутим, полази се од дефинисаног циљног појма *ВЕОМА ДОБРО*, а истражује се којим се све речима у два језика он изражава, те који изворни домени служе за поимање овог појма.

У наставку су прво представљене категорије појмовних метафора чије је постојање установљено у оба језика, а затим су дате категорије оних појмовних метафора које су идентификоване искључиво у српском, односно енглеском језику. Опис сваке категорије појмовне метафоре обухвата набрајање одговарајућих речи из оба језика, њихово дефинисање уз илустративне примере, као и коментарисање механизма проширења опсега значења. Установљено је да појам *ВЕОМА ДОБРО* обухвата неколико различитих нијанси значења, те ће појмовне метафоре бити представљене следећим редоследом: *ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ГОРЕ (ВИСОКО)*, *ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ПРВО* означавају највише испољен степен доброг квалитета или стандарда, тј. нијансу значења ‘најбоље могуће’; *ВЕОМА ДОБРО ЈЕ СВЕТОСТ*, *ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ДРУГАЧИЈЕ*, *ВЕОМА ДОБРО ЈЕ НЕСТВАРНО* и *ВЕОМА ДОБРО ЈЕ НЕНОРМАЛНО* означавају мањи, али још увек висок степен квалитета или стандарда, тј. хиперболисано значење ‘изузетно добро’; *ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ВЕЛИКО* има необележено значење ‘веома добро’; на крају, *ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ЛЕПО* и *ВЕОМА ДОБРО ЈЕ БОЖАНСКО* означавају нешто ‘веома добро, али и пријатно, што пружа задовољство’.

(1) *ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ГОРЕ (ВИСОКО)*⁷

CJ:⁸ *врх* (им., неформ.), *врхунски* (прид.), *суџер* (прид., прил., неформ.)

EJ:⁹ *top* (БЕ, неформ.), *top-flight*, *top-hole* (БЕ, неформ.), *top-class*, *top-notch* (неформ.), *topping* (БЕ, сл.), *tops* (неформ.), *superior* (прид.)

⁷ Лејкоф и др. (LAKOFF и др. 1991) бележе појмовне метафоре *ДОБРО ЈЕ ГОРЕ* (GOOD IS UP) и *ЛОШЕ ЈЕ ДОЛЕ* (BAD IS DOWN) (нпр. *high-quality work* ‘рад високог квалитета’).

⁸ CJ ће се користити као скраћеница за српски језик.

⁹ EJ ће се користити као скраћеница за енглески језик.

У српском језику *врх* је у свом основном значењу ‘уопште највиши, најистакнутији део неког објекта’. У метафоричком значењу *врх* је ‘најбољи по вредности’, а ова употреба речи је неформална, чак и одлика сленга садашњих тинејџера и адолесцената (нпр. То је *врх*, брате.). Реч *врхунски* садржи *врх* у основи, и има исто значење као и *врх* у метафоричкој употреби, тј. ‘најбољи’ (нпр. *врхунски* спортиста). Реч *сујер* је префиксоид пореклом из латинског језика и значи ‘највиши, врховни, горњи, који је изнад’, а у српском језику данас, посредно под утицајем енглеског језика, употребљава се неформално као самостална реч, придев или прилог, у значењу ‘изузетно добар, леп, елегантан, пријатан, паметан, забаван и сл.’ (нпр. Сви они ће се *сујер* забављати.).¹⁰ Важно је поменути да је Расулић (2003: 239–254) уочила везу између вертикалне димензије у физичком простору и положаја у друштву у енглеском и српском језику, те дошла до закључка да се у оба језика повољан положај у друштву концептуализује као позиција горе на вертикали, што би се могло сматрати посебним случајем појмовне метафоре ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ГОРЕ.

У енглеском језику основно значење речи *top* као именице је ‘највиши део нечега’ (нпр. the *top* of the stairs ‘врх степеништа’), а као придева ‘највиши, најближи врху’ (нпр. the *top* floor of the building ‘највиши спрат зграде’). Пренесено значење придева *top* је ‘одличан’ (нпр. a *top* night out ‘одличан вечерњи излазак’).¹¹ Остале наведене речи у свом морфолошком саставу имају елемент *top*, а припадају појмовном домену ВЕОМА ДОБРО, те се може закључити да се оно што је веома добро концептуализује као врх вертикалне димензије. Значење речи *top-flight*, *top-hole*, *top-class*, *top-notch*, *topping* и *tops* је ‘одлично, највишег квалитета или стандарда’ (нпр. a *top-flight* photographer ‘врхунски фотограф’; My relations with the police have always been *top-hole*. ‘Моји односи с полицијом су увек били одлични.’; This is a *top-class* restaurant. ‘Ово је врхунски ресторан.’; I got myself a job with a *top-notch* company. ‘Добио сам посао у врхунској компанији.’; Her new novel is *tops*. ‘Њен нов роман је врх.’). Издваја се реч *topping*, која као именица значи ‘прелив који се ставља одгоре на храну ради лепшег укуса и/или изгледа’, док као придев ова реч у основном значењу означава ‘нешто или неког у највишем рангу’, а у пренесеном значењу, у сленгу, ‘нешто одлично, изврсно’.¹² Реч *superior* има дословна значења ‘смештено горе, даље од основе’ и ‘изнад некога по рангу, ауторитету’ (нпр. a *superior* court ‘виши суд’).¹³ Из овога је изведено метафоричко значење ‘нешто изузетно велике вредности, квалитета’ (нпр. a *superior* wine ‘врхунско вино’).

(2) ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ПРВО

CJ: *број један*, *првокласан*, *прва лига*

EJ: *first-class* (прид.), *first-rate* (прид.), *ace* (прид., БЕ, неформ.)

У српском језику речи и лексички спојеви *број један*, *првокласан*, *прва лига* имају значење ‘који припада првој класи по квалитету; прворазредан,

¹⁰ Ово је англицизам. Дефиниција речи *сујер* и пример дати су према RNA (2001: 241).

¹¹ Пренесено значење придева *top* и пример дати су према CED.

¹² Пренесено значење придева *topping* дато је према CED.

¹³ Дословна значења придева *superior* дата су према CED.

изванредан' (нпр. *првокласан* кошаркаш; тенисер *број један*; Паприкаш је *прва лига*). Сви садрже елементе *један* или *први*, те се тако оно што је веома добро, тј. најбоље, представља као прво у низу.

У енглеском језику речи *first-class* и *first-rate* у основном значењу означавају 'нешто највишег, најбољег квалитета, првокласно'. Садрже елеменат *first* 'први', те се тако оно што је веома добро, такође, представља као прво у низу (нпр. He's a *first-rate* golfer. 'Он је првокласан играч голфа.'; He has a *first-class* mind. 'Он има првокласан ум.'). Реч *ace* такође има везе с бројем један. Њено основно значење је 'једна тачкица на домини, коцкици или карти, тј. средствима за играње друштвених игара'. У пренесеном значењу, у неформалној употреби она означава 'нешто веома добро, тј. одлично' (нпр. The party was *ace*. 'Журка је била прва лига.').

(3) ВЕОМА ДОБРО ЈЕ СВЕТОСТ

СЈ: *бриљантиан* (прид.), *сјајан* (прид.)

ЕЈ: *brilliant* (БЕ, прид.), *splendid* (прид.)

У српском језику су *бриљантиан* и *сјајан* синоними и њихово основно значење је 'блистав, који сија, одаје јаку светлост, блештав'. Међутим, пренесено значење им је 'који се нарочито истиче каквоћом, ванредан, изврстан' (нпр. *бриљантиан* студент; *сјајан* писац).

У енглеском језику је основно значење речи *brilliant* 'блиставо и јако светло или боја', а речи *splendid* 'који има јак одсјај',¹⁴ док је њихово пренесено значење 'одлично' (The film was *brilliant*. 'Филм је био бриљантан.'; This is a *splendid* idea. 'То је сјајна идеја.').¹⁵

(4) ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ДРУГАЧИЈЕ

СЈ: *изванредан* (прид.), *изузетан* (прид.)

ЕЈ: *exceptional* (прид.), *extraordinary* (прид.)

У српском језику се речи *изванредан* и *изузетан* у основном значењу односе на нешто другачије од стандардног и уобичајеног: *изванредан* 'који није у оквиру редовног рада, прекоредан; који је изван уобичајеног реда, саства, програма, и сл.'; *изузетан* 'који чини изузетак, друкчији од осталих'. Пренесена значења ових речи су 'одличан, изврстан, нарочит' (нпр. *изванредна* слика; *изузетан* таленат).

У енглеском језику се речи *exceptional* и *extraordinary* у основном значењу односе на нешто необично: *exceptional* 'необично, што се не дешава често'; *extraordinary* 'веома необично или изненађујуће'. Њихова пренесена значења упућују на нешто веома добро: *exceptional* 'изузетно добро' (нпр. an *exceptional* student 'изузетан student'), *extraordinary* 'нешто важније и импресивније од уобичајеног' (нпр. an *extraordinary* talent 'изванредан таленат').

¹⁴ Основно значење речи *splendid*, које је у вези са одсјајем, наводи се у CED, али не и у LED. Други речник бележи да је употреба речи *splendid* у пренесеном значењу застарела.

¹⁵ OSD наводи реч *shiny* 'сјајан, блистав', у сленгу употребљену у значењу 'веома добро' (нпр. David Bowie is *shiny*. 'Дејвид Боуи је сјајан.').

(5) ВЕОМА ДОБРО ЈЕ НЕСТВАРНО

СЈ: *фантијасиичан* (прид.), *бајан* (прид.), *феноменалан* (прид.)ЕЈ: *fantastic* (прид., неформ.), *fabulous* (прид.), *wonderful* (прид.), *marvelous* (прид.), *amazing* (прид.), *phenomenal* (прид.)

У српском језику су основна значења речи *фантијасиичан*, *бајан* и *феноменалан* изведена од именица *фантијазација*, *бајка* и *феномен*, које означавају ‘нешто нестварно или необично’, тј. ‘нешто што је створено маштом’ (*фантијазација*), ‘што је измишљено’ (*бајка*), ‘што је ретко и необично’ (*феномен*). Међутим, њихова пренесена значења односе се на ‘нешто што је толико добро, тј. идеално, да се готово не може поверовати’: *фантијасиичан* ‘необично леп, изванредан, диван’ (нпр. *фантијасиичан* филм), *феноменалан* ‘изузетан, изванредан’ (нпр. *феноменално* памћење), *бајан* ‘који заноси, очарава, заносан, диван, красан, чаробан’ (нпр. *бајна* жена).¹⁶

Енглеске речи *fantastic*, *fabulous*, *wonderful*, *marvellous*, *amazing* и *phenomenal* изражавају појам ВЕОМА ДОБРО у својим основним значењима, с акцентом на следећим компонентама значења: *fantastic* на атрактивности и изазваном задовољству (нпр. You look *fantastic*! ‘Изгледаш фантастично.’); *fabulous* на импресивности (нпр. The room has *fabulous* views across the lake. ‘Соба има фантастичан, бајан поглед на језеро.’); *wonderful* на томе да нас нешто чини срећним (нпр. We had a *wonderful* time in Spain. ‘У Шпанији смо се провели (пре)дивно.’), или на дивљењу некоме/нечему (нпр. It’s *wonderful* what doctors can do nowadays. ‘Невероватно је шта данас лекари све могу да ураде.’); *marvellous* на импресивности (нпр. I had a *marvellous* holiday. ‘На одмору ми је било предивно.’); *amazing* на неочекиваности и шокираности (нпр. He’s an *amazing* player. ‘Он је изванредан, невероватан играч.’); *phenomenal* на изванредности (нпр. a *phenomenal* achievement ‘изванредно постигнуће’). Наведене речи настале су процесом деривације од речи чија се значења уопштено говорећи односе на ‘нешто што не постоји или је изузетно необично’: *fantasy* ‘фантазија’, *fable* ‘басна’, *wonder* ‘чудо’, *marvel* ‘чудо’, *amaze* ‘чудити се’, *phenomenon* ‘необична, ретка појава’.¹⁷

(6) ВЕОМА ДОБРО ЈЕ НЕНОРМАЛНО

СЈ: *лудило* (им., сл.)ЕЈ: *crazy* (прид., сл.)

У српском језику је *лудило* у основном значењу ‘душевни поремећај, или страст за нечим, екстремна узбуђеност и неразборитост’. Међутим, развила се и нова метафоричка употреба, која није забележена у речницима, ни стандардним, ни жаргонским, а којом млађе генерације у сленгу упућују на ‘нешто изузетно добро’ (нпр. Каква добра журка! *Лудило!*).

¹⁶ Речи *неверовајан* (прид.) и *чудо* (им.) могу имати значење ‘веома добро’ као посебан случај у оквиру значења ‘који изненађује неком особином, веома велик, изузетан’, тј. ‘оно што изазива опште чуђење; чудна, необична појава’ (нпр. с *неверовајном* лакоћом; *чудо* од детета), према редоследу навођења.

¹⁷ Реч *incredible* (прид.) може имати значење ‘веома добро’, као посебан случај у оквиру значења ‘изузетно добар, велик или важан’. Нпр. The view is just *incredible*. ‘Поглед је невероватан.’ (припада домену ВЕОМА ДОБРО), али: The pain was *incredible*. ‘Бол је био невероватан.’ (не припада домену ВЕОМА ДОБРО).

У енглеском језику је основно значење речи *crazy* ‘ментално болестан’ или ‘неразуман’. У пренесеном значењу, у сленгу *crazy* има значење ‘веома добро или одлично’ (нпр. *That’s a crazy song!* ‘Ова песма је лудило.’).¹⁸

(7) ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ВЕЛИКО

СЈ: *величансџвен* (прид.), *меџа* (прил., сл.)

ЕЈ: *great* (прид., неформ.), *grand* (БЕ, прид., неформ.), *mega* (прид., неформ.), *swell* (им., АЕ, сл., заст.), *terrific* (прид., неформ.)

У српском језику *величансџвен*, у чијој основи је реч *велик*, има значење ‘који изазива дивљење, поштовање, узвишен’ (нпр. *величансџвен* споменик, *величансџвен* говор). *Меџа* је префиксоид пореклом из класичног грчког језика, чије је значење ‘велик, увећан’. Међутим, *меџа* као придев значи ‘одличан, изузетан, изврстан, изванредан, сјајан, диван’¹⁹ (нпр. Тачно у осам за-казана је конференција за штампу енглеског *меџа* бенда *The Prodigy*).

У енглеском језику *great*, *grand* и *mega* имају основно значење ‘веома велик’, а пренесено значење у неформалној употреби им је ‘одличан’ (нпр. *The weather here is great*. ‘Овде је време супер.’; *We all had a grand time*. ‘Провели смо се величанствено (божанствено).’; *That car is mega!* ‘Тај ауто је страва.’).

Основно значење глагола *swell* је ‘увећати се и уокруглити се’, док је пренесено значење придева *swell* у америчком сленгу, сада већ мало старомодно, управо ‘веома добро’ (*You look swell!* ‘Изгледаш страва!’).

Интересантан пример је реч *terrific*, чије је истакнуто и у речницима првонаведено значење ‘веома добар’ (нпр. *That’s a terrific idea!* ‘То је сјајна идеја!’), а другонаведено значење ‘веома велик’.

(8) ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ЛЕПО

СЈ: *леј* (прид.), *диван* (прид.)

ЕЈ: *beautiful* (прид.), *lovely* (прид., БЕ, неформ.), *gorgeous* (прид., неформ.)

У српском језику је основно значење речи *леј* ‘који се истиче правилношћу, складношћу облика, спољашњим изгледом уопште, чији спољашњи изглед изазива пријатан естетски утисак, згодан, диван’, а основно значење речи *диван* ‘који пада у очи *веома* лепим изгледом; *необично* леп, *красан*, *прекрасан*’, дакле интензивније од значења речи *леј*. С друге стране, пренесено значење речи *леј* гласи ‘који се одликује квалитетом, добар; добро справљен, укусан (о јелу, пићу и сл.)’ (нпр. *леј* колач) и ‘који се цени, уважава; који је за похвалу, примерен, добар, позитиван; истакнут’ (нпр. *изаћи на леј* глас).

У енглеском језику основно значење синонима *beautiful* и *lovely* одговара значењу српског *леј*, те се односи на ужитак у естетском чулном доживљају. Основно значење речи *gorgeous* интензивније је од значења *beautiful* и *lovely* ‘*изразијџо* *лепо* или *атрактивно*’. Метафоричко значење две прве речи је ‘веома добро, пријатно, што пружа задовољство’, док је метафоричко зна-

¹⁸ Ова употреба речи *crazy* наводи се у CED, али не у и LED. Ниједан од ова два речника не наводи реч *insane* (прид.) у овој, метафоричкој употреби, али је налазимо у речнику сленга: OSD. Нпр. *Did you see him rocking out on guitar? Man that was insane*. ‘Да ли си видео како пржи на гитари? Човече, лудило.’

¹⁹ Значење је дато према ДРСЖ, а пример према RNA.

чење речи *gorgeous* опет интензивније: ‘изрази^{ти}о пријатно и што изрази^{ти}о пружа задовољство’ (нпр. *What beautiful music!* ‘Каква дивна музика!’; *Thank you for a lovely evening.* ‘Хвала вам на дивној вечери.’; *That was a gorgeous cake.* ‘Колач је био прелеп.’).

Може се закључити да је код наведених енглеских речи у пренесеном значењу акценат на задовољству које нешто пружа. У пренесеном значењу ‘веома добро’ уплиће се и метонимијски пренос типа узрок-последица, јер лепота подстиче естетско, чулно задовољство код посматрача.

(9) ВЕОМА ДОБРО ЈЕ БОЖАНСКО

СЈ: *божансџивен* (прид.), *боџовски* (прид.)

ЕЈ: *divine* (прид., неформ., заст.), *heavenly* (прид., неформ., заст.)

У српском језику је основно значење речи *божансџивен* и *боџовски* ‘који се односи на божанство, бога, који потиче од бога, својствен богу и сл.’, док је пренесено значење ових речи следеће: *божансџивен* ‘изванредно леп, диван; величанствен’ (нпр. *божансџивена* хаљина), *боџовски* ‘изврстан, сјајан, богат’ (нпр. *боџовски* ручак).

У енглеском језику се *divine* и *heavenly* у основном значењу односе на божанско, тј. ‘који се односи на бога’, и ‘који припада рају’, према редоследу навођења. Њихово пренесено значење у неформалној и сада већ застарелој употреби је ‘изузетно пријатно, добро или лепо’ (нпр. *a divine performance of the concerto* ‘божанствена изведба концерта’; *We found a tiny hotel in a heavenly spot with a beautiful bay.* ‘Нашли смо мали хотел на божанственом месту у лепом заливу.’).

4.2.1. ПОЈМОВНЕ МЕТАФОРЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ. Само једна појмовна метафора типична је за српски језик:

(1) ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ЗАСТРАШУЈУЋЕ

СЈ: *сџрава* (им., сл.), *бруџалан* (прид., сл.)

Речи *сџрава* и *бруџалан* имају изразито негативно основно значење. Значење прве је ‘јакко осећање страха, ужас, језа’, а друге ‘веома груб, суров, дивљачки, зверски’. Међутим, у пренесеном значењу, у сленгу, оне се употребљавају да означе ‘нешто изузетно добро’ (нпр. *сџрава* журка; *бруџална* кошуља).²⁰

4.2.2. ПОЈМОВНЕ МЕТАФОРЕ У ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ. Пет појмовних метафора постоје само у енглеском језику. Оне ће бити представљене одређеним редоследом, у зависности од нијанси значења које уводе: прво се наводе појмовне метафоре ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ОД КЉУЧНОГ ЗНАЧАЈА, ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ЛОШЕ И ВЕОМА ДОБРО ЈЕ РАЗАРАЈУЋЕ, јер имају необележено значење ‘веома добро’; затим ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ВЕЛИКА ПРОМЕНА, јер уноси и компоненту значења ‘уживања’; на крају ВЕОМА ДОБРО ЈЕ СВЕЖЕ, јер уноси и компоненту значења ‘задивљеност’.

²⁰ Метафоричке употребе речи *сџрава* и *бруџалан* нису забележене у консултованим стандардним речницима српског језика.

(1) ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ОД КЉУЧНОГ ЗНАЧАЈА

ЕЈ: *crucial* (прид., сл.)

Основно значење речи *crucial* је ‘од изузетне важности, јер све од тога зависи’. У сленгу она има пренесено значење ‘веома добро’ (нпр. *Peanut butter is crucial!* ‘Путер од кикирикија је страва.’).²¹

(2) ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ЛОШЕ

ЕЈ: *wicked* (прид., неформ.), *nasty* (прид., сл.), *mean* (прид., сл.), *sick* (прид., сл.)

Основна значења ових речи односе се на нешто лоше или негативно – *wicked* ‘који се понаша неморално’, *mean* ‘окрутан’, *nasty* ‘који се понаша непријатно и безобразно’, док *sick* значи ‘болестан’. Све оне у неформалном регистру или у сленгу имају сасвим неочекивано значење ‘веома добро’ (нпр. *That’s a wicked bike!* ‘Бицикл је страва!’, *That’s a nasty guitar!* ‘Гитара је страва.’; *She plays a mean game of bridge.* ‘Страва како игра бриџ.’; *That rave was sick.* ‘Тај рејв је био лудило.’).²²

(3) ВЕОМА ДОБРО ЈЕ РАЗАРАЈУЋЕ

ЕЈ: *cracking* (прид., неформ., БЕ), *smashing* (прид., неформ., заст., БЕ)

Глаголи *crack* и *smash*, од којих су настале ове речи, имају основно значење ‘разбити нешто у комадиће’, док придеви *cracking* и *smashing* у британском енглеском, у неформалном регистру, значе ‘веома добро’ (нпр. *This was a cracking good match.* ‘То је био брука добар меч.’; ²³ *We had a smashing holiday.* ‘Имали смо страва одмор.’).

(4) ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ВЕЛИКА ПРОМЕНА

ЕЈ: *radical* (прид., сл.)

Реч *radical* се у основном значењу односи на ‘велику и важну промену’, док у пренесеном значењу у сленгу има значење ‘веома добро или нешто у чему се ужива’ (нпр. *That was one radical party last night!* ‘Журка синоћ је била страва!’).

(5) ВЕОМА ДОБРО ЈЕ СВЕЖЕ

ЕЈ: *cool* (прид., неформ.)

Реч *cool* је у основном значењу, које се односи на временске прилике, ‘прохладност, тј. свежина’. У пренесеном значењу, у неформалном регистру, *cool* има значење ‘одлично, дивно’,²⁴ односно, прецизније речено ‘нешто што је атрактивно, модерно, интересантно, те му се људи диве’²⁵ (нпр. *You look cool in denim.* ‘Изгледаш супер (кул) у тексасу.’). Интересантно је приметити

²¹ Метафоричко значење ове речи забележено је у CED, али не и у LED.

²² Метафоричка значења речи *mean*, *nasty* и *sick* нису наведена у LED. Метафоричко значење речи *mean* наведено је у CED, док су значења речи *nasty* и *sick* наведена у OSD.

²³ У српском језику, у сленгу, именица *брука* колоцира с придевом *добар*, чиме се означава да је нешто веома добро.

²⁴ Ова дефиниција је према CED.

²⁵ Ова дефиниција је према LED.

да је реч *кул* преузета у српски језик из енглеског у свом пренесеном значењу ‘врло добар, леп, елегантан, пријатан, паметан, забаван, прибран, модеран, и сл.’ (нпр. Мислим да данас има много *cool*²⁶ бендова).²⁷ Ова жаргонска употреба речи *кул* у значењу ‘одличан, сјајан, диван’ бележи се у ДРСЖ.

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА. Чињенице да српски и енглески језик припадају различитим групама језика, словенским и германским, као и да је у српском језику у овом истраживању забележено дупло мање речи којима се изражава појам ВЕОМА ДОБРО у односу на енглески језик (25 наспрам 51 речи) испрва наводи на размишљање о разликама у ова два језика. Међутим, анализа је показала да у овом појмовно-језичком домену међу њима има доста сличности. Прво, установљено је неколико нијанси значења појма ВЕОМА ДОБРО које се испољавају у оба језика: а) највише испољен степен доброг квалитета или стандарда, тј. нијанса значења ‘најбоље могуће’ (нпр. *врхунски*; *first-class*), б) мањи, али још увек висок степен квалитета или стандарда, тј. ‘изузетно добро’ (нпр. *бриљантијан*; *fantastic*), в) необележено значење ‘веома добро, одлично’ (нпр. *меџа*; *terrific*), и г) ‘веома добро, али и пријатно, што пружа задовољство’ (нпр. *диван*; *lovely*).

Поред тога, у оба језика знатно је мање речи које изучавани појам изражавају својим основним значењима; у српском језику их је 3, а у енглеском 10. Уз то, концептуализација некога или нечега што је ВЕОМА ДОБРО врло је слична у оба језика, односно у метафорички проширеним значењима речи које изражавају проучавани појам крију се већином идентичне појмовне метафоре. У оба језика јављају се следеће појмовне метафоре: ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ГОРЕ (ВИСОКО), ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ПРВО, ВЕОМА ДОБРО ЈЕ СВЕТОСТ, ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ДРУГАЧИЈЕ, ВЕОМА ДОБРО ЈЕ НЕСТВАРНО, ВЕОМА ДОБРО ЈЕ НЕНОРМАЛНО, ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ВЕЛИКО, ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ЛЕПО и ВЕОМА ДОБРО ЈЕ БОЖАНСКО. Затим, српске и енглеске речи у оквиру готово свих ових категорија појмовних метафора су преводни еквиваленти: српска именица *врх* је преводни еквивалент енглеске именице *top*, српски придеви *врхунски* и *super* су преводни еквиваленти енглеских придева *top*, *top-flight*, *top-hole*, *top-class*, *top-notch*, *topping*; српски лексички спојеви *број један* и *прва лиџа*, као и придев *првокласан* су преводни еквиваленти енглеских придева *first-class* и *first-rate*, и именице *ace*; српски придеви *бриљантијан* и *сјајан* су преводни еквиваленти енглеских придева *brilliant* и *splendid*; српски придеви *изванредан* и *изузећан* су преводни еквиваленти енглеских придева *extraordinary* и *exceptional*; српска именица *лудило* је преводни еквивалент енглеског придева *crazy*; српски придеви *леј* и *диван* су преводни еквиваленти енглеских придева *beautiful*, *lovely* и *gorgeous*; српски придеви *божански* и *боговски* су преводни еквиваленти енглеских придева *divine* и *heavenly*. Изузеци су речи у категорији ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ВЕЛИКО, јер је српски придев *величанствен* преводни еквивалент само енглеског придева *grand*, док остале енглеске речи (*great*, *mega*, *swell*, *terrific*) имају преводне еквиваленте који припадају другим појмовним доменима (речи: *супер*, *сјајан*, *сјајан*, а појмовни домени: ГОРЕ (ВИСОКО),

²⁶ Ова реч се јавља и без ортографске адаптације.

²⁷ Дефиниција англицизма *кул*, као и пример, дати су према RNA.

СВЕТЛОСТ, ЗАСТРАШУЈУЋЕ). Слично важи и за категорију ВЕОМА ДОБРО ЈЕ НЕСТВАРНО, где преводни еквивалент енглеског придева *wonderful* није српски придев *чудно* или именица *чудо*, већ придеви (*йре*)дивно, *неверовајно* или *изванредно*, који припадају појмовним доменима ЛЕПО, НЕСТВАРНО И ДРУГАЧИЈЕ, према редоследу навођења.

Што се тиче разлика у концептуализацији, само у српском језику установљена је категорија ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ЗАСТРАШУЈУЋЕ, док су само у енглеском језику установљене категорије: ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ОД КЉУЧНОГ ЗНАЧАЈА, ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ЛОШЕ, ВЕОМА ДОБРО ЈЕ РАЗАРАЈУЋЕ, ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ВЕЛИКА ПРОМЕНА И ВЕОМА ДОБРО ЈЕ СВЕЖЕ. Српски преводни еквиваленти енглеских речи, које припадају неформалној употреби, или чак сленгу (*crucial, wicked, nasty, mean, sick, cracking, smashing, radical*), у овим категоријама су придев *сйправа*, именица *лудило* или колокација *брука добро*, такође у сленгу; ови преводни еквиваленти припадају појмовним доменима ЗАСТРАШУЈУЋЕ И НЕНОРМАЛНО, који се могу оценити негативно. На основу овога може се закључити да се концептуална непоклапања при изражавању појма ВЕОМА ДОБРО у два језика односе првенствено на неформалну употребу језика.

Појмовне метафоре ВЕОМА ДОБРО ЈЕ НЕНОРМАЛНО (*лудило, crazy*) у српском и енглеском језику, ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ЗАСТРАШУЈУЋЕ (*сйправа, брушалан*), само у српском језику, и ВЕОМА ДОБРО ЈЕ ЛОШЕ (*wicked, nasty, mean, sick*) и ВЕОМА ДОБРО ЈЕ РАЗАРАЈУЋЕ (*cracking, smashing*), само у енглеском језику, разликују се од осталих установљених појмовних метафора по томе што се појам ДОБРО изражава кроз нешто суштински *негајивно* и *лоше*, што је изненађујуће. Овај феномен може се довести у везу са оним што Унгерер (UNGERER 2000: 328–334) назива *йриџушивањем* (енг. *muting*), када говори о метафоричким пресликавањима у појмовним метафорама ради пројекције само позитивних атрибута у одређеним шокантним рекламама. Код ових речи чија су основна значења изразито негативна, а пренесено значење им је позитивно – ‘веома добро’, долази до преношења само *инйензиийейи* у коме се испољава основно значење, а не и самог, основног значења. На пример, *сйправа* значи ‘јакو осећање страха’, а при метафоричкој употреби преноси се само значењска компонента *јачине*, а не и страха.

На крају, може се закључити да су разлике у концептуализацији појма ВЕОМА ДОБРО у српском и енглеском језику мање него што је очекивано, а било би интересно утврдити концептуална и културолошка поклапања и непоклапања између ова два језика при лексичком изражавању многих других општих појмова, а први који се намеће јесте појам ВЕОМА ЛОШЕ.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ДРСЖ – Драгослав Андрић (ур.). *Двосмерни речник срјскоџ жарџона (и жарџону сродних речи и израза)* (друго, знатно допуњено издање). Београд: Zepter Book World, 2007.
 РМС – *Речник срјскоџа језика*. Нови Сад: Матица Српска, 2007.
 РСАНУ – *Речник срјскохрвајскоџ књижевноџ и народноџ језика*, I–. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 1959–.

*

- AITCHISON, Jean. *Language Change: Progress or Decay?* Second edition. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- BUGARSKI, Ranko. *Žargon. Lingvistička studija*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2003.
- CED – *Collins English Dictionary Online*. <<http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>> maj – juli, 2012.
- CROFT, William, D. ALAN CRUSE. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- RNA – Vera Vasić, Tvrtko Prčić, Gordana Nejgebauer (ur.). *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*. Novi Sad: Zmaj, 2001.
- EVANS, Vyvyan, MELANIE GREEN. *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd., 2006.
- GIORA, Rachel. Irony: Context and Salience. *Metaphor and Symbol* 14/4 (1999): 241–257.
- GIORA, Rachel. Understanding Figurative and Literal Language: The Graded Salience Hypothesis. *Cognitive Linguistics* 7 (1997): 183–206.
- GIORA, Rachel. On the Priority of Salient Meanings: Studies of Literal and Figurative Language. *Journal of Pragmatics* 31 (1999): 919–929.
- GIORA, Rachel, Inbal GUR. Irony in Conversation: Salience, Role, and Context Effects. Brigitte Nerlich, Zazie Todd, Vimala Herman, David D. Clarke (eds.). *Polysemy: Flexible Patterns of Meaning in Mind and Language*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2003, 297–315.
- KLIKOVAC, Duška. *Metafore u mišljenu i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2004.
- KÖVECSES, Zoltan. *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- KÖVECSES, Zoltan. *Language, Mind and Culture. A Practical Introduction*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2006.
- LAKOFF, George. *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago: The University of Chicago Press, 1987.
- LAKOFF, George, MARK JOHNSON. *Metaphors We Live By*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1980.
- LAKOFF, George et al. *Master Metaphor List. Second Draft Copy*. Berkeley: University of California, 1991. <<http://araw.mede.uic.edu/~alansz/metaphor/METAPHORLIST.pdf>> maj – juli, 2012.
- LANGACKER, Ronald. *Foundations of Cognitive Grammar*, Vol. 1. Stanford: Stanford University Press, 1987.
- LED – *Longman English Dictionary*. <<http://www.ldoceonline.com>> maj – juli, 2012.
- LEE, David. *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Melbourne: Oxford University Press, 2001.
- LIPKA, Leonhard. *An Outline of English Lexicology*. 2nd edition. Tübingen: Max Niemeyer, 1992.
- LLA – *Longman Language Activator. The World's First Production Dictionary* (New Edition) (ed. Della Summers). Harlow: Longman Group UK Limited, 2008.
- OSD – *The Online Slang Dictionary*. <<http://onlineslangdictionary.com>> maj – juli, 2012.
- PRČIĆ, Tvrtko. *Semantika i pragmatika reči*. Drugo, dopunjeno izdanje. Novi Sad: Zmaj, 2008.
- RASULIĆ, Katarina. Konceptualizacija društva pomoću vertikalne dimenzije. Duška Klikovac, Katarina Rasulić (ur.). *Jezik, društvo, saznanje. Profesoru Bugarskom od njegovih studenata*. Beograd: Filološki fakultet, 2003, 239–254.
- UNGERER, Friedrich. Muted Metaphors and the Activation of Metonymies in Advertising. Antonio Barcelona (ed.). *Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2000, 321–340.

Sonja Filipović-Kovačević

LEXICAL EXPRESSION OF THE CONCEPT *VERY GOOD* IN SERBIAN AND ENGLISH

Summary

This paper studies words expressing the meaning, i.e. the concept *VERY GOOD*, which involves positive qualification of someone or something, in Serbian and English. The theoretical framework used is the cognitive linguistic approach to lexical semantics according to which meaning is a conceptual category, and words are just prompts for activating concepts containing meaning. Giora (1997; 1999) distinguishes between salient meanings, which are lexicalized in the mental lexicon,

on the one hand, and non-salient meanings, which are context-dependent, on the other hand. The starting premise in this research is that the concept *VERY GOOD* in both languages is mostly expressed by words used in their extended, figurative meanings, which are derived from the salient meanings, first-quoted in dictionaries, through the cognitive mechanism of widening meaning, involving conceptual metaphors. Thus, the aim of the paper is to present a typology of conceptual metaphors expressing the studied concept in Serbian and English, and in that respect establish conceptual and cultural similarities and differences in the two compared languages.

The results show that in Serbian the number of the studied words is half the number of the equivalent words in English (25 vs 51). However, in spite of this, the analysis shows that there are many similarities between Serbian and English when it comes to expressing the concept *VERY GOOD*. First, in both languages there are just a few words expressing this concept in their literal meanings (3 in Serbian and 10 in English). Secondly, and more importantly, the conceptualization of someone or something *VERY GOOD* is very similar in the two languages, i.e. words expressing this concept in their non-literal, metaphorically extended meanings feature mostly identical conceptual metaphors. Thus, in both languages there are the following metaphors: *VERY GOOD IS UP (HIGH)*, *VERY GOOD IS THE FIRST*, *VERY GOOD IS LIGHT*, *VERY GOOD IS DIFFERENT*, *VERY GOOD IS UNREAL*, *VERY GOOD IS NOT NORMAL*, *VERY GOOD IS BIG*, *VERY GOOD IS BEAUTIFUL* and *VERY GOOD IS DIVINE*. English and Serbian words in these conceptual categories are mostly translation equivalents, with a few exceptions.

However, there are also certain conceptual mismatches in the expression of the concept *VERY GOOD* in the two languages, and they mostly refer to informal use of language. Thus, in Serbian solely there is one conceptual metaphor: *VERY GOOD IS SCARY*, while in English only there are the following conceptual metaphors *VERY GOOD IS CRUCIAL*, *VERY GOOD IS BAD*, *VERY GOOD IS DESTRUCTIVE*, *VERY GOOD IS RADICAL*, *VERY GOOD IS COOL*. Surprisingly, several metaphors conceptualise *GOOD* as something essentially negative and bad (*VERY GOOD IS NOT NORMAL / SCARY / BAD / DESTRUCTIVE*).

In the end, it can be concluded that Serbian and English differ in the conceptualization of the concept *VERY GOOD* much less than expected. Furthermore, it would be interesting to analyze conceptual and cultural matchings and non-matchings between these two languages when it comes to expressing other general concepts, and the first that logically comes to mind is the concept *VERY BAD*.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за англистику
Др Зорана Ђиниђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
sonjaf@eunet.rs

ЖИВОТ И ДЕЛО БРАНКА МИЛЕТИЋА (19. VI 1900 – 30. X 1949)*

Када је Уредништво *Српског биографског речника* замолило другог аутора овога прилога да за њих припреми текст одреднице о Бранку Милетићу, показало се да о томе угледном лингвисти, осим неколико узгредних помена у литератури, није било нигде никаквих података и само је *Мала енциклопедија Просвета* (1978³) о њему забележила следећих неколико редова: „**Милетић Бранко** (1900–1949), лингвист, проф. Филозофског факултета у Београду; бавио се експерименталном фонетиком и дијалектологијом; писао је на француском, немачком и чешком језику. Гл. радови: *О интонацијама у штиокавском дијалекту* (на чешком), *Изговор српскохрватских гласова*, *Црмнички говор* и др.” Те су нам књиге биле добро познате, знали смо и многе друге ситније чињенице из Милетићеве библиографије, али о његовом животу – ништа више од мутног податка да „потиче, однекуд, из Славоније”. Потрага за подацима о његовом животу показала је да су разлози који су одлучили да о њему не остане никаквих записа били необични: 1945. године нова власт уклонила га је с Универзитета зато што је потписао *Ајел српском народу* (13. август 1941), а његов чиновнички досије био је темељито пречешљан за потребе Суда части који је о прогону професора одлучивао.¹ Пресуде Суда части имале су, иначе, „различиту тежину” и оне су могле бити предате или „Суду за суђење престапа против српске националне части” (од лингвиста – тако је „пресуђено” Хенрику Барићу) или „Државној комисији за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача”, најбројнија је била група оних наставника који су „удаљени с факултета” зато што су „одбегли у Немачку”, а за нас је занимљива група оних који су, напосто, „удаљени с Универзитета” и за које ваља претпоставити да им никаква „кривица” није доказана, предводили су је Радослав Грујић и Веселин Чајкановић, а међу

* Овај прилог резултат је рада на пројекту *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (178020), који у целини финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ Тада су, уз Милетића, уклоњени и Хенрик Барић с Филозофског и Петар Ђорђић с Богословског факултета, а као чланови „Суда части Београдског универзитета” помињу се: Павле Савић, Петар Матавуљ, Борислав П. Стевановић, Стефан Ђелинео, Радомир Алексић, М. Алексић, Душан Недељковић и др. (в. Цветковић 2006: 284), а главне чињенице о тим дешавањима налазимо и у књизи Д. Бонцића (2004: 80–85).

њима нашли су се Петар Ђорђевић и Бранко Милетић. Да је то тако, показује и чињеница да је, две године касније, „према указаној потреби”, Милетић постављен за професора Више педагошке школе за српски језик” (као њен ранији дугогодишњи хонорарни професор и „бивши ванредни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду”). Милетић је убрзо после тога отишао из живота, али његову смрт нису огласили ни *Наш језик* ни *Јужнословенски филолог* иако је он тим двама часописима посветио најбоље године свога живота.²

Када су утврђене те појединости, за осталима је почела потрага у фондовима Архива Србије и сад можемо рећи да се пред нама налазе најважније чињенице о тегобном животу и богатом научном делу Бранка Милетића.

Б. Милетић рођен је 19. јуна 1900. у Осијеку, од мајке Меланије Олором (према *Изводу из матичне књиџе умрлих*) и оца Димитрија-Динка Милетића, доктора права и „краљевског жупанијског тајника”.³ Завршио је основну школу у Доњем Михолцу (1910), реалну гимназију у Осијеку (1918), студије почео у Загребу, апсолвирао на Филозофском факултету у Прагу (1924); положио главни ригороз из словенске и германске филологије (споредни је био из филозофије) и после одбране докторске тезе под насловом *O srbo-chrvatských intonacích v nářečí štokavském* промовисан је за доктора филозофије (1925). Две године пре тога радио је као учитељ у реалној гимназији у Осијеку (1922–1924) када је, свакако због студија у Прагу, дао оставку на службу, а 26. септ. 1925. постављен за суплента гимназије у Новој Градишци; 17. II 1926. премештен у женску гимназију у Скопљу, 11. XI исте године постављен за библиотекара на тамошњем Филозофском факултету, а 21. IV 1927. за хонорарног лектора чешког језика; професорски испит (из српскохрватског језика и књижевности као главног и немачког језика и књижевности као споредног предмета) положио 10. III 1928. у Београду („одликујући се спремом у свим деловима испита”); 14. VI 1928. премештен за суплента мушке гимназије у Скопљу, 22. VIII 1928. постављен за суплента у Другој мушкој гимназији у Београду, а од 1. X 1928. за професора, да би 26. III 1930. био постављен за доцента на Филозофском факултету у Београду, а 29. VII 1939. за ванредног професора.⁴

² Колико, изгледа, није било упутно помињати Милетићево име, показује се и тиме да у првом послератном броју *Јужнословенског филолога*, уз некрологе Н. ван Вејку, Ст. Куљбакину, Милану Решетару, Олджиху Хујеру, Радовану Кошутућу, Ђури Грубору и Францету Кидричу – није било места и за Б. Милетића (XVIII (1949–1950): 501–521). Засад се не зна колико је у томе одлучивала чињеница да је Белићева позиција била озбиљно угрожена после посете М. Ђиласа и Е. Кардеља Српској академији наука крајем 1944. кад је Белић био „скрајнут” од одлучивања о њеном статусу и будућности (уп.: Петровић, Драгољуб. *Похара Срба и српског језика* [у књ. Јаџатовић, Ђорђе. *Борба за ћирилицу*. Нови Сад, 2011], 467–484).

³ Према Милетићевим наводима, мати му је била је из Доњег Михолца у Славонији, а отац из Карлобага у Приморју (Милетић 1933: 8; Белић 1926–1927: 225). У Милетићевој венчаници коју је издала „Duhovna uprava pravoslavne crkve u Olomouci”, од 25. априла 1925, он је „професор реалне гимназије у Прагу–Виноградима”, а невеста му Milada Novotníková „професорка реалке у Липнику у Моравској”; податке о оцу такође преузимамо из венчанице, а мајчино девојачко презиме могло би се једино прочитати као Ollrom.

⁴ После преласка на Вишу педагошку школу Милетић је 19. новембра 1948, изгледа, морао *двајући* да попуни „Opšti upitnik” и да у њему наведе све битне биографске чињенице и најважније појединости из свога службеничког листа. Који је био смисао тога захтева, може се само претпоставити, а у њима налазимо и један детаљ с којим се у другим списима не срећемо:

На тој дужности остао је до 15. VI 1945, с тим што је био и управник Завода за експерименталну фонетику основаног 1937. на Филозофском факултету у Београду, и још је у периоду од 1942. до 1943. године био привремено додељен на рад лексикографском одсеку Српске краљевске академије у Београду. Одмах после рата, видели смо, био је искључен с Универзитета пресудом Суда части Београдског универзитета (3. априла 1945. године). Након две године, у документу од 18. јуна 1947, наводи се да је „према указаној потреби” постављен за професора Више педагошке школе за српски језик” у Београду (у којој је био хонорарни наставник од 1932. до 1938. године). Недуго затим, 30. X 1949, умро је у четрдесет деветој години живота.

Према белешкама сачуваним у његовим персоналним списима, Милетић је био висок и добро грађен човек, али је имао озбиљних здравствених проблема због којих је био ослобођен војне обавезе (имао је срчану ману, као последицу реуматске грознице коју је прележао у детињству). Он је био сав посвећен науци и нема никаквих назнака о његовим другим интересовањима, а ваља претпоставити да је *Ајел српском народу* потписао по нечијем наговору, али не и да се у било каквом облику „бавио политиком”.

Милетић је и након завршених студија, „одлазио у више махова у иностранство и продужавао научни рад у библиотекама и институтима, нарочито у Прагу, Паризу, Бечу и Хамбургу.” О његовим одласцима у иностранство, најчешће у Чехословачку, сведоче бројне молбе за издавање пасоша упућене управи града, али и одлуке управе Универзитета о финансирању његових одлазака на међународне лингвистичке скупове: 1931. на међународном лингвистичком конгресу у Женеви Милетић је био представник Београдског универзитета, већ следеће године моли ректора Универзитета за одсуство ради учешћа на „конференцији југословенско-чехословачких лига у Оломуцу” (од 19. до 22. марта 1932. године); 17. септембра 1937. моли Ректорат да му „изда дозволу за путовање у Чехословачку”, где ће „као делегат Савеза југословенско-чехословачких лига узети учешћа у сахрани поч. претседника Масарика”; био је делегат Универзитета на III интернационалном конгресу фонетских наука, одржаном у Гану (Ghent) јула 1938. године. Добро је говорио и писао чешки и немачки, а „читао је све словенске језике, француски и енглески”. Милетић је, очигледно, због истих, научних послова, боравио и у Немачкој 1940. године. У ратном периоду је наставио са својим радом на факултету (марта 1941. додељено му је да хонорарно држи наставу чешког језика, а 17. септембра предложено је Министру просвете да га постави за испитивача за српски језик у Комисији за полагање асистентског испита на Београдском универзитету „пошто се оба члана испитивача Комисије која је образована одлуком Министарства просвете [од 3. априла 1941] налазе у заробљеништву”, а Урош Џонић, управник Универзитетске библиотеке, „недавно пензионисан и тиме поново упражњено место испитивача за српски језик”). На основу неких докумената такође се види да је Милетић у неколико наврата планирао дијалектолошка путовања 1942. године⁵ и да

пошто је положио стручни професорски испит, он је на Филозофском факултету био ангажован и као асистент (1928–1930), тј. до избора у звање доцента.

⁵ Током марта 1942. Милетић је тражио одобрење од декана и ректора „за дијалектолошки рад у Дебељачи, Петровграду, Великој Кикинди и Мокрину”, а половином јула „ради путовања по Србији и Банату у циљу научних дијалектолошких испитивања”, али се не зна да

га је Министарство просвете у јулу те године званично доделило „Српској Краљевској академији у Београду, где ће сарађивати на изради лексикографског речника”. Касније, међу документима за 1943. годину налазимо да се Б. Милетић јавио 10. марта на своју редовну дужност, а у новембру исте године моли деканат Филозофског факултета да буде ослобођен ноћног дежурства у библиотекама „за време док трају предавања на курсу скраћене наставе”.

Бранко Милетић је био у уредништву часописа *Наш језик* од почетка његовог издажења (1933. године) па све до 1940. Учествовао је, самим тим, у писању рубрика *Језичке њоуке*, у којима уредници часописа одговарају својим читаоцима на поједина питања из области језика; такође је био везан за часопис *Јужнословенски филолоџ*, не само писањем својих прилога већ и пословима око библиографија од краја двадесетих па до 1940. године. Поред редовних обавеза око уређивања поменутих часописа, Б. Милетић је имао значајно место и у организацији III међународног конгреса слависта (18–25. IX 1939):⁶ био је члан Извршног одбора Конгреса и секретар Секције за лингвистику. Изван ових ангажовања, која довољно говоре о рангу који је овај научник, иако млад, имао у свом времену, потпунији подаци о квалитету Милетићевог рада остали су сачувани у рефератима са Филозофског факултета у Београду, на основу којих је биран у звање доцента (други пут) и, касније, ванредног професора.

Савет Филозофског факултета у Београду, 24. октобра 1935. године поново је, једногласно изабрао Б. Милетића за „универзитетског доцента при катедри Народног језика” за наредни период од пет година. У реферату, који је тим поводом упућен Савету факултета, који су потписали А. Белић и С. Куљбакин, каже се да је Милетић „проширио и удубио своје досадашње студије” посебно радом *Изговор српскохрватских гласова*, затим, да „улази све више у проблеме наше акцентуације и акцентуације словенске уопште” и да „се почео бавити и описивањем дијалеката наших” о чему сведочи списак његових радова (осам штампаних и три припремљена за штампу), написаних од 1930. до пред крај 1935. године.

Маја 1939. године професори А. Белић и Х. Барић пишу нови реферат Савету Филозофског факултета у Београду за избор Б. Милетића у звање ванредног професора. У њему се јасно истиче да је он од 1930. године, када је изабран за доцента, знатно проширио обим свога рада и научног интересовања. Према речима еминентних референата, одлично је владао експерименталним методама, добро познавао фонетичку литературу, а нарочито словенску, и врло успешно одређивао целокупни гласовни састав једног језика према другим сродним и несродним језицима. Посебно је истакнут његов рад *Les articulations serbocroates comparées aux articulations françaises*, али су као врло драгоцене окарактерисане и друге расправе настале његовим исцрпним проучавањима природе наших акцената. Иако није био обичај да се помињу необјављени радови, у овом реферату говори се веома похвално

ли је те замисли остварио будући да му се крајем јула погоршало здравље па је поднео молбу деканату да му се „одреди лекарска комисија ради потребног боловања”; 13. августа 1942. Милетићу је „одобрено два месеца боловања”.

⁶ У Београду је, наиме, требало да буде одржан овај велики научни скуп, који је врло озбиљно припреман иако се велики светски рат наслуђивао; после напада Немачке на Пољску (1. септембра 1939. године) било је очигледно да се дуго и савесно организовани конгрес неће одржати (III МКС).

и о монографији *Црмнички говор*, коју је Српска краљевска академија тек прихватила за објављивање, а сам аутор сматра се не само великим фонетичарем већ и врло успешним дијалектологом и историчарем језика. Такође, аутори реферата сматрају Б. Милетића добрим наставником и предавачем. Савет Филозофског факултета изабрао је једногласно Б. Милетића за ванредног професора (са 36 гласова), а Универзитетско веће, „на седници својој од 29 и 30 јуна 1939 примило [тај избор] са 67 гласова за и 4 гласа против” и предложило министру да се „сагласи с овим избором”.

Уз Александра Белића, Б. Милетић несумњиво је најзначајнији српски лингвиста међуратног периода. Као ђак чувене чешке фонетске школе Јозефа Хлумског, у настави је био ангажован на предметима: историјска фонетика, општа фонетика, експериментална фонетика, акцентологија и дијалектологија и у свим тим областима оставио драгоцене прилоге проучавању проблема којима се бавио.⁷ Његова испитивања природе српских гласова постала су класична већ у тренутку кад су се појавила,⁸ а прилози познавању неких наших дијалеката били су најбоља основа за њихова каснија истраживања. Тако је, рецимо, за исцрпан Милетићев *Извештај о испитивању говора Кикинде и околине* (в. у *Библиографији* рад 34) П. Ивић записао следећу оцену: „Први рад о неком војвођанском говору на основу дужег систематског испитивања на терену. Језгровито, прецизно, с релативно много појединости. Чисто дијалектографски, без интерпретација факата. Занемарене су разлике између говора појединих испитиваних места. Факултативно није увек одвојено од обавезног. У детаљима има пропуста, ређе грешака. Писац као да је тежио да говор учини што интересантнијим, готово што егзотичнијим. Ипак овај значајан рад остаје као досад најбогатији списак особина једног војвођанског говорног типа” (Ивић 2001: 113).

Своје изузетно научно утемељење Милетић је показао и монографским описом говора Црмнице, на који се може гледати као на образац по коме би таква испитивања требало обављати.⁹ Та је Милетићева расправа, наиме, одмах надмашила све друге које су се пре ње појавиле, а по ширини увида у проблематику архаичнијих говора на простору Црне Горе, као и по озбиљности анализе сабраних чињеница, њене су вредности и до данас остале

⁷ На почецима своје универзитетске каријере Милетић је држао и курс *Увод у науку о језику (Универзитетски календар за школску 1931–1932 годину : Зимски семестар*. Београд, 1931, 27), а после пензионисања Ст. Куљбакина држао је и курс из старословенског језика (Филозофски: 332–334).

⁸ Ту је књигу најпре исцрпно оценио Белић (1926–1927: 225–232), касније и Ивић (Ивић – Лехисте 1996: 152–154), а ми је овде помињемо зато што су у њој први пут примењени експериментални поступци у истраживању српских акцената.

⁹ Нема назнака кад је Милетић почео истраживања говора Црмнице, у *Годишњаку Задужбине Саре и Васе Стојановића* 2/1935, уз Васојевиће и околину Бијелог Поља, помиње се Вирпазар, касније и у ГЗС 4/1937, а 12. априла 1937. моли Савет Филозофског факултета и Ректорат да му одобре „отсуство од 7 до 14 маја т. г. како би могао завршити своја испитивања о црмничком говору” будући да то не може обавити током летњих месеци „због великих врућина и маларије који тамо у то време владају”. Књига је примљена за штампу 31. окт. 1938, у реферату за Милетићев избор у звање ванредног професора 31. маја 1939. истиче се да је „досад наштампано осам штампаних табака”, али је занимљиво рећи да и 22. априла 1940. Милетић моли декана и Ректорат да му одобре „отсуство од 5 до 13 маја” да би могао проверити сакупљени дијалектолошки материјал пре него што књигу дефинитивно заврши. После те провере, ваља претпоставити да је била последња, књига је са 380 страна „нарасла” на више од 450.

недомашене. О тој књизи П. Ивић исписује ове редове: „Исцрпан опис фонетике, морфологије и синтаксе (овој последњој посвећено је преко 120 страна, дакле више него и у једном другом раду о нашим дијалектима). Дескрипција, рађена на модеран начин, показује велику лингвистичку културу ауторову. Фонетске појаве осветљене су реално у својим многоструким преливима и колебањима. Изговор неколико гласова (к' и ǣ', л, љ и ѓ) приказан је палатограмима. Баш због високог квалитета ове монографије мора се жалити што при расправљању о фонетским променама недостају фонолошки критерији; понегде остаје непрецизирана дистинкција између обавезног и факултативног. У објашњавању факата аутор не показује знатнију иницијативу. Изашавши непосредно пред рат, књига није стигла да буде оцењена у науци, што поред осталог значи да тачност њеног материјала није ни потврђена ни оповргнута” (Ивић 2001: 227–228). Тим Ивићевим речима, могао би се додати и податак да у каснијим истраживањима архаичнијих говора Црне Горе нико није довео у сумњу ниједан Милетићев навод о црмничком говору, што је само знак да тачност њеног материјала остаје у сваком погледу неспорна.¹⁰ Чињеница да је та књига остала неоцењена небитна је у поређењу с двоструким губитком српске лингвистике који је с том књигом повезан: наша дијалектологија остала је без велике расправе о акценту црмничкога говора, коју је Милетић најавио као посебну студију, али и без лингвисте од кога су се могла очекивати још многа озбиљна научна достигнућа. А чињеница да је две године после протеривања с Универзитета могао од њега бити „преузет” и постављен за професора Више педагошке школе сведочи о томе да му никаква кривица није доказана и да је уклоњен зато да би се на његовом месту нашао неко ко му по научним капацитетима није био дорастао, али је од њега био „свеснији” и боље се разумевао у оно што је „револуција Србима претписивала”.

БИБЛИОГРАФИЈА БРАНКА МИЛЕТИЋА

Истраживање људске и научне судбине Бранка Милетића било је основа и за припрему његове потпуне библиографије. Морамо, међутим, признати да не знамо јесмо ли у томе успели, пре свега зато што нисмо „пронашли” три његова рада најављена у реферату за реизбор у звање доцента 1935. године, за које је речено да се налазе „у припреми за штампу”: *Главне особине неких зейско-сјеничких љовора*, *Акцентнајска систѐма једноѓ зейскоѓ љовора (сѐла Трејѓче код Бѐрана)* и *Über einen interessanten Fall von gegenseitiger Inervationsbeeinflussung*. Важно је напоменути још и то да је, према неким назнакама (Вавић 2008: 105), Б. Милетић приредио с Петром Ђорђићем *Ново љравојисно љуљисѓво срѓкоѓ књижѐвноѓ јѐзика* (1943, тзв. „Недићев правопис”), али се њихова имена не налазе ни на корицама књжице нити се помињу у *Предѓговору*, који је потписао Владимир Велмар-Јанковић.¹¹ Тај рад ми

¹⁰ Једини детаљ који је познаваоцима тих говора могао изгледати неуверљив било је Милетићево схватање о једносложности изговора рефлекса дугог јата (*лјѐј*, *лјѐк*, *сјѐно*, *ѓјѐло*), али дискусија о проблему не оставља много простора за сумњу у његове налазе: може се у томе радити о варијацији у неким фонетским детаљима будући да он бележи и неспоран двосложни изговор (*бри[j]ѐѓ*, *ли[j]ѐк* – стр. 239 и даље).

¹¹ *Новим љравојисним љуљисѓвом* замењена су она из 1929. будући да „и поред званичног наређења, и поред тринаестогодишње употребе, нису успела да се учврсте”, па се „одавно осећала потреба да се правописни прописи преуреде према стварном стању у српском књи-

укључујемо у Милетићеву библиографију на основу сведочења Павла Ивића, који је о тим проблемима неспорно био добро обавештен.¹²

1. O srbo-chrvatských intonacích v nářečí štokavském. Sur les intonations serbo-croates dans le dialecte štokavien. *Facultas philosophica Universitatis Carolinae Pragensis, Práce z vědeckých ústavů*. V Praze, XIV (1926) [Р е ц. А. Белић, *Јужнословенски филолоџ* VI (1926–1927): 225–232].

2. Прилог за испитивање артикулација помоћу рендгенових зракова. *Јужнословенски филолоџ* VII/1–2 (1928–1929): 160–200.

3. Поводом Егблумових радова из српске фонетике и словенске акцентологије. *Јужнословенски филолоџ* VIII (1928–1929): 65–82.

4. Јозеф Хлумски. *Јужнословенски филолоџ* IX (1930): 319–327 (хроника).

5. Über vermeintliche Spuren urslavischer Intonationen im Serbokroatischen und Čechischen. *Časopis pro moderní filologii* XVII (1931): 89–105.

6. Ekblom R. Zur Entstehung und Entwicklung der slavo-baltischen und der nordischen Akzentarten. Skrifter utgivna av K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala 26:2. *Јужнословенски филолоџ* X/1–3 (1931): 237–244 (критика).

7. Употреба предлога у са генитивом. *Наш језик*, год. I, св. 4 (1932): 112–115.

8. О изговору ч, џ, и, ђ, љ. *Наш језик*, год. I, св. 6 (1932): 174–177.

9. Изговор српскохрватских гласова (Експериментално-фонетска студија). *Српски дијалектолошки зборник* V (1933): 1–160.

10. [О глаголу одјућрићѝ]. *Наш језик*, год. II, св. 2, (1933): 62–63 [рубрика: *Наша њошѝа*].

11. [Водич или водић]. *Наш језик*, год. II, св. 5 (1933): 159–160 [рубрика: *Наша њошѝа*].

12. [Десетак језичких поука]. *Наш језик*, год. II, св. 7 (1933): 221–224 [рубрика: *Наша њошѝа*].

13. Les articulations serbocroates comparées aux articulations françaises. *Bulletin de l'Académie des lettres*. Belgrade, Académie Royale serbe, 1 (1935): 63–88.

14. [Извештај о дијалектолошким испитивањима]. *Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића*, свеска друга (1935): 13–16 [Васојевићи, околина Бијелог Поља, Вирпазар].

живном језику и да се да приступачно, лако схватљиво и практично правописно упутство за све друштвене слојеве који српски мисле и српски пишу”. С тим циљем „Министарство просвете је позвало стручну комисију да прегледа Правописна упутства” и да их знатније упрости, а њихов предлог „изнесен је пред књижевнике, јер Министарство просвете није могло да замисли да се овај посао може свршити без сагласности оних који језик стварају.” Министар просвете Вел. Јонић ова је упутства донео 23. новембра 1942, с одредбом да ће се примењивати од 1. јануара 1943, али се нигде не помиње ни ко је био у „стручној комисији” која их је припремила ни у каквој су их форми књижевници верификовали. Због тога ће ова српска правописна епизода свакако заслуживати знатно темељитије истраживање.

¹² У своје озбиљне пропусте уписујемо и чињеницу да ни њега ни многе старије сведоке времена о коме говоримо, кад је било време, нисмо „пропитали” и о многим другим догађајима и личностима који су обележили српску лингвистику у последњих 20-ак година „Белићеве ере”. О томе времену ми нисмо знали ништа, старији нити су о њему говорили нити остављали записе, а када су се питања почела постављати – они који су на њих знали одговоре више нису били међу живима.

15. О физиолошком квантитету у српскохрватском. *Сјоменица десетогодишњице рада Више педагошке школе у Београду 1924–1934*. Београд, 1935, 52–80.

16. *Чехословачка* : са предговором Едуарда Бенеша (превео с рукописа др. Бранко Милетић). Београд: Српска књижевна задруга, коло XXXIX, књига 267, 1936, стр. 305.

17. [Извештај о раду у хамбуршком Институту за експерименталну фонетику]. *Годишњак Задужбине Саре и Васе Сјојановића*, свеска трећа (1936): 30–32.

18. Утицај реченичке мелодије на интонацију речи. *Белићев зборник*. Београд, 1937, 219–223 (+ 18 тонских кривуља на непаг. листу).

19. [Извештај о испитивању источноцрногорских говора и говора у околини Вирпазара]. *Годишњак Задужбине Саре и Васе Сјојановића*, свеска четврта (1937): 21–25.

20. Један пример насиља над језиком. *Наш језик*, год. VI, св. 7–8 (1938): 227–229.

21. Преглед часописа. *Наш језик*, год. VI, св. 9–10 (1938): 250–265.

22. [Извештај о акустичким испитивањима српских вокала помоћу стробиона у прашком Институту за експерименталну фонетику и за испитивање црмничког говора]. *Годишњак Задужбине Саре и Васе Сјојановића Мосћарца, ђушкара из Ужица*, свеска пета, за 1937 (1938): 30–32.

23. Über den Ursprung der sekundären Intonationen im Serbokroatischen. *Proceeding of the Third International Congress of Phonetic Sciences*. Ghent, 1938, 402–407.

24. Weingart M. Texty ke studiu jazyka a písennictví staroslověnského. Praha 1938, VIII+176 стр. (сопствено издање). *Јужнословенски филолоџ XVII* (1938–1939): 275–277 (критика).

25. Weingart M. Hlaholské listy Videňské. K dějinám staroslověnského mísálu. Časopis pro moderní filologii XXIV, 105–129 i 233–245 (и као засебан отисак 1938. год.). *Јужнословенски филолоџ XVII* (1938–1939): 277–279 (критика).

26. Josef Chlumský. *Јужнословенски филолоџ XVII* (1938–1939): 221–225 (некролог).

27. Miloš Weingart. *Јужнословенски филолоџ XVII* (1938–1939): 225–228 (некролог).

28. [Извештај о раду у фонетском институту католичког универзитета у Паризу]. *Годишњак Задужбине Саре и Васе Сјојановића Мосћарца, ђушкара из Ужица*, свеска шеста, за 1938 (1939): 40.

29. Циљ предавања народног језика (владање књижевним језиком, познавање језичке грађе, познавање језика уопште). *III међународни конгрес славистија*, бр. 1, Београд, 1939, 173–175 (у коауторству с Р. Алексићем, Р. Бошковићем, П. Ђорђићем).

30. Да ли етимолошки речник прасловенског језика треба да обухвати семантичку страну речи у историском развитуку? *III међународни конгрес славистија*, бр. 1, Београд, 1939, 23–25 (у коауторству с А. Белићем и Ст. Ившићем).

31. Питање о сложеним реченицама словенских језика и начину њихова груписања. *III међународни конгрес славистија*, бр. 1, Београд, 1939, 66–68 (у коауторству с А. Белићем).

32. Бележење дијалеката у вези са методама дијалекатског испитивања (дијалектологија – дијалектографија). *III међународни конгрес слависти*, бр. 2, Београд, 1939, 94 (у коауторству с А. Белићем).

33. Црмнички говор. *Српски дијалектолошки зборник IX* (1940): 209–663.

34. [Извештај о испитивању говора Кикинде и околине]. *Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића*, свеска седма, за 1939 (1940): 17–36.

35. Die Aussprache des Schriftdeutschen mit besonderer Berücksichtigung des Serbischen. *Schriften des Deutschen wissenschaftlichen Instituts in Belgrad*, 1942, 2–153.

36. [Предговор Владимир Велмар-Јанковић]. *Ново правописно уједињено српско књижевно језика*. Београд, 1943 (с Петром Ђорђевићем).

37. *Преглед историје српскохрватског језика*. Београд (Виша педагошка школа), 1951, 4⁰, 207 (Литографисано, уџбеник за Вишу педагошку школу).

38. *Основи фонетике српског језика*. Београд: Знaње, 1952¹; Београд: Научна књига, 1960².

39. [Библиографске анотације]¹³

ЈФ IX (1930): М. Будимир, *Анџички сѣановници Војводине*. – 347–348; М. Будимир, *Pathissus – Tuca*. – 348; Melich János, *Über zwei Eigennamen*. – 350; Skok Petar, *Iz mojega „Glossarium-a mediae et infimae latinitatis regni Chroatiae“*. – 351; Шневајс Е, *Самрпни обичаји код Срба*. – 353; А. Белић, *Граница слога у српскохрватском језику*. – 355–357; Милетић Бранко, *Поводом Егблумових радова из српске фонетике и словенске акценџологије*. – 357; Георгијевић Крешимир, *Три нове грамаџике српскохрватског језика*. – 358; Dujmušić J., *Оцена: Strohal, Gram. hrv. jez.* – 358; Strohal R. *Nekoliko riječi na kritiku moje gramatike*. – 359; Лесковац М. *Једна мађарска љесма о Вуку Караџићу*. – 364; Лалевић Миодраг, *Оцена*. – 369; Kempf Julije, *O grofovskoj porodici Jankovića-Daruvarskih*. – 374; Хајднрајх д-р Ј. *Приказ*. – 376; Horvat d-r Rudolf, *Franjo Rački*. – 376; F[r]ancev Franjo, *Prilozi za reviziju hrvatske bibliografije*. – 376; Rubić Ivo, *Naselja u primorju Poljica*. – 379.

ЈФ X/1–3 (1931): Gavazzi M. R. *Приказ: Trautmann und M. Vasmer*. – 254; Мали Јарослав, *О учењу словенских језика*. – 255; Розов Владимир, *Прилоџ за акценџуацију словенске i-деклинације*. – 255–256; S. Dr. Slavia. – 256; Magarašević Branko, *Nastava latinskoga jezika*. – 260; Георгијевић Крешимир, *Оцена: Stjepan Musulin*. – 262; Žimbek Ladislav, *Školske knjige za srpskohrvatski jezik u slovenskim školama*. – 262; Žimbek Ladislav, *Učenje srpskohrvatskog jezika u slovenskim školama*. – 263; Milićević Aleksandar, *Govorni stil naših djaka*. – 263; Orožen Janko, *Materinščina kot središče jezikovnega pouka v srednji šoli*. – 263; Stevanović M, *Principi klasifikacije glagola*. – 63; Трбојевић д-р Д *Одџовор рецензентима моје „Грамаџике хрватскоџа или српскоџа језика“*. – 263; Бабић Ј. Ј. *Оцена*. – 264; Pavičić Stanko, *Zašto su slavonski ilirci tako budno*

¹³ Исписали смо овде све Милетићеве анотације из *Јужнословенског филолоџа*, пре свега, због изузетне разноврсности његових библиографских исписа и често врло опсежних напомена уз њих, којима се показује и ширина његових лингвистичких интересовања и дубина увида у многе проблеме којима се, иначе, он није темељитије бавио. Систематизован преглед и оцена свих исписа које доносимо могли би представљати драгоцен прилог разумевању целине Милетићевог научног дела.

čivali ime slavonsko. – 265; Павловић Миливој, *Принцип корелативности у еволуцији језика и некорелативности црпћа Горњеџ Повардарја.* – 265–266; Ђерић В. *Оцена.* – 267–268; В. М. Приказ. – 269; Strohal R. *Nešto o historiji jezika i vivodinskoj općini.* – 272; Вуксан Д. *Приказ.* – 276; Вулић Н. *Срем у најстарије доба.* – 276; Ердџановић д-р Јован, *Оцена.* – 278; Радојичић Никола, *Панонија, љолийичкогеографски љосмајрана.* – 280; Радуловић Илија, *О сѣановнишћу Подџорице.* – 280; Солдо Шпиро, *Оцена:* Скарић Владислав. – 280 Солдо Шпиро, *Оцена:* Ђорђо Крстић. – 280; Стајић Васа, *Мађаризација и демађаризација Буњеваца.* – 280; Марковић д-р Зденка, *Конгрес словенских филолога у Пољској.* – 282 [Милетићева исправка: Конгрес је одржан у Прагу (1929), а не у Пољској].

ЈФ XI (1931): Вукасовић Вулетић Вид, *Имена и љрезимена злајџара у Дубровнику.* – 291; Љљинский Г. *Hoja Lero, Dolerije!* – 291; Skok P. *Iz dubrovačkog vokabulara.* – 292; Белић Александар, *О нашем књижевном језику.* – 297; Esih d-r Ivan, *Kultura književnog jezika.* – 98, Белић А. *Мисли о дубровачком књижевном и народном језику.* – 305–306; Stojković Marijan, *Prva Kašićeva hrvatskosrpska knjiga.* – 307–308; Dukat Vladoje, *Katančićeva kritika Dellabellina rječnika.* – 309; Tentor Mate, *O dubrovačkom jeziku s leksičke strane.* – 310; Hauptmann Ljudmil, *Konstantin Porfirogenit o porijeklu stanovništva dubrovačkog zaleđa.* – 314; Mirko (Murko?) Matija, *Nekoliko riječi o prvim dubrovačkim pjesnicima.* – 315; Љorović Vladimir, *Dubrovnik u srpskim rodoslovima i letopisima.* – 315.

ЈФ XII (1933): И(бровач) М. *Оцена.* – 301; Костић Драгутин, *Квари ли се наш књижевни језик.* – 306; П(оповић) П. *Оцена.* – 310; F(r)ancev Fr. *Uz „Dopis...“.* – 310; Štefanić Vjekoslav, *Dopisna skazanja.* – 310–311; Шантић д-р Шпиро, *Оцена.* – 311; Rešetar M, *Odgovor na odgovor.* – 312. Deanović d-r Mirko; *Odgovor na članak.* – 315;

ЈФ XIII (1933-34): Куљбакин Степан, *Оцена.* – 283; Vaillant André, *Serbo-croate Davori.* – 284; Влаховић Митар, *Мушца ношња у Васојевићима.* – 284; Тановић Стеван, *Народне мере из околине Ђевђелије.* – 288; Musić dr. A. *Rečenice bojazni u grčkom, latinskom i srpskohrvatskom jeziku.* – 289-290; Rešetar Milan, *Autorstvo pjesama Ranjinina zbornika.* – 304; Fancev d-r Franjo, *Nova poezija Splitsanina Marka Marulića.* – 304; Шеровић П. *Зайиси и најљиси на разним сѣаринама у косѣајничким црквама.* – 304; Dukat d-r Vladoje, *Richter-Ballman-Fröhlichov rječnik.* – 306–307; Павловић С. И. *Шајкашца 1848–1849.* – 309; Шмит д-р Р. *Најстарији љољис сѣановнишћува Новоџ Сада.* – 310; Мамузић д-р Љија, *Љирizam i Srbi.* – 311; Sykora d-r Greta. *O životu epskih pesama na otoku Visu.* – 311–312.

ЈФ XIV (1935): Anagnostopoulos G. *Les langues balkaniques.* – 248–249; Marić Rastislav, *Le dieu illyrien Frombo.* – 255; Skok P. *Aroum. Ianotáranl'i, pl. Ianóta.* – 257; Skok P. *Kozluk.* – 257–258; Spitzer Leo, *Rum. mire „Bräutigam“.* – 259; Spitzer Leo, *Esp. levante.* – 259; Beševliev V. *Ein übersenes Zeugnis über das Nishtgriechentum der alten Makedonen.* – 277.

ЈФ XV (1936): Грујић Р. *Порекло имена варошице Ђевђелија.* – 263; Грујић Р. *Тољоним „Клиса“ у нашим обласћима.* – 263; Лукић Ј. *Речи ивица, вика.* – 264; Grivec Fr. *Оцена,* – 269; Grivec Fr. *Originalnost sv. Cirila in Metoda.* – 269; Barada Miho, *Оцена.* – 279; Матић С. *Једна сѣара народна љесма из Срема.*

Pešić Fr. *Jedan jugoslovenski poznavalac poljskog pesnika Vincencija Pola*. – 340;
Чremoшник д-р Грегор, *Неколико ноћара на Ласиову, њореклом из Зеће сред-
њега века*. – 341.

ИЗВОРИ И ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Архив Србије*: Г–200 (Универзитет у Београду), ф. IV, бр. 97; Г–200, ф. III, р. бр. 5/1930; Г–200, ф. IV, р. бр. 19/1931; Г–200, ф. IV, р. бр. 107/1932; Г–200, ф. V, р. бр. 81/1933; Г–200, ф. V, р. бр. 159/1934; Г–200, ф. VII, р. бр. 18/1935; Г–200, ф. X, р. бр. 154/1936; Г–200, ф. IX, р. бр. 20/1937; Г–200, ф. VII, р. бр. 88/1938; Г–200, ф. VIII, р. бр. 54/1939; Г–200, ф. VII, р. бр. 48/1940; Г–200, ф. V, р. бр. 68/1941; Г–200, ф. VI, р. бр. 22/1942; Г–200, ф. V, р. бр. 87/1943; Г–183 (Министарство просвете), М–ХХХVIII, Бр. 55; Г–199 (Виша педагошка школа у Београду), ф. 11, р. бр. 126.
- Белић, Александар. Dr Branko Miletić, O srbohrvatských intonacích v nářečí štokavském – Sur les intonations serbocroates dans le dialecte štokavien 1926. v Praze. *Јужнословенски филолоџ VI* (1926–1927): 225–232 (критика).
- Бонцић, Драгомир. *Београдски универзитет 1944–1952*. Београд, 2004.
- Ивић, Павле, Илсе Лехисте. *Прозодија речи и реченице у српскохрватском језику*. Превела и приредила Љиљана Суботић. Милорад Радовановић (ред.). Павле Ивић. Целокупна дела, VII/2. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1996.
- Ивић, Павле. *Дијалектолозија српскохрватског језика : Увод и шћокавско наречје*. Приредио Драгољуб Петровић. Милорад Радовановић (ред.). Павле Ивић. Целокупна дела, II. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001³.
- Милетић, Бранко. Изговор српскохрватских гласова (Експериментално-фонетска студија). *Српски дијалектолошки зборник V* (1933): 1–160.
- [Предговор Владимир Велмар-Јанковић], *Ново љравојисно уљујисљиво српско књижевног језика*. Београд, 1943.
- Петровић, Драгољуб, Снежана Гудурић. *Фонолозија српског језика*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2010.
- Филозофски: *Сћо година Филозофског факултета*. Београд, 1963, 839, 332–334.
- III MKC: *III међународни конгрес славистиа* (18–25. IX 1939). Репринт-издање материјала не-одржаног конгреса. Приредио Богољуб Станковић. Београд: Славистичко друштво Србије, 2008.
- Универзитет у Београду 1838–1988*. Зборник радова. Београд, 1988, 119, 268, 343.
- Цветковић, Срђан. *Између срја и чекића : Рељресија у Србији 1944–1953*. Београд, 2006.

*

Марина Јуришић

Институт за српски језик САНУ
Кнеза Михаила 36, 11000 Београд, Србија
marina.jurisc@isj.sanu.ac.rs

Драгољуб Пејровић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
dragoljub5rovic@gmail.com

ЕТИМОЛОШКИ СИМПОЗИЈУМ БРНО 2011

Теорија и емпирија у словенској дијакхронијској лингвистици
6–8. септембар 2011, Брно, Чешка Република

Словенска етимологија је прошле јесени забележила један леп јубилеј. У Брну, престоници Моравске, по пети пут је у репрезентативном саставу одржан етимолошки симпозијум – *Etymologické symposion Brno 2011*.

Ова традиција започета је 1999. године, када је Етимолошки одсек Института за чешки језик Академије наука Чешке Републике организовао први научни скуп посвећен етимологији (*Etymologické symposion Brno 1999*) поводом седамдесетог рођендана Еве Хавлове, доајена брњанске, чешке и словенске етимологије. Ученица чувеног индоевропеисте и слависте Вацлава Махека, иницијатор а затим и главни уредник „Етимолошког речника старословенског језика” (*Etymologický slovník jazyka staroslověnského*), Хавлова је била истраживач широког научног захвата, па је њена научна оријентација одредила и тему конференције: „Словенска етимологија у индоевропском контексту”. Тај први симпозијум окупио је сва највећа имена словенске етимологије и сродних дисциплина (О. Н. Трубачов, Ф. Славски, Х. Шустер-Шевц, И. Њемец, А. Ерхарт, Ж. Ж. Варбот, Х. Поповска-Таборска, Л. Мошињски, Р. Вечерка, Т. Ат. Тодоров, Л. В. Куркина, Р. Екерт, В. В. Мартинов, Г. Цихун и др.), као и већ афирмисане истраживаче средње генерације. Од посебног значаја било је то што су се на једном месту окупили представници готово свих центара у којима се израђују (или су већ завршени) етимолошки речници словенских језика: Москва, Краков, Брно, Будишин, Софија, Минск, Љубљана, Београд.

Следећи симпозијум је одржан три године касније (*Etymologické symposion Brno 2002*), овога пута поводом двоструког јубилеја брњанског лингвисте Антона Маценауера (180 година од рођења и 110 година од смрти). Намера организатора скупа била је да се оживи дело овог значајног етимолога који је још увек цитиран, чак и у најновијој литератури, али чије име у широј културној јавности све више пада у заборав.

Трећа по реду конференција (*Etymologické symposion Brno 2005*) није имала задату тему. Организатори скупа оставили су учесницима пуну слободу при њеном избору и тај потез се показао као оправдан и користан, јер је широка тематска оријентација поднетих реферата савршено одразила актуелно стање етимологије, њених приступа и метода, и потврдила да је савремени тренд у етимолошким истраживањима тежња ка интердисциплинарности, у циљу стицања што комплекснијег увида у разматрану проблематику.

Наредна конференција (*Etymologické symposion Brno 2008*) била је посвећена теми: „Етимологија – теорија и пракса“. Учесници су се у својим рефератима бавили етимолошком анализом словенске лексике с посебним освртом на њен семантички развој и мотивационе критеријуме, питањем контаката између словенских и несловенских језика, етимолошким тумачењем фразеологизама и општим теоријским аспектима етимолошких истраживања. Поднети реферати и богата дискусија показали су да постоји још читав низ тема које треба подвргнути детаљном проучавању, не само у области теорије, већ и у области њене примене, нарочито у етимолошкој лексикографији.

Стога је било сасвим разумљиво што је централна тема прошлогодишње, пете по реду конференције (*Etymologické symposion Brno 2011*) била: „Теорија и емпирија у словенској дијахронијској лингвистици“.

Ова конференција је одржана у години обележавања стогодишњице оснивања Канцеларије за Речник чешког језика која је након Другог светског рата прерасла у Институт за чешки језик. Тим поводом је у просторијама Моравске земаљске библиотеке у Брну била организована пригодна изложба.

Конференција је окупила 37 учесника из дванаест земаља који су у току тродневног заседања (6–8. септембра 2011) изложили 36 реферата у девет пленарних сесија. Излагања су се могла чути на свим словенским језицима, енглеском и немачком, а реферати ће бити штампани на руском, енглеском, немачком и француском језику. Након свечаног отварања започео је рад по сесијама, у оквиру којих су реферати били тематски груписани. На тај начин оцртале су се поједине целине које су саставни део етимолошких истраживања у методолошком или предметном смислу, нпр. семантика, творба, граматица, фитонимија, позајмљенице.

О пореклу појединих речи и лексичких породица на прасловенском нивоу, као и о значају словенског дијалекатског материјала за установљивање поузданије етимологије било је речи у следећим рефератима: ЖАННА Ж. ВАРБОТ (Москва): О возможных коррективах к некоторым праславянским этимологиям на базе русской диалектной лексики, МЕТКА FURLAN (Љубљана): Praslovansko **lalokъ* / *laloka* in **oskrъdъ* v slovenski narečni mlinarski terminologiji, МАРТА БЈЕЛЕТИЋ (Београд): Этимологизация „словообразовательных гапаксов“ (на примере сербо-хорв. прилагательного *разъовейѧн* ‘ясный, понятный’), ВОГУМІЉ ОСТРОВСКИ (Краков): Белорусские диалектные названия бродяги (на фоне эквивалентной лексики других славянских языков).

Проблемом порекла речи на индоевропском нивоу и везама са језицима изван словенске породице бавила су се два реферата: ЈАСНА ВЛАДИЋ-ПОПОВИЋ / АЛЕКСАНДАР ЛОМА (Београд): Slavic **gotovъ* reconsidered, VÁCLAV BLÁŽEK (Брно): Slovanská sakrální terminologie v perspektivě íránské etymologie.

Семантика као један од кључних аспеката етимолошких истраживања била је централна тема следећих реферата: ЛЮБОВЬ В. КУРКИНА (Москва): Роль этимологии в раскрытии семантики „темных“ слов древнерусского языка, СВЕТЛАНА М. ТОЛСТАЯ (Москва): Этимология и семантическая типология, ЕЛЕНА Л. БЕРЕЗОВИЧ (Јекатеринбург): Семантическое калькирование или семантическая типология? (К истории выражения „соломенная вдова“ в различных европейских языках), MARIOLA JAKUBOWICZ (Краков): В поисках

принципов реконструкции праславянского значения, док се ономазиолошким и семасиолошким аспектом у етимологији бавио рад: ALENKA ŠIVIC-DULAR (Љубљана): *Slovanska poimenovanja za 'Vespertilio murinus'*.

Осветљавање историјског развоја појединих граматичких категорија, општелингвистички поглед на развој одређених морфема, граматикализација и теоријски приступ извесним методолошким проблемима у етимологији биле су теме следећих реферата: RAINER ECKERT (Берлин): *Verformungen von Komponenten phraseologischer Wendungen als Ergebnis ihrer Idiomatisierung*, ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЉОР (Нови Сад): *Development of the future in Old Serbian*, JUNICHI TOYOTA (Љунд): *Etymology in relation to the conceptualisation of time: -s for past and future tense*, GABRIELA MÚCSKOVÁ (Братислава): *Kategória určitosti a neurčitosti v súvislostiach morfológického a slovotvorného vývinu jazyka (na príklade slovenského jazyka)*, FRANTIŠEK MARTÍNEK (Пар): *Gramatikalizace výrazu bud' ve staré češtině*, VLADIMÍR ŠAUR (Брно): *Teorie a empirie v etymologickém zdůvodňování sporných pravopisných jevů*, SINIŠA HABIJANEC (Заргеб): *Circulus vitiosus v diachronnej jazykovede (na príklade Paulinyho teórie o vzniku rytmického zákona)*, СЕРГЕЙ А. МЫЗНИКОВ (Санкт Петербург): *Трансформационные изменения слова в свете этимологических исследований*.

Проучавањем фитонима са различитих методолошких полазишта – од предлагања нових и допуне постојећих етимолошких решења, преко ширег културно-историјског приступа до разматрања семантичке мотивације за именовање одређених група биљака – бавили су се следећи реферати: ULRICH THEISSEN (Салцбург): *Kräuter des Zaubers, der Täuschung und des Vergessens. Zur Kulturgeschichte und Etymologie slawischer Namen für psychoaktive Pflanzen (Mohn, Bilsenkraut, Cannabis)*, JADWIGA WANIAKOWA (Краков): *The origin of Slavic dialectal plant names*, ТАТЬЯНА В. ШАЛАЕВА (Москва): *К этимологии и.-е. *lin-* (праслав. **льнь* 'лен'), STEFAN STOJANOVIĆ (Београд): *Further on the homeland of Slavs in the light of names of some trees (poplars, pines, junipers and elms)*.

Питањима међујезичких контаката и пореклом позајмљеница у словенским језицима били су посвећени реферати: МАРИЈА ВУЧКОВИЋ (Београд): *Etymology and pragmatics: Serbian dialect word šunela 'quiet, silence'*, ТОДОР АТ. ТОДОРОВ (Софија): *Theorie et pratique: Sur l'etymologie des mots bulgares гъгрѣц, гъгрѣца, джѣдѣжи, клек, цѣнцар, etc.*, ХРИСТИНА ДЕЙКОВА (Софија): *Kontaktní lingvistika a etymologická praxe*, КАТЈА БРАНКАШЕКС (Пар): *Sprachwandel durch Sprachkontakt. Reaktionen des Sorbischen auf Veränderungen in der deutschen verbalen Wortbildung*, СНЕЖАНА ПЕТРОВИЋ (Београд): *S-Cr. neimar 'chief architect' – a Turkish word in Slavic guise?*, ДЕСИСЛАВА БОРИСОВА (Софија): *Две турски заеми в български и сърбохърватски – хас, хасол / асал*. О старим прасловенским позајмљеницама у румунском било је речи у раду: SORIN PALIGA (Букурешт): *The 'Trichotomical' Character of Proto-Slavic and the Long-Debated Issue of the Oldest Slavic Borrowings in Romanian*.

Контаминацији као лингвистичком процесу био је посвећен реферат: JIŘÍ REJZEK (Пар): *Lexikální kontaminace – vymezení, typologie, aplikace, a методолошким приступу етимологизацији жаргонских речи у јужнословенским језицима* реферат: CORINNA LESCHBER (Берлин): *Die Etymologisierung von süd-slavisches Slangwörtern*.

Неколико реферата експлицитно се бавило старочешком проблематиком: MILADA HOMOLKOVÁ / ŠTĚPÁN ŠIMEK (Ппар): Rekonstrukce formální podoby staročeských slov jako problém etymologický, PETR NEJEDLÝ (Ппар): Místo a funkce tabuového pojmenování ve staré češtině, KATEŘINA VOLEKOVÁ (Ппар): K staročeským adjektivům s komponentem *-uji*.

На крају ваља нагласити да је значај брњанских сусрета пре свега у томе што окупљају најистакнутије стручњаке на пољу словенске етимологије из свих водећих центара у којима се етимологија негује. Током тих сусрета одвија се жива дискусија о различитим проблемима, што је од посебног значаја за оне истраживаче који учествују у лексикографским пројектима, тј. у изради етимолошких речника појединачних словенских језика и два прасловенска речника. Брњанске конференције су место на којем се они могу консултовати, размењивати мишљење и искуство о питањима која их све заједно закупају – теоријским, методолошким, техничким али и актуелним „егзистенцијалним”, везаним за опстанак оваквих дугорочних пројеката у појединим срединама.

Осим тога, брњански симпозијуми остављају драгоцен траг у виду зборника реферата који се уредно публикују годину дана након сваког скупа, што значи да ћемо ускоро имати низ од пет књига са преко двеста радова из области словенске и индоевропске етимологије, али и историје језика, дијалектологије, фразеологије, етнолингвистике итд. До сада су објављена четири зборника:

Studia etymologica Brunensia 1. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Etymologické symposion Brno 1999 (Slovanská etymologie v indoevropském kontextu). Euroslavica, Praha 2000.

Studia etymologica Brunensia 2. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Etymologické symposion Brno 2002. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2003.

Studia etymologica Brunensia 3. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Etymologické symposion Brno 2005. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2006.

Studia etymologica Brunensia 6. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference Etymologické symposion Brno 2008 (Etymologie – teorie a praxe). Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2009.¹

¹ Серија *Studia etymologica Brunensia*. Eds. Ilona Janyšková a Helena Karlíková обухвата не само зборнике радова са конференција, већ и друге публикације посвећене разним областима дијахронијске славистике и етимологије. Тако су под бројем 4 и 5 серије објављени следећи наслови: *Varia Slavica*. Sborník příspěvků k 80. narozeninám Radoslava Večerky. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2008 и Bohumil Vykypl: *Život a dílo Adolfa Erharta. Kapitola z dějin české vědy*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2008. Након последњег зборника реферата објављени су следећи наслови: *Dobrodružství etymologie. Články Františka Kopečného z prostějovského časopisu Štáfeta*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2009; A. Matzenauer: *Beiträge zur Kunde altpreußischen Sprache*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2009; Vít Boček: *Studie k nejstarším romanismům ve slovanských jazycích*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2010; Eva Havlová: *České názvy savců. Historicko-etymologická studie*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2010; Bohumil Vykypl: *Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltických jazycích*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2011; Václav Machek: *Korespondence I*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2011; Václav Machek: *Korespondence II*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2011; Jana Willnow

Ови зборници се могу посматрати и као својеврсно историјско сведочанство јер је од почетка одржавања брњанског симпозијума, за протеклих дванаест година, дошло до делимичне смене генерација. Неки од учесника, међу њима и истински великани етимологије, трајно су нас напустили (О. Н. Трубачов, Ф. Славски, Е. Хавлова, А. Ерхарт, И. Дуриданов, Л. Мошињски, Г. Т. Риков, Т. Ат. Тодоров), а неки су дошли у године када више не могу активно учествовати на скуповима. Са друге стране, на научну сцену полако ступају нови, млади научници, па можемо очекивати да континуитет етимолошког проучавања словенских језика неће бити прекинут.

Томе су, са своје стране, у знатној мери допринели и брњански сусрети, захваљујући којима је успостављена, а затим даље развијана и негована блиска сарадња етимолога из различитих центара, оличена у размени публикација, студијским боравцима и заједничким пројектима. Брно је за словенске етимологе постало већ традиционално место окупљања, место на коме се сви осећамо као код куће, окружени топлим гостопримством домаћина. У Брну нас увек очекује сусрет са драгим и присним пријатељима.

Марија Бјелећић, Јасна Влајић-Појовић, Снежана Пејровић

Институт за српски језик САНУ
Кнез-Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
marta.bjeletic@isj.sanu.ac.rs; marta.bjeletic@gmail.com
jasna.vlajic@isj.sanu.ac.rs
snezzanaa@gmail.com

ВРЕДАН ПРИЛОГ СЛОВЕНСКОЈ АРХЕОГРАФИЈИ И ФИЛОЛОГИЈИ*

Димитрије Богдановић, Љубица Штављанин-Ђорђевић,
Биљана Јовановић-Стипчевић, Љупка Васиљев, Луција Цернић,
Мирослава Гроздановић-Пајић. *Опис ћирилских рукописних књига
манастира Високи Дечани, књига прва*. Београд:
Народна библиотека Србије, 2011, стр. XXXVIII + 696.

Збирка ћирилских рукописних књига манастира Високи Дечани после хиландарске представља најбогатију и најзначајнију колекцију српске споменичке баштине. Вишедеценијски рад на њеној обради праћен многобројним тешкоћама и несрећним околностима започет је далеке 1969. године под руководством Димитрија Богдановића а окончан овим *Описом*, који излази као прва књига IV тома у едицији *Опис јужнословенских ћирилских рукописа*. Настала у оквиру истоименог пројекта под покровитељством Министарства културе и Министарства науке Републике Србије ова књига има и два пратећа издања: Мирослава Гроздановић-Пајић и Радоман Станковић, *Рукописне књиге манастира Високи Дечани. Водени знаци и дактирање*. Опис јужнословенских ћирилских рукописа. том IV, књ. 2, Београд: Народна библиотека Србије, 1995 и *Рукописне књиге манастира Високи Дечани. Палеографски албум*. Приредиле Луција Цернић, Биљана Јовановић-Стипчевић, Катарина Мано-Зиси. Опис јужнословенских ћирилских рукописа. том IV, књ. 3 (у штампи). Њен највећи део, поред исцрпног и прегледног *Предговора* (V–XXXVIII) Надежде Р. Синдик, чини *Опис* (1–658) употпуњен следећим регистрима: *Реџистар аутора* (661), *Реџистар садржаја* (666), *Реџистар њисара* (675), *Реџистар личних имена у записима* (676), *Реџистар географских имена у записима* (685), *Предметни реџистар записа* (687), *Рукописи по језику и редакцијама* (688), *Хронолошки реџистар рукописних књига манастира Дечани* (689), *Скраћенице* (691). Укључујући различите аспекте анализе опис сваког конкретног споменика подељен је на следеће целине: *Физички опис*, *Писар, место и време настанка*, *Писмо и језик*, *Илустрација*, *Повез*, *Садржај*, *Записи*, *Историјат рукописа*, *Литература*. Цркленшка скупина унутар књиге обрађена је засебно и броји 10 споменика (623–657).

* Овај приказ настао је у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001), који финансира Министарство науке Републике Србије.

Највећи број рукописа је на српскословенском језику, док се од осталих редакција јављају бугарска, македонска, македонско-бугарска, молдавска и руска. На грчком језику су два споменика: *Псалтир* из 1461. године и *Синџаџма Маџије Власџара* из прве или друге четвртине XVIII века. Овим језиком исписани су још наслови и запис писара у *Псалтирицији Јована хаџи Христодула* из 1749. године. Збирка као целина репрезентује вишевековно раздобље српске писмености од XIII до XX века. Језгро збирке чине рукописи XIV, XV и XVI века, док је из осталих столећа мањи број споменика. Већина њих је писана на папиру и датирана филигранолошком методом и на основу палеографских и ортографских карактеристика текста. Само тридесетак рукописа из XIII и XIV века је на пергаменту, који се код појединих споменика јавља у комбинацији са папиром. Место настанка већине рукописа остало је непознато. За мањи број споменика утврђено је да су написани у Дечанима или испосници Белаји крај Дечана, где је у последње две деценије XV и првој четвртини XVI века радио писар Никандар. На основу записа и правописно-језичких обележја рукописи се са већим или мањим степеном извесности доводе у везу и са другим центрима писмености (Хиландар, Пећка патријаршија, Жича, манастир Русница код села Муштушта, Вршац и др.). У филолошкој обради, иначе, највише пажње поклоњено је палеографским и ортографским одликама рукописа. Поред осврта на општи изглед писма, анализа је обухватила како особености писаревог дуктуса тако и морфологију слова карактеристичних за одређену епоху. На основу релевантних црта аутори дефинишу правописну школу и редакцију споменика, чије фонетске карактеристике су углавном ограничаване на питања гласовне вредности *jaŕia* и полугласничког знака. Напомене о морфолошким, синтаксичким и лексичким особинама текста изостају или се свде на спорадична запажања, која су методом случајног узорка издвојена приликом рада на рукопису. Иако је најчешће реч о појединачним примерима (дијалекатски облици, у речницима непосведочена значења речи, архаична лексика, страни утицаји и сл.), неки од њих без сваке сумње пробудиће знатижељу филолога, баш као и напомене везане за текстолошке специфичности споменика.

Дечанска збирка у којој се у највећој мери срећу текстови искључиво сакралног карактера веома је погодна за шира, не само филолошка већ и књижевна и текстолошка истраживања различитих жанрова српске средњовековне писмености како у синхроној тако и у дијахроној равни. Посебно уpečатљив карактер дају јој монашки зборници, који садрже дела многих класика светоотачке литературе попут Атанасија Великог, Макарија Великог, Василија Великог, Григорија Ниског, Јефрема Сирина, Јована Златоустог и др. Један од тих зборника с краја XIV века (Златоуст цветни, Деч. 85) према запису припадао је деспоту Стефану Лазаревићу. У рукопису Деч. 88 сачувао се превод догматских списа Григорија Паламе, који, осим тога што је преводилачки аутограф, представља незаобилазну основу у проучавању историје текста. Међу богослужбеним књигама посебан значај имају и дечански пролози, за које је Д. Богдановић установио постојање две редакције. Од оригиналних састава српске књижевности у рукописима дечанске збирке могу се наћи поједина дела Теодосија Хиландарца, Григорија Цамблака, зографа Лонгина и

вршачког владике и карловачког митрополита Јована Георгијевића из XVIII века. Вредни помена су свакако и записи који се у *Ојису* доносе први пут и нису обухваћени издањем Љубомира Стојановића (*Сѣтари срѣпски зайиси и најѣйиси*, I–VI, Београд – Сремски Карловци, 1902–1926).

Обиман и разноврстан материјал који нуди ова збирка отворио је неминовно многа питања, актуелизовао неке старе, у литератури већ констатоване дилеме те довео и до различитих виђења и становишта нарочито приликом одређивања броја писара и места настанка рукописа, али и именовања појединих споменика, тј. одређивања типа књиге. Различита решења предочена читаоцу осликавају тако сву сложеност одређене проблематике наговештавајући уједно и могуће правце будућих истраживања. Иако га прати извесна методолошка и термилошка неуједначеност условљена пре свега дужином израде и присуством већег броја аутора, *Ојис* представља драгоцену и поуздану основу за даља, у сваком случају, шира и уско специјализована проучавања дечанских рукописа.

На крају са жаљењем морамо констатовати да чак троје аутора ове књиге – Димитрије Богдановић, Луција Цернић, Мирослава Гроздановић-Пајић, приређивач Надежда Синдик и рецензент Александар Младеновић нису више међу нама. Монографија која их је објединила сачуваће трајну успомену на њихово велико знање, несвакидашњу посвећеност и акрибију, које су уградили у темеље српске археографије. Ову у нашој средини релативно младу дисциплину са завидним резултатима очекује, дакле, нимало лак и ретко када безболан процес смене генерација. Научни скуп *Дечани у свейлу археографских истраживања*, који је уприличен у новембру 2011. године поводом педесетогодишњице Археографског одељења Народне библиотеке Србије и изласка овог *Ојиса* из штампе још једном је осликао сву раскош дечанске збирке из углова многих феномена наговестивши насушну потребу односно неопходност још тешње сарадње различитих дисциплина како би и у будућности издања у овој едицији била достојна богатог писаног наслеђа српске културе, које још увек чека обраду и стручну валоризацију и презентацију.

Најѣаца Драгин

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
natasa_dragin@yahoo.com

Владислава Ружић, Слободан Павловић (ур.).

Зборник у часи Гордани Вуковић.

Лексиколоџија – Ономасијика – Синијакса.

Нови Сад: Филозофски факултет, 2011, 402.*

1. Тематски зборник радова насловљен *Лексиколоџија – Ономасијика – Синијакса* и објављен 2011. године у едицији *Зборник у часи Филозофског факултета у Новом Саду* посвећен је професорки овог факултета др Гордани Вуковић поводом десетогодишњице њене смрти. У Зборнику су сабрани махом радови њених колега и сарадника са Одсека за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду, затим њених некадашњих студената, а и других лингвиста који су је познавали и(или) ценили њен научни рад.

1.1. На почетку Зборника дата је *Уредничка белешка* (7), затим следи технички врло добро уређена *Библиографија радова Гордане Вуковић* (9–15), са сажецима, коју је сачинила Наташа Белић, а ту су и краћи прилози као *Сећања на Гордану Вуковић* њених колегиница и пријатељица Милице Грковић (19–20) и Мирјане Јоцић (21–23).

У *Зборнику у часи Гордани Вуковић* објављено је тридесет пет оригиналних научних радова из области које су заокупљале пажњу Гордане Вуковић па су, како истичу његови уредници Владислава Ружић и Слободан Павловић, они подељени у неколико тематских целина. Прва целина насловљена *Лексиколошко-лексикографска истраживања* (27–141) обједињује радове следећих аутора: Даринке Гортан Премк, Данка Шипке, Рајне Драгићевић, Твртка Прћића, Вере Васић, Јасмине Дражић, Наташе Киш, Милана Шипке, Владиславе Ружић, Душанке Вујовић и Љиљане Петровачки.

У другој целини под називом *Ономастика и терминологија* (145–304) нашли су се прилози Драгољуба Петровића, Исидоре Бјелаковић и Љиљане Суботић, Љиљане Недељков, Свенке Савић, Боже Ћорића, Милице Лађевић, Данијеле Станојевић и Иване Јањић, Ане Марић, Жарка Бошњакловића, Душанке Звекић Душановић, Драгане Радовановић, Мирјане Гочанин, Маријана Јелића, Михаја Н. Радана, Гордане Драгин, Дијане Црњак и Зорана Симића.

Одељак *Семантика и деривација* (307–350) чине чланци Гордане Штагни, Иване Лазић Коњик, Милана Ајданоновића и Едите Андрић.

Последњим поглављем *Синијакса и семантика* (353–402) обухваћени су прилози Иване Антонић, Наде Арсенијевић, Стане Ристић и Миливоја Алановића.

1.2. Иако највећи део Зборника сачињавају научни прилози, њиме пројева помало личан тон, свакако, због драгих успомена на предану професорку, пожртвовану колегиницу и великог човека и научника. У својим сећањима

* Прилог је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синијаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (бр. 178004), који финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

на Гордану Вуковић, Милица Грковић се осврнула на њену каријеру и богат лексиколошко-лексикографски и ономастички рад у облицима: *Српскохрватска лексика рибарства* (у коауторству с Велимиром Михајловићем), *Речник презимена Шајкашке* (у коауторству с Љиљаном Недељков), *Терминологија куће и покућства у Војводини*, као и бројним научним чланцима. Посебно је дирљиво сећање Мирјане Јоцић која истиче њене врлине не само као научника већ и као човека и пријатеља: „Гоца је била оличење грађанске честитости: скромна, веома вредна, увиђавна [...] Волела сам и ценила њену незлобивост, тиху и упорну преданост послу, према свима коректан однос и спремност да помогне. Нарочито ми се допадао онај њен специфични заошијани бачки хумор и онај мирни ‘као да неће’ начин на који је причала најчешће лалинске вицеве. Било је с њом увек и пријатно и корисно радити и дружити се” (21).

2. Најобимније су и несумњиво најзанимљивије тематске целине из оних области које су биле у истраживачком фокусу Гордане Вуковић – лексикологија, лексикографија, терминологија и ономастика.

2.1. У *Лексиколошко-лексикографским истраживањима* заступљени су радови у којима се практично и теоријски анализирају проблеми из домена лексичке семантике, структуре лексикона и лексичке синтагматике, а они су често непосредно повезани и с лексикографијом.

На значење речи усмерени су чланци Даринке Гортан Премк, Вере Васић и Наташе Киш. У раду насловљеном *О квалификатору фигуративно у српским (српскохрватским) дескриптивним речницима* (27–37) Даринка Гортан Премк још једном разматра веома важан лексиколошко-лексикографски проблем који се тиче примене одговарајућег поступка при лексикографској обради лексема с фигуративном употребом односно с фигуративним значењем. Ауторка сматра да квалификатор фигуративно треба да стоји уз лексеме у реалном значењу, по правилу основном, које се јављају у уобичајеном лексичком окружењу, али при сликовитом изражавању. Уз секундарна значења лексема индукована метонимијом и синегдохом требало би изоставити овај квалификатор јер су она експресивно немаркирана. Фигуративна нису ни значења индукована метафором, и то сесом колективне експресије из полазног семантичког садржаја. У раду са занимљивим и сугестивним насловом *Речима о ‘речи’* (71–82) Вера Васић утврђује принципе за семантичку анализу речи. Ауторка сматра да би при анализи значења речи ваљало узети у обзир њихов деривациони статус, који је врло често у непосредној вези с граматичким обележјем валентности, затим непосредно лексичко-семантичко окружење, које подразумева реализацију речи у одговарајућим колокацијским моделима, као и читав низ прагматичких чинилаца. Следећи основне поставке теорије прототипа, Наташа Киш анализира лексичку семантику придева с општим значењем *једнакости* и *сличности* (*Лексичка семантика придева једнак и сличан* [93–102]).

Лексичка структура предмет је интересовања Рајне Драгићевић, Душанке Вујовић и Љиљане Петровачки. Чланак Рајне Драгићевић – *Лексика квалификована као индивидуална у српским дескриптивним речницима* (47–57)

значајан је не само због настојања ауторке да међу индивидуализмима уочи извешан систем у погледу њихових творбених карактеристика и значења већ и да објасни разлоге за њихову чврсту повезаност с периферијом лексичког система. На основу критерија мотивисаности и препознатљивости значења ауторка издваја неколико група ових јединица. Према њеним речима, индивидуализми тешко улазе у општи лексички фонд, с једне стране, због деловања закона језичке економије који не допушта нагомилавање средстава с истом улогом, а с друге стране, због сувише специјализованог, преуског значења. О принципима устројености интернетског речника сленга *Вукајлија* може се сазнати у раду Душанке Вујовић – *Интернетски речник сленга Вукајлија* (123–130), док се Љиљана Петровачки бави различитим лексичким слојевима као што су дијалектизми, архаизми, туђице и њиховом стилском улогом у специфичном наративном поступку Стевана Сремца (*Лексички слојеви у говору ликова из романа Пој Ђира и њој Сјира* [131–141]).

Домену лексичке синтагматике припада истраживање Јасмине Дражић (*Лексичка солидарност у српском језику на примеру соматизма* [83–91]) о феномену инкапсулације на примерима колокација са соматизмима, затим анализа обележја фразних именица Твртка Прћића (*И синтагме и речи: фразне именице у српском језику* [59–70]), као и и два прилога из фразеологије: Милана Шипке – *О редуцираним фраземима мотивисаним њонашањем животиња* (103–108) и Владиславе Ружић – *Фразеолошке јединице с ком- њоненцима вода и вајра* (109–121). Разматрајући фраземе мотивисане специфичним понашањем животиња из чије структуре изостаје поредбена конструкција с називом одговарајуће животиње (нпр. *показати зубе, под- вићи реј, увући рођове*), Милан Шипка констатује да је оваква врста редукције могућа уколико је нередукован фразем имао веома дугу употребу: „чиме је омогућена јасна асоцијација на који се изглед или на какав се начин понашања одређене животиње односи редуцирани део” (104). На другој страни, анализирајући фразеолошке јединице с лексичким компонентама *вода* и *вајра*, као и њихову симболичку вредност, Владислава Ружић настоји да открије представе о свету и човеку уткане у наше језичко искуство и експресивно представљање стварности. На основу општег значења односно духовне и материјалне сфере човековог живота коју конотирају, фраземе с лексичким компонентама *вода* и *вајра* сврстане су у пет тематских поља, а у њима су углавном сачувани негативни аспекти симболичке праелемената воде и ватре као природних сила које имају велику моћ. Токови, дубине и пространства воде (и мора) симболизују неповратност, пролазност, а ватра је често симбол потенцијалне опасности. Значај оваког типа истраживања лежи у томе што открива принципе концептуализације одговарајућих сегмената човекове стварности.

Овој целини прикључен је и рад Данка Шипке – *Параметри међујезичког лексичког анизоморфизма* (39–46), у којем се указује на важност проблема међујезичког анизоморфизма у примењеној лингвистици, пре свега у преводилаштву, и истиче потреба за његовом детаљнијом разрадом.

2.2. Одељак насловљен *Ономастика и терминологија* чине занимљиви прилози о антропонији, зоонији, кулинарској терминологији, те лек-

сици куће и покућства, а и терминологији уопште, при чему се у многим од њих разматра, пре свега, тематска лексика и називи у оквирима одређених ареала, што је иначе методолошки поступак карактеристичан за истраживања Гордане Вуковић. Тако Драгољуб Петровић у раду *Гордана Вуковић и њојчеци српске лингвогеографије* (145–146), полазећи од њених трију (ко)ауторских књига у којима се нашло преко 180 лингвистичких карата, истиче велики допринос Гордане Вуковић лингвогеографским истраживањима. Аутор наводи да њена истраживања спроведена на војвођанском дијалекатском простору представљају „добру, методолошку и техничку, основу за наставак сличних послова у суседним зонама српскога језика” (147).

Општим термилошким проблемима бави се ауторка Љиљана Недељков, у прилогу *Термилошки хијерархијски односи у њеорији и ѡракси* (163–172), која разматра хијерархијско устројство термина ослањајући се на литературу и резултате емпиријских истраживања, а ауторке Исидора Бјелаковић и Љиљана Суботић анализирају концепцију дијахронијског термилошког речника. У чланку *Концепција дијахронијског ѡтермилошког речника* (149–162) ауторке у фокус пажње постављају речник таквог типа какав није уобичајен у српској лексикографији и у исто време разрађују принципе неопходне за његову израду. У том смислу оне сматрају да је при конципирању једног историјског термилошког речника важно пронаћи одговоре на питања која се тичу његове типолошке припадности с обзиром на број језика, његове намене итд.

Прилози о кулинарској лексици Душанке Звекић Душановић и Драгане Радовановић заснивају се на *Уѡиѡнику*, намењеном теренском истраживању ових термина, који је сачинила Гордана Вуковић. У раду *Из кулинарске лексике – ѡрженице, моче, ѡофезне, бундаш ...* (219–226) Душанка Звекић Душановић са семантичког и творбеног аспекта разматра називе за јело описано као „хлеб натопљен у млеко и јаја и пржен на масноћи” (219), док Драгана Радовановић, у прилогу *Из кулинарске лексике Санада и Мокрина* (227–238), доноси богату грађу из ове области прикупљену у севернобанатским пунктовима и анализирану према пореклу, типу мотивације и с аспекта лексичке парадигматике. Дијана Црњак (у раду *Називи за млијeko и мљечне ѡпроизводе у околини Лакѡаша* [283–292]) сужава своје поље интересовања на називе за млеко и млечне производе у околини Лакташа и прикупљену грађу представља у виду речника.

Аутор Зоран Симић у тексту *Просѡорни локализаѡори из сфере куће и ѡпокућсѡва у ѡвору Гласинца* (293–304) анализира један термилошки слој дијалекатске лексике са синтаксичког аспекта – у функцији локализатора у процесу концептуализације просторних односа, пре свега у смислу ангажованости унутрашњег односно спољашњег дела локализатора (што првенствено укључује однос следећих конструкција у/на + локатив и из/са + генитив). Његова анализа показује да феномени спољашњости / унутрашњости нису увек пресудни за концептуализацију одговарајућег вида просторног односа.

Истраживањима из области антропонимије обухваћени су Нови Сад, Стара Пазова, Врњачка Бања и карашевска насеља у јужном делу румунског Баната.

Из рада Милице Лађевић, Данијеле Станојевић и Иване Јањић – *Динамика најјојуларнијих личних имена у Новом Саду током ђедесет година* (191–200) сазнајемо какве су склоности Новосађана при именовању деце. Резултати њиховог истраживања показују већу разноврсност инвентара женских имена него мушких, али већу стабилност мушког антропономастикона – у последњих педесет година понавља се чак седам мушких личних имена: *Александар, Душан, Јован, Милан, Милош, Никола, Стефан/Стеван*, а само два женска: *Милица и Јелена/Елена*. Подаци из 2010. године показују изразиту тенденцију ка давању двосложних женских личних имена – *Ана, Дуња, Јана, Лана, Лена, Мила, Нађа, Нина, Сара*. У прилогу *Rodné mená prvých Slovákov v Starej Pazove* (201–209) Ана Марић се бави именима првих Словака у Старој Пазови, забележеним у првом војном попису из 1773. године. Ослањајући се на модел истраживања примењен у *Речнику презимена Шајкашке* Гордане Вуковић и Љиљане Недељков, Мирјана Гочанин (у чланку *О презименима у Врњачкој Бањи* [239–247]) са семантичког и морфолошког аспекта анализира презимена у Врњачкој Бањи из периода 1904–1930. године. Њена анализа показује да су ова презимена деантропонимска, детопонимска и деапелативна те да су најчешће добијена суфиксацијом. Творбене карактеристике хипокористика Карашевака предочене су у раду *Творбени модели карашевских хипокористика* (257–268) Михаја Радана. Традиционални карашевски хипокористици граде се од календарских мушких и женских личних имена искључиво помоћу словенских суфикса. Хипокористици словенског порекла граде се извођењем и слагањем. На примеру карашевског антропономастикона Михај Радан показује како на процес именовања у знатној мери утичу културне и историјске прилике. Домену антропонимије припада и рад Боже Ђорића *О дисјрибуцији анђројонимских иденђификајора за особе женског пола* (185–189). Анализа електронских издања дневних новина указује на висок степен учесталости тзв. женске презименске варијанте (*Јовановићева/Јовановићка*), нарочито у насловима и унутрашњим деловима новинског текста, јер су почетне позиције резервисане за пуну антропонимску формулу. Према речима аутора, женска презименска варијанта је економичнија комуникативна јединица.

Два су прилога посвећена зоонимији – *Мођивациони модели у именовању џиђица грабљивица у срђском језику* (211–218) Жарка Бошњаковића и *О универбизацији у џчеларској лексици* (249–256) Маријана Јелића. Разматрајући називе једног реда птица Жарко Бошњаковић долази до закључка да се у оваквој лексичко-семантичкој анализи могу применити принципи иконичног кодирања у синтакси: принципи квантитета, проксималности, секвентности и фокусности. Називи птица грабљивица углавном су мотивисани визуелном перцепцијом и интеракцијом, а најмање оглашавањем. Бавећи се феноменом универбизације у пчеларској лексици, Маријан Јелић констатује да се у овом типу лексике као најзаступљенији вид универбизације јавља деривација.

Ономастичком одељку припада и текст Свенке Савић – *Називи услужних џривајњих радњи* (173–184), заснован на интердисциплинарном приступу – анализи дискурса и психолингвистици (јер истиче важност саговорника и друштвеног контекста) – и лексичко-морфолошком, којим су обухваћени

језички систем и његови структурни модели. Ономастика је делом обухваћена и чланком *Неки именички лексички дијалектизми у хроници Село Сакуле а у Банату* (269–281) Гордане Драгин. Из романа познатог сликара Зорана Петровића, писаног локалним дијалектом, ауторка је издвојила и анализира дијалекатску лексику: називе за животиње и биљке, као и именице са значењем хране те оне из групе *nomina instrumenti*, *nomina professionis*, *nomina loci* и *nomina attributiva*.

2.3. У трећем одељку *Семантика и деривација* семантичко-деривационој анализи подвргнути су ономотопејски глаголи са значењем човековог постојања (Ивана Лазих Коњик, *Семантичке и деривационе карактеристике ономотопејских глагола са значењем човековог постојања* [319–326]), географски термини домаћег порекла (Милан Ајџановић, *Семантичко-деривациона анализа термина географског порекла* [327–338]) и реч језик / *nyelv* (Едита Андрић, *Деривациони облици речи nyelv/језик/ у мађарском и српском језику* [339–350]). Истраживање Гордане Штасни даје занимљиве резултате предочене у раду *Семантичко-деривациони потенцијал именица из лексичке групе животиња* (307–317). Њена анализа именичких лексема *животиња*, *свиња* и *вук* потврђује да мањи деривациони потенцијал има лексема са хиперонимском вредношћу (*животиња*), а да је продуктивност деривата мотивисаних називом конкретне животиње (*вук*, *свиња*) знатно већа, те да је несумњива међузависност семантичког садржаја и семантичко-деривационог потенцијала лексема.

2.4. Како истиче Ивана Антонић у одељку *Синтакса и семантика*, Гордана Вуковић је највећи део свог научноистраживачког рада посветила лексиколошким проблемима, али се на почетку своје каријере бавила и синтаксичким истраживањима. Стога се Ивана Антонић, у тексту *Радови Гордане Вуковић из синтаксичке проблематике* (353–361), осврће на неке од ових радова и том приликом констатује: „релевантне теме, савременији приступ у односу на дотадашњи традиционални, поуздана синтаксичко-семантичка аналитика, вредна језичка грађа, јасан, концизан неекстензиван начин презентације релевантних истраживачких резултата чине ове њене радове и данас малим, али вредним прилозима синтакси и семантици српског језика” (359–360). У овој целини налазе се и други прилози из области синтаксе и семантике српског језика: о семантичким и синтаксичким карактеристикама предлога *о* у конструкцијама с акузативом и локативом у функцији различитих типова допуна Наде Арсенијевић (*Синтакса и семантика предлога о* [363–377]), као и рад о одређеним типовима модалних значења и видовима њихове лексикализације Миливоја Алановића (*Лексикализација каузативно-модалних значења принуде, о(не)могућавања и подстицаја* [393–402]). Разматрајући учесталост глагола у тексту насловљеном *Семантички аспекти учесталости глагола* (379–391), Стана Ристић долази до закључка да се овај феномен не може свести само на видску или творбено-семантичку карактеристику. Према њеним речима, учесталост се реализује у творбеним процесима глаголских основа са значењем ограничености, досезања крајње тачке у реализацији радње. Они су по својој природи вишеактни јер обележавају ситуацију која се разлаже на више поновљених радњи, аката.

3. Зборник у част професорки Гордани Вуковић тематски је добро конципиран, има чврсту и компактну структуру и у садржинском, и у техничком погледу. У том смислу уредницима Владислави Ружић и Слободану Павловићу ваља одати посебно признање. С друге стране, спроведена истраживања чији се резултати предочавају у њему јасно говоре о дoметима научноистраживачке делатности Гордане Вуковић, која је поставила јасне и прецизне теоријске и методолошке принципе у појединим лингвистичким областима и тиме утрла пут новим испитивањима, стицању новог и продуктивнијег знања.

Гордана Шћирбац

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија

strbacs@eunet.rs

UDC 811.112.2'42

Miloje Đorđević, Ulrich Engel. *Wörterbuch zur Verbvalenz Deutsch – Bosnisch / Kroatisch / Serbisch*. München: Iudicium, 2009, 686 стр.*

Немачка је лингвистика позната по бројним публикацијама из славистике – како по монографским студијама, тако и по лексикографским делима. У једно такво значајно лексикографско остварење спада и књига коју овде представљамо, а чији су аутори познати германисти – Улрих Енгел и Милоје Ђорђевић. Њихов речник глаголске валенце публикован је 2009. године, у издању минхенског издавача *Iudicium*-а.

Оба аутора су добро позната нашој језикословној јавности. Улрих Енгел, пре свега, као знаменити немачки синтаксичар и један од најдоследнијих заступника депенденцијалне граматике у германистици (такође, „покретач” и идејни вођа тзв. манхајмске синтаксичке школе), а код нас упамћен и као коаутор чувене *Конјугативне граматике немачко-српскохрватског језика* (настале у сарадњи манхајмског Института и новосадског Института за стране језике и књижевности, под руководством Панице Мразовић), и Милоје Ђорђевић, као аутор немалог броја радова у којима су синтаксички феномени анализирани на основу постулата вербоцентризма.

Овога пута Ђорђевић и Енгел су коаутори једносмерног двојезичног граматичког, односно валенцијског речника, намењеног, у првом реду, изворним немачким говорницима. С тим у вези требало би рећи који је тај други језик који налазимо у овом речнику уз немачки: то је, како стоји у наслову,

* Овај прилог настао је у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (178004) који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

тзв. бошњачки¹/хрватски/српски (*bosnisch/kroatisch/serbisch*) језик. Будући да је доста и писано и речено о оваквом и другим глотонимским решењима односног језика (/односнох језика), нећемо се овом приликом на томе задржавати, само ћемо истаћи оно што су сами аутори навели,² као своје аргументе за такво лингвонимско опредељење: „Es lässt sich indessen bei alledem nicht übersehen, dass Bosnier, Kroaten und Serben sich (sprachlich) verstehen, dass sie die Unterhaltungen führen können, auch wenn jeder seine Sprachvariante verwendet. Die Südslawischen Völker haben sich, wenngleich ein Jahrtausend lang durch politische, wirtschaftliche, kulturelle und konfessionelle Grenzen voneinander getrennt, *eine Einheit der Sprache bewahrt, die ihresgleichen sucht*. Vor allem der Grundwortschatz, damit der größte Teil der Verben, ist Gemeinbesitz geblieben. Das ist das stärkste Argument für ein deutsch-bosnisch/kroatisch/serbisches Valenzlexikon. Bosnier, Kroaten, Serben und Montenegriner werden es *in gleicher Weise verstehen und nutzen können*”. Дакле, према мишљењу ове двојице лингвиста, *јединствено језика је очувано*, обрађене глаголе у речнику *на исти начин разумеју и користе* и *Бошњаци*,³ и *Хрваџи*, и *Срби* и *Црногорци*, а само именовање језика (/језикā) – ствар је договора, па су Ђорђевић и Енгел (једноставно) преузели модел именовања који је иначе уобичајен на многим славистичким катедрама у Немачкој, као и на свим славистичким катедрама у Аустрији. (Ми ћемо, с друге стране, ради једноставности и економичности користити као назив за дати језик полусложеницу *српско-хрватски* уместо „трodelне формуле” бошњачки/хрватски/српски језик.)

Речник је, као што је речено, намењен првенствено изворним немачким говорницима, који уче српско-хрватски језик, но јасно је да овакав тип речника подразумева озбиљније граматичко знање, тако да се може слободно рећи да ће његови корисници бити поглавито студенти, лектори и други академски посленици славистичког, односно сербокroatистичког усмерења.⁴

Енгел и Ђорђевић дефинишу валенцу (*Valenz*) као способност глагола, „најважнијег елемента реченице”, да веже одређене конституенте, допуне (*Ergänzungen*) уз себе (*Der Valenz legt fest, welche Ergänzungen in einem Satz vorkommen /können oder müssen/*. *Ergänzungen sind damit neben dem Verb konstitutive Elemente des Satzes*). Тако се добија минимална реченична структура (образац). У речник је ушло око 650 немачких глагола и 1200 српско-хрватских преводних еквивалената,⁵ а одабир је вршен на основу њихове учеста-

¹ Ктетик „bosnisch” који је употребљен у немачком језику, уколико се односи на земљу/државу, одговара нашем преводном еквиваленту „босански”. Међутим, језик који Бошњаци називају „босанским” у стандардном српском језику требало би, према одлукама Одбора за стандардизацију, називати „бошњачким”, те ће се у овом раду користити тај лингвоним приликом преводјења синтагме *BOSNISCHES SPRACHE*.

² Уколико није другачије наведено, сви су цитати из речника глаголске валенце који приказујемо.

³ В. напомену 1 за разлоге преводјења немачке речи „Bosnier” речју „Бошњак”, а не речју „Босанац” (у овом контексту).

⁴ Узмимо само изглед речничке натукнице, која се састоји од сложеног семантичког и синтаксичког записа.

⁵ Истакнимо да је овај српско-хрватски део натукнице писан латиницом, у екавској форми, наведена су оба гл. вида (прво свршени, па потом несвршени), а уколико постоји обличка разлика (између српске и хрватске варијанте), онда се прво наводи српска, па затим хрватска

лости у свакодневном говору (уз консултовање листе глагола и речи коју захтева сертификат немачког као страног језика – *Wortliste des Zertifikats Deutsch als Fremdsprache DaF*).

Као што у уводном делу аутори објашњавају, речнички чланак се састоји из следећих сегмената: *лема (Lemma)*, *одређени облици глагола (Stamformen)*, *значење (Bedeutung)*, *браћење других речи* (најчешће је реч о гл. именицама и, понегде, о придевима) (*Wortbildung*), *формализована реченична структура (Satzbauplan)*, *семантика* (глаголских допуна) (*Semantik*), (евентуалне) *пасивне форме (Passivformen)*, (евентуална) *дојунска клауза (Ausbau)*, и, на крају, *уколико их има – додајне напомене (Bemerkungen)*. Свакако да су од свих ових података у речничкој одредници најзанимљивији они који се тичу минималне реченичне структуре (*Satzbauplan*) и семантике глаголских допуна (*Semantik*), те ћемо се стога и нешто више задржати на њима.

Енгел и Ђорђевић уводе 11 односно 12 допуна – субјекат (sub), допуна у акузативу (akk), допуна у генитиву (gen), допуна у дативу (dat), допуна у инструменталу (само у српско-хрватском) (instr), предлошка допуна (prp), глаголска допуна (vrb), ситуативна допуна (sit), директивна допуна (dir), експанзивна допуна (exp), допуна у номинативу (nom) и придевска/адјективна (adj) допуна.⁶

Семантички део речничког чланка врло је разуђен: свакој допуни приписују се одређене семантичке рестрикције и семантичке улоге, чиме се заправо покушава максимално функционизовати приказ валенцијских допуна. Као обележја значењских ограничења користе се следећи параметри; прво се издвајају две велике скупине обележја – *материјално* (mat) и *нематеријално* (immat), које се даље конкретизују помоћу следећих потпараметара: anim – живо, hum – људско, inst – институционално, тј. институција, zool – животињско, plant – биљно; inanim – неживо, obj – предметно (избројиво), mas – предметно (небројиво); sachv – ствар/чињеница (стање), akt – актив-

(нпр. *контролисати/контролирати; реаговати/реагирати*). (Ваља ипак напоменути да аутори нису увек, до краја, били доследни, па тако хрватска варијанта понекад изостаје; нпр. наведено је само *прихваћати*, али не и *прихваћати* и сл.)

⁶ Поређења ради, навешћемо и како изгледа класификација допуна у двама, за нас, најрелевантнијим граматицама с ослонцем на *граматику зависности* – у ENGEL – MRAZOVIĆ 1986 и MRAZOVIĆ – VUKADINOVIĆ 1990: у овој другој граматици налазимо следеће допуне (укупно девет) – допуна у номинативу D_{nom} , допуна у генитиву D_{gen} , допуна у дативу D_{dat} , допуна у акузативу D_{ak} , допуна у инструменталу D_{instr} , препозиционална допуна D_{prep} , адвербијална допуна D_{adv} , предикативна допуна D_{pred} и, као последња, издвојена је вербативна допуна D_{verb} . У прво наведеној идентификоване су следеће допуне (једанаест укупно): E_0 – номинативна допуна, E_1 – акузативна допуна, E_2 – генитивна допуна, E_3 – дативна допуна, E_4 – предлошка допуна, E_5 – ситуативна допуна, E_6 – директивна допуна, E_7 – номинална допуна, E_8 – адјективна допуна, E_9 – вербативна допуна и E_{10} – инструментална допуна (само у српскохрватском). Очигледно је да постоји готово потпуна подударност у изгледу и броју допуна у речнику који овде приказујемо и наведеним двама граматицама. Минимална разлика је у томе што у Ђорђевићевом и Енгеловом речнику фигурира и субјекатска (номинативна) допуна (sub) и допуна у номинативу (nom), где ова друга представља заправо именски предикатив (у првом падежу), која је у наведеним граматицама означена или као D_{pred} или као E_7 . Треба додати да функцију предикатива има не само допуна у номинативу (nom), него и експанзивна допуна (exp), као и адјективна допуна (adj). Као, уосталом, што ситуативна допуна (sit) има функцију прилошког предикатива.

ност/делање/процес, stat – стање/карактеристика, intell – остало (најчешће мерне јединице и сл.).

Даље, допунама се, како је напоменуто, додељују и одређене семантичке улоге које реализују у реченици: *вршилац* (агентив или AGT), „невршилац”, онај ко је акцијом „погођен” или пасиван члан (афектив или AFF), потом *месито* дешавања радње (локатив⁷ или LOC) и на крају *класификујућа* семантичка улога (класификатив или KLS). Аутори истичу да ове четири семантичке улоге треба схватити у лингвистичком а не у смислу (објективне) стварности, што се објашњава следећим примером: *Der Fluss teilt die Stadt in eine nördliche und eine südliche Hälfte.* = *Река дели град на јужну и северну половину*, где је јасно да се *реци*_(sub-AGT) не може приписати свесна активност карактеристична вршиоцу радње, али, у лингвистичкој интерпретацији (ове реченице) и те како се *река* (sub) може посматрати као агенс (агентив), на шта, уосталом, указује и могућност образовања пасива.

Према могућности творења пасива у немачком језику Ђорђевић и Енгел разликују три ступња агентивности – AGT^{III} (могућ је пуни пасив), AGT^{II} (само општи пасив је могућ) и AGT^I (само је топикализација⁸ могућа). Такође, они дистинговирају и код агентива и код афектива три групе – EFF (када захваљујући радњи AGT-а настаје/нестаје величина AFF), MUT (када се захваљујући радњи нека величина просторно мења или се нека карактеристика мења) и FER (када се у некој активност не мења величина, него она фунгира само као „носилац” те активности/радње): AGT_{eff} и AFF_{eff}; AGT_{mut} и AFF_{mut}; AGT_{fer} и AFF_{fer}. Ђорђевић и Енгел прецизирају и LOC и KLS, разликујући аблатив, алатив (можда би, према код нас устаљеној терминологији, бољи термин био адлатив) и претерив (опет, јаснији би био термин био перлатив).

Додајмо на крају и поткласификацију у оквиру тзв. клаузалне допуне (*Ausbau*). Наравно ова поткласификација клаузалних допуна везана је за немачки језик (структуру немачке реченице), па се тако разликује пет клаузалних/клаузоидних могућности: DASS – *daß-Satz*; INF – *reine Infinitivkonstruktion*; +INF – *zu+Infinitiv-Konstruktion*; FRAG – *Interrogativsatz* (mit oder Fragewort, auch mit *ob*); HPTS – *abhängiger (eingebetteter) Hauptsatz*.⁹

Упознавши се с основим теоријским и методолошким поставкама примењеним у речнику, можемо сада приказати и поједине речничке одреднице и указати на добра решења и по коју непрецизност у овом лексикографском делу.

⁷ Овај термин (локатив) никако не треба схватити у значењу нашег седмог падежа (уосталом, у немачком језику и не постоји локатив као морфолошки падеж), него у смислу адвербијала (тј. *сјајцијалне дојуне*).

⁸ Под топикализацијом се у овом речнику подразумева следећа појава – могућност да се глагол постави у иницијалну реченичну позицију и да се потом „провербом” апстрактног значења или помоћним глаголом репризира у продужетку реченице: *Diese Mappe enthält alle wichtigen Bauunterlagen. → Enthalten dürfte sie die Unterlagen nicht, sie liegen wahrscheinlich darunter.*

⁹ Према нашој терминологији ове би клаузалне/клаузоидне допуне изгледале овако: ДА-реченица (изрична клауза), инфинитивна допуна (инфинитивни предикатив уз модалне/модалитетне глаголе), зависноупитна реченица и асиндетска допунска реченица (изрична клауза без комплементизатора).

Узмимо следеће примере: глагол *erwidern*₁ – *одговорити/одговарати* и *erwidern*₂ – *узврати/узврати*. Узели смо, очигледно, један полисемични глагол коме у српско-хрватском одговарају два наведена преводна еквивалента (*одговорити* и *узврати*).

erwidern₁ Stammformen: <i>erwidern, erwidert, erwiderte, hat erwidert</i>	одговорити/одговарати <i>одговорим/одговарам</i>
Bedeutung: ‘auf eine Äußerung des Partners brüsk verbal reagieren’ gehoben Wortbildung: <i>Erwidierung</i> Satzbauplan: sub akk (dat) (prp <i>auf</i>) Semantik: sub AGT ^{'''} _{fer} ; hum akk AFF _{eff} ; obj sachv dat AFF _{fer} ; hum prp AFF _{fer} ; obj Passiv: <i>werden, gehören</i> <i>Darauf wurde nichts weiter erwidert.</i> <i>Auf so eine Bemerkung gehört aber doch etwas erwidert.</i> Ausbau: akk: DASS, HPTS <i>Sie erwiderte ihm, dass es nichts mehr zu besprechen gebe.</i> ...	‘дати одговор (често и строгим тоном)’ <i>одговор; одговарање</i> sub akk (dat) (prp <i>на</i>) sub AGT ^{'''} _{fer} ; hum akk AFF _{eff} ; obj sachv dat AFF _{fer} ; hum prp AFF _{fer} ; obj „бити” пасив и „се” пасив <i>На њо даље није ништа одговорено.</i> <i>Али на једну њакву примедбу се ипак мора нешто одговорити.</i> akk: ДА <i>Она му је одговорила да више нема ничега о чему би се требало договарати.</i> ...

Наизглед чини се све јасним, и као да се нема шта додати овако детаљном речничком чланку. Између леве и десне стране натукнице влада потпуни паралелизам и практично не постоји ниједна разлика између морфосинтаксе глагола *одговорити* (*erwidern*) у ова два језика. Но, погледајмо пажљивије – рецимо, субјекатска допуна заиста функционише идентитично и у немачком и у српско-хрватском (што не значи да се није могло поред обележја *хум*, наћи и обележје *инсџи/инсџијуџија/*, јер и такву карактеристику може имати субјекатски аргумент, а исто тако и факултативна допуна у дативу поред обележја *хум* нема обележје *инсџи*). Када, међутим, говоримо о допуни у акузативу, наилазимо на мали проблем: Узмимо следећу реченицу као пример: *Моника је јуче одговарала географију и физику*. [←*Моника је јуче одговарала географију/лекцију из географије и физике*.] Овде је, чини се, пре реч о једном другом (сличном) значењу полисемичног глагола *одговорити/одговарати*, а не о оном о којем је реч у датој натукници (‘реплицирати’, ‘дати одговор строгим тоном’). Директно с тим повезано је и питање предлошке допуне (prp), која је у речнику наведена као факултативна, а која би, по нашем схватању, требало да буде, поред субјекатске, друга допуна овог глагола: *одговарати/одговорити на нешто* (модел: одговарати + НА + N_{acc}). То затим даље доводи у питање и пасивне конструкције, јер, као што је познато, пасив се гради од глагола који имају беспредлошки акузативни објекат, а, видели

смо малочас, у случају овог глагола имамо заправо (нетипични) предлошки објекат који преферира безличне конструкције, а не пасивне.¹⁰

Узмимо у разматрање другу семантичку реализацију глагола *erwidern*:

erwidern₂ Stammformen: <i>erwidern, erwidert, erwiderte, hat erwidert</i>	узвратити/узврати <i>узврати́м/узврати́м</i>
Bedeutung: 'auf ein kommunikatives Tun in gleicher Art reagieren' Satzbauplan: sub akk Semantik: sub AGT _{fer} ^{'''} ; hum inst akk AFF _{fer} ; sachv Ihr solltet den Besuch (irgendwann) erwidern. <i>Er erwiderte den Gruß der Metzgers.</i> Passiv: <i>werden, gehören</i> <i>Darauf wurde nichts weiter erwidert.</i>	'реаговати истом мером на чији поступак' sub akk sub AGT _{fer} ^{'''} ; hum inst akk AFF _{fer} ; obj sachv Требало би да узвратите посету (ма кад то било). <i>Он је узвратио њоздрав месара.</i> „бити” пасив Али поздрав није узвраћен.

Погледамо ли овај речнички чланак, видећемо да аргумент у номинативу може имати обележје и *хум* и *инсџ*, а да је други аргумент у акузативу с обележјем *џпредмејно* (избројиво/ствар). Одмах се може поставити питање због чега се овде не налази, такође као факултативна допуна, и аргумент у дативу (као и у случају глагола *erwidern₁*). Наиме, узвраћа се *некоме* нешто, па би према томе требало регистровати, по терминологији Ђорђевића и Енгела, афектив у дативу (N_{dat}) с обележјем *хум* (*Ми смо њм_{dat} узврати́ли џосејџу*). К томе, за синтаксему у акузативу у наведеној реченици (*Требало би да узврати́иџе џосејџу_(acc-AFF)*), пре би се могло рећи да је пример колокације, тј. „срасле” употребе тог глагола с наведеном именицом (која може бити замењена сродном именицом – нпр. *џосџојримсџво* и сл.). Но, чини се да је учесталија акузативна допуна (prp) с предлогом НА уз овај глагол, нпр. *Држава је же-сџоко узврати́ла на џакве ојџужбе_(acc)* или *Ми смо аргументи́овано узврати́ли на изнесене клеветџе и инсинуа́ције_(acc)*. Према томе, препозиционална допуна, у виду конструкције НА + N_{acc}, изгледа нам барем равноправна попуњеној беспредлошкој акузативној, коју налазимо у речнику.

Међутим, уколико би се о овим примерима (можда) и могло даље расправљати, далеко највећи број одредница је пажљиво, прецизно и инструктивно написан, што ће бити, сигурно, од користи (уже)стручној публици. Представимо глагол *laufen* (*laufen₃ води́и се* и *laufen₄ ојџраи́и*):

¹⁰ Наведени пример у речнику формално се може тумачити као пасивна реченица јер на месту субјекта, уз пасивни партицип глагола, фигурира одрична заменица у номинативу (функцији просентенцијализатора) – *На џо даље није нишџи́а одговорено*, али уколико би се она изоставила, добили бисмо имперсонализовану реченицу, с уопштеним агенсом (односно с агенсом који је непознат) – *На џо даље није одговорено/На џо се није одговори́ло/На једну џакву џримедбу се мора одговори́и...*

laufen₃ Stammformen: <i>laufen, läuft, lief, ist gelaufen</i>	водити се <i>водим се</i>
Bedeutung: 'zu jemandem/etwas gehören' Satzbauplan: sub prp <i>auf/unter</i> Semantik: sub AGT' _{fer} ; – prp KLS; – Das Konto läuft auf seinen Frau.	'бити регистрован на одређен начин' sub prp <i>на/под</i> sub AGT' _{fer} ; – prp KLS; – Жиро-рачун се води на име његове жене.
<i>Der Telefonanschluss lief [immer] unter seinem Namen.</i>	Телефонски прикључак се [увек] водио на његовом имену/под његовим именом.

Видимо да глагол *laufen₃* и његов преводни еквивалент *водићи се* имају подударне морфосинтаксичке особине: формална (реченична) структура подразумева субјекатску допуну (sub) и предлошку допуну (prp) у функцији тзв. класификатора, семантика допуна је такође идентична итд. Једино што сматрамо да би требало додати у српско-хрватском делу натукнице везано је управо за предлошку допуну (prp). Наиме, показало се у настави (нпр. у раду са студентима сербокroatистике на Институту за славистику у Грацу) да је немачким говорницима ипак потребна детаљнија морфосинтаксичка, тј. морфолошки потпунија информација о предлошкој допуни – пре свега, који то тачно падеж иде уз наведени предлог; значи, у конкретном случају (*laufen₃* – *водићи се*) корисно би било уколико бисмо имали овакво морфолошки јасније диференцирано одређење препозиционалне допуне: prp₁ HA+N_{acc} / prp₂ HA+N_{loc} / prp₃ ПОД+N_{instr}.

И, коначно, наводимо и натукнице глагола *laufen₄* и његовог српско-хрватског преводног еквивалента *отрчајти*:

laufen₄ Stammformen: <i>laufen, läuft, lief, ist gelaufen</i>	(о)трчаџи <i>отрчајџи</i>
Bedeutung: 'sich auf den Füßen schnell fortbewegen, so dass regelmäßig die Füße nicht den Boden berühren' Satzbauplan: sub dir Semantik: sub AGT'' _{mut} ; hum zoo dir LOCdir; – Annabell lief [zornig] in den Garten. <i>Du wirst in dein Verderben laufen.</i> <i>Lauf doch, wohin du willst.</i> Passiv: generell <i>Immer wieder wurde zum Kadi gelaufen.</i>	'кретати се брзим/убрзаним кораком према каквом циљу' sub dir sub AGT'' _{fer} ; hum zoo dir LOCdir; – Анабел је [љуџито] отрчала у врт. Ти ћеш отићи у пропаст. Па трчи куда хоћеш. „се” пасив Непрестано се трчало судији.

На основу овог речничког чланка можемо рећи следеће: очито да глагол *отрчајџи*, поред допуне у номинативу, захтева и допуну спацијалног ЛОС (прецизније, директивног) значења (која се, наравно, не мора увек експлицирати, тј. факултативна је, као, уосталом, и номинативна допуна). Управо се ту појављује главни проблем за кориснике речника – наиме, спацијална допуна се може јавити у различитим облицима; нпр. за глагол *отрчајџи* типична је предлошка акузативна циљна форма (У/НА + N_{acc}), какву налазимо (у примеру) у првој реченици, али, чини нам се да је ипак требало навести

и адлативни беспредлошки и предлошки датив, исто као и генитив (исп. *Анабела је оџрчала мајци*_(ONdat) или *Анабела је оџрчала њрема обали*_(према + Ndat) или *Анабела је оџрчала до/од куће*_(до/од + Ngen) итд.).¹¹ Наравно, одлука је ауторā речника да поопштавајући семантичку одредницу (LOCdir) донекле занемарују форму/обличке варијанте које су експоненти тог значења.¹² И то је сасвим прихватљиво – дакле, значењска компонента је доминантна спрам морфолошке. Али, с друге стране, имајући у виду практичност речника и усмереност на потенцијалне кориснике, чини се да су у неким случајевима морфолошке информације превише редуковане. Но да ли је тако – или су подаци о облицима допуна у овом речнику достатни за кориснике – показаће време.

На основу нашег – премда не нарочито дугог – искуства у поучавању српског као другог/страног језика, морамо ипак изрећи свој суд о оправданости/неоправданости примене граматике зависности у настави. Показало се да је депенденцијални модел вишеструко користан – полазници усвајају нову лексику, али се од њих тражи и да је одмах примењују у својој језичкој продукцији, тј. да стварају реченице, а будући да је глагол базични конституент, студенти знајући које су допуне тога глагола – лакше могу оформити граматички правилну реченицу. Стога је у настави заиста више него потребан речник оваквога типа, у чему је превасходно и његов значај (и његова примарна намена).

И да сумирамо запажања о овом лексикографском делу: *Wörterbuch zur Verbalenz Deutsch – Bosnisch/Kroatisch/Serbisch* несумњиво ће омогућити полазницима (с немачким као L1 језиком) да лакше (на)уче и усаврше синтаксу српско-хрватског поредећи је са синтаксом немачког језика (и, наравно, уз напомене предавача/наставника у оним сегментима где би Речник евентуално могао бити прецизнији/потпунији). Остаје, дакле, да се изradi речник у супротном смеру (*Wörterbuch zur Verbalenz Deutsch – Bosnisch/Kroatisch/Serbisch*) и на тај начин употпуни, ионако врло богата граматичка литература везана за контрастирање српског (српско-хрватског) и немачког језика, али и да се, уједно, једним таквим речником још више допринесе разradi депенденцијалног модела у српској лингвистици, и то не само у лексикографском опису, већ и знатно шире – да се употпуне морфосинтаксички описи, као и да резултати оваквог истраживања буду искоришћени у области прагматике, лингвистике текста и анализе дискурса.

¹¹ Уз ове напомене, додајмо да у примеру *Du wirst in dein Verderben laufen* у преводу *Tu ћеш оџићи у њројаси* наведена акузативна предлошко-падежна конструкција има функцију лексичког дела перифрастичног предиката инхоативног типа (*Tu ћеш њројасићи*), те се, према томе, не може посматрати (тумачити) као спацијална допуна.

¹² Заправо, чини нам се да се у случају овог глагола може скренути пажња и на теорију актаната коју заступа Лазар (LAZAR 1998). Он, наиме, разликује а) актанте који су и облигаторни (у реченици) с тачно одређеном формом (*required and governed actants*), б) актанте који нису увек неопходни (у реченици) али, кад се јаве, имају тачно одређену форму (*governed actants*), с) затим актанте који су неопходни у реченици, али им форма није једнозначно одређена – *adstants (adjects)*, и на крају d) реченични чланови који су потпуно слободни, (синтаксички) не зависе од глагола и имају искључиво информативну (комуникативну) функцију – *circumstants*. Према овој подели, није потпуно јасно да ли би допуна LOCdir припадала групи *governed actants* или групи *adstants (adjects)*.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ENGEL, Ulrich, Pavica MRAZOVIĆ. *Kontrastive Grammatik Deutsch-Serbokroatisch*. Novi Sad – München: Otto Sagner, 1986.
- LAZARD, Gilbert. *Actancy*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1998.
- MRAZOVIĆ, Pavica, Zora VUKADINOVIĆ. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest, 1990.

Сїрахиња Сїейанов

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
straxstepanov@yahoo.com

UDC 811.163.41:811.111

Sabina Halupka-Rešetar. *Rečenični fokus u engleskom i srpskom jeziku*.
Novi Sad: Filozofski fakultet, 2011, 295 стр.

Електронска књига Сабине Халупке-Решетар, која је проистекла из докторске дисертације успешно одбрањене 2009. године, прва је монографија објављена у новој едицији Филозофског факултета у Новом Саду *Е-дисертација*. Ауторка на готово 300 страна контрастивно обрађује тему реченичног фокуса, којом се, како сама констатује, бави већ дуже време примењујући различите приступе, прво генеративне, а касније и функционалне. Дакле, намера ауторке је да критички анализира и упоређи функционални и формални приступ проучавању структурне артикулације фокуса, при чему се првенствено имају у виду синтаксичка, али и фонолошка средства.

Након уобичајених сажетака на српском и енглеском језику и Предговора, ова монографија обухвата следећа поглавља: 1) Уводна разматрања (стр. 11–26), 2) Функционални и формални приступ фокализацији: приказ модела (стр. 27–120), 3) Фокус у енглеском и српском језику (стр. 121–136), 4) Критичка анализа постојећих приступа фокализацији (стр. 137–175), 5) Нови приступ структурној артикулацији фокуса (стр. 176–241) и 6) Завршна разматрања (стр. 242–249). После ових поглавља следи свеобухватан списак литературе са око 350 јединица (стр. 250–273), као и пет додатака (стр. 274–295).

Као што је и уобичајено када се ради о проучавању повезаном са израдом докторске дисертације, језичка грађа приказана у овој књизи обухвата како детаљан теоријски оквир, тако и самостално емпиријско истраживање. Теоријски оквир је приказан систематично и врло стручно, полазећи од почетних поставки Прашке лингвистичке школе, па до најновијих разрада тих поставки, да се реченица састоји од споја две целине које садрже одређену врсту информација – већ познату, односно предвидљиву и нову информацију, дакле тему/фокус, тему/рему, тему/коментар, пресупозицију/фокус или пој-

мовни субјекат/појмовни предикат, како те целине називају неки од лингвиста поменутих у књизи. Осим разлика у терминологији, постоје и разлике о томе где спада тај ниво описа језичке структуре – у прагматику, граматику или лингвистику текста, што се у књизи приказује и у одговарајућем дијаграму (стр. 20).

Након приказа општег теоријског оквира у уводу, ауторка детаљно и довољно критички образлаже формални и функционални приступ информацијској структури реченице. Уз напомену да се још код Платона и Аристотела среће разликовање појединих реченичних конституената, у књизи се назначавала да се прва значајнија обрада ове тематике среће у монографији француског филолога по имену Анри Веј из 1844. године (Weil 1844), који пише о полазишту и циљу дискурса у реченици. Зналачки наводећи и коментаришући значајне радове који су уследили, ауторка се (с пуним правом) задржава на поставкама функцијске перспективе реченице већ поменуте Прашке школе, од њених почетака до новијих аутора и радова (на пример функцијског генеративног описа), наглашавајући да комуникативна намера у језичкој интеракцији одређује из које ће се перспективе посматрати дата језичка структура. Пажња се затим усмерава на поставке британског лингвисте М. А. К. Халидеја и његову системску функцијску граматику, као и приступ који се развија у генеративној граматици. Када се ради о релевантној литератури у српском језику, посебно се наводе перспективизација у синтакси М. Ивић (1976), поједине монографије (Поповић 1997; Тошовић 2001) и граматике српског (српскохрватског) језика (Миновић 1987; Станолчић и др. 1989), као и радови Ж. Бошковића. Основне поставке које се наводе на крају овог поглавља прегледно су приказане у табелама.

Полазећи од поставке да већина аутора разликује две врсте фокуса, информациони и контрастни, ауторка у централном делу ове монографије (поглавља 3, 4 и 5) истражује начине изражавања те две врсте фокуса у енглеском и српском језику. При томе, информациони фокус представља нову информацију која није обухваћена пресупозицијом, а контрастни или идентификациони фокус садржи исцрпну идентификацију датог ентитета, па ауторка приказује начине структурног изражавања та два фокуса у енглеском и српском језику. Наиме, мада информациони фокус у оба језика заузима последње место у реченици, а контрастни је углавном обележен прозодијски и не захтева специфично место у реченици, ипак у оба језика постоје специфичне структуре које се могу употребити за њихово назначавање. Тако се, на пример, у релевантној англистичкој литератури наводе следећи поступци и структуре за назнаку информацијске структуре реченице: тематизација (*This one she accepted*), постпозиција (*I made without delay all the changes you wanted*), егзистенцијална конструкција (*There is a frog in the pool*), лева дислокација (*The money I gave her; it must have disappeared*), десна дислокација (*They're still there, the people from next door*), раздвојена конструкција (*It was you who broke it*), привидно раздвојена конструкција (*Who broke it was you*) и пасив; након анализе конкретних примера, ауторка уз те структуре обележава да ли се оне користе за означавање теме, информационог или контрастног фокуса, јер прави јасну разлику између теме и фокуса, концентришући се у свом проучавању на ову другу категорију.

Када се ради о српском језику, средство за фокализацију је и акценат, па је условно речено, у српском језику распоређивање фокуса слободно. Ауторка наводи да литература (Тошовић 2001) помиње следећа средства у српском за одређивање комуникационог тежишта: а) ред речи, б) фразни акценат, в) интонација, г) речце и д) посебне конструкције, али је за анализу структурног фокуса релевантно само прво средство, ред речи, односно померање речи које може значити померање фокуса. Као што је већ поменуто, у српском језику стара/позната информација може се теоријски говорити наћи у било ком положају у реченици (уколико се тиме не нарушава неко друго правило), али нова само на крају реченице. Имајући то у виду, у истраживању је емпиријски проверен утицај реда речи на фокализацију у српском језику, тако што су, током школске 2007/2008. године, студенти треће године Одсека за српски језик и лингвистику, односно студенти треће и четврте године Одсека за англистику Филозофског факултета у Новом Саду попунили одговарајуће упитнике. Сви упитници приказани су у прилозима на крају књиге. Након детаљног приказа резултата тог истраживања, ауторка, између осталог, наводи и закључак да се стандардни говорни српски језик у овом случају разликује од писаног па се у извесној мери понаша као енглески језик, јер дозвољава да аргументи глагола чине информациони фокус у свом прототипичном аргументском положају (*ИВАН је кућио књижу / Иван је кућио КЊИГУ*). Ипак, за разлику од енглеског језика, аргументи у српском језику могу изражавати информациони фокус и у неком другом положају (на пример, субјекат у положају на крају реченице).

Наредни део књиге (4. и 5. поглавље), садржи добро аргументовану критичку анализу два проучавана приступа – функционалног и формалног, а затим и предложени нови приступ структурној артикулацији фокуса. Када се ради о функционалном приступу, ауторка као добру страну наводи значај који се придаје улози дискурса у одређивању прихватљивости појединих реченица, а дескриптивна традиција Прашке школе, по мишљењу ауторке, показала се нарочито корисном у изучавању словенских језика у којима промена реда речи ретко доводи до неграматичности реченице; међутим, овај приступ не објашњава разлоге зашто постоје неке структуре, а друге не, нити мотивацију за употребу дате структуре. Други проучавани приступ је формални приступ; ауторка, између осталог, сматра да је минималистички генеративистички приступ у предности у односу на функционални када се ради о варијантама једне исте реченице, јер се реченице са истим лексичким јединицама повезују са заједничком пропозицијом, али у том приступу факултативно померање није дозвољено, што представља проблем. Ове и друге добре и лоше стране подробно су илустроване примерима и формализацијама кроз које се ти примери анализирају. Коначно, у овој монографији се презентују компоненте могућег новог приступа који би у већој мери одговарао посебно српском језику, па се у том контексту разматрају померање глагола, положај клитика и друге теме. Неки од предлога које ауторка износи на основу свог истраживања јесу да се у српском језику класична IP пројекција раздвоји (најмање) у AgrSP-TP-AgrOP, да се глагол у српском увек помера (у чвор T), без обзира на то да ли је у личном или безличном облику, као и друге предлоге, а затим примењује те предлоге и на енглески језик.

При крају монографије, у завршним разматрањима у којима резимира проучавање и његове резултате, почевши од основног става да је информациони фокус обележје додељено оном реченичном елементу који носи нову информацију у реченици, да то обележје [+if] назначава фонетској форми да изговори (нај)нижу копију елемента с овим обележјем, да се информациони фокус у српском језику не мора реализовати у последњем положају у реченици, да промена реда речи утиче на тумачење анафора и заменица, да контрастно фокусирани елементи имају тумачиво обележје [+kf] као део лексичке спецификације и друго. Као што је и уобичајено, на самом крају разматрања износе се још неки проблеми који су се појавили током истраживања, а који би могли бити део даљег проучавања, на пример однос између информацијске структуре и прозодије, детаљније одређивање разлике између неупитних контрастно фокализованих елемената и упитних елемената, као и други проблеми.

Монографија Сабине Халупке-Решетар представља зналачки написан текст који указује на лингвисту са изузетним познавањем области којом се бави, на креативан критички приступ тематици и решења која су добро аргументована теоријски и заснована на релевантном емпиријском материјалу. Ова електронска књига ће, верујемо, бити важна и инспиративна референца за све који се баве овом темом.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- MINOVIĆ, Milivoje. *Sintaksa srpskohrvatskog-hrvatskosrpskog jezika za više škole*. Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1987.
- TOŠOVIĆ, Branko. *Korelaciona sintaksa: projekcional*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens Universität Graz, 2001.
- WEIL, Henri. *De l'ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes*. Paris: Didier Erudition,¹ 1844, 1991.

*

- ИВИЋ, Милка. Проблем перспективизације у синтакси. *Јужнословенски филолог* XXXII (1976): 29–46.
- ПОПОВИЋ, Љубомир. *Ред речи у реченици*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 1997.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин и др. *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања*. Нови Сад: Завод за издавање уџбеника, 1989.

Предраг Новаков

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за англистику

Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
predragnovakov@sbb.rs

МАГИЧНИ СВЕТ ДИЈАЛЕКАТСКЕ ЛЕКСИКЕ*

Момчило Златановић. *Речник љовора јуџа Србије (ђровинцијализми, дијалектијизми, варваризми и др.)*. Врање: Аурора, 2011, 561 стр.**

Момчило Златановић, универзитетски професор у пензији, широј културној јавности познат је као проучавалац народног песништва јужне Србије.¹ Деценијама истражујући усмено народно стваралаштво свога краја, Златановић се, природно, заинтересовао и за језик, по властитим речима – „за магичан свет дијалекатске лексике”.

Започео је рад на прикупљању речи и 1998. године објавио *Речник љовора јужне Србије (ђровинцијализми, дијалектијизми, варваризми и др.)*, чије се друго издање појавило 2008. године. Сада је пред нама други део тога речника, незнатно измењеног наслова: *Речник љовора јуџа Србије (ђровинцијализми, дијалектијизми, варваризми и др.)*, Врање 2011.

Грађа за речник узимана је из живог народног говора и усменог песништва. Речи су записиване на терену – у Врању и околини, Пчињи, Пољаници, Иногошту, Прешевској Моравици и Прешевској Црној гори, Грделичкој клисури, Власини и Црној Трави. Овога пута има и речи из писаних извора (нпр. из „Путописа Хаџи-Анте Калиманца”), а унет је и изван број речи које је Златановић добио од свог гимназијског професора руског језика, Тихомира Стефановића, које су биле у свакодневной употреби у његовој младости. Уз њих стоје иницијали (Т.С.). Уосталом, у речнику је свака реч, забележена на терену, прецизно убицирана, док уз речи из писаних извора обавезно стоји дело из којег су узете, као и број стране на којој се помињу. То овај речник чини поузданим, квалитетним лексикографским штивом.

Речник се састоји из неколико целина: *Уводне најомене, Лиџерајура, Скраћенице, Речник, Речник љовора јуџа Србије – својеврсно лексикографско дело* (из текста рецензије), *Бележка о аутору, Садржај*.

У *Уводним најоменама* није експлицитно наглашена једна битна чињеница, а то је да овај речник представља наставак, односно други део речника из 1998. године, тако да би се у први мах могло помислити да је у питању само његово проширено издање. Међутим, поређењем садржине два речника види се да овај потоњи углавном доноси потпуно нов лексички материјал, незабележен у првом речнику („нове” речи), а да ни код већ поменутих речи („старе” речи) заправо нема понављања.

У речнику се уочавају четири групе одредница.

* Овај чланак је резултат рада на пројекту „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*” (бр. 178007), који у целини финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

** Приказ посвећујем успомени на моју свекрву Мирославу Бјелетић – Мирче (рођ. Гацић), професора српског језика и књижевности, која ми је, као рођена Врањанка, открила сву лепоту и духовитост врањанског говора.

¹ Његова изабрана дела у десет томова објављена су у издању „Врањских књига” 2007–2008. године.

Прву и најмалобројнију чине „старе” речи са новом убикацијом, нпр.: *женóвина* ‘непокретна имовина коју жена доноси мужу у мираз, женинство’ (Вртогош) [поред потврде из Врања]², *йчѣшкѣ* ‘псећи’ (Врањска Бања, Врање) [поред потврде из Црне Траве].

Другу групу чине „старе” речи са новим значењима, нпр.: *џолоџла́вка* фиг. ‘жена без мужа (разведена или удовица)’ (Дубница) и ‘коровска биљка шејтан, *Melampyrum arvense* L.’ (Сурдулица) [поред: ‘врста пите’ (Врање)], *ђѣбрим* ‘чистим коња тканином од козине (ђебром); тимарим коња’ (Пљачковица) [поред: ‘чистим, глачам ужад’ (Лопардинце)], *јабука́р* ‘онај који радо једе јабуке’ (Дубница, Врањска Бања) и ‘јабуков воћњак’ (Вртогош) [поред: ‘врста крупног парадајза’ (Врањска Бања)], *неби́йница* ‘жена од које се ништа добро не очекује; лоша жена’ (Врање) [поред: ‘штета’ (Врањска Бања)], *о́йшко* ‘ретко (о плетиву)’ (Станце) [поред: ‘житко или полужитко (о јелу)’ (Бујановац)], *йше́вѣ* ‘дрвена направа, обично од храста, на којој је звоно за стоку’ (Ново Село на Варденику) [поред: ‘полукружни део јарма у којем је врат вола’ (Горња Трница)], *ћенáр* ‘врста памука; конач од таквог памука’ (Прешево) [поред: ‘чипка’ (Црна Трава)].

Трећу, прелазну групу између „стarih” и „нових” речи чине фонетске варијанте или изведенице „стarih” речи, нпр.: *џва́цла* погрд. ‘нерадна и прљава жена’ (Масурица) [поред: *џва́кла* (Доње Жапско)], *за́ва* ‘заова’ (Мијаковце) [поред: *зѣ́ла* (Врање)], *цврлі́ка* ‘цеваница’ (Дубница) [поред: *цво́лика* (Струганица)], *вади́на* ‘шира бразда којом се доводи вода у башту и њиву’, *вади́нка* дем. (Врањска Бања) [поред: *ва́да* (Преображење)], *далаверѣ́ја* ‘подваљивач, мешетар’, *далаверѣ́ка* ‘подвалѣка’ (Врање) [поред: *далавѣ́ра* ‘смицалица, подвала’ (Врање)], *ђевреко́ше се* ‘почиње да трули’ (Барбарушинце) [поред: *ђевре́к* ‘почетак труљења’, *ђевро́сан* ‘који је почео да трули’ (Барбарушинце)], *за́гонак* ‘узан простор у трли или заметини где седи жена кад музе овце’ (Ратаје – Крмољ) [поред: *за́гон* (Несврта, Црна Трава)], *кани́у́рка* ‘лоша жена’ (Честелин) [поред: *кани́у́р* ‘лош човек’ (Честелин)], *майѣ́ка́р* ‘надничар у старом Врању’, *майѣ́ка́рка* ‘надничарка у старом Врању’ [поред: *майѣ́ка* ‘мотика’ (Врање)], *речли́ја* ‘зборљив, речит човек’ (Доње Жапско), *речли́ка* ‘зборљива, речита жена’ (Врање) [поред: *речови́й*, -а, -о ‘речит’ (Горње Требешиње)].

Четврту и најмногobројнију групу чине потпуно „нове” речи које нису забележене у претходном речнику, нпр.: *џви́ждѣ́ц* ‘онај који је превише мокар’ (Владичин Хан), *ди́ју́рна* ‘дневница’ (Врање), *и́грао́рац* ‘мајстор у игрању кола’ (Т.С.), *избѣ́фѣ́ја*, -ла, -ло ‘дотрајао’ (Т.С.), *и́сточник* ‘хладан и сув источни ветар у Пчињи’ (Широка Планина), *исѣ́рвак* ‘остатак од нечега (обично од сапуна)’ (Сурдул), *једнокрѣ́тан*, -и́на, -и́но ‘јединствен, посебан’ (Сувојница), *комбѣ́ч* ‘велики стомак’ (Барбарушинце), *костѣ́лница* ‘костурница’ (В. Стојанчевић, 465), *ли́мбав*, -а, -о ‘дотрајао (о одећи, ћилиму и сл.)’ (Мездраја), *ли́чан*, -чна, -чно ‘леп’ (Прешево, Биљача), *ма́йѣ́рац* ‘човек у дубоком сну’ (Владовце), *не́видница* ‘тама; мутно време’ (Луково), *не́йендѣ́к* ‘несрећа’ (Шајинце), *одрѣ́вак* ‘мало дете; дете које често плаче’ (Прешево), *о́ле ма́ле* ‘површно, не како треба’: Обрисала прашину оле мале, како лисица

² У угластим заградама се наводе подаци из речника објављеног 1998. године.

сас реп (Врање), *о́йейи*, -а, -о ‘затегнут (конопац, канап и сл.)’, *о́йнем* ‘затегнем конопац, канап и сл.’ (Врањска Бања), *о́йршља́к* ‘дроњак’ (Честелин), *о́йврљ*, *о́йфрљ* ‘учинак’: Остарело и нема отфрљ у рабóту (Врањска Бања), *о́йто́йорим* ‘раширим (уста)’ (Дубница), *йа́ња́ча* ‘шума која је израсла на месту где су били пањеви’ (Корбевац), *йи́ркам се* ‘препирем се’ (Црна Река), *йозно́бим* ‘уништим (о слани)’ (Белишево), *йос́йнем се* ‘спотакнем се’ (Вртогош), *йос́йрем* ‘зауоставим’ (Суви Дол), *йрофрѣ́о́љи* ‘брзо изгори’ (Врањска Бања), *разле́леја́ли се* ‘раштркали се’ (Т.С.), *рља́в*, -а, -о ‘слаб, кржљав’ (Власина), *расйи́здрим се* ‘разголитим се’ (Врањска Бања), *ребѣ́љ* ‘кичма’ (Честелин), *ревѣ́нски* ‘групно; заједно’ (Дубница), *само́злий* ‘храна која се лако једе’ (Прешево, Лепчинце), *сирѣ́осан*, -а, -о ‘укисељен’: Бш љаво не љгости сьс сирѣ́осано ви́но! (Т.С.), *снебѣ́сим се* ‘спреман сам свашта да урадим да бих остварио циљ’: Кад се жѣнско заљуби, о́но се снебѣси и сас ланци да га врзљјеш, йма да оти́де (Дубница), *сйи́асан*, -сна, -сно ‘зрео’: Кад је жѣто стасно, о́дма се жне́је (Трејак), *сунйи́о́щем* ‘побегнем, одјурим’ (Големо Село, Дубница), *йа́врија́* ‘пропаст’: Лошо врѣме, све о́тиде у таврију (Балиновац), *ука́йавим се* ‘упрљам се’ (Декутинце), *уи́рсóли се* ‘почне да мирише на зној’ (Дубница), *фазикáйи* ‘фаличност, недостатак’: Девóјче си је љаво, али је ма́лко фазикат сас о́чи (Дубница), *фа́кман* ‘веома сналажљив и вешт човек’ (Дубница), *фи́љ* ‘онај који штрчи’ (Врање), *фљ́шиа* ‘олуја’ (Клиновац), *ца́цайáн* ‘нешто крупно’: Добро роди́ла лозни́ца, оvolíки ца́цапáни (Барбарушинце), *цумбљ́р* ‘леденица вретенастог облика која виси са стрехе’ (Сурдулица), *ча́кѣн* ‘чврст, здрав’ (Јабланица), *и́зйам се* ‘трзам се’ (Ранутовац), *и́зљдав* ‘телесно неразвијен, мршав, кржљав’ (Преображење), *йа́йиарйи́щем* ‘збуним’ (Врање), *йа́сйам* ‘причам којешта’: Остарело па само ша́ста (Бачвиште), *ѣ́* ‘ништа’: Ба́ба се још држи, али зљ́би – ѣ́! (Врање).

Дијалекатски речници су значајни превасходно за дијалектологију и лексикологију. Обиље материјала који доноси *Речник љовора јљжа Србије* омогућава дијалектолозима да уоче танане фонетске разлике између говора суседних села, али је исто тако погодан за проучавање и осталих језичких карактеристика. Тако се на примеру лексичке породице придева *дебео* открива творбени потенцијал овог говора: *дебѣ́љчак*, -чка, -чко ‘подебео, пуначак’ (Бујановац), *дебѣлда́н* ‘дебелко’ (Врање), *дебѣлдáра* ‘дебела, угојена жена’ (Врањска Бања), *дебѣли́ња* ‘гојазност’ (Бујановац), *дебѣлљ́јем* ‘дебљам’ (Ратаје – Крмољ), *дебѣ́љшак*, -шка, -шко ‘дебѣљушкаст’ (Ристовац, Биљача), *дебѣ́ла́нка* ‘гојазно женско чељаде’ (Вртогош), *дебѣ́ља́ча* ‘дебела жена’ (Прешево).

Запажа се и специфична употреба префикса *на-* и *йри-* у творби придева и прилога, нпр.: *намесйи́чаво* ‘местимично’ (Коћура), *намрйи́вичав*, -а, -о ‘који се налази у осоју’: Намртвичав је тај ливáда, рáно гу фáђа сѣнка (Честелин), *намушкарйича́ва* ‘која има мушке особине’: Намушкарйичав је, само што муста́ћи нѣма (Врање), *йриубави́чав*, -а, -о ‘лепушкаст’ (Т.С.), *йриулави́чав*, -а, -о ‘мало неурачунљив; луцкаст’ (Врање), *сумљжња́к* подруг. ‘жена која не уме да ради женске послове’ (Дикава), *сунйика́в*, -ква, -кво ‘који има малу вредност’ (Врањска Бања), *суйлу́шка* ‘примитиван плуг (без точкова)’ (Велико Буштрање).

Занимљиву врсту речи представљају прилози, нпр.: *йдосйа́* ‘превише’ (Врање), *исйи́ојрѣ* ‘испочетка, поново’ (Трговиште), *мина́одачки* ‘у пролазу’

(Владовце), *однайрéd* ‘раније’ (Власина), *однајнайрéd* ‘веома давно’ (Црна Трава), *оџамин* ‘отприлике’ (Врање), *најјек* ‘на врхунцу, у највећем замаху’: Сџг је најјек рабóта – жнѣје се (Врањска Бања), *најјекере* ‘каже се кад се неко стално супротставља’: Никад од њѣга благ Бóжји реч, само нѣшто најјекере (Дубница), *однѣмајкуде* ‘каже се кад за нешто не постоји друго решење; кад се нешто мора’: Рабóтим тој однемајкуде, а не што волим (Наставце).

Посебно треба нагласити да је готово свака реч поткрепљена примерима употребе, чиме се стиче увид и у синтаксичке одлике овог говора. То се најбоље види на примеру одредница *џо¹* и *џо²*, у којима су наведене следеће реченице: 1. префикс за грађење компаратива: Вѣрка је пóубава од Тáлку, 2. ‘боље’: Мајстор Пѣра знаје да шије, а мајстор Ђока по знаје од њѣга, 3. ‘после’: Не бóтај се преко ред, ти си дóшја по мѣне (Т.С.); ‘више, у већој мери’: Пóтајан жар по ће те изгóри (посл.) (Врање).

За лексикологе је овај речник прави драгуљ. Лексика коју он доноси може се проучавати у оквиру лексичко-семантичких група. Овде бисмо, илустрације ради, указали на називе домаћих животиња мотивисане временом доласка животиње на свет, нпр.: *вечѣрка* ‘крава отељена увече’ (Средњи Дел), *џѣйко*, *џѣйкоња* ‘во отељен у петак’ (Радовница, Мијаковце), *џѣйкана*, *џѣйџа* ‘крава отељена у петак’ (Радовница, Крушева Глава), *ручко* ‘во отељен око ручка’ (Шајинце), *сáве* ‘јагње ојагњено на Св. Саву’ (Честелин), *средан* ‘во отељен у среду’ (Радовница), или њеним спољашњим изгледом, нпр.: *вѣверица* ‘лепа и живахна мачка’ (Врање), *зáјка* ‘сива коза’ (Барбарушинце), ‘овца дугачких ушију’ (Честелин), *зáјкоща* ‘коза зечје боје’ (Лепчинце), *рѣба* ‘дугачка („рибаста”) и лепа овца’ (Дреновац), *џинџор* ‘врста малог петла разнобојног перја’ (Честелин).

Будући да је Врањска чаршија још у првој половини 19. века била билингвална средина у којој се комуницирало на српском и турском језику, логично је што речник обилује турцизмима који су постали саставни део народног говора, нпр.: *зијан* (тур. *ziyan*) ‘штета, губитак’ (Билча), *исáв* (тур. *his*) ‘самилост, душевност’ (Големо Село), *јаџмак* (тур. *yaşmak*) ‘вео којим су се подбрађивале муслиманке’, *јѣмиџлѣк* (тур. *yemişlik*) ‘воће’ (Владовце), *јѣмџије* мн. (тур. *enfiye*) ‘дуван у праху који се употребљава ушмркавањем’ (Т.С.), *јјрѣиџа* (тур. *örtü*) ‘врста веће повезаче за главу’: Хришћанке су се забуљивале танким белим куповним четвртастим марамама, јуртијама, које су лежерно падале на рамена и по прсима (Ј. Х. Васиљевић, 13), *кабѣл* (тур. *kabil*) ‘могуће’ (Х. К., 7), *кóлџа* (тур. *koltaktasi*) ‘даска која служи за пеглање шавова панталона’ (Врање), *муџвáк* (тур. *mutfak*) ‘кухиња’ (уз ауторову напомену да је у старом Врању мутвак био одвојен од главне куће у дворишту), *џиџџимáл* (тур. *peştemal*) ‘велики убрус за увијање и брисање после купања’ (Врање), *џолакрдџиџем* (тур. *lâkırđı*) ‘поразговарам’ (Белишево), *расџѣк* (тур. *rastik*) ‘средство за бојење обрва’ (Врање), *саџѣ кáфа* (тур. *sâfi kahve*) ‘чиста, права кафа’ (Врање), *сáџак* (тур. *sac ayak*) ‘гвоздени треножац на којем се, у тепсији, пече хлеб или пита, или кува јело у земљаној посуди’ (Честелин), фиг. ‘три пашенога или зета’: Дођоше на слáву све три ѣрке, али и саџак (Дубница), *џѣрџумáн* (тур. *tercüman*) ‘преводац’ (Прешево), *џѣрџумáним* ‘преводим са другог језика’ (Врање), *уђумáџ* (тур. *hükümet*) ‘судница’: Ни у турски уђумат такој се неје судѣло (Врање), *черчѣлиџа* (тур. *kerake, kerrake*) ‘памучна тканина

проткана свиленим жицама' (Врање). Аутор речника се потрудио да уз сваки турцизам наведе и његов турски етимон.³

Изузетно је занимљива и богато заступљена експресивна лексика, посебно оне лексеме којима се исказују физичке и психичке особине људи, нпр.: *џвркла* вулг. 'она која загађује ваздух' (Врање), *далбóбоња* 'брбљивац' (Лепчинце), *жџóбав*, -а, -о 'превише мршав' (Вртогош), *завóрљак* 'мршава и ружна девојка' (Јелашница), *замлаи́боџина* погрд. 'особа која узалудно троши време, која се бави нечим некорисним' (Биљача), *калевр́ан* погрд. 'неуредан мушкарац' (Преображење), *мекиш́арка* 'женско чељаде неспособно за веће напоре' (Врање), *немџу́рача*, *немџу́рка* 'ћутљива и намргођена жена' (Врање), *преми́рајка* 'неискрена жена' (Дубница), *џомру́к* 'намћор' (Мијаковце), *џоџо́шко* 'човек који вешто крије своје лукавство' (Дубница), *цеџембула* погрд. 'неосетљив човек' (Дубница).

За овај слој лексике карактеристичне су бројне сложенице. Посебно су заступљене оне које у првом делу имају елемент *џоло-*, нпр.: *џолоду́й(ка)* вулг. 'она(ј) који је недовољно одевен; она(ј) који је врло сиромашан' (Врањска Бања), *џолои́џра* м. и ж. 'лакомислен, несталан човек' (Власотинце), *џолоку́р* вулг. 'пуки сиромаш': Ма, голокур, сас трн да маваш по кућу, нема што да закачиш (Дубница), *џолои́ујац* погрд. 'сиромаш' (Врање), *џолои́ушџало* погрд. 'го мушкарац; полуодевен мушкарац': Голопуштало, види му се онај згода (Честелин), а ту су и *џризомуд* вулг. 'чангризавац' (Врање), *дуједáвац* вулг. 'човек који се продаје за ситне интересе' (Врање), *клејивобёр* 'човек који много куне' (Клисурица), *мудоџлéd* вулг. 'човек који гледа у земљу': Пази се од тија мудрогледи, не знајеш што ти мислив (Врање), *џинџуми́џ* пеј. 'човек малог раста, али који се јуначи' (Владичин Хан), *развџџузица* вулг. 'особа која много и неразумно троши' (Врање), *сувору́кес*, -џа, -џо 'који није способан за неки посао' (Доње Жапско), *чеџоџи́лка* 'лењост' (Дубница).

Речник садржи и велики број микротопонима, хидронима, антропонима, патронима и етника. На пример, поред апелатива *несврџа* 'дивљина, беспуће, бестрагија' (Барбарушинце), забележен је и назив планинског села близу Криве Феје *Несврџа*, уз који аутор наводи и предање о томе како је тај назив настао: „На пространом земљишту било је само неколико домова чивчија. Бег је покушавао да насели људе из других крајева, али нико није хтео да дође у планинску дивљину. На крају се разочарао, одрекао се чивлика и при поласку викнуо: 'Не треба ми овој место: овде се никој не сврђа (задржава)'. Због тога је насеље, кажу, названо Несврта. 'У Несврту да идеш!' (клетва)”.

Појава сваког дијалекатског речника представља важан догађај за етимолошку лексикографију, која тежиште својих истраживања све више пребацује на дијалекатску грађу. Да бисмо стекли увид у значај материјала који доноси *Речник џовора јуџа Србије* за етимолошка истраживања, упоредили смо речи на слово *а-* у њему и у првој свесци *Еџимолошкоџ речника срџскоџ језика* (ЕРСЈ). Иако је у ЕРСЈ доследно уврштена лексика из првог Златановићевог речника, испоставило се да овај други доноси још обиље потврда којима би се могле допунити следеће одреднице: *аба*¹, *абер*, *аван*¹,

³ Више о турцизмима у врањском говору в. Петровић 2009.

авей, *авлија*, *аџа*, *аздисаџи*, *ај*, *ајвар*, *ајџа*, *акал*, *акаџи*, *акшам*, *ал²*, *ала²*, *алабак*, *алавужда*, *алайрда*, *алва*, *алев*, *алиш-вериш*, *алишије*, **аловаџи*, *аљав*, *амрел*, *андаџи*, *андра*, *андрмољ(а)*, *аницајес*, *аи²*, *ајац*, *аралук*, *аран*, *Арай(ин)*, *арџај*, *арч*, *аи¹*, *аиула*, *ахар*, *аџамија*, *аџела*, *аџик¹*, *аџлук*, *аџчија*. Ради се пре свега о потврдама којима се употпуњује распрострањеност дате речи и разноликост њених облика и значења. На пример, облици *амрел* ‘кишобран’, *амрелче* дем. и *амрелџија* ‘онај који прави или продаје амреле’ из Бујановца и Врања шире ареал овог германизма, јер у ЕРСЈ 1: 155 s.v. *амрел* нису наведене потврде из јужне Србије, будући да тада нису биле на располагању. Ту су и нове фонетске варијанте, нпр. поред *ахар*, *ар*, *јар*, *хахар* и *хар* ‘коњушница’, од којих су *ар* и *јар* ексцерпирани из првог Златановићевог речника (в. ЕРСЈ 1: 242–243 s.v. *ахар*), *Речник љовора јуџа Србије* доноси и облик *ајар* из Црне Реке. Затим, има нових творбених изведеница, нпр. поред разних облика глагола *аздисаџи* ‘беснети од изобиља’ и именице *аздисљк* (из првог Златановићевог речника) (в. ЕРСЈ 1: 72 s.v. *аздисаџи*), *Речник* доноси и облике *аздисан*, *-сна*, *-сно*, *аздисник*, *аздисница*, *аздисуља*. Понекад наилазимо на потврде које се семантички разликују од оних већ забележених у одредницама, нпр. поред *авлијац* ‘сусед из дворишта; онај који (се) краде по двориштима’ (в. ЕРСЈ 1: 54 s.v. *авлија*), нови речник доноси и *авлијац* ‘коза која живи у дворишту, авлији’.

Са етимолошког аспекта су, међутим, далеко значајније оне речи које до сада нису обрађене у ЕРСЈ (укључујући фонетске варијанте које би имале статус празне одреднице, нпр. *ајај* ‘место испред куће, трем’ в. *вајај*, *ак* ‘полугодишња плата која се давала слуги за чување стоке’ в. *хак*, *ајмана* ‘лењилица’ в. *хајмана*). *Речник љовора јуџа Србије* доноси неколико таквих лексема на слово *а-*, нпр. *ајван* ‘ручна машина за резање дувана’ (вероватно различито од *ајван* ‘животиња’ које ће бити s.v. *хајван*), *арамолџац* ‘нерадник’ (вероватно домаћа сложеница са тур. *haram* ‘грешно, забрањено’ у првом делу), *арван* (*играње*) ‘ситно играње у колу’, *аров*, *-а*, *-о* ‘браон, смеђ’, *арџина* ‘разорано земљиште’, *аулим* (*на Боџа*) ‘жалим се, јадам се’.

Добар дијалекатски речник не осликава само језичке појаве датог говора, већ предстаља сведочанство о свеукупном животу људи који њиме говоре.

У Златановићевом речнику забележене су бројне речи које се тичу материјалне културе, нпр.: *волџарка* ‘просторија или посебна зграда за волове и коње’ (Доње Жапско), *вунџа* ‘левак (за сипање течности)’ (Црна Трава), *јува* ‘расол’ (Владовце), *кавезарка* ‘скупа саја (горњи део женске одеће украшен сромом, гајтаном и др.)’ (Ново Село на Варденику), *кафџар* ‘„капа” од сламе за кошнице вршкарџе’ (Коћура), *крџаљка* ‘дрвце које поиграва на воденичном камену и помера зрнење да из коша равномерно упада у отвор на горњем камену’ (Корбевац), *маџина* ‘материјал од конопље за ткање пољава’ (Владовце), *маџракука* ‘спојница (за металне цеви и др.)’ (Кршевица), *оканџа* ‘земљана посуда за вино од ове’ (Владовце), *олџим* ‘припремим црева за кобасице’, *илџа* ‘унутрашњи џеп у кошуље у којем је новац’: Татко кад иде на пут, *илџа* носи у *илџи*, јер од *илџа* никој не може да ги украдне (Црна Река), *илџурија* ‘печиво од киселог теста с овчијим сиром које су врањски пекари пекли у четвртастим плеховима само на дан Богојављења’ (Т.С.), *руџи* ‘одећа;

О начину живота у старом Врању говоре нам, између осталог, семантички прецизно изнијансирани називи за кафу: *расьнувача* ‘кафа која се пије да би се човек расанио’, *лафшѝка* фиг. ‘кафа која се пије за време разговора (уз лаф)’, *исѝраћуша* ‘кафа коју гост пије уочи одласка’.

Као пасионирирани сакупљач усменог народног стваралаштва, Златановић је у свој речник унео многе стихове из народних песама, пословице, клетве, нпр.: *зѣ́вор* ‘просидба; веридба’: Зговор ће бидне на дън Велигден, / свадба ће бидне на дън Спáсовдън (М. Златановић, бр. 22), *кафѣ́тарѣ́нка* ‘„капа” од сламе за кошнице вршкарѣ’: Долетѣше лѣве пчѣ́ле, / донесóше мед и вóсак, / на грбѣ́нку кафтарѣ́нку (Коћура), *кабрáнка* ‘посуда којом се захвата брашно из брашненика и вреће’: Дај ми, ма́јке, кабранку бра́шно, / кабранку брашно, ложѣ́чку масло (Рељан), *áла* ‘ругоба’: Прѣвари се Јóван Гóга за жу́ти дукáти, / па узéде Јован Гога туј дубнѣ́чку áлу (Врање), *áлев, -а, -о* ‘црвен’: Пúна ми ба́шча áлеве рúже, / жáлна остáдо, не накитѣ́ се (Врање), *арѣ́ѣи* ‘најамни радник, кулучар’: Сѣ́јман иде за аргáти, / да му жнѣ́јев гúсти јѣчми (Левосоје), *ђерѣ́з* ‘купатило’: Па ми згреја́ котáл вóду, на га снѣ́се у ђеризе... / óбања се дѣ́ли Áгуш (Павловац); *ложѣ́ѣца* ‘кашика’: Бр́го ће гу фр́љи ложѣ́цу (умређе) (Дубница), *áльш-верѣ́ш* ‘трговина, купопродаја’: Сас рóдбину јѣ́ди и пи, али а́льш-верѣ́ш не прáви (Врање), *ашчѣ́ѣја* ‘кувар на свадби’: Тáтко ашчѣ́ја, а на сѣ́на мѣ́со не турѣ́ја (Врање), *јúже* ‘уже’: Кудѣ́ иде јúне, нѣ́ка иде и ју́же (Врање), *амрелѣ́ѣја* ‘онај који прави или продаје амреле’: Ако је амрелѣ́ѣја умрѣ́ја, амрѣ́ли нѣ́је однѣ́ја (Врање), *áрчим* ‘трошим (новац)’: Áрчи како цáрско áзно (Врање), *ѣ́арáз* ‘мржња; свађа’: Не купу́ј кúћу сас гараз (Врање), *ѣ́трфѣ́ѣ* ‘плетеница, кика’: Да у тáткову кúћу плѣ́теш бел трфѣ́ѣ! (да се не удаш) (Владовце).

ницљиво и искрено, успео да изрази саму суштину лексикографског прегнућа: „То је велика мука и велико задовољство. Права је радост кад чујете звучну завичајну реч, која нешто другачије дочарава животну стварност. <...> Речи сам записивао на терену, у различитим приликама, слушајући жив, гибак, сочан и ћудљив народни говор. А како је тешко сабити их у речник!”

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ЕРСЈ – *Етимолошки речник српског језика* (ур. Александар Лома), 1– (А–АШ). Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ, 2003–.
- Петровић, Снежана. Прилог проучавању турцизама из Врања и суседних говора. Анђелка Митровић (ур.). *Исјоци и ујоци. Сећање на Славољуба Ђинђића. Зборник радова*. Београд: Филолошки факултет, 2009, 147–157.

Марта Бјелећић

Институт за српски језик САНУ
Кнез-Михаилова 36, 11000 Београд, Србија
marta.bjeletic@isj.sanu.ac.rs

UDC 811.163.41'282.3(082)

Радмила Жугић (ур.). *Дијалекај – дијалекајска књижевност*.
Зборник радова са научног скупа одржаног у Лесковачком
културном центру 18. децембра 2010. године.
Лесковац: Лесковачки културни центар, 2011, 326 стр.*

Научни скуп „Дијалекат – дијалекатска књижевност”, трећи по реду, одржан је 18. децембра 2010. године у Лесковцу, у организацији Лесковачког културног центра, а уз материјалну подршку Министарства културе Републике Србије и града Лесковца. На њему су учествовали бројни лингвисти из научних институција у Београду, Новом Саду, Бањалуци, Нишу, Врању и Сомбору, а њихови реферати обједињени су у зборнику радова, који је објављен крајем 2011. године и који ће овде бити представљен.

Зборник *Дијалекај – дијалекајска књижевност*, како на почетку наводи уредница Радмила Жугић, „продубљује питања о улози дијалекта у настави језика и књижевности, о дијалекатској лексикографији и лексикологији, о дијалекатској специјализованој терминологији, а отвара и ново поље истраживања дијалекатске синтаксе реченице” (5).

Тематска разноврсност радова може се уочити из самих наслова радова и овде ћу покушати да их групишем управо према сличности проблематике којом су се њихови аутори бавили.

* Прилог је настао у оквиру рада на пројекту *Дијалектолошка истраживања српског језичког просјора* (178020), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

На самом почетку је рад Радмиле Жугић *Резултати и њерсијективне истраживања ѡризенско-ѡимочких ѡвора* (9–27), у којем је ауторка настојала да сумира досадашње резултате истраживања ових говора и представи све области које би у будућности требало обрадити, а то су, како сама наводи, синтакса падежа, творба речи, урбана дијалектологија, дијалекатска лексикологија и ономастика (24). Тек након ових истраживања, биће заокружено поље истраживања призенско-тимочког дијалекта.

У највећем броју прилога аутори су се бавили лексичким и ономастичким истраживањима. Дијана Црњак у раду *Називи кухињског намјештаја у Лијевчу ѡљу и Жупи* (93–101) представља народне називе кухињског намештаја на простору Лијевча поља и Жупе, у северозападном делу Републике Српске, указујући на њихову мотивисаност и порекло, а кроз речник приказује и њихов ареални распоред. Биљана Савић у прилогу *Из коларске терминологије Великог Блашка код Бањалуке* (154–165) даје речник лексема из области коларске терминологије у говору Великог Блашка, села у близини Бањалуке. Ауторка је извршила и лексичко–семантичко поређење лексичког фонда који је забележила са војвођанском коларском терминологијом. Следи рад Марине Спасојевић *Из фиѡонимије ресавског краја (коровска флора)* (166–172) у којем је дат инвентар лексичких јединица које се користе за номинацију коровске флоре у области Горње Ресаве, и то у форми речника, а затим је грађа анализирана са лексиколошког и творбеног аспекта. Данијела Станић и Јелена Јанковић су у прилогу *Називи за боје у Речнику срѡских ѡвора Војводине* (194–211) извршиле семантичку, творбену и етимолошку анализу назива за боје у шумадијско-војвођанском и смедеревско-вршачком дијалекту, на грађи ексцерпираној из 9 свезака Речника српских говора Војводине, настојећи да утврде „колико је Речник српских говора Војводине диференцијалан у односу на речнике стандардног језика и колико је терен Војводине са својим дијалектима (шумадијско-војвођанским и смедеревско-вршачким) семантички богат у домену назива за боје” (194).¹ Драгана Цвијовић и Ивана Маринковић у раду *Анѡроѡолошка лексика у двама дијалекаѡским речницима* (230–240) примењујући метод компаративне анализе посматрају однос антрополошке лексике у два дијалекатска речника – речнику говора Загараца (Ћупић – Ћупић 1997) и Васојевића (СТИЛОВИЋ 1990). Терминологија сродства била је предмет два рада – *Терминологија родбинских односа насталих склапањем брака (обласѡ Рађевина)* (181–189) Мирјане Петровић-Савић и *Сродсѡвени ѡермини у микроѡѡонимији доњег ѡока слива Јабланице* (190–193) Радмиле Жугић. Мирјана Петровић-Савић представља терминологију родбинских односа насталих склапањем брака у Рађевини. Ауторка даје и инвентар забележених лексема подељен на номинационе термине и термине за обраћање. Радмила Жугић доноси извештај број микропонима забележених на подручју доњег тока слива Јабланице, који су мотивисани сродственим терминима *баба, баѡа, браѡи, деда и чича*. Овим својим радом ауторка настоји да мотивише школску популацију на дијалекатском подручју да се бави прикупљањем ономастичке грађе. Од исте аутор-

¹ Ауторке су као контролни речник за стандардну лексику користиле шестотомни Речник Матице српске.

ке је и рад *Микројойоними доњег јока слива Јабланице мојивисани райарсјвом и сјочарсјвом* (61–71), где се са лексичко-семантичког и структуралног аспекта анализира група микропонима са подручја доњег тока слива Јабланице, који су мотивисани ратарском и сточарском терминологијом.

Известан број аутора одлучио је да у својим радовима представи одређене дијалекатске речнике. Тако Стана Смиљковић у прилогу *Речник говора јужне Србије проф. др Момчила Злајановића – извор народног говора* (28–30) настоји да укаже на значај овог речника „у изучавању историје српског језика и диференцијалних особености дијалекта и српског књижевног језика” (28). Љубиша Рајковић-Кожељац у *Осврти на „Тимочки дијалекатски речник” Јакше Динића* (55–60) истиче значај овог вредног лексикографског дела, али указује и на неке његове недостатке. Речник тимчког говора Јакше Динића био је предмет још једног рада – ауторке Милице Стојановић – *Лексикографски јосјуйци у речницима Јакше Динића* (212–220), где је она покушала да направи паралеле у примењеним методолошким поступцима у овом речнику (из 2008. године) и његовим раније објављеним издањима (из 1988, 1990. и 1992. године). Наташа Миланов говорећи *О Речнику јиројског говора Н. Живковића* (221–229) даје преглед лексикографских поступака које је Н. Живковић користио у речнику, а исто тако указује уопште, на значај дијалекатских речника. И на крају Радмила Жугић у раду *Дијалекатски речници југоисточне Србије и њихова применљивост у српској лексикографији* (241–250) настоји да сагледа колика је досадашња применљивост дијалекатских речника у српској лексикографији, односно да на конкретним примерима дијалекатских речника југоисточне Србије сагледа њихову искоришћеност „као извора за проучавање лексичких релативности дијалекатског и стандарднојезичког идиома, односно за истраживање етимологије српског језика” (241).

Из области дијалекатске синтаксе су три рада: *Из синтаксе хронике Село Сакуле а у Банату Зорана Пејровића* (115–122) Гордане Драгин, *Досадашња исјивања хјотактичких сјрукјура у јризренско-јимочким говорима* (123–133) Данке Урошевић и *О јиројреби неких сјацијалних јредлошко-јадежних конјструкција у говору сјароседелаца Новог Сада* (134–142) Бранкице Марковић. Гордана Драгин је пратила одређене синтаксичке особености романа „Село Сакуле а у Банату“ Зорана Петровића, пре свега синтаксу падежа, а у оквиру ње неразликовање падежа места и падежа кретања, замену инструментала средства социјативом и употребу предлога код у значењу циља кретања, затим сложено придевско образовање и ред речи, истичући да се о свим овим синтаксичким особеностима, сем о реду речи, може говорити и као о балканизмима (115). Данка Урошевић говори о досадашњим истраживањима хипотактичких структура у призренско-тимочким говорима, док ауторка овог приказа прати употребу предлошко-падежних конструкција с просторним значењем – покрал + Ген, над + Инстр и на + Лок у говору три генерације староседелаца Новог Сада, с циљем да се покаже какве су тенденције у њиховој употреби и да ли има неких одступања у односу на стандардни језик и суседне говоре.

Следећој групи припадају радови у којима су се аутори, на известан начин, бавили односом стандардног језика и дијалекта. Голуб Јашовић у раду *Дијалектизми у књизи Крајке косовске каже Новице Кијића* (83–92) говори

о дијалекатским особинама у поменутој књизи, указујући на „преплитање особина стандардног језика и особина косовско-ресавских и призренско-јужноморавских говора” (83). Драгана Радовановић у прилогу *Грех њене маме – између дијалекта и стандарда* (173–180) анализира говор одређених глумаца из телевизијске серије *Грех њене мајке*, указујући на њихову дијалекатску (не)аутентичност. Компаративном анализом дијалеката и стандардног језика који се користи у медијима: телевизији, радију и новинама, бави се Нада Торлак у раду *Језик медија: стандардни говор и дијалекти* (102–108). Марина Јањић у раду *Говор младих Врањанаца: од дијалектизама до англицизама* (109–114) проучава говор средњошколаца из Врања „на релацији дијалекат – књижевни језик – ђачки говор (језичка англломанија)” и закључује да њихов говор „карактерише својеврсна језичка хибридизација...” (109). Какав је однос између стандардног језика и дијалекта у настави, открива Марина Николић у прилогу *Настава језика и дијалеката* (143–153).

О књижевности, односно дијалекатској књижевности било је речи у следећим радовима: Тихомир Петровић, *Језик и стил школске лектиуре* (251–261), Никола Цветковић, *Поетика завичаја и завичајности, језик и фолклор* (262–279), Љубиша Рајковић-Кожељац, *Зажени се камена девојка (Одлике неких басми и бајања у средњем Тимоку)* (280–286), Сунчица Денић, *Дијалекатска књижевност југа Србије* (287–294), Дејан Крстић, *Дијалекат као маркер шорлачког идентитета* (295–313), Иван Ивановић, *О дијалекатској књижевности* (314–318) и Тања Милосављевић, *Дијалекатски текстови као могућа основа литерарног казивања* (319–325).

И на крају, остала су три рада која се не могу сврстати ни у једну од претходних тематских група, пошто се баве специфичним језичким питањима. То су радови: *Функције апострофа* (31–45) Јордане Марковић, *О феномену лингвизма међу српском академском филолошком елитом* (46–54) Сандре Шаре и Станислава Станковића и *Неки од љубавних и естетских ставова македонске националне мањине у Србији о македонском и српском језику* (72–82) Жарка Бошњакловића и Ивана Књижара. Јордана Марковић анализира употребу апострофа у уметничком тексту, показујући да се он не пише увек онако како то правопис предвиђа. Сандра Шаре и Станислав Станковић говоре о ширењу негативних ставова према носиоцима призренско-тимочких говорних типова српског језика у круговима „српске академске филолошке елите”, наводећи примере из четири високошколске и две научне установе, а предмет рада Жарка Бошњакловића и Ивана Књижара јесте једно социолингвистичко истраживање, које се односи на испитивање ставова македонске националне мањине о српском и македонском језику.

Овако велики број радова у Зборнику (укупно 32) показује да је све више истраживача заинтересовано да учествује на овом научном скупу, који је једини оваквог типа код нас – првенствено намењен дијалектолозима. Можда би требало укључити и суседне земље из региона тако да Скуп добије међународни карактер (ово је могуће реализовати само уз финансијску подршку надлежног Министарства просвете и науке Републике Србије). Тиме би се омогућио долазак многих колега дијалектолога из региона и остварила размена научних информација у оба смера. Свакако да овакав један зборник има своју научну вредност, а о његовој важности за српску дијалектологију

говори и сама уредница, истичући да „он улази у ред малобројних гласила у којима се објављује мозаик по обиму мањих дијалектолошких радова са новим, свежим, разноврсним сазнањима о различитим аспектима дијалекта” (5).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Стиловић, Рада. *Из лексике Васојевића*. Српски дијалектолошки зборник XXXVI (1990): 119–380.

Ћупић, Драго, Жељко Ћупић. *Речник говора Загараца*. Српски дијалектолошки зборник XLIV (1997): 3–574.

Бранкица Марковић

Институт за српски језик САНУ
Одсек за дијалектолошка истраживања
Кнез Михаила 36, 11000 Београд, Србија
brankicam@gmail.com

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Часопис *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* објављује оригиналне радове, научну критику, хронику и библиографију из области филолошких и лингвистичких проучавања. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Зборнику Маџице српске за филологију и лингвистику*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења, податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени при дну прве странице чланка.

Језици рада су српски језик, остали словенски језици, енглески, немачки и француски. За радове на српском језику примењује се *Правовис српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижуре (Нови Сад: Матица српска, 2010).

1. ПРЕДАЈА РУКОПИСА

Рад послати одштампан на адресу: Уредништво *Зборника Маџице српске за филологију и лингвистику*, Матица српска, Улица Матице српске 1, 21 000 Нови Сад, Србија. Електронску верзију рукописа у Word формату послати на адресу: jdjukic@maticasrpska.org.rs. У електронској верзији не наводити податке о аутору, већ их дати у тексту електронске поруке (назив и седиште установе, електронска адреса аутора). Ако је аутора више, за свакога навести тражене податке. Штампана верзија рукописа може бити замењена електронском верзијом у PD формату. Рукописи се не враћају ауторима.

Рокови за предају радова су 1. април (за прву свеску) и 1. септембар (за другу свеску).

2. ПРОЦЕС РЕЦЕНЗИРАЊА

Радове рецензирају два квалификована рецензента. У року од два месеца од пријема рукописа аутори ће бити обавештени о томе да ли је рад прихваћен за објављивање. Поступак рецензирања је анониман у оба смера. Рок за објављивање прихваћених радова је 12 месеци од предаје коначне верзије рукописа. (Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, када то буде од њега затражено.)

3. ЕЛЕМЕНТИ РАДА (обавезан редослед):

а) име и презиме аутора: у студијама и чланцима изнад наслова уз леву маргину, у приказима испод текста уз десну маргину, курзивом; назив и број пројекта/програма у оквиру којег је чланак настао наводи се у подбелешци, везаној звездицом за наслов рада;

- б) наслов рада: верзалом, центриран;
- в) сажетак (до 8 редова): а) на језику основног текста, без ознаке *Сажетак*; б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;
- г) *Кључне речи* (до 5): а) на језику основног текста; б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;
- д) основни текст;
- ђ) ИЗВОРИ; ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА: центрирано;
- е) резиме садржи: име аутора уз леву маргину, наслов рада (верзалом, центрирано), испод наслова Резиме (центрирано и спационирано), текст резимеа; уколико је рад на српском језику, резиме може бити на енглеском, немачком, руском или француском; уколико је рад на страном језику, резиме је на српском; ако аутор није у могућности да обезбеди резиме на одговарајућем језику, треба да га напише на језику рада, а Уредништво ће обезбедити превод.
- ж) назив и адреса установе у којој је аутор запослен и електронска адреса аутора, уз леву маргину (у приказима уз десну); називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре, један испод другог.

4. ФОРМАТ

- а) стандардни: A4; маргине 2,5 cm;
- б) фонт: Times New Roman; друге фонтове употребљене у тексту послати као посебан фајл; за црквенословенски текст користити фонт Монах (аутори га могу добити обраћањем на електронску адресу jdjukic@maticasrpska.org.rs);
- в) величина слова: основни текст 12 pt, а сажетак, кључне речи, подножне напомене, извори, цитирана литература, резиме, назив и адреса установе и електронска адреса аутора 10 pt;
- г) размак између редова: 1,5;
- д) напомене: у дну стране (footnotes, а не endnotes), искључиво аргументативне; први ред увучен 1,5 cm у односу на основни текст;
- ђ) за наглашавање се користи *иџалик* (не **болд**);
- е) наслови појединих сегмената рада дају се малим верзалом, увучени за 1,5 cm и интегрисани у почетне параграфе; пожељно је да буду нумерисани (1., 1.1., 1.2., 1.2.1. итд.); параграфи 1., 2. итд. одвајају се од претходног параграфа једним празним редом, а параграфи 1.1., 1.2. итд. размаком од 6 pt;
- ж) препоручљиво је да се глосе, вишестубачни делови текста и слична одступања од стандардне текстуалне форме вежу „невидљивим” табелама, како би задржали позицију коју је аутор предвидео.

5. ЦИТИРАНЕ ФОРМЕ

- а) наслови посебних публикација који се помињу у раду штампају се италиком;
- б) цитати се дају под двоструким знацима навода (у раду на српском „...”, у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом), а цитат унутар цитата под једноструким знацима навода (‘...’); пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу); уколико се цитира преведени

рад, у одговарајућој напомени навести библиографске податке о оригиналу; доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања;

в) краћи цитати (2–3 реда) дају се унутар текста, дужи цитати се издавају из основног текста (увучени), са извором цитата датим на крају;

г) пример се наводи италиком, а његов превод под једноструким знацима навода ('...').

6. ЦИТИРАЊЕ РЕФЕРЕНЦИ ИНТЕГРИШЕ СЕ У ТЕКСТ, НА СЛЕДЕЋИ НАЧИН:

а) упућивање на студију у целини: (ГРИЦКАТ 1975);

б) упућивање на одређену страну студије: (ВЕЋЕРКА 1961: 59–60);

в) упућивање на одређено издање исте студије: (РАДОВАНОВИЋ 1986²: 66);

г) упућивање на студије истог аутора из исте године: (БУГАРСКИ 1986а: 55), (БУГАРСКИ 1986б: 110);

д) упућивање на студију два аутора: (ГАМКРЕЛИДЗЕ – ИВАНОВ 1984: 320–364);

ђ) студије истог аутора наводе се хронолошким редом: (HALLÉ 1959; 1962);

е) уколико библиографски извор има више од два аутора, у парентези се наводи презиме првог аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом и др./et al.;

ж) страна имена се у тексту на српском језику транскрибују; у парентези се наводе у оригиналној графици;

з) ако је из контекста јасно који је аутор цитиран, у парентези није потребно наводити његово презиме, нпр.

Ради се, очигледно, о социолингвистичким параметрима комуникације, које детаљно разматра и образлаже М. Радовановић (1986: 67–69).

и) ако се упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду одвојити тачком и запетом, нпр. (Белић 1958; Стевановић 1968);

ј) рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

7. ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

У текстовима писаним ћирилицом најпре се наводе (према азбучном реду презимена аутора) радови објављени ћирилицом, а затим (према абecedном реду презимена аутора) радови објављени латиницом; у текстовима писаним латиницом редослед је обрнут; сви редови осим првог увучени су за 1,5 cm употребом тзв. „висећег” параграфа; презиме аутора дати малим верзалом; у радовима на енглеском, немачком и француском референце ћирилицом се могу транслитерovati латиницом.

Литература се наводи на следећи начин:

а) књига (један аутор):

ГРИЦКАТ, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Народна библиотека Србије, 1975.

б) књига (више аутора):

RADDEN, Günter, René DIRVEN. *Cognitive English Grammar (Cognitive Linguistics in Practice 2)*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007.

в) рад у часопису:

НАНН, Adelaide. Verbal Nouns and Adjectives in Some Ancient Languages. *Language* 42/2 (1966): 378–398.

г) рад у зборнику радова:

ПИПЕР, Предраг. О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика. Предраг Пипер (ур.). *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2006, 9–46.

д) речник:

ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. Eva Havlová), 1–. Praha: Academia, 1989–.

ђ) фототипско издање:

ИВИЋ, Милка. *Значења српскохрватског инструменџала и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија)*. Београд, 1954. Београд: Српска академија наука и уметности – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2005.

е) рукописна грађа:

НИКОЛИЋ, Јован. *Песарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

ж) публикација доступна on-line:

VELTMAN, K. H. *Augmented Books, Knowledge and Culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d.>> 02.02.2002.

РЕЦЕНЗЕНТИ ЗА КЊИГУ LV ЗБОРНИКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

доц. др Миливој Алановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др НАДА Арсенијевић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др. ВЕРА Васић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
др Јасна Влајић-Поповић, научни саветник, Институт за српски језик САНУ,
Етимолошки одсек

доц. др Душанка Вуловић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др. Јасмина Грковић-Мелџор, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет (дописни члан САНУ)

проф. др. Снежана Гудурић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др. Рална Драгићевић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
проф. др Мирослав Дудок, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Душанка Звеквић-Душановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Душка Кликовац, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
проф. др АЛЕКСАНДАР Лома, Универзитет у Београду, Филозофски факултет (дописни члан САНУ)

проф. др Софија Милорадовић, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет /
Институт за српски језик САНУ

проф. др ПРЕДРАГ Новаков, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Слободан Павловић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Драгољуб Петровић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др ПРЕДРАГ Пипер, Универзитет у Београду, Филолошки факултет (дописни члан САНУ)

проф. др Мато Пижурица, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Твртко Прћић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Милорад Радовановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет (дописни члан САНУ)

проф. др Катарина Расулић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Стана Ристић, научни саветник, Институт за српски језик САНУ

проф. др Владислава Ружић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Марија Стефановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
проф. др Бјорн Хансен, Институт за славистику, Универзитет у Регенсбургу, Немачка

доц. др Гордана Штасни, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

CONTENTS

JASNA VLAJIĆ-POPOVIĆ. S.-Cr. *glōmāzan* 'Hulking, Gross; Cumber-
some, Unwieldy' – between Its Rare Slavic Counterparts and Multiple Domestic
Interpretations. ORSAT LIGORIO. S.-Cr. *roda*, Lat. *ardea*. ZUZANA TOPO-
LIŃSKA, MARJAN MARKOVIĆ. On an Unresearched Aspect of Syncretism
G = D in the Slavic South (Indicators of the Genitive Case with Personal Pro-
nouns). TOMA TASOVAC, IVANA BAŠIĆ. Corpus Pragmatics as a Challenge
to Lexicographic Theory and Practice. MAJA MARKOVIĆ. The Dispersion
Theory and the Vowel Inventory of Serbian. ŽELJKO MARKOVIĆ. Arguments
of the Verbs of Visual Perception. DUŠANKA VUJOVIĆ. Basic Meanings and
Prefixal Derivation of the Verbs *ići* 'Go' and *hodati* 'Walk'. VLADISLAVA RUŽIĆ.
The Concept of DISSAPEARANCE Depicted by Phrases in the Serbian Language.
GORDANA ŠTRBAC. Phraseological Units with the Lexeme *glava* 'Head' in
Serbian. ANDRIJANA BROČIĆ. On the Conceptualization of PONOS, GORDOST,
OHOLOST and NADMENOST ('Pride', 'Arrogance', 'Conceit', 'Haughtiness' etc.) in
Serbian. GORDANA DRAGIN. Morphological Features of Some Nouns in the
Vernaculars of the Studenica Confluence in Southwest Serbia. RADIVOJE
MLADENOVIĆ. Passive Constructions of the Metohija-Kosovo Vernaculars of
the Prizren-South Morava Types. ZORAN SIMIĆ. Some Properties of Lineariza-
tion in the Vernaculars of Banat Montenegro and Rekaš. SNEŽANA PETROVIĆ.
Turkish Loanwords in the Dialects of Montenegro (2). RADMILA ŽUGIĆ. Nominal
Derivations with the Suffixes *-ce*, *-e*, *-le* in the Prizren-Timok Vernaculars. TVRTKO
PRČIĆ. How Do You Say *oldtajmer* in English? Anglicisms As Serbian-English
False Friends. DANICA NEDELJKOVIĆ. The Interrelation of Pronominal Ad-
verbs and Adverbial Phrases of Causal and Causal-Final Meaning in German and
Serbian. SONJA FILIPOVIĆ-KOVAČEVIĆ. Lexical Expression of the Concept
VERY GOOD in Serbian and English. CHRONICLE. REVIEWS.

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику
Издаје Матица српска
Излази двапут годишње
Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1
Телефон: 021/6622-726
e-mail: zmsfl@maticasrpska.org.rs
www.maticasrpska.org.rs

Редакција LV/2 књ. Зборника Матице српске за филологију и лингвистику
закључена је 14. октобра 2012.

За издавача: доц. др Ђорђе Ђурић, генерални секретар Матице српске

Стручни сарадник Одељења: Јулкица Ђукић

Технички уредник: Вукица Туцаков

Штампање завршено децембра 2012.

Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Нови Сад

Штампа: Будућност, Нови Сад

Штампање ове свеске Зборника омогућило је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
80/81(082)

ЗБОРНИК Матице српске за филологију и лингвистику –
Archivum philologicum et linguisticum / главни и одговорни
уредник др Јасмина Грковић-Мејџор. – 1984/1985, књ. 27/28– . –
Нови Сад : Матица српска, Одељење за књижевност и језик,
1985– . – 24 cm

Наставак публикације: Зборник за филологију и лингвистику
ISSN 0352-5724

COBISS.SR-ID 9630978